

A. V. BOLDUR
Profesor la Universitatea din Iași

ISTORIA BASARABIEI

Contribuții la studiul istoriei Românilor

Vol. I.
EPOCILE VECHI
(Până la sec. XVII)

1436 – 1936

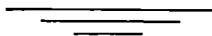
SOȚIEI MELE
ZINAIDA BOLDUR,
TOVARĂȘA DE VIEAȚĂ,
ÎNCHIN ACEASTĂ LUCRARE.

A. V. BOLDUR
Profesor la Universitatea din Iași

ISTORIA BASARABIEI

Contribuții la studiul istoriei Românilor

Vol. I.
EPOCILE VECHI
(Până la sec. XVII)

CHIȘINAU
Tipografia „DREPTATEA” (Pasaj)
1937
www.dacoromanica.ro

P R E F A Ț Ă.

Pentru a judeca o carte cred că printre altele e nevoie să fie cunoscute și motivele apariției ei. Lucrarea de față a fost concepută întâiu ca o istorie a provinciei moldovenești răsăritene sub dominațiunea rusă, deoarece în literatura noastră istorică lipsește o expunere complectă de acest fel.

Intre timp însă, a survenit ideea sărbătoririi a 500 de ani dela momentul apartinței Chișinăului în documentele istorice. Socoțeam că mie, titularul catedrei de Istoria Românilor la Facultatea de Teologie din Chișinău, îmi incumbă datoria morală de a scrie istoria orașului Chișinău, încadrotă în istoria provinciei și a neamului întreg. Fără acest cadru istoria orașului ar fi nu numai incomplectă, ci și unilaterală, producând, chiar fără voie, o impresie greșită că orașul acesta n'ar fi avut o altă istorie, decât acea din timpul desvoltării lui sub Ruși.

Astfel s'a ajuns la ideea „Istoriei Basarabiei“, unde s'ar oglindi în mod amănunțit și desvoltarea capitalei acestei provincii—orașul Chișinău.

Deci lucrarea mea potrivit scopului ei, ar trebui să fie o lucrare de sintetizare a materialului istoric și totodată una de popularizare a rezultatelor, la cari a ajuns știința noastră istorică. Am putut asigura cărții mele acest caracter numai în ce privește limba, care este simplă și, după cât se pare, destul de populară pentru un om ce s'ar interesa de istoria țării și provinciei. Nu tot așa e în ce privește conținutul.

N'am putut să compilez, repetând uneori păreri cu totul greșite, mai ales acelea ce denaturează sensul procesului de evoluție noastră istorică. Desvoltarea istorică a României n'a fost pusă suficient în legătură cu etapele istorice, prin cari au trecut popocrele europene. Trebuia să găsesc puncte de asemănare, răspunzându-mi la întrebarea pe cât de importantă, pe atât și firească: poporul românesc e un popor de istorie asiatică sau europeană, cu alte cuvinte, în ce măsură a repetat el schema istorică europeană? Se înțelege dela sine că pe această cale trebuiau să fie scoase în evidență și trăsăturile originale ale istoriei noastre naționale.

Am ales pentru comparații criteriul formelor social-politice, preferându-l multor altor principii, nu pentru motivul că, fiind istoric-juristi, aș fi fost dispus mai mult pentru noțiuni juridice, ci

pentru acel avantaju că formele social-politice formează diferite stiluri ale societății și ne permit relativ mai ușor să tragem concluzii și asupra deosebirilor naționale.

Am evitat prin urmare să pun la baza dezvoltării noastre istorice vr'un principiu abstract și universal, care în majoritatea cazurilor tradează simpatiile autorului și nu corespunde adevărului istoric, suprema lege a oricărei cercetări istorice. Sper că, astfel procedând, am putut, în măsura puterilor mele modeste, să mă apropiau de cunoașterea personalității noastre naționale în comunitatea statelor europene și respectiv să scot în evidență rostul provinciei în formarea acestei personalități.

Urmărind scopul acesta, am căutat să găsesc o explicație adecuată a enigmei persistenței culturii slavone la Români în primele timpuri ale existenței lor politice ca Stat. Am apelat la un material nou. Migrațiunea Slavilor și Românilor, teoriile istoricilor ruși, toponimia istorică, comparații cu diferite fenomene din istoria rusă, Brodnicii, Bolohovenii și Berladnicii, puși într'o lumină nouă, teoria pluralistă a întemeierii Moldovei, prezintă o serie de chestiuni, cari au atras din partea mea o deosebită atenție și cari, sper, vor contribui câtuș' de puțin la lămurirea acestei enigme.

Toate acestea mă îndreptătesc să afirm că lucrarea mea nu este o lucrare de simplă sinteză și popularizare, ci o contribuție la studiul istoriei noastre naționale.

Mi s'ar putea reproșa că unele din aceste probleme ar necesita în prealabil monografii. Aș accepta acest reproș, dacă noi am dispune în țară de tot materialul (mai ales rusesc), ce este necesar pentru cercetările acestea speciale, și dacă timpul, în care trăim, n'ar justifica un ritm mai accelerat pentru scoaterea la iveală a studiilor științifice. Mai mult ca oricând, se adeverește principiul filosofiei antice: „Totul curge“. Vremea noastră cere ca ideea să nu fie ținută prea mult sub tăcere, ci dimpotrivă să fie lansată în circulație publică cât mai urgent. Dacă unul nu reușește pe deplin, vine altul, care îl completează sau îl combate, aducând dovezi contrarii. Adevărul în fine se stabilește, ca un rezultat firesc al muncii spirituale colective.

Iată de ce am preferat să atrag atenția gândirii noastre istorice asupra unor chestiuni importante din istoria Românilor fără a aștepta timpul, când aș putea să le prezint într'o armătură completă.

Pentru justificarea titlului lucrării îmi mai rămâne să explic păstrarea numelui „Basarabia“. Nu l'am ocolit prin întrebuirea altor denumiri, ca de exemplu, „provincia dintre Prut și Nistru“,

„provincia de răsărit a Moldovei” etc., cari din punct de vedere istoric sunt mai exacte, dar prezintă inconveniente de lungime și de... lipsa judecății obiective. Rușii au extins asupra întregii provincii doar numele vechiu al Bugeacului „Basarabia”, care are rădăcini adânci în istoria noastră națională, fără a inventa un termen nou, pe când frații noștri de peste munți își numesc provincia cu un nume de proveniență complect ungiurească „Ardeal” și nimeni nu-l ocolește, ca pe un termen străin. E timpul să reabilităm numele „Basarabia”, recunoscând că provincia aceasta este a noastră, așa cum este, și cu numele ei actual.

În ce privește bibliografia, n'am urmărit scopul de a prezenta o bibliografie complectă. Am căutat numai să nu scap aîn vedere ceva, ce ar fi cu totul indispensabil. Unele lacune provin din cauză că am tipărit lucrarea mea treptat, începând din Noembrie 1935 și scofând aproximativ câte o coală pe lună. De aceea n'am putut utiliza unele lucrări, publicate în acest răstimp, ca de exemplu, primele două volume (de fapt trei) din opera monumentală a d-lui N. Iorga „Istoria Românilor”, ce au apărut în 1936, dar atunci când părțile respective din lucrarea mea erau tipărite, lucrarea interesantă a d-lui Aurelian Sacerdoțeanu „Considerații asupra Istoriei Românilor în evul mediu” și unele alte lucrări utile.

Incheind prefața mea, țin să exprim pe această cale sentimentele mele de profundă recunoștință d-lui Primar al orașului Chișinău Ion Costin, ce s'a arătat afectat de interesele culturale ale orașului, pentru sprijinul, pe care a binevoit să-l acorde lucrării mele din partea Primăriei, în schimbul unui număr de 1.000 de exemplare, și membrilor Delegației Consiliului Municipal.

Totodată mulțumesc și Consiliului Facultății de Teologie din Chișinău pentru bunavoința de a-mi fi acordat un împrumut.

Lucrarea a fost plănuită în două volume, în total aproximativ până la 500–600 de pagini. Însă depe acum se vede că ea va depăși cu mult această limită.

12 Maiu 1937.
Chișinău.

INTRODUCERE

CAPITOLUL I.

Istoriografia română.

Istoriografia românească se împarte în trei perioade: 1. Perioada analiștilor și cronicarilor, până la a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, 2. Dela această dată și până la sfârșitul veacului al XIX-lea, perioada primilor istorici și a adunării materialului istoric și 3. Perioada contemporană, dela sfârșitul veacului al XIX-lea încoace ¹⁾.

După cum se observă, descrierea trecutului nostru se deschide, ca și la alte popoare, cu analiști și cronicari, ce sunt caracterizați prin povestirea simplă necritică a faptelor văzute sau auzite. Primii noștri analiști au fost călugării din mănăstirile Moldovei. Ei scriau sub influența analelor bulgărești și sârbești, în limba bulgară (cronica lui Macarie, episcop de Roman, scrisă la 1542, și a continuatorului său Eftimie, egumenul dela Neamț). Analele muntenești sunt mai sărace.

În secolul al XVII-lea prin boieri se introduce la noi influența poloneză. Prima cronică a Moldovei, scrisă în limba moldovenească, sub influența culturii poloneze, este cronica lui Grigore Ureche, fost mare vornic.

Această cronică s'a păstrat într'o copie adăogită de Simion Dascălul între anii 1648—1660. În ea vedem primele afirmațiuni ale conștiinței naționale.

Mult mai clar însă este exprimată conștiința originii comune a tuturor Românilor la Miron Costin, logofăt, în cronica sa „Letopisețul Moldovei” dela 1594 până la 1662 și în altă operă a sa „Descălecatul dintâiu”, în care el se silște să lămurească originea poporului român.

¹⁾ IOAN BOGDAN în „*Istoriografia română și problemele ei actuale*”, discurs de recepție la Academia Română, Buc. 1906, împărțește istoriografia română în trei perioade astfel: 1. perioada analiștilor (sec. XV—XVI), 2. perioada cronicarilor (sec. XVII—XVIII) și 3. perioada istoricilor (XVIII—XIX) (pag. 4).

În lucrarea d-lui N. IORGA: „*Istoria literaturii române în sec. XVIII*”, se tratează foarte amănunțit istoriografia română, dela începutul ei până la secolul al XVIII-lea inclusiv. Vezi deasemenea N. IORGA: *Istoria poporului românesc*, vol. I, Buc., 1922, pag. 11—18.

Fiul lui, Nicolae, a continuat „Letopisețul Moldovei“ (1662—1711) și a scris deasemenea despre originea poporului român.

În sfârșit Ion Neculce a urmat pe Miron Costin, bazându-se pe spusele bătrânilor până la Duca Vodă, iar dela această epocă a scris ce a văzut, ca un contemporan ¹⁾.

Cu Dimitrie Cantemir începe perioada istoriografiei propriu zise. El se ridică cu mult peste nivelul cronicarilor.

Cartea lui „Descrierea Moldovei“, publicată de prima dată în traducere germană depe manuscris latin în anul 1769—1770, iar în traducere românească deabia în 1825 la mănăstirea Neamțului, prezintă o adevărată epocă în cunoașterea trecutului poporului român.

Din felul cum este redactată această operă, cu toate că autorul povestește unele lucruri văzute personal, se observă gradul dezvoltat al simțului său critic și o metodă științifică evidentă în tratarea chestiunilor.

Într’o formă destul de lapidară, și într’un volum relativ scurt, Dimitrie Cantemir reușește să ne dea nu numai cele mai generale știri despre situația geografică a Moldovei, bogățiile ei și organizarea administrativă, ci, în mare măsură, și despre așezarea social-economică, raporturile dintre clasele sociale, drepturile vechi ale Moldovei, judecata, obiceiurile populației, și, pe scurt, cultura generală.

Celelalte lucrări ale lui „Hronicul Romano-Moldo-Vla-

¹⁾ C. GIURESCU. *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595)*, întocmit după Grigore Ureche, Istrate Logofătul și alții, de Simion Dascălul, Buc. 1916.

M. KOGĂLNICEANU. „*Cronicele României*“, I—III, ed. II, Buc., 1872.

C. GIURESCU. *Miron Costin „De neamul Moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor“*, Buc. 1914.

EUGEN BARWINSKI. *Mironis Costini. Chronicon Terrae Moldaviae ab Aarone Principe* (ed. Comis. Istorice a României).

C. GIURESCU. Interpolările și data scrierii lui M. Costin „*De neamul Moldovenilor*“ (Buletin. Comis. Istorice a României, vol. III).

IULIAN MARINESCU. *Documente relative la Ion Neculce* (Bulet. Com. Istorice a României, vol. V).

P. P. PANAITESCU. *Influența polonă în operele lui Grigore Ureche și Miron Costin* (Memor. Secț. Istorice, seria 3, vol. IV, 1924—1925, pag. 149—281).

I. MINEA. *Letopisitele moldovenești scrise slavonește* („Cercetări Istorice“, Iași, 1925 No. 1, pag. 190—368.)

I. BOGDAN. *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, Buc., 1891.

I. BOGDAN. *Cronice inedite atingătoare de Istoria Românilor*, Buc., 1895.

I. BOGDAN. *Letopisețul lui Azarie* (Mem. Secț. Ist. a Ac. R., seria 3, 1909, pag. 57—214).

hilor" și „Vieța lui Constantin Cantemir" într'un fel sau altul completează această principală lucrare.

Cu deplină dreptate, I. Bogdan afirma în 1905, că Dimitrie Cantemir este „primul istoric al Românilor" și că „*Descrierea Moldovei* pentru noi este ceea ce e *Germania* lui Tacit pentru începuturile istoriei germane" ¹⁾).

D. Cantemir consacră un capitol limbii românești, unde afirmă puritatea ei latină, precum și puritatea sângelui român, și prin aceasta devine precursor al școalei istorice ardelenene a lui Samuil Țălnic, Gheorghe Șincai și Petru Maior ²⁾).

Această școală deși nu a adus ceva nou în tratarea evoluției istorice a poporului român, a contribuit mult la trezirea conștiinței naționale a Românilor.

Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului al XIX-lea încep să apară și lucrările istoricilor străini despre Români.

În 1781 lucrarea elvețianului Sulzer tratează despre Dacia ³⁾).

Iar la începutul secolului al XIX-lea apare prima lucrare a istoricului austriac Engel despre „Moldova și Valahia", relativ bună pentru timpul său, în felul scrierilor grele ale învățaților germani. Această carte este considerată ca prima lucrare serioasă, tratând despre provinciile noastre ⁴⁾).

Mai târziu apare în limba greacă o lucrare în trei volume a lui Dionisie Fotinos sub titlul „Istoria vechei Dacii" (1819).

În 1840 la Petersburg, Iurii Venelin publică „Documente valaho-bulgare sau daco-slavone", cari în cele 400 de pagini au deschis istoricilor noștri o lume cu totul nouă.

¹⁾ IOAN BOGDAN. *Istoriografia română*, Buc. 1905, p. 8. Despre D. Cantemir avem trei monografii:

Șt. CIOBANU. *Dimitrie Cantemir în Rusia* (Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. seria III, t. II, 1925).

I. MINEA. *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*. Iași, 1926.

G. PASCU. *Viața și operele lui D. Cantemir*, București. 1924.

Pentru partea geografică a „*Descrierei Moldovei*" avem două lucrări: G. VÂLSAN. „*Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*" (Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., seria 3, t. VI, 1926) și P. P. PANAITESCU. *Contribuții la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir* (Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., seria 3, t. VIII, 1928).

Despre edițiile „*Descrierei Moldovei*" vezi în prefață la ultima ediție, traducere a d-lui Gh. ADAMESCU, Buc. 1935.

²⁾ PETRU MAIOR. *Istoria pentru începutul Românilor*, 1812.

³⁾ *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781.

⁴⁾ *Geschichte der Moldau und Walachei. Allgemeine Welthistorie*, 49 Teil, 4 Bd., Halle, 1804.

Având ca bază lucrarea lui Engel, Mihail Kogălniceanu în 1837 expune istoria Românilor ¹⁾). Tot el începe adunarea documentelor, înființând în 1841 „Arhiva Românească” pentru publicarea acestor documente; tipărește la Iași între 1845—1852 „Letopisește ale Moldovei” în trei volume, ediție care nu și-a pierdut însemnătatea nici până azi.

În acelaș timp în revista „Magazinul istoric pentru Dacia”, care apărea în 1845—1847, se publicau letopiseștele Țării Românești. Sufletul acestei reviste era N. Bălcescu.

A. Papiu Ilarian la București publică între anii 1862—1864 „Tezaurul de monumente istorice pentru România” în trei volume.

B. P. Hasdeu, istoric și lingvist, înființează în 1865 „Arhiva istorică a României”, unde publică foarte îngrijit și exact cele mai însemnate documente.

La Iași în 1852 Codrescu începe să publice „Uricariul”.

B. P. Hasdeu nu se mărginește numai la adunarea documentelor, ci desfășoară o activitate științifică foarte intensă, publicând în 1865—„Ioan Vodă cel Cumplit” și în 1872—„Istoria critică a Românilor”, unde s’a ocupat de cercetarea perioadei geto-dace și originii principatelor. În acelaș timp, scoate câteva reviste (între anii 1858—1859): „Traian”, „Columna lui Traian” și „Revista Nouă”, în cari găsim importante articole semnate propriu, cât și de alți istorici (cum ar fi Radu Rosetti etc.)

Însă un adevărat monument istoric ne prezintă colecția documentelor Academiei Române. Baza acestei colecții este pusă de Eudoxiu Hurmuzachi, care a adunat multe documente, găsite în arhivele curții imperiale și ale ministerului de război din Viena. Publicația a început în 1876 sub titlu de „Documente privitoare la istoria Românilor”, și până în momentul de față este cuprinsă în câteva zeci de volume.

Tot Academia a continuat și publicarea colecției de documente, începută la 1885 de D. Sturdza și intitulată „Acte și documente relative la istoria renașterii României”.

Numai, după ce a fost adunat în abundență materialul istoric,—izvorul direct al informațiilor despre trecut,—au devenit posibile sinteze voluminoase și bine înjghebate.

Două lucrări, cari expun sistematic tot trecutul popo-

¹⁾ M. KOGALNITSCHAN, *Histoire de la Moldavie, de la Valachie et des Valaques transdanubiens*, Berlin, 1837.

rului român (una a lui A. D. Xenopol și cealaltă a d-lui N. Iorga) prezintă un punct de plecare pentru o epocă nouă.

Nu mai este vorbă de primele împrumuturi ale păreriilor străine (M. Kogălniceanu) sau de emisiunea unor teorii fanteziste sau arbitrare, de cari ne vom ocupa mai târziu (B. P. Hasdeu). Generalizările se fac strict pe baza documentelor și de prima dată trecutul nostru se înfățișează într'o expunere clară în concluzii, bogată în date, și pe cât era posibil, obiectivă.

A. D. Xenopol publică sinteza sa în anii 1888—1893, apoi o completează în 1902 prin monografia asupra lui Cuza Vodă ¹⁾, iar peste trei ani (1905) apare în limba germană sinteza d-lui N. Iorga ²⁾.

Tot în această vreme s'a distins prin lucrările sale de mare importanță și D. Onciul ³⁾.

Cu începutul veacului al XX-lea și până în momentul de față, știința istoriei naționale a căpătat o dezvoltare foarte puternică.

Activitatea d-lui N. Iorga întrece orice așteptări. Nu există nici un domeniu, în care d-sa să nu fi lăsat urmele cercetărilor sale. Biserica, școala, literatura, viața socială și economică a poporului român, comerțul, industria, organizarea statului, mișcările sociale și ideile politice, politica externă, armata, toate manifestările vieții și toate ramurile ei au atras atenția acestui ilustru autor atât de fecund. Deci nu e de mirare că a apărut o carte specială de aproximativ 300 de pagini, consacrată numai bibliografiei lucrărilor, publicate de d-sa ⁴⁾.

În deosebi Basarabia, trebuie să-i fie mult recunoscătoare, prin faptul că i-a consacrat o atenție mai mare ca celorlalte provincii, studiindu-i trecutul și destinele.

Cetatea Albă și Chilia, „Basarabia noastră”, ca o provincie națională română răpită dela Români, continuitatea neamului românesc în Basarabia, raporturile ruso-române și

¹⁾ *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (vol. I—VI) și *Istoria lui Cuza-Vodă*, vol. I—II.

²⁾ *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Bd. I—II, 1905, Gotha.

³⁾ D. ONCIUL: *Teoria lui Roesler* (1885), *Originile principatelor române* (1899), *România în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor* (chestiunea română) (1902) și mai târziu, *Din istoria României* (1914).

⁴⁾ BARBU TEODORESCU. *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga, 1890—1934*, București 1935.

repercusiunile lor asupra Basarabiei—toate acestea subiecte și multe altele au format obiectul unor minuțioase cercetări.

Nu mai vorbim de adunarea materialului istoric în „Studii și documente”, care prezintă un izvor foarte prețios pentru cercetarea trecutului nostru.

Nu avem posibilitate să caracterizăm chiar și pe scurt lucrările și activitatea desfășurată de un șir de istorici de seamă cari s'au ocupat sau de examinarea unor chestiuni a parte, și de sintetizarea materialului sau, în 'sfârșit, de adunarea documentelor istorice.

Unii ne-au părăsit, cum sunt Radu Rosetti, Titu Maiorescu, Gr. Tocilescu, V. Pârvan, I. Bogdan, C. Giurescu, alții lucrează cu mare succes, restabilind tabloul trecutului nostru și datorită cărora, în timpul din urmă, literatura noastră istorică, s'a îmbogățit considerabil.

În loc să prezentăm aci o privire generală asupra activității acestor istorici, preferăm să facem caracteristici parțiale pe măsura expunerii noastre în legătură cu diferite probleme și să recomandăm spre consultare lucrarea d-lui C. C. Giurescu: „Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani”¹⁾.

Recent a apărut primul volum din cele trei anunțate ale lucrării aceluiași autor „Istoria Românilor” în editura Fundațiilor Regale. Această lucrare promite să fie foarte interesantă.

Trebuie deasemenea să notăm și succesele, obținute în timpul din urmă, în acele domenii cari de obicei se tratează separat de istoria Românilor, spre exemplu: istoria dreptului românesc, istoria artei etc., precum și în științele înrudite cu istoria Românilor sau ajutoarele ei [lingvistica, numismatica, arheologia și vechea geografie istorică].

Involuntar ni se pune întrebarea, dacă printre o seamă de oameni cari lucrează pe tărâmul cercetărilor trecutului poporului românesc, se definesc diferite școli.

Nu am putea să facem această afirmațiune, întrucât suntem, convingși că cel mult poate fi vorba de nuanțe înclinatorii sau tendințe și nu de o sumă de trăsături, care ar fi suficientă pentru a trasa liniile de demarcație între diferiți autori.

Nu numai odată s'a afirmat că lucrările d-lui I. Andrie-

¹⁾ Extras din „Revista Istorică”, anul XII, No, 7—9, 1926. Valenii de Munte, 1926.

șescu și mai ales ale decedatului V. Pârvanua întemeiat o nouă școală istorică românească : *istorico-arheologică* , în locul celei vechi „romantice”.

Această nouă școală s’ar deosebi de cealaltă prin următoarele : 1) e o școală obiectivistă, care nu este pusă în slujba revendicărilor naționale ; nu crează apocrife și mite, ci ia realitatea așa cum e, după cea mai atentă examinare a ei ; tocmai prin această trăsătură se explică faptul că ea a reevaluat însemnătatea mitului latinității noastre pure, reducându-l la justa lui valoare ; 2) școala nouă a deschis în știința istoriei naționale orizonturi noi, alăturându-i capitole despre getodacismul nostru pe baza de „thracizare” a materialului respectiv și prin aceasta, a introdus în istorie așa zisă, preistoria și protoistoria ; 3) școala nouă a făcut legătură între istoria națională și cultura occidentală, din care prima face parte și 4) după metodele sale școala nouă se bazează numai pe un material istoric real, întrebuițând mijloacele de lucru ale arheologiei.

Acela, care ar îndrăzni să tăgăduiască succesele obținute în timpul din urmă de arheologia românească, ar fi ridicol. Atât de evidente sunt ele. .

Cu toate acestea credem, că din punct de vedere sistematic nu e posibil să vorbim de o nouă școală „istorico-arheologică”.

Arheologia lucrează asupra trecutului pentru care nu ni s’au păstrat mărturii istorice sau acolo, unde ele sunt insuficiente.

Menirea ei este de a face lumină în acele domenii ale trecutului omenesc unde e încă plin întuneric, mai precis de a „istoriza” trecutul, de a trece perioadele de timp, supuse cercetărilor arheologice, din domeniul arheologiei în domeniul științei istorice.

Și istoria și arheologia au competența lor proprie, deși nici limitele între ele nu sunt bine distincte, și nici din punct de vedere personal nu se poate interzice unui istoric de a se ocupa de arheologie și unui arheolog de a se ocupa de istorie.

Prin eforturile din timpul din urmă arheologia românească a făcut ceea ce a trebuit să facă : a ieșit din fașe și s’a arătat puternică. Prin metoda întrebuițată ea a influențat asupra științei noastre istorice. Azi, nu mai sunt posibile fantezii cu pretențiuni de a fi științifice. Totul se bazează pe materialul strict obiectiv. Ipotezele au domeniul lor redus, modest.

Însă de aici și până la afirmația apariției unei școli istorice noi este o distanță foarte mare.

Știința istoriei naționale, în starea ei actuală, desigur are neajunsuri. De exemplu, ar fi de dorit ca ea să se ocupe mai mult de problemele sociale și economice.

Însă toate neajunsurile științei noastre istorice la un loc nu îndreptățesc caracterizarea ei ca „romantică”.

Prin urmare, constatăm în această știință diferite nuanțe, diferite preocupări și diferite probleme, după felul fiecărui istoric de a vedea, însă nu diferite școli.

CAPITOLUL 2.

Epocile istoriei române și împărțirea ei în perioade.

Orice periodizare a materialului istoric prezintă ceva relativ și întrucâtva arbitrar.

Vieța concretă se așează în unele rubrici abstracte. Cercetătorul caută involuntar în evoluția istorică ceea ce-l interesează din punct de vedere al schemei stabilite și ușor uită celelalte laturi ale vieții.

Cu toate neajunsurile oricărei periodizări, fără ca aceasta să fie bine distinctă nu se poate face nici o sinteză istorică. Periodizarea este ordine. Pentru ca lipsurile ei să fie pe cât posibil reduse, e nevoie ca la baza ei să fie pus „fundamentum divisionis“ cel mai esențial și cel mai cuprinzător.

Care ar fi el pentru istoria națională a Românilor?

Primul care a împărțit istoria română în perioade a fost Engel. El privea principatele române ca țări dependente de regatul ungar ¹⁾. De aceea bătălia dela Mohaci din 1526, după care vechiul regat ungar a fost desființat, devine dată importantă și în istoria principatelor noastre. Această istorie se imparte de Engel în următoarele rubrici: 1] istoria veche a țării până la întemeierea principatelor, 2] perioada dela întemeiere până la 1526, 3] perioada dela 1526 până la Fanarioși și 4] perioada Fanarioșilor, în care trăia însuși autorul.

Aceasta periodizare e prea învechită pentru ca să ne oprim asupra ei mai mult.

Xenopol pune la baza împărțirii în perioade criteriul influențelor culturale și astfel deosebește patru perioade: 1] istoria veche, în care se cuprinde epoca formării naționalității române din an. 513 i. de H. și până la întemeierea principatelor, 2] istoria medie, adică epoca slavonismului, dela întemeierea principatelor până la Matei Basarab și Vasile Lupul (1290—1633), 3] istoria modernă cu dominațiunea influenței grecești, dela Matei Basarab și Vasile Lupul până la revoluția din 1821 și 4] istoria contemporană, dela 1821 încoace, sau epoca româ-nismului²⁾.

¹⁾ *Geschichte der Moldau und Walachei*, 1804.

²⁾ XENOPOL. *Istoria Românilor*, 1888—1895 și *Histoire des Roumains*, 1896.

În „precuvântare“ autorul explică punctul său de vedere astfel : „*Elementul osebitor al acestor perioade nu poate fi luat din tapetele politice, cari nu cuprind ceva caracteristic dela secol la secol... Dacă căutăm însă la viața culturală, care tocmai pare a lipsi din țările române, găsim în curând o deosebire radicală între momentele ei, cari constituiesc tot atâtea perioade deosebite în istoria acestei vieți*“ ¹⁾).

Punctul de vedere cultural al lui Xenopol a provocat obiecțiuni serioase din partea lui D. Onciul. El a arătat că „epoca slavonismului era, în realitate, cu mult mai veche decât principatele, unde ea, sau mai bine zis, limba slavonească, întrebuițată ca limbă bisericească și oficială, s'a menținut câțva timp, ca urmare a acelei influențe—mai vechi, odinioară—în politică și cultură“ ²⁾.

Apoi se aduc și unele obiecțiuni de ordin general, căci nu după influențe culturale străine se pot determina perioadele în istoria unui popor cu civilizație proprie.

D. N. Iorga face următoarea împărțire a istoriei române : 1] Românii până la întemeierea principatului Țării Românești, 2] Timpul neatârării și al atârării mai slobode de Imperiul otoman până la moartea lui Ion Vodă cel Cumplit [1574], 3] Apăsătoarea suzeranitate turcească până la Fanarioți, 4] Timpul Fanarioților și 5] Nașterea și izbânda simțului național și starea actuală a poporului român ³⁾.

După cum a observat sificient de just Onciul, împărțirea e făcută după gradul de independență și dependență politică, obiectându-se că în perioada apăsătoarei suzeranități, nu încap bine domnia lui Mihai Viteazul, iar în perioada dela 1821 încoace nu poate să intre istoria României contemporane, a României dinastice și nici acelei constituționale sau independente ⁴⁾.

Însuși Onciul propune criteriul național-politic. El însă îl înțelege foarte îngust, ca : „împărțire după vechile dinastii și după noua dinastie“ ⁵⁾. Conform cu această părere istoria Românilor se împarte în următoarele patru perioade : 1] istoria veche până la întemeierea statului român, 2] perioada vechilor dinastii naționale, care se poate numi istoria medie,

¹⁾ *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția an. 1925, vol. I, pag. 11.

²⁾ D, ONCIUL. *Epocele istoriei române și împărțirea ei*, Buc. 1906, pag. 9.

³⁾ *Geschichte des rumanischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildung*, 1905.

⁴⁾ ONCIUL. *Ibidem*, pag. 10.

⁵⁾ *Ibidem*, pag. 14.

3] perioada domnilor din diferite familii, care se poate numi istoria nouă, și 4] istoria contemporană dela 1866 încoace ¹⁾.

E interesant faptul că, stabilind aceste epoci, autorul a fost preocupat și de raționamente abstracte numerice. Un istoric german Ottocar Lorenz în lucrarea sa: *Die geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben* (Berlin 1886), vorbește de secol, ca o măsură de timp naturală a tuturor evenimentelor istorice, măsură a trei generațiuni ome-nești: tată, fiu și nepot. Ca unități de măsură mai mari, se iau 300 și 600 de ani.

În 1919 Onciul ilustrează, cum perioadele conțin câte un secol, trei secole și șase secole ²⁾ și reduce numărul perioadelor la trei: 1] epoca veche dela secolul I și până la sfârșitul secolului VIII, când așezarea Bulgarilor în peninsula balcanică a desăvârșit izolarea elementului român din Dacia Traiană de restul lumii latine, 2] epoca medie (sec. VIII—XIV) cu începuturile de organizare politică sub influența bulgară și cea ungară și luptă cu ea și 3] epoca nouă cu dinastiile naționale.

Constatăm deci că în această nouă încercare de diviziune a istoriei române D. Onciul s'a îndepărtat de principiul dinastic, menținându-l ca bază numai la a treia perioadă.

Pe ambele încercări ale lui Onciul le considerăm artificiale. Prima, pentru că este bazată pe principiul dinastic și nu pe vicisitudinile esențiale ale vieții poporului, a doua, pentru că de fapt, pentru un timp prea lung dela veacul XIV și până în zilele noastre, foarte bogat în evenimente, formează o singură perioadă.

I. Lupaș într-o lucrare, consacrată în special împărțirii istoriei Românilor în perioade, se bazează pe criteriul organic-național (morfologic) și în acelaș timp „caută concordanțe aproximative nu numai cu epocile istoriei universale, dar și cu fazele de dezvoltare sincronistică a celor trei provincii românești”. Autorul propune următoarea împărțire: 1] epoca veche sau epoca formațiunii poporului român (până la 1241); 2] epoca medie sau epoca organizării politice, culturale, sociale și economice a voevodatelor și principatelor române (până la 1593); 3] epoca nouă sau epoca tendințelor de unitate națională, politică, religioasă și culturală (până la 1821) și 4] epoca

¹⁾ Ibidem, pag. 19.

²⁾ *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, București, 1920.

contemporană sau epoca înfăptuirii succesive a unității naționale ¹⁾).

În sfârșit, d. Constantinescu-Iași într'o broșură specială insistă asupra necesității de a studia istoria Românilor din punct de vedere sociologic, dând preponderență factorului economic-social. Din acest punct de vedere d-sa propune de a se divide istoria Românilor în următoarele epoci: 1] până în secolul V după Hristos, istoria veche; 2] dela secolul V și până la începutul veacului XVI istoria medie, care are următoarele trei subdiviziuni: perioada de formațiune a poporului român (sec. V—VIII), feudalitatea (sec. IX—XIII) și decadența feudalității (secol. XIV—XV); 3] epoca modernă (1500—1821) și 4] epoca contemporană (dela influența revoluției franceze sau mai exact dela 1821 și până azi). ²⁾

Noi prea puțin cunoaștem despre timpul de mai înainte de întemeierea principatelor pentru ca să-l definim, ca feudalitate, iar timpul care a urmat să-l definim ca decadența feudalității cu toate că tocmai atunci a început deabia să se clădească feudalismul românesc.

Socotim greșită și tratarea într'o singură perioadă a zece secole (V—XV), atât de variate în evenimente istorice.

La baza împărțirii istorice naționale în perioade trebuie să stea două idei călăuzitoare: 1] ideea națională, adică ideea formării statului românesc, și 2] ideea socială, adică ideea formelor social-politice, prin cari a trecut societatea românească.

Din primul punct de vedere istoria noastră se împarte în două perioade mari: 1] perioada înainte de întemeierea principatelor române, sau perioada zămislirii statului român și a plămădirii omului național român, perioada care începe cu dominațiunea Scișilor pe teritoriul actual românesc, și trece prin Dacia independentă, Dacia romană și prin năvălirile barbare și se termină cu încercări de organizare politică la Sud (Imperiul bulgaro-român) și la Nord (Brodnicii, Bolohovenii și Berladnicii) și 2] a doua perioadă este perioada statelor române, care începe cu întemeierea principatelor și se termină cu contopirea lor și formarea României Mari.

Pentru prima perioadă nu avem suficiente știri pentru

¹⁾ I. LUPAȘ. *Epocile principale în istoria Românilor*, Cluj, 2 ediție, 1928 pag. 21—22 s. a.

²⁾ *Caracteristica și împărțirea istoriei României. O nouă concepție*, Iași, 1926.

ca să putem restabili în întregime procesele sociale și politice, prin cari au trecut Români.

Altfel se prezintă chestiunea cu a doua perioadă. Aici avem adunate mii de documente, ceea ce ne permite nu numai să redăm în general mersul evenimentelor, ci și să arătăm transformările sociale și politice ale principatelor.

Ce criteriu trebuie să se mănuiască pentru a concepe evoluția acestor transformări?

Voi fi, mi se pare, în cadrul unei bune tradiții a istoriografiei noastre, dacă voi repeta ceea ce a scris odată I. Bogdan :

„A studia populația țărilor române, din punct de vedere etnografic și statistic, a studia originea și organizarea satelor, originea și organizarea orașelor, a studia sistemul de apărare al țărilor prin cetăți și prin organizarea lor militară, a studia originea și transformările mării proprietăți teritoriale sau a nobilimii, a studia natura puterii domnești, a studia condițiile economice ale diferitelor clase sociale și raporturile ce s'au stabilit între ele în cursul secolelor pe baza acestor condiții, a studia formele dreptului vechiu sau obiceiul pământului, dezvoltarea artei și literaturii, a căuta să pătrundem în sufletul strămoșilor... este, credem, cu mult mai interesant decât cunoașterea războaielor, a intrigilor de curte, a rivalităților de partide, a intervențiilor străine, de cari sunt prea pline expunerile istoriei române”.¹⁾

Prin urmare centrul gravității în toată expunerea noastră a istoriei, ne obligăm să trecem asupra elementelor ei sociale în sensul general al cuvântului.

Însă facem parte din lumea apuseană a Europei și am trecut, ca și ea, prin formele ei social-politice. Acum s'a evidențiat că și branșa cea mai avansată spre Orient, a lumii slave: Rușii, au trecut prin schema dezvoltării statelor europene.

Deci, să vedem, cari sunt aceste forme și, cum și când am trecut noi prin ele?

Statul feudal, monarhia de stări sociale, monarhia absolutistă și statul constituțional burghez—iată calea pe care au străbătut-o europenii în mod general: unii tot șirul acestor forme, alții cu excepția monarhiei absolutiste (Anglia, Ungaria).

Dar prima chestiune a feudalismului în principatele române provoacă îndoieli și obiecțiuni, ceea ce ne silește să facem o scurtă excursiune în istoria morfologică a Statelor europene pentru a scoate material de comparații.

¹⁾ I. BOGDAN, *Istoriografia română*, pag. 20.

CAPITOLUL 3.

Sucesiunea istorică a formelor social-politice în statele europene.

Afirmarea existenței în trecutul românesc a feudalismului, nu se bucură la noi de prea mare popularitate.

Ștefan Zeletin cu dreptate a remarcat¹⁾ că în această chestiune există o deosebire de vederi între istoricii noștri, de exemplu N. Iorga și Radu Rosetti, și economiștii sociologi, ca C. Dobrogeanu-Gherea, d. C. Garoflid și d. I. N. Anghelescu.

În timp ce primii tăgăduesc feudalismul românesc, cei din urmă dimpotrivă, vorbesc de un regim feudal român, ca de un lucru dela sine înțeles.

Zeletin explică această deosebire de vederi astfel : „Când prin feudalism se înțelege regimul agrar, în care monarhul are dreptul de stăpânire asupra întregului pământ al țării, trecând dreptul de folosință vremelnică asupra unor anumiți indivizi-feudali sub anumite obligații, atunci se va tăgădui existența unui feudalism român cu bun temei : Domnii principatelor române nu au avut acest drept²⁾. Dr. Gr. Maior, care înclină a crede contrariul, se înșală de sigur.³⁾”

Această chestiune însă e fără însemnătate pentru economiști sau sociologi : ce-i privește pe acești cercetători în regimul feudal, e structura sa economică și raporturile între clasele sociale, altoite pe această structură. Acestea au ajuns, însă, în cursul evoluției, să ia acelaș caracter la noi, ca în

¹⁾ *Burghezia română*, București, 1925, pag. 172, nota 2.

²⁾ Autorul se referă la N. Iorga. *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, Bucur., 1908, p. 45 nota.

În altă parte a acestei lucrări găsim și o caracteristică generală, care sună astfel : „Viața agrară a Românilor se poate rezuma în această formulă : țări de „drept românesc“, așezate între regiuni semi-feudale în sens apusean și între o lume răsăriteană cu caracterul romano-bisantin... Un „drept românesc“ deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toți aceia cari au avut Români, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpânirea lor. Acest drept... (are) îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice și mai adânci — și slave“. Ibidem, pag. 5.

³⁾ *Politica agrară la Români*, pag. 462.

Apus. Atât modul de producție a vechiului nostru regim agrar, cât și raporturile între proprietari și muncitori au avut un caracter feudal“.

La aceasta autorul mai adaugă și o caracteristică generală a feudalismului, definindu-l astfel:

„Țăranii erau așezați pe moșiile boierești și aveau îndatorirea ca în schimbul pământului primit pentru cultivare să dea boierului o dare în natură—dijmă—și un număr de zile de muncă pe an-clacă.—Acelaș raport domnește între proprietarul de pământ, și muncitorul său, peste tot, în vechiul regim al statelor europene. Istoria dă acestui regim numele special de feudalism“¹⁾.

Într'o asemenea formulare a noțiunii feudalismului e prea multă simplificare, care de fapt poate să ducă la denaturarea sensului fenomenelor istorice, cari ne interesează.

Numai sub un raport autorul are deplină dreptate. Înainte de a denumi o serie de fenomene prin noțiunea de feudalism, trebuie să fie stabilit absolut precis cuprinsul acestei idei.

Acest cuvânt servește pentru denumirea unui fenomen din cele mai însemnate în istoria omenirii, definește acel regim, care s'a instalat în toate statele Occidentului european în evul mediu și care purta denumirea de *régim féodal*, *Lehnswesen*, *feudal system*, *feodalismo*.

Cu timpul, însă, s'a observat că multe din trăsăturile feudalismului medieval european se află și în istoria vechiului Orient, a Greciei și Romei („Griechische Mittelalter“) și chiar în istoria societății patriarhale.

Treptat aplicarea termenului de feudalism a început să fie prea lărgită.

Deci noi putem întrebuița acest cuvânt numai în sensul lui restrictiv, în sensul feudalismului medieval.

Cea mai populară definiție a feudalismului printre istorici, este cea a lui Guizot, pe care acest autor a dat-o în cartea sa „*Histoire de la civilisation en France*“, și care constă în trei trăsături esențiale: 1) însemnătatea specială a proprietății fonciare, care deși este plină și ereditară, dar în acelaș, timp este și condițională, însoțită de unele obligațiuni față de cei mai mari, dela cari aceasta proprietate se dădea; 2) confundarea noțiunii proprietății cu noțiunea puterii de

¹⁾ *Burghezia română*, pag. 171.

stat, imperiumul, adică însușirea de către moșieri mari a drepturilor puterii publice, 3) o subordonare a tuturor proprietarilor de moșii, unor altora, în așa fel, încât să se înfăptuiască din ei o societate organică.

Totuși autorul face și o rezervă, cum că în ceea ce privește această ultimă trăsătură, organicitatea nu trebuie să fie exagerată. Integritatea și unitatea societății feudale era o clădire mai mult închipuită, creată mai târziu în capetele savanților ¹⁾).

După această definiție a feudalismului, care în ordine cronologică, a fost prima definiție generală a deosebirilor medievale a vieții franceze, s'au făcut mai multe încercări de a o complectă și a o modifica, de către Fustel de Coulanges, Flach, P. Roth, G. Waitz, Vinogradov ș. a. ²⁾).

Cea mai esențială trăsătură a feudalismului constă în faptul că el este un regim social politic, bazat pe agricultură, că moșia mare se bucură în el de drepturi, pe cari în timpurile noastre le are numai puterea statului (judecata, administrația) și, în sfârșit, că proprietatea mare fonciară este legată de gospodăria mărunță a oamenilor, cari din munca pământului își procură mijloacele de existență.

Pământul, care este fundamentul societății medievale, nu este proprietatea fonciară contemporană. El este *feud*, adică o posesiune, primită din partea unei persoane mai mari (suzeranul), condiționată de îndeplinirea unor servicii.

De aci decurge institutul vassalității și patronatului. Oamenii din punct de vedere social slabi, cereau și căpătau apărarea celor mari și tari (*commendare*) și pe această cale se crea o ierarhie de dependență, a cărei piramidă se termină cu cel mai mare proprietar moșier, senior, suzeran al vasalilor mari.

Posesiunea pământului era delimitată nu numai din sus,

¹⁾ GUIZOT. *Histoire générale de la civilisation en France*, I—IV, 1846 ș. a.

²⁾ FUSTEL DE COULANGES. *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, vol. I, 1874.

JACQUES FLACH. *Les origines de l'ancienne France*, Paris, vol. I—III, 1886, 1893, 1904.

P. ROTH. *Geschichte des Beneficialwesens von der ältesten Zeiten bis ins Zehnte Jahrhundert*, 1850; *Feudalität und Unterthanenverband*, 1863.

G. WAITZ. *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 1844 și urm.

VINOGRADOV. Mai multe lucrări în domeniul feudalismului englez, preluate în lucrarea în limba rusă: „*Moșia medievală în Anglia*“, 1911.

ci și din jos. Acei cari nu se socoteau ca făcând parte din societatea medievală, muncitorii pământului de o parte, și moșierii de altă parte erau legați reciproc. Moșierii nu puteau lucra pământul fără ei, iar acești din urmă nu puteau trăi fără îngrijirea pământului străin.

De aceea față de unul și același lot existau două feluri de proprietăți, o proprietate a acelei persoane care avea unele drepturi asupra pământului, mai ales dreptul la servicii sau dări (*dominium directum* sau *eminens*) și o altă proprietate a celui care deținea efectiv pământul în exploatare și scotea din el venituri (*dominium utile*).

Altă specie a proprietății medievale condiționale erau așa zisele beneficii (*beneficium*). Principii și regii pentru a răsplăti serviciile slugilor le donau pământ în posesiune condițională, temporară. Treptat însă această posesiune se transforma în posesiune ereditară. Tot așa și posturile în slujba regilor se transformau în posturi, succedate din tată în fiu.

Moșiile căpătau drepturile de putere publică și prin așa zise imunități (*immunitas*). Unele moșii, prin grația regelui se exceptau din regula generală de supunere în ce privește judecata și perceperea veniturilor. Prin institutul imunității populația moșiei era scoasă de sub judecata regească și de sub birul regesc. Drepturile acestea de a judeca și de a percepe biruri treceau pe seama proprietarilor moșieri, cari concureau cu agenții locali ai puterii publice.

Ceea ce la început era numai o simplă excepție, mai târziu devine un fenomen obișnuit.

Definiția foarte scurtă și sumară a feudalismului, pe care am schițat-o, este bazată mai mult pe practica Franței medievale. În celelalte țări europene se observau abateri dela ea. În conformitate cu condițiunile sale istorice, feudalismul lor în mai multe privinți se deosebea de acest sistem tipic.

Așa de exemplu, în Franța regimul feudal a dus în secolul al XII-lea la concentrarea ierarhiei și la strângerea relațiilor feudale. Din această cauză a apărut monarhia regelui feudal, ca senior general.

În Italia acest proces nu a avut loc, pentru că în partea ei, care intra în monarhia lui Carol cel Mare, tronul a devenit eligibil, servind astfel nașterea tulburărilor, în care permanent se amestecau seniorii.

Când însă, Italia a început să se reintegreze, bazele acestui proces nu erau nicidecum feudale, ci municipale, co-

munale, adică Italia a fost reîntegrată grație târgurilor, comerțului și breslelor de meserii.

În Germania medievală dezintegrarea feudală, fărâmițarea puterii publice, care a ajuns în mai multe mâini ale principilor mărunți, nu duce la concentrarea puterii publice în felul francez, ci se permanentizează. Acești principii capătă suveranitatea teritorială (Landeshoheit) și ei devin stăpâni (Landesherren), persoane „imEDIATE” (imediati), adică stăpâni direcți fără intermediul cuiva, în dependența vassală directă de Împărat, care era ales.

În Anglia feudalismul niciodată nu a călcat unitatea statului. Normanii cari, în calitate de cuceritori ai Angliei, trebuiau să se simtă mai strâns legați reciproc în mijlocul populației cucerite, au dat țării un sistem feudal, în care regele păstra dominațiunea.

În dependența directă de rege se afla un număr însemnat de feudali; după Domesday book — 1400 de feudali (barones maiores, barones minores), dela cari ținea pământul alt număr de 7.900 persoane (milites).

În Anglia contrar practicei din Franța existau și relațiile directe între seniori și vasalii vasalilor (milites). Și baronii și milites depuneau în mod egal jurământul de credință regelui.

Prin urmare în fiecare țară feudalismul avea trăsături specifice naționale, deși pretutindeni în linii generale se repetau aceleași fenomene, pe cari le denumim feudalism.

În secolele XIV—XV și prima jumătate a secolului al XVI-lea regimul feudal capătă o nouă înfățișare, transformându-se în monarhia de stări sociale.

Baza economică și socială, sau mai precis raporturile sociale dintre clasele sociale rămân aproape aceleași cu deosebire că apar târgurile, cari se adaptează sistemului politic și social existent. Cu timpul însă, ele pretind în a influența viața statului.

Raporturile dintre clasele sociale se reglementează, transformând clasele în stări sociale, definite și delimitate juridicește prin însușirea unor obligațiuni și drepturi.

Treptat pe măsură ce crește însemnătatea stărilor sociale, regele crede de cuviință, sau este nevoit să se sfătuiască cu reprezentanții lor (clerul, boierimea și burghezia). Apare reprezentanța stărilor sociale, așa zise „*Etats généraux*”, assembleele reprezentative, *Reichstag*.

Reprezentanța aceasta era în diferite țări foarte variată.

Dela tipul francez de trei stări sociale existau multe abateri. De exemplu, în Aragonia exista reprezentanța separată a boierimii mari (nobles) și mici (caballeros).

În Suedia luau parte în reprezentanța parlamentului medieval și țărani liberi, cari formau o categorie a parte.

Pe de altă parte în Polonia în așa zisă „izba poselska” luau parte exclusiv nobilii, iar târgoveții nu erau consultați.

În marele Ducat litvanian orașele nu erau dezvoltate, deaceia târgoveții nu făceau parte din seimul lituan medieval.

În Cehia reprezentanța orașelor era foarte slabă, aproape inexistentă și nobilimea era împărțită în două „ordine”, camere.

În sfârșit în Anglia burghezimea lua parte în camera de jos împreună cu nobilimea mică.

Ceea ce rămânea pretutindeni ca o trăsătură comună era împărțirea populației în stări sociale și consultarea lor de către rege. ¹⁾

În fine monarhia de stări sociale se transformă în monarhia absolutistă.

Regele domină asupra tuturor stărilor sociale, desființează orice reprezentanță a lor, fiindcă nu mai are nevoie de ele. El organizează funcționăria, care stă în deplină dependență de el, adună și întreține o armată regulată care îi stă la dispoziție și introduce principiul satisfacerii nevoilor materiale publice printr'un buget al statului pe baza percepției impozitelor directe în folosul statului.

După aceste scurte lămuriri din evoluția generală a popoarelor europene, putem trece la chestiunea, dacă în istoria noastră națională a existat feudalismul apusean.

¹⁾ Din imensa bibliografie în chestiunea parlamentului monarhiei de stări sociale notăm câteva mai importante:

Fr. TEZNER. *Technik und Geist des ständisch-monarhischen Staatsrechts* (vol XIX, Die Staats und Socialwissenschaftlichen Forschungen, Schmoller).

R. GNEIST. *Englische Verfassungsgeschichte*.

PICOT. *Histoire des Etats généraux*, 1876, s. a.

CAPITOLUL 4.

Feudalismul și stările sociale în principatele române.

S'ar părea că noi suntem mai apropiați de Apus, decât Rusia, și că prin urmare mai degrabă, decât Rușii, am fi îndreptățiți să așteptăm o constatare a identității evoluției noastre istorice cu cea a țărilor apusene.

De fapt, nu este așa. Pe când la Ruși s'au înmulțit părerile în favoarea existenței în trecutul Rusiei a feudalismului, cei mai de seamă istorici ai noștri tăgădușc existența feudalismului în trecutul românesc.

Fără îndoială, aceasta provine din cauză că pentru comparații se ia ordinea medievală franceză. Și întrucât noi nu corespundem cu tipul francez, răspunsul negativ al istoricilor noștri este cu totul firesc.

Totuși ceva în felul feudalismului medieval, principatele române au trăit. De aceea chestiunea ar trebui să fie pusă altfel. Ar trebui ca noi să ne întrebăm, în ce sens s'ar putea vorbi de existența în trecutul nostru a regimului feudal, și dacă asemănarea care există e importantă sau neînsemnată.

Mai întâiu de toate, până la întemeierea principatelor, după cum se știe, existau numai statulețe mici. „*Oriunde dăm, la început, de Români, — scrie Radu Rosetti, — îi găsim trăind în sate ocârmuite de cneji. Această alcătuire este în ființă la Slavii ce se așezase în țările noastre și a fost moștenită de Români. Asemănarea era desăvârșită, căci vedem pe Românii dela Nordul Dunării, deși ei alcătuiau o națiune numeroasă, răspândită dela Tisa până la Marea Neagră și dela Bug până la Turnul-Severin, despărțiți în statulețe mici și fără nici o coeziune*“¹⁾.

Fără nici o îndoială și principatele la început aveau în vieța lor internă o coeziune prea ușoară și artificială.

Numai foarte treptat s'a întărit puterea centralizatoare a principelui, înconjurat de sfetnicii săi.

Statulețe mici, deși pierdeau însemnătatea lor politică, fiind puși în dependență de principe, totuși nu se topeau cu desăvârșire, ca fenomenele sociale.

¹⁾ RADU ROSETTI. *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare din Moldova*, Buc., 1906, p. 26.

Imediat ce pământurile libere au dispărut, oameni energici și lacomi, au început acea acapărare răpitoare, care este caracteristică pentru aceste timpuri în toate țările europene. Terenurile încetul cu încetul se concentrau în mâinile acestor oameni, cari se porecleau boieri și fără de cari acei cari munceau pământul nu puteau să se întrețină.

Centralizarea nu trebuie să fie înțeleasă în sensul actual al cuvântului. Proprietatea mare și latifundiară din acel timp era legată de gospodăria mărunță.

Numai o parte relativ mică din moșie se lucra de moșier, cealaltă parte se dădea de el cu chirie.

Bogăția proprietarului consta nu în mărimea rentei agricole, ci în cantitatea mare a supușilor lui, agricultori mici, cari arendau pământul, luându-și obligația de a da dijmă și a face clacă.

Și din punct de vedere politic intern și din punct de vedere economic principatele la început prezentau un tablou de desintegrare și desagregare.

Domnitorul adică și el în majoritatea cazurilor un boier cel mai mare și tare, și-a însușit dreptul de a lua în folosul său orice moșie, devenită vacantă în urma lipsei de moștenitori. Grație acestui drept avuțiile domnești se rotungeau.

Apoi aceasta a dat naștere la părerea că întregul pământ al statului aparține domnitorului, că el este proprietarul superior al țării, deci fiecare mutație a dreptului de proprietate trebuie să fie recunoscută de el și consfințită.

Pentru orice abateri dela dreptul comun de proprietate se cerea consimțământul Domnului.

Daniile particularilor către mănăstiri trebuiau să fie neapărat aprobate de Domn.

Daniile domnești către mănăstiri puteau fi temporare sau definitive. În cazul din urmă Domnul trebuia să confirme irevocabilitatea daniei.

Mircea cel Bătrân anunța prin ordin domnesc în privința daniei mănăstirii Tismana: „Să știți că nici un cneaz sau boer al domniei mele nu aveți să fiți ocina, ohabă și că astăzi sau mâine iarăși să vă iau și să vă dau altuia, ci veți fi sub stăpânirea mănăstirii Tismana”¹⁾.

¹⁾ I. MINEA și L. T. BOGA. *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, vol. I, Iași, 1933, pag. 19. Autorii se referă la Al. Ștefulescu. Documentele slavo-române, relative la Gorj Tg. Jiul, 1908, pag. 13-14.

Aceste fenomene ne mărturisesc că în trecutul nostru existau două noțiuni de proprietate, caracteristice pentru feudalismul medieval: *dominium eminens* și *dominium utile*.

Spre aceste interesante noțiuni, și-au îndreptat deja atenția cercetătorii noștri ¹⁾.

Proprietatea nu era absolută, necondiționată, ca acum.

Cunoaștem în trecutul românesc și altă noțiune feudală care stă în strânsă legătură cu drepturile Domnitorului, ca proprietar superior. El delega proprietarilor dreptul de judecată asupra populației. În cazul acesta dregătorii domnești nu puteau să se amestece în exercitarea acestei funcțiuni pe moșia privilegiată de către proprietarul ei.

Domnitorii nu numai odată au recunoscut boierilor dreptul de a judeca populația, care locuia pe pământurile lor, fără nici un amestec din partea instanțelor judecătorești obișnuite.

Iată, de exemplu, în 1434 Oct. 8 Ștefan Voevod dăruște lui Giurgiu Atoc un sat la obârșia Săratei.

În uric se scrie: „*I-am dat un sat la obârșia Săratei, unde este jude Tatu și Ilie, să le fie lor judecie, uric, și sub uric să nu se dea nimănu. Și alt județ să nu aibă, ci să fie numai de curtea noastră din Iași*” („инъ соудецъ да не имають развѣ да добъжатъ отъ нашего двора отъ Ясъ“) ²⁾.

Un alt caz: în 1437 Iunie 30, Ilie Voevod, dăruște lui Toader Pobrăteanu satul Ciulești în jos de Hârlău—„și sub uric—se scrie în acest document—să nu-l dăm nimănu, nici-odată, pe alt judecător să nu-l aibă, afară pe Domnia mea și cătră orașul nostru, cătră Suceava” („иного судца да не имаеть“) ³⁾.

Cazurile ar putea fi înmulțite.

Cu toată dreptatea I. Bogdan generalizează, spunând:

„Cuvântul „*ohabnic*“ avea înțelesul de scutit și prin urmare „*ohabă*“ (slav. охаба) era la noi ceea ce în Apus se chema „*exe-*

¹⁾ A. V. GÂDEI. *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre*, Buc., 1904, pag. 23.

DINU C. ARION. *Incercare asupra dominiului eminent din principatele Munteniei și Moldovei în secolele XIV și XV în „Inchinarea lui N. Iorga“*, Cluj, 1931, pag. 12—23.

IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului în principatele române, până la 1864*, Buc., 1936, pag. 80-109.

²⁾ M. COSTACHESCU. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. I. p. 398—399.

³⁾ *Ibidem*, pag. 520—521.

cutio", „*immunitas*". Moșie ohabnică era așa: dar o proprietate, scutită de anumite dări și slujbe domnești, în deobște de toate afară de cea militară".

În Moldova, deși acest termen se întrebuița rar, fenomenul identic exista.

Și apoi autorul conchide:

„*Explicările acestea, scoase din textele unor documente neutilizate încă sau nebăgate în seamă, aruncă o lumină nouă asupra donațiilor perpetue și asupra imunității, două instituții comune țărilor noastre și celor apusene, în cari feudalismul era cu mult mai vechiu*" ¹⁾).

Deci era la noi în aceasta privință exact ca în Franța, unde proprietarul privilegiat avea dreptul să judece pe toți cari „se culcă și se scoală (*couchans et levans*) pe terenul său".

Existența în obiceiurile vechi domnești a beneficiilor este recunoscută și de Radu Rosetti, care scrie următoarele:

„*Spre a răsplăti credința și slujbele către dânsii și către țară, a unora din supușii lor, Domnii făcură dintr'înșii noi stăpâni de sate, dăruindu-le din așezările sătești cari slujiau ocoalelor târgurilor, din cele confiscate dela dușmani sau dela trădători, din locurile pustii și din braniștele domnești, cari alcătuiau rezervele Domnului*" ²⁾).

Intr'adevăr s'au păstrat până la noi o mulțime de documente cu danii („beneficii") boierilor și mănăstirilor. Din ele se vede, că recompensarea muncii și meritelor slujilor domnești nu era ocazională, ci forma o practică obișnuită.

Dat fiind caracterul condițional al proprietății funciare, nu putea să nu existe, cu siguranță, și obiceiul de „închinare", adică de căutare a sprijinului din partea celor tari, și patronajul, adică protejarea lor oferită celor slabi.

Domnitorul închina țara regelui Poloniei sau principelui Lituaniei sau regelui Ungariei sau, în sfârșit, sultanului Turciei, iar boierii, la rândul lor, închinox pământurile lor Domnitorului.

Comparația trecutului nostru medieval cu timpul feudal francez ne arată unele deosebiri importante.

¹⁾ *Istoriografia română*, Buc., 1905, pag. 25. Deasemenea despre moșiile ohabnice vechi:

I. BOGDAN. *Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul XV*, Memoriile Secției Istorice, seria III, 1908, vol. XXX, pag. 363—364.

²⁾ RADU ROSETTI. *Ibidem*, pag. 31.

În Occident *feudalism* nu este numai fărâmițarea puterii, ci și acăpararea ei, de proprietari-moșieri mari. Imunitățile, de cari ei se bucurau, în majoritatea lor, le serveau pentru lărgirea sferei lor de influență și pentru uzurparea unor drepturi, deși limitate, ale suveranității politice.

Această uzurpare lipsea în istoria noastră. Drumul la domnie era determinat în cele mai dese cazuri de factorul politicei externe. Principatele române erau înconjurate de statele dușmane. Pretendenții la scaun domnesc trebuiau să posede în primul rând o adevărată artă de a cunoaște și de a folosi la timp util spre binele lor conjunctura externă, raporturile diferitelor state între ele și cu principatele române. În asemenea cazuri imunitatea nu putea să fie o bază spre ascendență. Bani, dibăcia, îndrăzneala — iată ce crea pretențiilor situația. Și iată de ce principiul ereditar la succesiunea puterii în statele române avea o sferă restrânsă de aplicare, iar boierii, alegând pe Domn, trebuiau să țină cont de situația externă a țării.

Mai târziu, când feudalismul era deja în funcțiune, tot factorul extern a împiedicat pe principi să-și întărească puterea și să devină atotputernici. Boierii se transformau în principi pur și simplu din cauza agreării lor de curtea turcească suverană. Postul de Domnitor se vindea de Turci nu numai boierilor indigeni, ci chiar persoanelor străine de neam și țară.

Prin urmare în aceste timpuri dependența politică de Turcia denatura procesul de creștere și dezvoltare a forței proprietarilor „vasali”.

Domnitorul nu era cu drepturi nelimitate, ci în cele mai dese cazuri funcționar superior al Porții Otomane.

Ideea puterii basilevsului autocrat din Bizanț influența asupra mentalității guvernanților țărilor române, chiar dela începutul apariției lor pe scena istorică. Însă modelele bizantine nu puteau să fie urmate pe solul românesc întocmai. Conjunctura externă nu permitea principilor să devină atotputernici. Ei aveau nevoie de sprijinul boierilor, de serviciul și fidelitatea lor.

E interesant să menționăm aci părerea d-lui Ioan Filitti, care, deși recunoaște existența „dominiului eminent” al Suvranului, cu toate acestea afirmă că nici acest drept, nici daturile de pământ pe care el le face, nici dependența personală în care unii oameni de rând se pot afla față de niște

stăpâni, nici raporturile dintre proprietari și coloni, nu constituie „feudalitatea“.

Din cele ce urmează se vede, de unde provine această afirmație prea categorică. Autorul crede, că despre feudalitate poate fi vorba numai acolo, unde s'a produs „anarhizare“.

„Feudalitatea — continuă autorul, — a derivat dintr'o slăbire a puterii centrale. Când Suveranul n'a mai fost în stare să-și impună autoritatea pe întreg teritoriul, a delegat de nevoie unor particulari puternici, cari și-au împărțit, odată cu teritoriul și suveranitatea. Proprietatea feudală apare astfel ca o concesiune silită a Suveranului, care caută prilej de a relua ce a dat, după cum feudalul stă mereu pregătit pentru a apăra și partea ce a dobândit“¹⁾.

Această interpretare a fenomenelor feudalismului nu corespunde cu feudalismul din mai multe țări sau, poate, răspunde întocmai numai evoluției sistemului feudal din Franța, tipul clasic al feudalismului. În celelalte el se răspândea deseori fără „anarhizare“ și fără răpirea drepturilor domnitorului, având în fiecare țară trăsături speciale.

Mai ales frapantă este lipsa de „uzurpare naturală“ în istoria rusă.

Pavlov-Silvanschi, care este inițiatorul părerii că în trecutul Rusiei a existat feudalismul, constatând acesta lipsă, a explicat-o prin faptul că familia domnească se înmulțea mereu și fiecare membru își lua partea sa de moștenire, ceea ce ducea la fărâmițarea principatelor. Aceasta ar fi prevenit ridicarea boierilor și cucerirea puterii de către ei²⁾.

Autorul nu-și pune întrebarea, de unde provine această deosebire interesantă.

¹⁾ *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, București 1935. pag. 108—109.

²⁾ În cartea sa „*Feudalismul în Rusia veche*“, S. Pet. 1907, autorul precizează asupra acestei chestiuni astfel:

„Unele și aceleași forțe își manifestă acțiunea lor în Occident și la noi; din cauza hazardului, bine cunoscut istoricilor, ele pe diferite căi își găsesc ieșire, însă în rezultat dau aceeași fărâmițare a puterii statului printr'o sumedenie de proprietari mari și mărunți, cu drepturi suverane sau semi-suverane. La noi, ca și în Occident pământul trebuia să se dividă în mod inevitabil, împărțindu-se în mici lumi independente. În momentul diviziunii coapte la noi s'a aflat o mulțime de principii pretendenți cu drepturi ereditare. Ei au înlocuit la noi pe feudații occidentali, cari au acapărat drepturile suverane. Împărțirile au prevenit uzurpare. Împărțirea „din sus“ a prevenit împărțirea din jos. „Principizarea“ pământului a prevenit „boierizarea“ lui“ (pag. 92 s. a.).

Credem, însă, că ea se datorește concepției puterii suveranului, moștenite de Ruși dela Bizanț.

Principii ruși, cu toată dominanța în stătuțele lor a spiritului particular, au împrumutat ceva din complexul ideilor bizantine despre puterea statului.

Aceeași lipsă de uzurpare se poate constata și la noi. „Feudalizarea“ se face în mod pașnic, cu voia principelui, fără uzurpări și cu deplină păstrare a prestigiului puterii Domnitorului.

Am avut în istoria feudalismului nostru un proces analog celui rusesc și derivat deasemenea, cel puțin în ce privește puterea Domnitorului, din mentalitățile Bizanțului.

Ne deosebește de feudalismul rusesc o trăsătură importantă: pe când la Ruși o „casă princiară“ se înmulțea și fărâmițea puterea, înființând pentru fiecare principe „udeluri“, adică teritorii mai mici de stăpânire, la noi luptau pentru putere câteva familii, câteva curți. Pretendenții nu puteau să-și asigure o stăpânire mai durabilă, conjunctura nu le permitea să devină puternici, autocrați. Prin forța lucrurilor, grație luptei pentru tron și obstacolelor pe cari trebuiau să treacă, până ce ajungeau la domnie, ei erau nevoiți să aibă în vedere interesele boierilor.

A doua deosebire care stă în strânsă legătură cu cea dintâi este următoarea: practica imunităților era mai slab dezvoltată, decât în Franța.

A treia: ierarhia vasală la noi nu avea trăsături bine pronunțate.

Nu ar fi exclus, mărturisește d. I. Filitti, ca „curtenii“ în Moldova și „roșii“ în Muntenia să fi fost subvasali ¹⁾, însă ei aveau și îndatoriri directe față de Domn.

În sfârșit ultima deosebire: în Occident, țărănimea se află într'o stare de dependență juridică bine pronunțată. În Franța domina șerbii. Iar precursorii șerbilor erau robii, așezați pe pământurile moșierilor.

În principatele române, țărani erau atât arendași liberi, deși despre libertatea lor deplină, de fapt, nu poate fi vorba, cât și cei lipsiți de libertate.

Cu toate aceste deosebiri se poate afirma că în trecutul principatelor a existat feudalismul medieval.

Prin multe lor trăsături vieța lor a fost înrudită cu

¹⁾ I. FILITTI. *Proprietarii solului în trecutul principatelor române*, Buc. 1934, pag. 19 și urm.

vieța epocii feudale din țările europene occidentale. Numai treptat dela spiritul feudal particular, statele române treceau la spiritul public al statelor noi.

În secolul al XVII-lea a început dezvoltarea târgoveților, nu și a târgurilor, ca unități comunale bine distincte, și organizarea breslelor profesionale.

Principatele treceau prin perioada regimului de stări sociale.

S'a schimbat în conformitate cu aceasta și Sfatul extraordinar al Domnului.

Iată câteva exemple :

În a doua domnie în Moldova a lui Constantin Vodă Racovița Cehan, feciorul lui Mihai Vodă, după cum ne povestește Enaki Kogălniceanu, ¹⁾ pentru desființarea văcăritului a fost convocat la Iași un sfat al boierilor țării, la care au luat parte câte șapte locuitori din toate ținuturile: mazăli și ruptași.

S'a strâns „toată boierimea și mazilii, și neguțitorii, și toată țara ce se adunase”.

S'a făcut un mare sfat cu toată boierimea fără, însă, precizare a celorlalți participanți și în prima domnie a lui Constantin Vodă Racovița, pentru a lua hotărâre în chestiuni financiare și de impozite ²⁾).

În a treia domnie a lui Constantin Vodă Mavrocordat s'a făcut „un sobor mare” pentru desființarea stării de vecin, la care au fost invitați la Iași nu numai boierii, ci și vecinii din toate ținuturile ³⁾).

În domnia lui Ion Vodă Mavrocordat, feciorul lui Neulai Vodă, la curtea domnească s'a ținut un sfat pentru judecarea unui evreu, care a calomniat pe Domnitor, unde au luat parte „boierii cei mari cu boierii și fără de boierii”, toți „neguțitorii țării” din Iași și toți musafirii Turci, ce se aflau la Iași, și cadiul ⁴⁾).

Dar mai ales este interesant Sfatul din timpul lui Leon Vodă Tomșa.

Cunoaștem un hrisov care a fost dat după consultarea unei adunări, compuse „din toată țara, boierii mari și mici și roșii și mazăli și toți slujitorii”.

¹⁾ *Letopiseșul Țării Moldovei*, M. KOGĂLNICEANU, *Cronicele*, vol. III, pag. 230.

²⁾ *Ibidem*, Cap. VII, pag. 219.

³⁾ *Ibidem*, Cap. VI, pag. 214.

⁴⁾ *Ibidem*, Cap. IV, pag. 209-210.

Acest Sfat mare de obște, care se convoca în cazuri extraordinare, a funcționat până la sfârșitul epocii fanariote. El cuprindea, după cum afirmă d. Filitti, pe lângă sfetnicii mari în funcție și ieșiți din slujbă, pe boierii mai mărunți în activitate sau mazăli și pe căpitanii de slujitori.

Era „*Tara legală*“¹⁾.

E interesant că, după cum se constată dintr'un răvaș al lui Nacul, vornic de Câmpulung, rebelul boier Mihalcea Hâncu, ajungând la Iași, convoacă, după obiceiul timpului, „*ca în alte manifestații ale țării*“, „pe mazăli și curteani și dela târguri târgoveți și dela toate mănăstirile câte doi călugări aleși“. Scopul acestei adunări a fost trimiterea soliei la Poartă²⁾

„*Sfatul mare de obște*“ era o „reprezentanță a stărilor sociale“, asemănătoare cu alte instituții de acest gen din epoca monarhiei de stări sociale din Apus.

Sfatul se convoca numai după voia și bunul plac al Domnitorului, în împrejurări mai importante.

După caracterul său Sfatul era mai degrabă o consfătuire a Domnitorului cu funcționarii săi, decât o adevărată reprezentanță a țării, compusă din stările sociale.

Însă, e curios de notat, că Sfatul mare de obște, avea multă asemănare cu „*Zemshii Sobor*“ rus care, ca și Sfat mare la Români, se convoca când se simțea vr'o nevoie acută a consfătuirii.

Există o asemănare și în ce privește caracterul, compunerea și însemnătatea lor.

Latchin, care a studiat „*Zemshii Sobor*“ din Rusia, a constatat că în Rusia, unde stările sociale au fost create mai mult artificial de însuși statul, mai ales în interesele fiscului, și deci nu puteau prinde rădăcini adânci în societate, Soborul, deși avea un caracter medieval de stări sociale, însă nu în așa măsură, cât adunările analoage din Apus. Împărțirea în camere corporative în Rusia era imposibilă. Nu putea fi vorba nici de spiritul corporativ al Șoborului. El nu avea și vr'o competență proprie³⁾.

Cliucevschi a adăugat la aceasta că „*Soboarele ruse*“

¹⁾ IOAN C. FILITTI. *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, Buc. 1929, p. 22-23.

²⁾ N. IORGA. *Istoria țării prin cei mici*. Revista istorică, 1921, No, 1-3, pag. 26.

³⁾ V. LATCHIN. *Zemskie Soborâ drevnei Rusi*, S. Pet., 1885, pag. 25-63 291-400 și a.

din veacul al XVI-lea se compuneau din funcționari, nu erau de fapt, decât unele „*consfătuiri extraordinare ale guvernului cu proprii lui agenți*“. Soborul rus a fost provocat la viață de necesitățile administrative și nu de luptă politică. Numai în secolul al XVII-lea Soborul se desvoltă, transformându-se într'o „adunare reprezentativă“ ¹⁾).

Această desvoltare cu totul slabă a Soborului nu i-a împiedicat pe istoricii ruși să-l califice ca reprezentanță rusă a stărilor sociale, a cărei adunare este asemănătoare cu adunările reprezentative din epoca monarhiei de stări sociale din Apus.

Credem că și noi dispunem de acest drept de comparare a sfaturilor noastre mari de obște pentru cazuri extraordinare cu adunările de mai sus.

Spre deosebire de Rusia și alte țări, în principatele române nu s'a putut desvolta absolutismul. E lesne de înțeles, ce anume a împiedicat instalarea la noi a acestui regim.

Principatele erau subjugate Turcilor. Domnitorii, fiind temporari, nu se puteau gândi la reorganizarea statului și întărirea puterii domnești. Ei nu puteau face nici măcar un buget stabil, întrucât exigențele turcești deseori se schimbau, deasemenea nu puteau organiza o armată.

Ei au reușit să înfăptuiască un singur corelat al monarhiei absolutiste: pentru nevoile fiscale au creat începutul funcționării.

Generalul Kiselev cu Regulamentul lui organic a pus temelii serioase pentru reorganizarea statului.

„Obșteasca Adunare“ era un parlament, care cu rădăcina sa era încă în epoca regimului de stări sociale.

Cu toate acestea, ocupându-se foarte serios de organizarea armatei naționale și finanțelor, Regulamentul organic în condițiuni prielnice ar putea duce la crearea absolutismului, deoarece se știe că absolutismul s'a bazat pe armată, finanțe, independente de stările sociale, și pe funcționărimă.

Insă păstrarea suzeranității turcești asupra principatelor continua să împiedice transformarea respectivă.

Din cauza imposibilității monarhiei absolutiste, pe căi laturalnice și deghizate, s'a pregătit terenul pentru nașterea oligarhiei române.

Aceasta — pe planul social. In ce privește planul po-

¹⁾ CLIUCEVSCHI. *Istoria rusă*, vol, II, Moscova, 1906, pag. 475-504, și vol. III.

litic, principatele române din monarhia de stări sociale au trecut direct la un regim constituțional reprezentativ. Incercările timide în stil absolutist ale domnitorilor noștri principele Bibescu și Cuza-Vodă, bine înțeles nu pot fi socotite suficiente pentru a da denumire unei epoci a parte.

Prin urmare din punct de vedere al regimurilor social-politice, Românii au trecut prin următoarele perioade: 1. Dela întemeierea principatelor și până la începutul secolului al XVII-lea epoca feudalismului medieval, 2. Dela secolul al XVII-lea și până la prima jumătate a secolului al XIX-lea (1821 sau 1866) epoca monarhiei de stări sociale și 3. Epoca contemporană a monarhiei constituționale burgheze.

În conformitate cu principiile de mai sus, materialul istoric va fi împărțit în următoarele rubrici :

Partea I. Inceputurile neamului românesc.

Partea II. Năvălirile bărbare.

Partea III. Incercări de organizare politică. Epoca primitivă.

Partea IV. Întemeierea principatelor române. Feudalismul românesc.

Partea V. Regimul stărilor sociale.

Partea VI. Epoca contemporană a monarhiei constituționale burgheze. Basarabia înstrăinată. Uniunea tuturor Românilor.

PARTEA I.

INCEPUTURILE NEAMULUI ROMĂNESC.

CAPITOLUL 5.

Geții și Dacii sub dominațiunea Scitică. Țărmlul Mării Negre.

Geții, Dacii și Sciții.

Primele începuturi ale istoriei noastre naționale se pierd în negura trecutului. Arheologia se silește să ni le restabilească. Se fac săpături în diferite locuri ale țării. Obiectele găsite treptat îmbogățesc cunoștințele noastre despre omul primitiv, care a trăit pe pământul românesc. Printr'altele s'au făcut săpături și în Basarabia, unde avem acum două stațiuni paleolitice, satele Chișla-Nedjimova (12 km. de Hotin) și Corman (deasemenea în județul Hotin), precum și o stațiune neolitică la Petreni (județul Soroca) ¹⁾.

Nu ne vom ocupa de acest timp preistoric prea îndepărtat. Il lăsăm arheologiei. Incepem dela dată, de când ni s'au păstrat mărturii istorice.

Abia din secolul al VI i. d. H. ne vin primele știri despre strămoșii noștri. Părintele istoriei Herodot ne povestește despre pământul, astăzi ocupat de Români, în legătură cu campania lui Darius, regele Perșilor, împotriva Sciților în anul 513 i. d. H. Acest teritoriu era populat de Daci și Geți.

Unii, bazându-se pe mărturia lui Strabon, care afirmă că Dacii și Geții vorbesc una și aceeași limbă, sunt de părere că Dacii și Geții nu sunt două triburi înrudite, ci unul, care a fost denumit de Romani—Daci, iar de Greci—Geți.

Mai vine în sprijinul acestei preconizări și mărturia lui Iustin, ce arată că „Dacii sunt din sămînța Geților“.

¹⁾ N. M. MOROȘAN. *Nouii contribuțiuni preistorice asupra Basarabiei de Nord*. Mem. Secț. Științ. ale Acad. Rom. t. VI (1929), p. 1—17.

L. CICALENCO. *Etudes sur l'évolution de la céramique néolithique peinte ukrainienne. I. Petreny en Bessarabie*. Obzor Prachistoricky, V-VI, (1926-27). Praha.

Alții iau în considerație ceea ce scrie Strabon despre așezarea Dacilor și Geților: „Geții sunt așezați spre Pont (Marea Neagră), iar Dacii în spre Germania și izvoarele fluviului; partea superioară a râului până la cataracta (Porțile de fier) se numește Danubius și trece mai ales pe lângă Daci; partea inferioară până la Pont, de care Geții se învecinează, se numește Istros”¹⁾.

Deasemenea și Plinius ne spune că „câmpia și șesurile sunt ocupate de Iazigii Sarmați, munții și pădurile, până la râul Patissus; de Dacii cei alungați de Iazigi din câmpie”²⁾.

Interpetând aceasta mărturie, Xenopol stabilește următoarele migrații ale Dacilor: „Mai întâiu respinși de Macedoneni, ei trec Dunărea împreună cu Geții și se opresc în câmpia munteană. Vin aici peste Daci Iazigii (cari la început locuiau de cealaltă parte a Boristenului, apoi se strămută către Nistru și Pont și mai târziu tocmai pe timpul împăraților români trec o parte din ei peste Carpații moldovenești în Dacia și se așează acolo sub numele de Iazigii Meta-naști). Dacii trec în Transilvania și sub presiunea Iazigilor sunt împinși tot mai spre Apusul acestei țări și în Banatul Timișoarei”³⁾.

Prin urmare Geții și Dacii se deosebesc și prin locurile pe cari le ocupau.

După proveniența lor etnică Geții și Dacii sunt Traci, formând cea mai numeroasă și cea mai însemnată ramură a lor⁴⁾. Herodot denumește pe Geți „cei mai vrednici și mai drepți dintre Traci”⁵⁾. În afară de ei printre Traci erau cunoscuți: Odrizi (la sud de munții Balcani), Besii (între munții Balcani și Rodope, cu centru Bessapara), Crobyzii (între Callatis, Mangalia de azi, și Odessos, azi Varna), Moesii (între Dunăre și munții Balcani; după numele lor a fost numită mai târziu această regiune „Moesia”).

Se afirmă că și Agatirșii ar fi făcând parte din marea

¹⁾ STRABON. *Geographică*, VII, 3, § 13.

²⁾ PLINIUS. *Historia Naturalis*, IV, 12.

³⁾ A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. I. Dacia anteromană și Dacia romană, Buc. 1926, pag. 46 și 46.

⁴⁾ STRABON, VII, 3, §2; „Grecii considerau pe Geți ca Thraci”.

W. TOMASCHEK. *Die alten Thraker*. Eine ethnologische Untersuchung, 1—II, Wien, 1893—1894. Sitzungsberichte der Wiener Academie, philos.-histor. Kl., t. 128, 130, 131.

⁵⁾ HERODOT. *Historiae*, IV. 93—96.

STRABON. VII, 3. § 10. DIO CASSIUS, LI, 22.

familie a Tracilor. Agatirșii locuiau în Transilvania și se ocupau atât de agricultură, cât și de exploatarea minelor de aur. Despre ei se povestește că aveau legi în versuri ¹⁾.

Cu Tracii erau vecini: la Nord—Germanii, la Nord-Est—Slavii, la Apus—Germanii și Celții, la Est—Cimerianii și Sciții și la Sud de Dunăre—Ilirii și Grecii.

Pe la anul 1000 î. d. H. începe marea migrațiune a popoarelor barbare din Est spre Vest. Intâiu se produce invaziunea cimeriană și apoi în urma ei cea a Sciților. V. Pârvan emite ipoteze în privința direcțiilor, în cari s'a produs invazia Sciților. Autorul stabilește că Sciții au mers: 1) prin Nordul Moldovei și Bucovina spre Silezia, Brandenburg și Transilvania, adică la Nord-Vest și Vest, 2) prin Moldova de mijloc și de Sud spre munții Ardealului, 3) prin câmpia Munteniei, Oltenia, Banat și peste Dunăre spre marea Adriatică și, în sfârșit, 4) pe malul drept al Dunării și prin Dobrogea spre Marea Marmara ²⁾. Firește unele elemente autohtone, cari locuiau pe teritoriul Moldovei și Munteniei, de mai târziu, au fost forțate de aceste năvăliri să se mute mai la Nord sau mai la Sud, erau deci împinse și silit să-și caute alte așezări.

Astfel se explică migrațiunea Dacilor până la Vistula spre Nord și până la Marea Adriatică, Marea Egee și Marea Marmara la Sud.

Despre pământul românesc și popoarele, cari îl stăpâneau, precum și despre Geți și Daci,—strămoșii noștri,—Herodot povestește următoarele.

Fiind supărat de invaziunile scitice perpetui pe teritoriul Persiei, regele Darius se hotărăște a întreprinde o expediție specială împotriva lor prin Europa. El trece Bosforul tracic pe un pod de vase, iar Elenii din Asia minoră, sunt trimiși înainte pe Mare. Sosind la Dunăre, ei îi construiesc un pod acolo, unde fluviul începe a se împărți în

¹⁾ HERODOT, IV, 49, 104 s. a.

NIEBUHR, *Kl. histor. Schriften*, 1928, vol. I, pag. 377, merge și mai departe, identificând pe Agatirși cu Geți. Sunt contravere și în ce privește locul, unde erau stabiliți Agatirșii. Așa de exemplu, B. P. Hasdeu în „*Istoria critică*”, pag. 189, scrie că Agatirșii locuiau în „zona submunteană a Țării Românești”, iar LEONIDA MĂLINESCU se silește, să ne convingă că cele două regate ale Agatirșilor, pe cari îi identifică cu Alazonii și-i consideră Traci scitizați, erau situate aproximativ pe Nistru în județele de mai târziu Tighina și Balta, care regiune cuprinde azi tipul specific de populație: Moldoveni deosebiți de restul locuitorilor Moldovei”. (1) Râul Maris în cazul acesta nu ar fi Mureșul, ci vre un râu din Sudul Basarabiei, spre exemplu, Ialpugul sau Cogâlnicul. *Scurt compendiu de noi contribuții la Istoria Părților Dunărene, Făgăraș, 1930, pag. 80—81.*

²⁾ V. PÂRVAN. *Getica. O protoistorie a Daciei. Mem. Sect. Ist. Aoad Rom., Seria 3, Vol III, pag. 6—8.*

brațe, probabil undeva în apropiere de Tulcea sau Isaccea. În drum spre Dunăre multe neamuri tracice i se închinau fără luptă, înspăimântate de numărul mare al oștirii. Geții „cari se cred nemuritori”, s’au hotărât să reziste îndărătnic. Însă ei au fost supuși îndată, „cu toate că sunt cei mai viteji și cei mai cinstiți dintre Traci”.

Pe podul construit de Greci, Darius trece Dunărea și intră în Sciția (în actuala Basarabie). Trecând podul, el dă ordin să-l distrugă, însă, sfătuit de oameni prudenți, revine asupra hotărârii, încredințând paza podului Grecilor ionieni. În timp de 60 zile el crede să isprăvească cu Sciții. Aflând despre campania lui Darius, Sciții trimit soli la diferite popoare vecine: Agatirși, Neuri (la Nord de Basarabia), Androfagi, Melanhleni, Geloni, Budini ș. a., în scop de a întreprinde o acțiune comună de împotrăvire. Unii făgăduesc ajutorul cerut, cei mai mulți însă refuză. Sciții sunt nevoiți să urmeze o tactică pasivă de retragere sistematică, pentru a-l atrage pe Darius în fundul stepii.

Calculul s’a dovedit a fi bun. Darius se cufundă în stepă, iar când ajunge dincolo de râul Tanais, Sciții din rea credință îl atrag în teritoriile, stăpânite de acele popoare barbare vecine, cari le-au refuzat ajutor (Melanhlenii, Androfagii, Neurii). Iar o parte din Sciți, sub conducerea lui Scopasis, se îndreaptă spre Dunăre și, intrând în contact cu Grecii, ce păzeau podul, se silește să-i convingă să distrugă podul, însă nu reușește, intrucât pieirea lui Darius nu corespundea cu interesele Grecilor. Dându-și seama de pericolul, în care se află, Darius, pe neașteptate pentru Sciți, lasă câmpurile de luptă. Întorcându-se cu mare iușeală, el reușește să treacă podul îndărăt.

Herodot ne dă și multe alte informații despre Sciți.

Denumirea Sciților este după numele țarului lor — „Scoloti”, iar Grecii i-au numit „Sciți”.

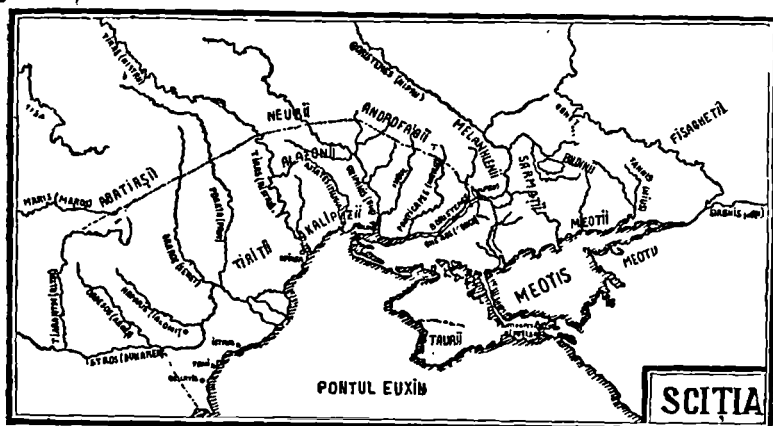
Sciții se ocupau cu agricultura, mai ales în vederea comerțului extern. O parte din ei erau nomazi. Calipizii (Eleno-Sciți), semănau grâu pentru consumul intern¹⁾. Sciții-Basilei,

¹⁾ În privința Kalipizilor (Kallipidai), pe cari Herodot îi pomenește între Bug și Nistru, TOMASCHEK și MÜLLER, după ei și V. PÂRVAN, cred că sunt Karpidae, pe cari scriitorul Skygnos îi pomenește între gurile Dunării și Scyții plugari. Ptolemaeus, cât și celelalte izvoare, localizează pe Karpioi, Harpioi, Karpîi, Karpianii, Karpo-Dakai, Carpi, în Moldova și Basarabia până la Nistru și Dunăre. Munții Moldovei, „Karpates oros” (Ptolemaeus), probabil, că se trag dela ei. SCHÛTTE dimpotrivă crede că Carpii locuiau numai în Galizia Vestică, V. PÂRVAN. *Getica*, pag. 239—240.

locuitorii Crimeei, erau socotiți ca cea mai privilegiată ramură a acestui popor ¹⁾.

Herodot afirmă că țara Sciților seamănă cu un dreptunghi. Partea ei de Sud se întinde spre țărmul Mării Negre dela gurile Dunării, dincolo de Geros, până la lacul Meotis ²⁾. Pământul, unde erau așezați Sciții, era udat de râurile: Istros (Dunărea), Tiras (Nistru), Porata sau grecește Pyretus (Pruțul), Araros (Siretul), Naparis (Ialomița), Ordessos (Argeș), Tiarantos (Oltul) și Maris (Mureșul). De cealaltă parte a Nistrului erau: Hypanis (Bugul), Boristhenes (Nipru), Gerrhus (Conca lângă Nipru, paralelă lui), Tanais (Mius) ³⁾.

Sciții ocupau și Dobrogea, care se numea atunci Scythia Mică (Scythia Minor). Callatis (Mangalia de astăzi) în secolul al III-lea î. d. H. era un stat scitic. Erau acolo și alți regi sciți.

Despre Sciți s'a scris foarte mult, existând o literatură foarte abundentă.

S'au născut mari contraverse în privința drumului, pe care l'a făcut Darius. Pe istorici i-a preocupat, până unde a ajuns el?

Unii, bazându-se pe faptul că Herodot nu spune nimic despre trecerea trupelor persane peste râurile Sciției, consi-

1) HERODOT, IV, 17—20.

2) HERODOT, IV, 101.

3) HERODOT, IV, 4, 61—67. Identificarea râurilor prezintă dificultăți, deoarece Herodot nu avea idei geografice clare. Informațiunile lui nu coincid cu realitatea de azi. Am preferat interpretarea lui F. BRUN, unul din cei mai competenți cunoscători ai geografiei istorice vechi a litoralului Mării Negre, dela care am împrumutat și harta Sciției cu unele schimbări. *Cernomorje*. Colecția cercetărilor în domeniul geografiei istorice a Rusiei de Sud [1852—1877]. Odessa-1—II, 1879—1880.

deră că de fapt Darius nu a mers prea departe, dacă nu s'a chinuit chiar numai în „pusta Geților“, adică în Bugeacul Basarabiei, și s'a întors ¹⁾.

Alții lasă chestiunea fără precizare, constatând că toate eforturile de a găsi adevărul rămân infructuoase ²⁾.

Cei mai mulți cred, că Darius a mers la Est până la râul Don, sau cel puțin a trecut Nistru ³⁾.

Există și o părere ciudată, cum că țarul Perșilor a ajuns cu oștirea sa până în Asia și China ⁴⁾.

În sfârșit, un autor cu totul altfel interpretează povestirea lui Herodot, care din cauza unor confuziuni nu ar fi redat exact itinerariul campaniei lui Darius. Darius ar fi mers nu la Est, ci la Nord, până la vestitele bălți din Sud de orașul Pinsk ⁵⁾.

Originea etnică a Sciților se discută: unii îi socotesc Turci (C. F. Neumann), alții Mongoli (Niebuhr, Schafarik), sau Arieni (Grimm, Müllenhoff) și, în sfârșit, unii autori ruși cred că ei sunt Slavi (P. Polevoi, Samocvasov ș. a.). Polevoi se bazează pe asemănarea Sciților cu Slavii în moravuri, ⁶⁾ iar Samocvasov pune părerea sa în legătură cu teoria leagă-nului național al Slavilor (Sciția) și al Rușilor (Sarmația) ⁷⁾.

Dominațiunea scitică asupra Dacilor, între an. 700 și 300 i. d. H., se socotește de istoricii noștri o epocă de decadentă a Daciei, diametral opusă epocii posterioare celtice, deoarece Celții au adus cu ei întrebuințarea fierului și prin aceasta au contribuit la renașterea și întărirea a neamurilor getice. ⁸⁾

¹⁾ NADEJDIN. *Sciția lui Herodot*, Memoriile Societății de istorie și antichități din Odessa, vol. I, pag. 3—114.

²⁾ SCHAFARIK. *Slavische Alterthümer*, 1843, I, după traducere rusă a lui Bodianschi, Moscova, 1837, vol. I, cartea 2, pag. 170.

³⁾ F. BRUN. Op. citat.

⁴⁾ DE GUINES. *Mémoire dans lequel on entreprend de fixer la situation de quelques peuples scythes dont il est parlé dans Herodot* [Mem. de l'Acad. des Inscr., XXXV, p. 539—572]. Citație după Brun.

⁵⁾ EICHVALD. *Dorpatier Iarbücher*, 1834. Citez după Brun.

⁶⁾ *Schätze der Istorja rusă in monumentele vieții*, vol. I, perioada veche, S.-Pet., 1879, pag. 64.

⁷⁾ *Istoria dreptului rusec*, 1884, vol. II.

⁸⁾ V. PÂRVAN. *Getica*, pag. 296. Din imensa literatură despre Sciți la cele câteva lucrări, indicate mai sus, adaugăm următoarele:

ROB. MÜLLER. *Die geografische Tafel nach den Angaben Herodots*. 1881 [Reichenberg, Jahrbuch].

MAIR. *Das Land der Skythen bei Herodot*, 1885.

REICHARDT. *Die Landeskunde von Skythien nach Herodot*, Halle, 1889.
LAPPO-DANILEVSKI. *Antichitățile scytime*, 1887. Memoriile Societății Arheologice din Petersburg, vol. IV (în limba rusă).

CONT. TOLSTOI și KONDACOV. *Antichitățile ruse in monumentele de artă*, vol. II. Antichitățile Scyto-sarmatice, S.-Pet. 1889, (în limba rusă).

Vezi deasemenea mai jos lucrările, arătate la chestiunea colonizării grecești a malului Mării Negre.

Grecii pe țărmul Mării Negre.

Colonizarea țărmului Mării Negre de Greci începe încă din secolul al VIII-lea i. d. H. ¹⁾. Marea Neagră în loc de *Axinos Pontos*, adică neospitalieră, treptat devine *Euxinos*, primitoare de străini. Malul ei e acoperit cu diferite și numeroase colonii. Cei mai activi colonizatori erau Milezieni, Grecii din Milet. În secolele VII și VI i. d. H. pe malul nordic al Mării Negre apar coloniile lor: Panticapeea, Nîmfeea, Teodosia, Olbia. Se înființează deasemenea coloniile dorice: Heraclia și Hersonesul. Iar Ionenii au ridicat pe peninsula Taman în fața Panticapeei, marea colonie Fanagoria.

Panticapeea în an. 438 i. d. H. a devenit capitala unui nou stat „*Imperiul Pontic al Bosforului*”, situat pe mare parte a Crimeei, al cărui trecut a fost reconstituit cu multe amănunte în lucrările lui M. Rostovtzeff. Panticapeea domina asupra strâmtoarei: Bosforul Kimerian, care despărțea Pontul Euxin de lacul Meotis (Marea Azov), și asupra țărmului Mării Negre din partea Caucazului până la munții caucazieni. Statul acesta întreținea legături comerciale cu Athena, — aprovizionându-l cu cereale, — cu Tazos, Rodos, Milet etc.

Mai aproape de noi era situată mare colonie a Olbiei, orașul Boristeneiților, un centru pentru comerț de cereale cu popoarele barbare: Alazonii, Kalipizii și Sciții. În secolul III i. d. H. Olbia începe să decadă. Față de Sciți își păstra autonomia. Însă o lovitură puternică i-a fost dată de Geți între an. 50-60 i. d. H. Dion Chrysostomos scrie despre acea-

¹⁾ V. PÂRVAN. *La pénétration héléniqne et hellénistique dans la vallée du Danube*. Bulet. Sect. Ist. Acad. Rom. vol. X, 1923, pag. 23—47.

NEUMANN. *Die Hellenen im Skythenlande*, 1855.

MINNS. *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913.

M. ROSTOVITZEFF. *Iranians and Greeks in South Russia*. Otford 1922.

BEKKER. *Malul Pontului Euxin dela Istros și până la Boristhenes*. Memoriile Societății de istorie și antichități din Odessa, vol. III (în limba rusă).

CONT. UVAROV. *Cercetări asupra antichităților Rusiei Sudice*, vol. I.-II. 1851—1853, (în limba rusă).

MOMMSEN. *Römische Geschichte*, vol. V. cap. III.

E-MEYER. *Geschichte des Alterthums*, vol. II, §§ 286—289.

V. LAȚĂȘEV. *Cercetare despre istoria și organizarea politică a orașului Olbia*, S.-Pet, 1887 (în limba rusă).

M. ROSTOVITZEFF. *The Bosphoran Kingdom*, (Cambridge Ancient History, vol. III, Cambridge, 1930, pag. 561—589).

M. ROSTOVITZEFF. *Skythien und der Bosporus*, Bd. I. Kritische Uebersicht der schriftlichen und archeologischen Quellen, Berlin, 1931.

sta astfel : „Ultima și cea mai strașnică pustiire i s'a întâmplat nu mai târziu, decât cu 150 ani mai înainte ; Geții l-au ocupat, precum și celelalte orașe pe partea stângă a Pontului până la Apolonia. Din aceasta cauză, afacerile Elenilor au căzut în mare desordine, deoarece unele orașe n'au fost restabilite de loc, altele prost, și încă au năvălit asupra lor barbarii“. Olbia a fost restabilită în urma dorinței Sciților, cari simțeau nevoie de comerț, însă nu posedau îndeletniciri comerciale. Această perioadă durează până în timpurile lui Alexandru Sever, când orașul Olbia dispăre cu desăvârșire depe fața pământului, sub presiunea barbarilor. Cu secolul III d. H. istoria Olbiei se termină.

În cuprinsul Basarabiei actuale exista atunci la limanul Nistrului, o colonie greacă foarte bogată, — Tyras. Acest oraș juca un rol foarte însemnat în comerțul extern al populației din acele locuri. Se exportau prin el : cereale, vite, pește, miere, ceară, sare, blăni, lemne de construcție, sclavi etc., și se importau : ulei, vin, postavuri de lână, vase de lut și obiecte de lux. Mai ales în mod intensiv se făcea negoțul cu sclavi. Sclavii, proveniți din Geți și Daci, erau la Athena așa de numeroși, încât numele de *Daos* a devenit general pentru sclavi.

La Sud de Dunăre au fost întemeiate : pe o insulă a Mării, aproape de țarm — Histria; colonia Ionienilor — Tomi, actuala Constanța, vestită prin șederea în ea a poetului Ovidiu; colonia Dorienilor — Callatis (actuala Mangalia); Bizone (actuala Cavarna), Grunoi, numit mai târziu Dionysopolis (Balcic), Odessus (Varna) ș. a.

Sciții nu numai că tolerau pe Greci, ci deseori intrau cu ei în relații de bună vecinătate, jucând un rol de mijlocitori între ei și ceilalți barbari mai îndepărtați de Mare, profitând astfel depe urma acestor negocieri.

Fiecare colonie prezenta o republică în miniatură, având în fruntea sa un arhont, ajutat de sfatul oamenilor mai înstăriți („vuli“). Hotărârile sfatului se aprobau de adunarea generală a tuturor cetățenilor, iar hotărârile aprobate căpătau o putere obligatorie pentru toți. În unele cazuri arhont se transforma în tiran, un șef cu puteri nelimitate, sau basilevs, care activa în limitele legilor. Coloniștii au împrumutat acest sistem de administrare din Athena.

Emigranții greci au adus cu ei în mijlocul barbarilor credința creștină, limba și civilizația. Ei au contribuit la umanizarea moravurilor. În templele ce le construiau

pe cele mai frumoase locuri, nu se aduceau lui Dumnezeu jertve și ei n'aveau obiceiul Sciților, ca în timpul jurământului să bea vin, amestecat cu sânge. Limba elenă a devenit dominantă pe țărmul Mării Negre. Toate orașele erau construite după planul orașelor elene, cu acropole, agora, teatre etc.

După negustori și arhitecți au venit să se stabilească și maiștrii artei. Tocmai prin aceasta se explică faptul că săpăturile în Rusia de Sud, au descoperit în movile funerare scitice multe obiecte de artă, frumos făcute și perfect ornate, cari toate poartă pecetea artei grecești, sau sunt cel puțin sub influența ei. Deosebit de importante sunt¹⁾ obiectele, găsite în movila de pe lângă Kerchi sub denumirea „Kuli-Oba”, adică în limba Tătarilor „pământul cenușei”. Pe un vas găsit acolo avem diferite scene pitorești din viața Sciților¹⁾,

¹⁾ CONTELE I. TOLSTOI și N. CONDACOV. *Antichitățile ruse*, vol. II, S.-Pet., 1889, pag. 141 s. a.

CAPITOLUL 6.

Dacia.

Lupta Dacilor cu Macedonenii. Celții.

După ce Darius a suferit un eșec în campania sa împotriva Sciților, timp mai mult de un secol și jumătate Sciții dominau asupra pământului, populat de Daci și Geți fără nici o piedică ¹⁾.

Între anii 342 și 338 i. d. H. aflăm despre activitatea la gurile Dunării în actuala Basarabie de Sud a regelui get Atheas. Când însă acesta își întinde puterea peste Dobrogea, regele Macedoniei Filip al II-lea în anul 341 i. d. H. întreprinde o campanie împotriva lui și împotriva Sciților. Trecând Dunărea, Filip pe neașteptate atacă pe regele get și îi distruge armata.

Războiul Sciților cu Macedonenii a avut un rol fatal pentru dominațiunea politică a Sciților. Ei se retrag peste Nistru la Nord de Marea Neagră. Geții trec în masse mari pe malul stâng al Dunării până la Nistru. Centrul puterii lor se mută din Sudul Dunării la Nord de el. Ei se întăresc acolo în așa măsură, încât îndrăznesc să se războiască cu Alexandru cel Mare, făcând expediții în Macedonia. Incepenumeratele conflicte între Macedonenii și Geți.

În anul 335 Alexandru atacă pe Tribali. Ei se refugiază pe insula Peuce dintre gurile Dunării. Ne putând lua insula, Alexandru trece Dunărea într'o noapte și atacă pe Geți. Trecerea lui se efectuează pe bărci primitive ale populației locale făcute din copaci și scobite (monoxile). Alexandru găsește pe malul stâng al Dunării un lan întins de grâu, bate pe Geți, îi urmărește până la un oraș getic, construit de lemn, îl ia și îl arde. Apoi se întoarce cu o pradă însemnată ¹⁾.

De aci rezultă că Geții erau bine stabiliți pe malul stâng al Dunării, se ocupau de agricultură, încetând vieța de nomazi, și erau destul de înstăriți.

¹⁾ V. PÂRVAN. *Getica*. O protoistorie a Daciei, 1926.

H. HUBERT. *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de la Tène*, 1-11, Paris, 1932.

V. PÂRVAN. *La Dacie à l'époque celtique*. *Compte-Rendus des Seances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris 1926 [Avril-Mai].

I. ANDRIEȘESCU. *Contribuțiuni la Dacia înainte de Romani*, Iași, 1912.

I. ANDRIEȘESCU. *Dela preistorie la evul mediu*, 1924.

GR. TOCILESCU. *Dacia înainte de Romani*, 1880.

¹⁾ STRABON. VII, 3 § 8; ARRIANUS. *Anabasis*, 1, 1-4.

În anul 327—326 î. d. H. un general macedonean al lui Alexandru cel Mare Zopyrion întreprinde o expediție împotriva Geților. În Moldova de Sud și probabil în Bugeacul Basarabiei se dă lupta, în care generalul este ucis, iar armata lui distrusă.

Urmează apoi un conflict și mai însemnat între Lysimach, urmașul lui Alexandru cel Mare, și regele Geților Dromihaetes. În acest războiu pe la anul 300 î. d. H., nefericit pentru regele macedonean, a fost luat ca prizonier fiul lui Lysimach Agathocles. Deși prins, Geții nu se poartă cu el după regulile barbare obișnuite, ci îl trimit acasă și încă cu daruri.

Totuși Lysimach nu simte nici o recunoștință. Tocmeste o armată mai puternică și în anul 292 î. d. H. începe o nouă campanie împotriva lui Dromihaetes. Din cauza lipsei de aprovizionare, armata sa se descompune, este înconjurată de Geți și cade prizonieră, împreună cu conducătorul ei Lysimach. Și de data aceasta Dromichaetes nu-i face lui Lysimach nici un rău, ci dimpotrivă îl numește „tata”, îl duce în orașul Helis (poate piscul Crăsanilor din Baragan)¹⁾ și îi oferă o masă, unde se servește pentru Macedoneni mâncări fine și bune în vase de argint, în timp ce Geții serveau mâncări simple, pe mese de lemn și în vase de lemn. În timpul mesei Dromihaetes, oferindu-i lui Lysimach băutura, îl întreabă, ce masă o socotea mai bună: macedoneană, sau cea a Geților. Lysimach răspunde că prima. Atunci Dromihaetes din nou îi pune întrebarea, de ce, având atâta strălucire și bogăție în Macedonia, vine să facă cuceriri în sărăcia Geților. Lysimach rușinat recunoaște greșeala și promite, să nu mai facă în viitor războiu împotriva Geților și cedează toate cetățile, ocupate de el mai înainte²⁾. Ce fel de cetăți erau, nu se știe.

Dela începutul veacului al IV-lea î. d. H. începe invaziunea Celților, cari din Occidentul îndepărtat al Europei

¹⁾ D. GH. NASTASE afirmă, fără a aduce dovezi, că pe brațul Chiliei, pe locul actualei Chilii basarabene, se află Helis—centrul puterii Geților depe timpul regelui Dromihaetes. În sec. XII tot aci pe brațul Chiliei vechea Helis reapare sub numele bizantinului „Chele”. „*Gurile Dunării și Basarabia*”, („Viața Basarabiei”, 1932, Martie, pag. 26). Comp. cu N. IORGA, care scrie, că numai de Chilia însulară (actuală Eschi—Chilia) poate fi vorba până târziu. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Alte* pag. 31.

²⁾ DIODORUS SICULUS, XXI, 12, § 8.

năvălesc mai ales spre țările, situate în partea mijlocie a Europei, mergând de-a-lungul Dunării și de-a-lungul Carpaților, până la Boristhenes. Nimic nu-i împiedică în aceasta mișcare spre locuri noi: nici munții, nici râurile, cari în cea mai mare parte stăteau de-a-curmezișul acestei mișcări. Unele neamuri celtice se așează mai temeinic în interiorul teritoriului geto-dac. Anarții se stabilesc între Tisa și Someș, Britolagii (sau Britogalii) pătrund în Sudul Moldovei și actuala Basarabie, având aici ca centru Aliobrix, iar dincolo de Dunăre în Dobrogea Noviodunum (Isaccea de azi). La Sud de Dunăre Scordiscii întemeiază Singidunum (Belgradul de azi).

Se afirmă că și Tevriscii sunt de origine celtă. Ei erau stabiliți în Moldova de Nord și în Galiția. Pe malul stâng și drept al Nistrului ei întemeiază orașele Carrodunum, Maetonium, Vibandavarium și Eractum. Numai denumirea unuia din aceste orașe conține terminația *dunum*, caracteristică pentru Celți.

E interesant că Celtii în mișcarea lor spre țările noastre au atras cu ei și alte neamuri, anume poporul german Bastarnii, care se așează în Galiția, Podolia și partea nordică a Basarabiei. Impotriva acestor Bastarni la începutul secolului al II-lea î. d. H. Geții au dus un războiu, însă n'au putut repurta vr'un succes, lipsindu-le curajul. De aceea regele lor Oroles le-a aplicat o pedeapsă infamantă: le-a poruncit să se culce cu capul în partea de jos a patului în locul picioarelor și să îndeplinească toate serviciile feminine.

Mai mult de o sută de ani Geții depe malul stâng al Dunării au suferit dominațiunea celtică, până când marele lor rege Buerebista, creând un mare stat, compus din toate triburile dace și gete, reușește să-i elibereze.

Dacia independentă.

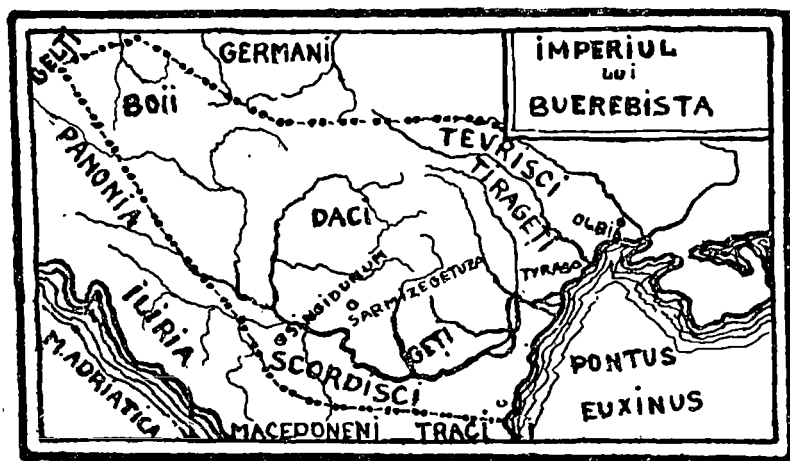
Pe la anul 50 î. d. H. Buerebista întinde puterea sa la Sud până la munții Haemus în Balcani, la Est până la gurile Bugului, unde era situat orașul Olbia, având frontieră la Nord—Carpații și Nistru, iar la Vest—locurile unde trăiau Boii. După mărturia lui Strabon, Buerebista a creat aceasta împărăție mare, impunând Geților „abstenență, sobrietate și ascultare de porunci”. El era socotit primejdios și pentru Romani, fiindcă, trecând Dunărea, prada Thracia, Illyria, și pe Celții din regiunile Thracilor, iar pe Boii și Teurisci „i-a șters de pe fața pământului”¹⁾.

¹⁾ STRABON, VII, 3, § 11.

Dimpotrivă față de coloniile grecești el aplica o politică de prietenie.

Câțiva nobili nemulțumiți pun capăt zilelor lui Buerebista, omorându-l în orașul principal al Daciei—Sarmisegethuza (azi Grădiștea din Transilvania).

Regatul lui se împarte între câțiva pretendenți. Către timpul expediției, pe care o face imparatul August, domnia următorii regi geți: Cōmosicus, Coryllus, Dicomes, Cotiso. În Dobrogea erau: Roles, Dapyx și Zyraxes. Acest din urmă, al cărui regat era situat lângă gurile Dunării, fiind atacat și învins de generalul roman Crassus, fuge împreună cu tezaurul său la „Sciți”, sau de fapt la Geți și Bastarni din Basarabia și Moldova de Sud.

Primele cuceriri romane în mijlocul Dacilor au avut loc în Dobrogea (din Moesia și Scythia Mică). Statele dacice aici au fost repede distruse. După ele cad sub dominațiunea romană și coloniile grecești. Guvernatorul Moesiei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus în anii 52 și 53 d. H., făcând o expediție împotriva Sarmatilor, trece pe malul Mării Negre în Basarabia și cucerește colonia grecească Tyras dela gurile Nistrului, apoi merge peste Nistru, ocupă Olbia la gura Bugului și mai departe Hersonesul. Semnul exterior al supunerii acestor localități Romei era schimbarea numărării anilor: dela an. 57 d. H., anul cuceririi, a început o eră nouă.

Se crede că Aelianus a ridicat al doilea val dela Vest spre Est în Țara Românească mai la Nord de primul val al lui Cato, și valul moldovenesc, care începe dela Poiana pe

Siret în județul Tecuci și se termină la Cetatea Albă, în scop de a apăra teritoriile de lângă Marea Neagră, recent cucerite.

Între Romani, cuceritorii lumii antice, și Daci continuau neînțelegeri și ciocniri, ca un preludiv pentru lupta cea mare, care se întrevedea între ei în viitor.

Simțind apropierea pericolului, Dacii își manifestă tendința de reorganizare a statului lor. În fruntea lui se pune grație abdicării generale a regelui Daras energicul Decebal, care reușește să unească pe toți Dacii și Geții într'un singur stat unitar, întinzându-i hotarele până la Tisa și Nistru, având la Sud ca frontieră Dunărea.

În scop de a avea mână liberă împotriva Romanilor, Decebal stabilește raporturi bune cu Sarmății, Bastarnii și Roxolanii.

În anul 96 d. H. el trece în Moesia și, luând pradă, triumfează. Domițian, pe atunci împăratul Romanilor, trimite în contra lui pe un general viteaz Cornelius Fuscus, care însă a suferit cea mai mare înfrângere și în toiul luptei a fost ucis. După el urmează generalul Tertius Iulianus, care a fost mai fericit. În fața lui Decebal a fost nevoit să se retragă. Dar din diferite împrejurări guvernul roman n'a putut utiliza succesele militare ale generalului său.

Lui Decebal i se propune pace, foarte avantajoasă, care a și fost încheiată. I s'au pus la dispoziție ingineri militari și specialiști pentru construirea podurilor și instrumentelor de războiu și, în afară de aceasta, Roma a consimțit să plătească Daciei un tribut anual, fapt unic în istoria raporturilor Romanilor cu barbarii și grav pentru prestigiul Romei ¹⁾.

În ce privește organizarea socială a regatului geto-dac, societatea se împărțea în trei clase: 1] nobilii sau „tarabostes“, 2] oamenii simpli liberi și 3] sclavii sau robii. Primii purtau o căciulă specială și se numeau *pileati*. Oamenii simpli nu aveau pe cap pălării și căciuli, însă în schimb purtau părul lung și se numiau *comati* ²⁾. Unii din nobili funcționau ca sfetnici pe lângă rege, luând parte la „Sfatul regelui“. Nobilii alegeau pe regi și marii preoți.

Marele preot se bucura în stat de un deosebit prestigiu, fiind al doilea om după rege. El trăia într'o peșteră de pe muntele Kogheonon. La locuința sa venea uneori regele, pen-

¹⁾ DIO CASSIUS, LXVII, 7.

²⁾ IORDANES X; DIO CASSIUS, LXVIII, 8.

tru a-i cere părerea în cazuri mai importante. Pe timpul lui Buerebista marele preot era Deceneus ¹⁾. Religia Geților era cu mult superioară religiilor barbare. Principiul ei de bază era nemurirea, continuarea vieții în alt plan al existenței, alături de zeul lor Zalmoxis ²⁾. La ei exista, însă, un obicei, care apropia religia lor de celelalte religii barbare. Din patru în patru ani Geții alegeau prin sorț un sol, care trebuia să comunice zeității toate nevoile și doleanțele poporului. Pentru a cunoaște, dacă stăruințele solului au avut succes, Geții asvârleau pe solul ales în sus și el cădea deasupra a trei lănci. Moartea solului însemna răspunsul favorabil al zeului. Dacă dimpotrivă solul scăpa cu vieță, aceasta se interpreta în sensul, că el n'a fost bun și în locul lui se trimetea altul ³⁾.

Religia influența asupra virtuților militare ale Geților. Crezând că moartea atrage după sine numai strămutarea în altă lume, ei luptau fără frică și inspirau dușmanilor oroare.

Drapelul Dacilor avea o formă de balaur, cu cap de lup cu gura deschisă, făcută din metal, și cu un corp, care se aseamăna cu trupul șarpelui.

Cea mai principală ocupație a Dacilor era agricultura. Inșă ei se indeletniceau și cu creșterea vitelor și pescăria, exploatau sarea și, dacă vom socoti că Agatirșii sunt Geți sau Daci, trebuie să le atribuim Geților și Dacilor și exploatarea aurului. Geții știau să lucreze fierul și obiectele casnice. Săpăturile au descoperit obiecte de artă dacică, lucrute foarte frumos.

Cine au fos Geții după proveniența lor etnică? ⁴⁾

Am afirmat mai sus că sunt Thraci. Cea mai mare parte

¹⁾ STRABON, VII, 3, §6.

²⁾ HERODOT, IV, 96 s. a.

³⁾ HERODOT, IV, 94.

⁴⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, 1925, vol. I, p. 48—54.

SCHAFARIK. *Slavische Alterthümer*, I, pag. 243 și 714.

I. RAICI. *Istoria diferiților popoare slav*, mai ales a Bulgarilor, Croașilor și Sîrbilor, Viena, 1794, pag. 13—14.

F. BRUN. *Despre rudenii Geților și Dacilor și a acestora din urmă cu Slavii, precum și a Românilor cu Romani*, Colecția articolelor „Cernomorie” (în l. rusa), vol. I, Odessa, 1879, pag. 241—277 și în special pag. 265 ș. a.

SAMOCVASOV. *Istoria dreptului rusesc*, 1884, vol. II.

B. P. HASDEU. *Originile păstoriei la Români* („Columna lui Traian”, 1874) p. 102).

A. NACCO. *Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi*, Odessa, vol. I, pag. 240 ș. a.

din istoricii noștri, precum și Schafarik, susțin această părere.

Alții afirmă că ei sunt Germani. Așa, de exemplu, Iacob Grimm în „Geschichte des deuts. Sprache“, crede greșit că patria de origine a Geților a fost Germania și se sprijină pe scrierea istoricului got Jordanes, care și cartea sa despre Goți a intitulat-o „De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis“. Această părere o împărtășește și istoricul ungăr Bonfini.

Unii autori se silesc să dovedească originea slavă a Geților, bazându-se, într'alte, pe faptul că o localitate dacică, purta denumirea de Cerna (slovonește înseamnă „negru“). Xenopol a arătat că de fapt această denumire sună altfel: la Ptolemaeus—Tsierna (Dierna), iar în tabula Peutingeriana Tierna ¹⁾). Prin urmare cuvântul acesta nu se pronunța cu sunetul slav „ci“. Părerea despre originea slavă este împărtășită în cea mai mare parte de autorii slavi, ca de exemplu de Samocvasov, Brun ș. a. Iar Maciejowski merge în exagerările sale până acolo, încât îi consideră pe Geți drept urmași ai tribului slav Poliane.

A patra părere este în favoarea Celților. Daco-Geții ar fi Celți (Fr. Muller, Rosny, Ioan Maiorescu, Obedeanu). Celții au făcut mai multe drumuri prin Orientul Europei. Au ajuns până în Asia, unde au format poporul Galaților.

În fine mai sunt și teorii mixte, ca spre exemplu: afirmațiunea lui B. P. Hasdeu, că Dacii ar fi fost un popor celto-trac, sau cea a unui arhimandrit Ioan Raici, după care Slavii, Goții și Geții sunt unul și același popor, cel puțin la început nu se distingeau prin nimic, sau în sfârșit părerea lui A. Nacco cum că Dacii erau compuși din trei elemente: Thraci, Celți și Slavi.

Din teoriile de mai sus numai cea tracă se bazează pe mărturiile scriitorilor vechi. Herodot, Strabon, Dio Cassius ș. a., ne mărturisesc că Dacii și Geții sunt din neamul Tracilor sau vorbesc limba tracă. Celorlalte teorii, lipsește o bază solidă. Uneori ele sunt influențate de interese politice rău înțelese a națiunilor, din cari fac parte autorii.

¹⁾ Tabula Peutingeriana, descoperită de învățatul german Peutinger, este un fel de plan de distanțe, o copie de pe un exemplar, compus în 276—289 d. H. (după părerea altora, în 193—211 sau în 161—180) și în tot cazul corectat ultima dată în timpul împăratului Teodosie II în an. 423 d. H. Tabula se păstrează la biblioteca statului din Viena.

Dacia Romană și Moesia Inferioară.

Odată cu venirea lui Traian la cârma Romei, un împărat cu mari însușiri militare și administrative, poreclit „optimus princeps”, situația se schimbă considerabil¹⁾. El se războiește împotriva Dacilor în an. 101—102 d. H. și-i birue la Tapae. Pe la începutul iernii războiul încetează, spre a reîncepe în primăvara an. 102.

De două ori Dacii propun pace, însă fără succes. Când Romanii erau aproape de capitala Daciei Sarmisegethuza, Decebal se hotărăște să se ducă personal la Traian. Fiind primit de împărat, el îngenunche la picioarele lui. Traian consimte să închee pace. Decebal se obligă să înapoieze toate armele, mașinele și meșterii primiți dela Romani, să extrădeze pe dezertori, să distrugă toate cetățile, să renunțe la toate cuceririle făcute în afară de propria sa țară, să aibă pe prietenii Romei de prietenii săi și pe dușmanii ei de dușmanii săi și, în sfârșit, să nu primească nici un Roman civil sau militar în slujba sa. Statul dac mai cedează în favoarea Romei, Oltenia sau o parte însemnată din ea. Garnizoana romană rămâne în Sarmisegetuza.

Decebal, însă, nu a respectat condițiunile păcii. Erau, dealtfel, și foarte grele. Dându-și seama că un nou războiu este inevitabil, Traian întărește malul Dunării și poruncește arhitectului Apolodor din Damasc să construiască un pod de piatră peste Dunăre, lângă orașul Drobeta (azi Turnu-Severin).

În primăvara anului 105, podul fiind terminat, Traian începe o nouă campanie. Incercarea de atentat pus la cale împotriva lui, de Decebal, nu reușește. Deasemenea ultimatumul adresat lui Traian de regele dac de a se retrage sub amenin-

¹⁾ V. VASCHIDE. *Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903.

ASCHBACH. *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke*, Wien, 1858.

K. GOOS. *Untersuchungen über die Innverhältnisse des Trajanischen Daciens*. Archiv Siebenburg. Landesk., XII, 1877.

C. DE LA BERGE. *Essai sur le regne de Trajan*, Paris 1877.

J. JUNG. *Römer und Romanen in den Donauländern*, Historischethnographische Studien, Innsbruck, 1887.

J. JUNG. *Fasten der Provinz Dazien* mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte, Innsbruck, 1894.

A. DOMASZEWSKI. *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung IV. Dacia*. Rhein. Museum für Phil., 48, 1893.

V. PÂRVAN. *Câteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiana*, Buc. 1906.

F. HOROVITZ. *Despre organizația administrativă a Daciei Traiane până la Marcu Aureliu*, „Cercetări Istorice”, Iași, V—VII, 1929—1931.

țarea asasinării generalului roman Longinus, arestat de Daci, nu produce nici un efect: Longinus primește în închisoare otravă. Traian înaintează, cucerește orașul Sarmisegethuza și-l distruge. În urma acestei înfrângerii cumplite, Decebal se sinucide, junghiindu-se cu sabia. Capul lui tăiat, i se aduce lui Traian.

Împăratul se întoarce la Roma, jubilând victoria. În semnul izbânzii el fondează orașul Nicopolis, adică cetatea victoriei (azi ruinele „Stari Nikiup”). Iar în 113 d. H. poporul roman în amintirea faptelor glorioase din luptele lui Traian împotriva Dacilor ridică „Columna lui Traian”, în brâul, care o ornează, în cele 124 tablouri basoreliefuli sunt înșirate diferite scene din istoria războiului. Ele sunt foarte instructive din punct de vedere al cunoașterii vieții Dacilor¹⁾. În afară de aceasta, lângă satul Adam-Clissi²⁾, se ridică două monumente: primul pentru cinstirea eroilor romani, căzuți pe câmpul bătăliilor, și al doilea dedicat zeului „Marte Răzbunătorul” pentru izbânda asupra barbarilor.

Dacia a fost supusă Romanilor și a suferit o înrăurire profundă din partea culturii romane. Această înrăurire a fost atât de puternică, încât Geții și Dacii romanizați au păstrat cu sfințenie darurile acestei culturi și după ce Roma a lăsat Dacia în voia soartei, în jocul orb al conjuncturii internaționale de atunci. Nu e de mirare. În istoria popoarelor cultura superioară nu numai odată s'a arătat biruitoare, pusă în fața culturilor mai slabe.

Despre organizarea socială a Daciei aflăm de la vestitul geograf al lumii vechi Ptolemaeus, care ne povestește despre triburile dacice din cuprinsul Daciei Traiane, orașele lor și ocupațiile populației.

Hotarele Daciei erau: linia Carpaților nordici, la Vest—Tisa, la Sud—Dunărea, la Est—râul Hierasoz (Siret)³⁾.

¹⁾ W. FROEHNER. *La colonne trajane d'après le surmoulage exécuté à Rome en 1861—1862 reproduite en phototypographie par Gustave Arosa*, 1 vol. text + 4 vol. planșe, Paris 1872—1874.

T. ANTONESCU. *Columna lui Traian*, 1910.

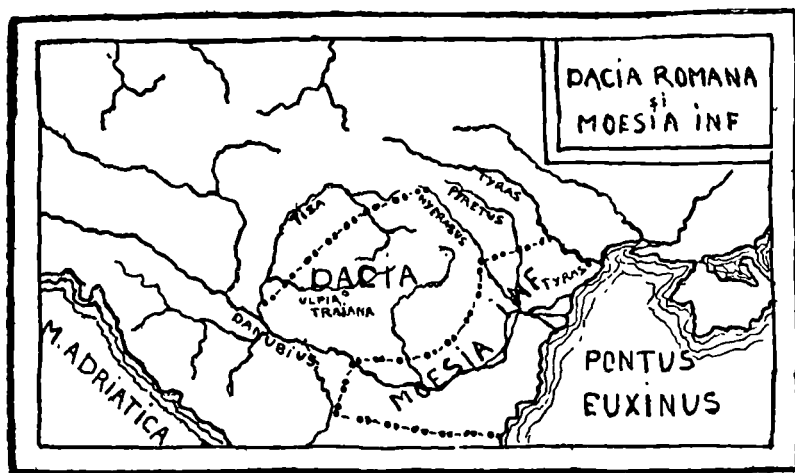
²⁾ Gr. TOCILESCU. *Monumentul dela Adam-Klissi*, Viena, 1895.

T. ANTONESCU. *Le trophée d'Adam-Klissi*, Etude archéologique, Iași, 1905.

V. PÂRVAN. *Cetatei Tropaeum*. Considerații istorice, Buc. 1912.

³⁾ A. XENOPOL afirmă că Ptolemaeus în arătarea hotarelor nu este exact și că stăpânirea romană nu s'a întins nioi măcar până la Siret: ar fi fost absurd, ca Romanii să fi depășit hotarul firesc al munților moldovenești, pentru a-și întinde stăpânirea pe n șuviță îngustă de pământ, așezată diacoln de acei munți, în lumea barbară. *Istoria Românilor*, Vol. I, pag. 155.

În Dacia curgeau următoarele râuri : Argeșul (Argessos), Bârzava (orașul dac Berzobis), Someșul (Samus), Oltul (Aluta), Tisa, Mureșul (Maris), Motrul (Amutrion) și Cerna. Capitala Daciei era „Ulpia Trajană“, oraș, construit pe locul capitalei dace, distruse de Romani,—Sarmisegethuza.

În Dacia locuiau nu mai puțin de 15 triburi dacice. Printre orașele dacice unele erau cunoscute mai înainte, ca : Porolissum (astăzi-Moigrad), Apullum (astăzi — Alba Iulia), Potaisa (astăzi — Turda), Germisara, Azisis, Berzobis, Acidava, Napoca (astăzi — Cluj), Drobeta (astăzi — Turnul Severin), Dierna (Orșova), Sucidava, Amutrium. Altele se pomenesesc pentru prima dată, anume : în Moldova—Docidava, Arcobadara, Trifulon, Patridava, Carsidava, Petrodava, Utidava și la Răsărit de Siret—Zargidava, Tamasidava, Piroboridava ; în Ardeal — Marcodava; în Muntenia—Zusidava, Netidava, Sornon; în Banat—Zurobara, în Oltenia — Arcina etc.

Terminația orașelor în *dava* este specifică dacă, după cum specifică tracă este *para* (Bessaraba) și specifică celtică—*dunum*. Basarabia, o parte din Moldova și o fâșie de pământ la Dunăre prin Muntenia erau în afară de hotarele Daciei. Aceste teritorii, excluzând partea nordică a Basarabiei, făceau parte din Moesia Inferioară, o altă provincie a Imperiului roman. Moesia Inferioară era supusă influenței culturii romane în aceeași măsură, ca și Dacia. Deci faptul că populația Basarabiei se afla în alt „compartiment“ administrativ roman, decât populația Daciei, nu avea însemnătate. Ambele provincii au fost romanizate.

Mutarea în această colonie romană a multor familii ale

funcționarilor și militarilor din interiorul Imperiului, organizarea provinciei după tipul lui, superioritatea evidentă a culturii romane, împrumutarea de către Geți a limbii romane, cu mult mai dezvoltate, decât limba dacică etc., — toate acestea au contribuit la romanizare.

Prin urmare elementul geto-dac a format baza etnică a românismului, peste care s'a adăugat influența puternică romană. Istoricii români vechi din Ardeal Gheorghe Șincai și Petru Maior ¹⁾ în aprecierea elementului roman în civilizația română merg și mai departe, afirmând că Românii sunt descendenți direcți ai coloniștilor romani din Dacia și că Geții și Dacii n'ar fi jucat nici un rol în formarea naționalității române. Aceste afirmațiuni exagerate se socotesc azi arbitrare și nefondate. În timpul de față nimeni nu poate tăgădui importanța Geților și Dacilor în procesul de plămădire a omului național român.

Din punct de vedere administrativ Dacia, în anul 119-120 (timpul împăratului Hadrian) a fost împărțită în două: „Dacia superior (la Nord) și „Dacia inferior“ (la Sud). În anii 158-159 sub dominațiunea lui Antoninus Pius, Dacia a fost împărțită în trei: „Dacia Porolissensis“, „Dacia Apulensis“ și „Dacia Malvensis“. Prima cuprindea partea de Nord a Ardealului, și avea capitala Porolissum (astăzi Moigrad), a doua — restul Ardealului și Banatul cu capitala Apulum (Alba-Iulia) și a treia—Oltenia, Muntenia și partea sudică a Moldovei, capitala ei a fost Malva, care însă nu se știe, unde se afla.

Dacia era socotită provincie împărătească și nu senatorială. În fruntea Daciei stătea un reprezentant al împăratului, care avea denumirea de „Legatus Augusti pro praetore“, iar apoi i s'a dat un grad mai mare „pro consule“. El a fost ajutat de un consiliu—„Consilium Provinciarum Daciarum trium“, un organ superior local, cu reședința la Sarmisegetuza. În competența lui intrau afacerile de încetățenire, eliberarea sclavilor, jurisdicția etc.

Ca și în timpul Daciei independente, alături de persoana superioară civilă, stătea marele preot „încoronat“ : „Sacerdos arae Augusti nostri coronatus Daciarum III“.

Romanii au adus cu ei în Dacia cultele zeilor italo-grecești : Jupiter, Junona, Martie ș. a. Alături de aceștia se to-

¹⁾ GH. ȘINCAI. *Chronica Românilor*, Iași, 1853, pag. 7 s. a.

P. MAIOR. *Istoria pentru începutul Românilor*, Buda-Pesta, 1813, pag. 6.

lerau și câțiva zei orientali, ca de exemplu Jupiter Dolichenus și Mithras. Tot grație toleranței religioase romane a pătruns în Dacia și creștinismul.

D. N. Iorga crede că ideile creștine s'au răspândit în Dacia în urma comerțului prin porturile dobrogene. Răspândirea mergea ușor, întrucât religia Geților și Dacilor cuprindea multe elemente asemănătoare învățaturii creștine: credința într'un singur Dumnezeu, dispreț pentru vieța pământească, frăție. „În veacul III poate, în veacul IV de sigur, creștinii din Scitia Mică își avură alcătuirile și bisericile lor“ ¹⁾. De aceeași părere sunt d. Popescu-Spineni și Const. C. Giurescu, cari susțin că ideile creștine s'au răspândit înainte de sfârșitul veacului III d. H. ²⁾.

Ceilalți istorici leagă răspândirea creștinismului la Daci cu datele de mai târziu: Pârvan-veacul al V-lea (predica misionară a Sf. Nicetas, episcopul Remesianei din Sudul Dunării), Onciul ș. a. — veacul al VII-lea ³⁾.

E foarte greu de precizat momentul, când majoritatea Geților și Dacilor au trecut la creștinism, însă răspândirea ideilor creștine printre ei a trebuit să se înceapă din veacul al III-lea, dacă nu chiar mai înainte. În tot cazul creștinismul român are un caracter pronunțat latin, întrucât cuvintele, în-trebuințate în religie, sunt de origine latină, spre exemplu: biserică (basilica), Dumnezeu (Domine Deus), a boteza (baptizare), cruce (crux), păcat (peccatum) etc.

În provincie erau stabiliți diferiți funcționari, după modelul administrației provinciale romane din alte locuri, și uni-tăți de trupe militare. Ar fi greșit să credem, că în cohortele romane erau numai Romani curați. Traian a adus în Dacia pe Greci, Thraco-Illyri, Celți etc. Cu toate acestea coloniștii romani, indiferent de proveniența lor etnică, contribuiau la răspândirea culturii romane printre Geți și Daci, fiindcă sin-guri erau educați în aceasta cultură, deci erau purtătorii ei.

Pentru apărarea provinciei, în diferite locuri s'au con-

¹⁾ N. IORGA. *Istoria bisericii românești*, vol. I, 1929, p. 13., și *Istoria poporului românesc*, Buc., vol. I, 1922, pag. 66—68.

²⁾ I. POPESCU—SPINENI, *Vechimea creștinismului la Români*, Buc. 1934, pag. 41 ș. a.

CONST. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, Buc. 1936, vol. I, pag. 193 ș. a.

³⁾ V. PÂRVAN. *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-ro-man*, 1911 pag. 197.

D. ONCIUL. *Originile principatelor române*, 1899.

struit cetăți (castre), s'au făcut întărituri (castele) și s'au ridicat valuri de pământ.

Din punct de vedere al drepturilor populația se împărțea în trei categorii : 1) coloniștii, cari se bucurau de toate drepturile cetățeniei romane, 2) locuitorii municipiilor, cari aveau numai o parte din aceste drepturi și 3) peregrinii, ceilalți locuitori ai provinciei, de fapt locuitorii satelor (vicus), Dacii. Coloniștii, în cea mai mare parte, erau cetățeni ai Imperiului. În categoria lor intrau și veteranii. După un serviciu, de pus statului timp de 25 ani, ei obțineau dreptul la cetățenia romană, un lot de pământ, ca răsplata muncii, și ajutor bănesc. Numai după edictul lui Caracala din 212 d. H. dreptul cetățeniei romane a fost extins asupra tuturor locuitorilor Imperiului roman.

În afară de aceste categorii mai erau : 1) sclavii sau robii, cari erau lipsiți de drepturi personale (oameni cumpărați sau prizonieri) și 2) după cum cred unii, au existat în Dacia și „colonii“, adică țărani, legați de pământ („adscripti glebae“).

Vieța economică prezenta o continuare a vieții economice din timpul Daciei independente, deoarece principalele ocupații ale grosului populației erau dictate de varietatea producției solului.

Agricultura și creșterea vitelor, ca și înainte, forma cea mai însemnată ocupație a locuitorilor Daciei. Însă nu sunt neglijate și meseriile. Dacia are un număr mare de specialiști mineri, fierari, luntrași, negustori etc. Dacia a ajuns să devină un „sprijin puternic la refacerea finanțelor romane... Minele de aur, trecute în patrimoniul imperial, erau un mare izvor ce alimenta visteria“¹⁾.

În vieța economică a Daciei romane se poate deosebi două perioade distincte : prima sub Traian, care își îndreaptă toată atenția în direcția exploatării minelor, și a două către sfârșitul veacului al II-lea d. H. și începutul veacului al III-lea, epoca lui Septimiu Sever. Inscricțiunile descoperite ne-au arătat existența în orașul Apullum a colegiilor de meseriași, ceea ce dovedește înflorirea economică a Daciei. Această epocă „se bazează aproape exclusiv pe exploatarea agriculturii, creșterea vitelor și exploatarea lemnului“²⁾.

¹⁾ V. CRISTESCU. *Vieța economică a Daciei romane*. Contribuțiuni la reconstituire istorică. Pitești, 1929, pag. 131.

²⁾ Ibidem, pag. 132.

Părăsirea Daciei.

Atâta timp, cât trăia împăratul Traian, barbarii nu îndăzneau să tulbure pacea Daciei. Situația s'a schimbat după moartea lui (an. 117 d. H.). Împăratul Hadrian (117—138 d. H.) se gândea să părăsească Dacia, însă a fost reținut dela aceasta de prietenii săi.

Sub Marcus Aurelius (161—180 d. H.) încep năvălirile barbare. Pentru apărarea Daciei împărații romani sunt nevoiți să lupte împotriva diferiților vrăjmași : Marcomanii, Costobocii, Dacii liberi ¹⁾, Goții împreună cu Dacii liberi, Carpii, Dacii liberi și Sarmatii, Carpii, dar mai ales împotriva Goților. În an. 248 Goții, deși sunt respinși de împăratul Traian Decius, care în amintirea victoriei bate moneda cu legenda „Dacia felix”, nu se descurajează de loc, aparând din nou la 250. În timpul împăraților Gallus (252—254), Valerianus (254—260) și Gallienus (260—268) Goții pradă Dacia, Moesia inferioară și țărmul Mării Negre.

Aceste năvăliri pun Roma pe gânduri, dovedind că apărarea provinciilor transdanubiene cere multe eforturi și sacrificii. Totodată interesele Imperiului sunt primejduite. În timpul împăratului Aurelian (271-274 d. H.) Goții în frunte cu generalul lor Canabaudes apar din nou în Dacia. Împăratul Aurelian, deși obține o izbândă, totuși crede că păstrarea mai departe a Daciei, nu este utilă și folosește prilejul victoriei pentru încheierea unei păci durabile. El convine cu Goții să le cedeze Dacia și o parte însemnată din Moesia Inferioară.

Dunărea devine granița Imperiului. Aurelian înființează Dacia pe malul drept al Dunării, între Moesia superioară și cea inferioară.

Prin urmare Dacia s'a găsit sub stăpânirea romană 165 de ani (106-271 d. H.).

Unii istorici străini interpretează părăsirea Daciei în sensul că Aurelian a mutat pe malul drept al Dunării împreună cu funcționarii romani și populația Daciei. S'a învoat autoritatea biografului lui Aurelian, Flavius Vopiscus, care scria despre părăsirea Daciei, că Aurelian, văzând Iliricul devastat și Moesia pierdută, a părăsit Dacia, ne mai având speranță a

¹⁾ Imp. Comodus [180—192 d. H.] după o expediție împotriva Dacilor liberi a mutat în Dacia 12.000 de familii ale lor.

DIO CASSIUS, LXXI, 11, 12.

o menține, și „a retras din ea armata și pe provinciali; oamenii luați de acolo i-a așezat în Moesia” și a numit nouă provincie între două Moesii „Dacia aureliană” ¹⁾

Istoricii noștri resping aceasta interpretare, ca tendențioasă, socotind-o inspirată din dorința de a dovedi că strămoșii noștri au părăsit pământul, pe care îl ocupă astăzi România.

A. Xenopol arată că singurul izvor de informație despre părăsirea Daciei, Flavius Vopiscus avea misiune de istoriograf oficial, și firește dorea să îndulcească abandonarea Daciei, acest eveniment regretabil pentru Romani. Goții au început să prade Dacia cu mult înainte de an. 270; pe timpul lui Gallien ea era aproape pierdută, iar Aurelian n'a făcut, decât să recunoască o stare de fapt. Cu toate acestea încă cu 10 ani înainte de părăsirea Daciei oficial, găsim în ea populație getă și dacă. Aveau posibilitate să se mute numai puținii bogați. Grosul populației nu putea să fugă ²⁾.

Despre aceeași chestiune d. N. Iorga scrie: „Țăranilor de pe câmpia întinsă, păstorilor de pe înălțimile munților acestor tovarăși sau rude ai noilor barbari, toate acestea (adică părăsirea Daciei de Romani) le erau absolut indiferente, și continuitatea elementului roman pe amândouă malurile Dunării nu fu stânjenită prin măsura lui Aurelian” ³⁾.

La întrebarea, cine au fost acei mutați pe malul drept al Dunării, d. C. C. Giurescu răspunde: „Nu sunt decât trușele, funcționarii și bogatașii... În toate timpurile și la toate popoarele, mulțimea, acea legată prin îndeletnicirile ei de pământul care o hrănește, mulțimea nu fuge. N'au fugit nici Galoromanii în fața Francilor, n'au fugit nici Italienii în fața Goților și apoi a Langobarzilor, n'au fugit nici mai târziu Sârbii, Grecii și Bulgarii în fața Turcilor. N'am fugit nici noi în fața Tătarilor, așa dar nici strămoșii noștri, Dacoromanii, în fața Goților”. ⁴⁾ În afară de aceasta cea mai bună

¹⁾ *Aureliano, XXXIX*: „Quum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam viderit, provinciam trans Danubium, Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit”. Aproape aceleași afirmațiuni găsim și la EUTROPIUS în *Breviarium*, IX, 15, care într'altele scrie: „Abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in Media Moesia collocavit”.

²⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 216-222.

³⁾ N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I, pag. 80.

⁴⁾ CONST. C. GIURESCU. *Istoria Românilor*, vol. I, București, 1935, pag. 165—166.

dovadă a continuității prezintă limba poporului român, care pentru toate categoriile esențiale ale vieții omenești întrebuințează termeni latini. „Și tot Romanii au dat și numele poporului nostru”. ¹⁾

Dacă în chestiunea aceasta n'ar fi fost la mijloc interesele politice ale unor autori cari caută să dovedească drepturile vecinilor noștri asupra teritoriului românesc în detrimentul statului român, ea probabil nici n'ar fi existat. Sau, în momentul apariției ar fi fost socotită ridicolă.

Oricât ar fi stăruiat Aurelian să strămute populația, puterea lui era mărginită. Șeful unei provincii cedate, nu mai e în stare să ia cu el întreaga ei populație. Masele imense ale poporului nu mai puteau fi mutate cu sila. Ce motive existau pentru a le determina la mutare benevolă? Teamă de Goți? Inșă populația de atunci era oarecum deprinsă cu asemenea năvăliri. Inșuși faptul cedării provinciei n'o dispunea la mutare. Cine putea să-i asigure că Goții nu vor înainta mai departe pe malul drept al Dunării în Dacia nouă aureliană? Abandonarea provinciei era semnul slăbiciunii Romei și în mod firesc psihologic trebuia să rețină populația provinciei la asociere cu Romanii, oricât de bune ar fi amintirile dominațiunii romane în Dacia.

Dar ceea ce este și mai important: e suficient să comparăm întinderea Daciei Traiane și părții de Nord a Moesiei Inferioare cu întinderea „Daciei aureliane”, a unui uriaș cu un pitic, pentru ca să fie clar că strămutarea întregii populații, era contrazisă de legile naturii. Iar dacă s'a mutat de fapt numai o parte din populația provinciei, continuitatea elementului roman și dacic în Dacia părăsită a fost asigurată.

¹⁾ Ibidem, pag. 168—172.

CAPITOLUL 7.

Basarabia în timpul Daciei și Moesiei Inferioare.

Provincia dintre Prut și Nistru, azi Basarabia, în trecutul său a fost strâns legată de destinele întregului pământ românesc. Cu mici excepții, cari mai mult se referă la timpul inițial al existenței sale istorice, ea a jucat un rol de margine pentru acest pământ, rolul de a primi asupra sa în primul rând atacuri din partea numeroșilor și diferiților barbari năvălitori.

Basarabia este delimitată de fluviile Dunărea, Nistru, Prut și Marea Neagră. Denumirea acestor râuri se trage din timpuri foarte vechi.

Despre Dunăre Strabon scrie, că deși Dacii și Geții vorbesc aceeași limbă, primii îl numesc Danuios, cei din urmă Istros ¹⁾. Grecii îl numeau Istron, Romanii—Danuvion, Goții—Dunavis, Slavii—Dunav, Ungurii—Duna ²⁾.

În privința originii acestor denumiri s'au emis diferite păreri.

Pentru originea tracică a cuvântului Dunăre pledează B. P. Hasdeu, după care Dunărea ar fi un thracic „donare“, dătător de nour. Albanescul „re“ înseamnă nour, iar radicalul „da“ în toate limbile europene exprimă ideea de „a da“, „a purta“ ³⁾.

Alții sunt de părere că denumirea Dunării provine din limba celtică, unde „dānu“ înseamnă „fortis“, tare (Mullenhoff) ⁴⁾.

După Diculescu Dunărea este dacul „Danaris“, prefăcut în „Donaris“ și „Dunaris“ sub influența Goților și Gepizilor, la cari era „Donavis“ și „Dunavis“. Sufixul „aris“ este dacic (se aude în „Napolis“) și provine dela vechiul cuvânt persan „napas“—izvor. Iar radicalul „dan“ în vechea limbă persană („danu“) însemna râu. La Goți și Gepizi „dan“ s'a prefăcut în „dun“ ⁵⁾.

¹⁾ STRABON, VII, 3, 13.

PTOLEMAEUS, III, 8, 3.

²⁾ NIC. DRĂGANU: *România în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomastice*, Buc., 1933, pag. 566—567.

³⁾ *Istoria critică a Românilor*, vol. I, pag. 293—294.

⁴⁾ MULLENHOFF. *Donau, Dunav, Dunaj*. Archiv für slavische Philologie, I, 1876, pag. 290.

⁵⁾ C. DICULESCU. *Die Ghepiden*, 1922, I, pag. 99—100.

În sfârșit ultima părere, cea mai întemeiată din toate, este că Dunărea provine din limbile scită și sarmatică. Bazându-se pe cercetările lui Minns, Tomaschek și Sobolevsky, Pârvan crede că denumirea Dunării are proveniența scito-sarmatică. „Danu” (în limba osetină „don”) înseamnă fluviu și „istru” în limbile indoeuropene are aceeași însemnătate de „râu”, „curent”¹⁾.

Fiind în general de aceeași părere, Victor Motogna face următoarea precizare: „Ister” derivă din tulpina indoeuropeană „stru” a curge, deci „ister” este fluviu. Iar „dan” sau „don” în limba osetină înseamnă fluviu. Osetinii sunt urmașii direcți ai vechilor Alani, o seminție a neamului sarmatic. Denumirea veche a fluviului Volga „Ra” provine din aceeași tulpină „sru”, care ne-a dat în grecește „reo” și are același înțeles de fluviu. Prin urmare Dunărea se compune din „Don + ra”²⁾.

Nistru se numea în vechime Tyras (la Strabon și Ptolemaeus) și mai târziu—Danastris (la Constantin Porphyrogenetul)³⁾. Vasmer trimite pentru radicalul primului nume la cuvântul iranic „tura”, ce înseamnă furtunos, rapid, și la cuvântul curdic „tur”, ce înseamnă sălbatic⁴⁾. În ce privește „Danastris”, cuvântul acesta are aceeași origine ca și Dunărea și Nipru (Danapris), derivând din iranicul „don” (apa, râu) și „ra” (sau „sru”)—tot râu⁵⁾.

Denumirea râului Prut provine de la un radical scitic. La Sciți Prutul se numea Porata, la Greci—Pyretos. Constantin Porphyrogenetos cunoaște pentru acest râu forma aproape actuală „Brutos” și cea peceneagă—„Burat”⁶⁾.

1) V. PÂRVAN. *Considerațiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice*.

Mem. Sect. Ist. Ac. Rom., seria III, vol. I.

MINNS. *Ibidem*, pag. 38.

TOMASCHEK, *Ibidem*, II, CXXXI, pag. 98.

SOBOLEVSKIJ. *Archiv für Slavische Philologie*, XXVII, 1905, pag. 243, 244

2) V. MOTOGNA. *Etimologia „Dunării” ca dovada pentru continuitatea poporului român în Dacia Traiană*. „Revista istorică”, 1921, No. 7—9, pag. 167, 169—170.

3) STRABON, I, 2, 1; II, 4, 6; VII 1, 13 ș. a.

PTOLEMAEUS, III, 5, 7 ș. a.

CONSTANTIN PORPHYROGENNETOS. *De administrando imperio*, C. 42.

4) Citez după N. DRĂGANU. *Ibidem*, pag. 575.

5) VICTOR MOTOGNA. *Ibidem*.

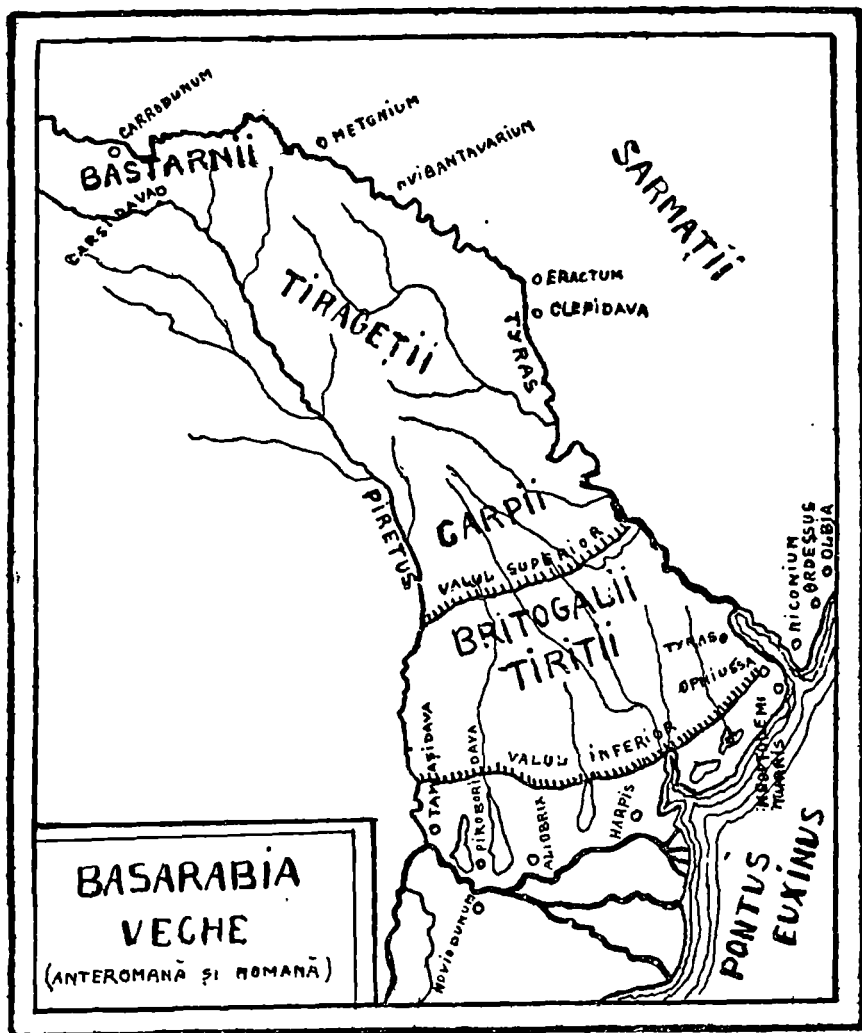
VON BERNHARD MUNKACSI. *Ueber die Nahmen der Flüsse Don,*

Volga und Ob. „Körösi—Csoma—Archivum”. 1924, Febr. 25, pag. 301—302.

6) HERODOT, IV, 48.

CONSTANTIN PORPHYROGENNETOS. *Ibidem*, C. 38.

Primele știri istorice în privința populației provinciei ne vorbesc despre Sciți și Greci. Cei dintâiu, cărora le aparținea dominațiunea politică, trebuie să fi locuit pretutindeni, iar Grecii, cari au venit să facă la noi colonii, și purtau denumirea de Tiriți, erau așezați în sudul Basarabiei în apropiere de coloniile, înființate de ei pe țărmul Mării Negre și la gurile fluviului Nistru. ¹⁾

Herodot, care a trăit în secolul al V-lea i. d. H., nu ne spune nimic, dacă prin părțile acestei provincii locuiau Geții. Răspunsul afirmativ la această întrebare reiese, însă, din

¹⁾ BEKKER. *Tiras și Tiriții*. Memoriile Societății de Istorie și Antichități din Odessa, vol. II, 1849.

faptul că Alexandru cel Mare în expediția sa peste Dunăre în anul 335 i. d. H. a găsit deja pe Geți pe malul stâng al acestui fluviu. E imposibil să nu fi fost ei atunci și la gurile Dunării în Basarabia, întrucât noi știm că puțin mai târziu cele mai vii relații între ambele maluri ale râului se întrebun- țineau tocmai la această porțiune inferioară a fluviului și a- nume de Geți. La începutul secolului I d. H. Strabon pome- nește despre „pusta Getica” în sudul Basarabiei, întrebun- țând, firește, o denumire care exista mai de mult ¹⁾.

Din secolul al II-lea i. d. H. Romanii intră în concu- rență cu Grecii, iar în secolul I-iu așezarea Romanilor în a- ceste părți este un fenomen general. „O fâșie largă în stânga Dunării pare—scrie V. Pârvan—să fi fost anexată încă dinainte de Domițian (an. 51—96 d. H.), dela Severin și până la Cetatea-Albă” ²⁾. În timpul când Dacia a fost anexată de Ro- mani și transformată în provincie, partea de Sud a Basara- biei era cuprinsă în „Moesia Inferior”. Această provincie ro- mană cuprindea partea nordică a actualei Bulgariei, Dobro- gea, Muntenia lângă Dunăre dela Olt spre răsărit, Moldova dela Siret spre răsărit, Basarabia până la Tiras (Nistru) in- clusiv ³⁾. Popoarele care locuiau pe acest teritoriu erau Geții și Bastarnii, Britolagii (în sudul Moldoviei dela Siret până la Prut și în sudul Basarabiei) și Grecii (de pe lângă orașul Tiras) ⁴⁾.

Impăratul Traian a organizat nu numai Dacia, ci și Mo- esia Inferior. Orașele grecești erau ocupate cu garnizoanele romane. Sarmatilor, cari stăteau peste Nistru, el le plătea sti- pendii dela stat, însărcinându-i cu poliția împotriva celorlalți barbari, mai îndepărtați ⁵⁾.

Tot în partea de Sud a Basarabiei, mai târziu, în seco-

¹⁾ STRABON, VII, 3,14. Iată cum descrie el pustia Geților: „Între Geți și Mare, care se întinde dela Istru și până la Tyras, este pustiul Geților, tot șes și fără apă. În acel pustiu s’a încurcat Darius al lui Hystaapes în timpul când tre- cuse Istrul împotriva Sciților și a fost în primejdie să piară de sete cu toată oști- rea până ce târziu a înțeles situația sa și s’a întors. Tot acolo mai târziu după aceea Lysimachos, care a pornit contra Geților și regelui lor Dromichaetes, nu nu- mai că a pierdut bătălia, dar a fost și prins de viu, scăpând numai prin grația barbarului”.

²⁾ V. PÂRVAN. *Getica*, pag. 655—656.

³⁾ ALEXANDRU PHILIPPIDE. *Originea Românilor*, Iași, vol. I, 1926, pag. 41.

⁴⁾ Ibidem, pag. 284.

⁵⁾ V. PÂRVAN. Ibidem.

lul al II-lea d. H., Ptolemaeus aşează pe Carpii, despre cari am vorbit mai sus.

În ce priveşte Nordul Basarabiei, care înainte de cucerirea Daciei de Romani, intra în compunerea Daciei Independente, el era populat de Geţi, cari purtau denumirea, împrumutată dela fluviu Tiras, de „Tirageţi”, adică Geţi dela Tiras. La Strabon ei sunt numiţi „Tyregetii”¹⁾, iar la Ptolemaeus „Tyrangeti”²⁾

Ce fel de oraşe existau pe atunci în Basarabia?

Centrul civilizaţiei vechi se afla în partea de Sud a Basarabiei. Acolo la gurile marilor fluvii Dunăre şi Nistru se creau aşezările omeneşti. Periplusul lui Skylax de Karyanda (probabil din secolul al IV-lea i. d. H.) vorbeşte de două oraşe: Niconion şi Ofiusa. Scymnos din Chios (sec. I) ştie deja oraşul Tiras. Iar geograful Ştefan din Bizanţ (din secolul al V-lea d. H.) mărturiseşte că oraşul Tyras se numea şi Ofiusa³⁾.

Deşi existenţa oraşului Tyras în cele mai vechi timpuri nu provoacă îndoieli, totuşi Strabon nu ne vorbeşte de el. „La gura râului Tyras — scrie el — este un turn numit al lui Neoptolemos şi un sat numit al lui Hermonax. Dacă te ridici în susul râului până la o sută patruzeci de stadii, găseşti de o parte şi de alta câte un oraş, unul Niconia şi altul la stânga Ophiussa. Locuitorii depe lângă râu spun că mai este un oraş, dacă mai merzi în sus încă douăzeci de stadii”⁴⁾.

S’ar părea la prima vedere că tăcerea această în privinţa oraşului Tyras, trebuie să fie interpretată în favoarea identificării oraşului Tyras cu oraşul Ophiussa, pe care Strabon îl cunoaşte. Dar cu aceasta nu se potriveşte, ceea ce aflăm la Ptolemaeus (sec. II d. H.). Între Prut şi Dunăre el arată următoarele localităţi: Niconion, Ophiussa, Tyras, iar la Vest de vărsarea Nistrului satul („komi”) Ermonactos şi oraşul Arpis⁵⁾. Prin urmare, după mărturia acestui geograf, care întotdeauna ne dă informaţiuni mai exacte, decât ceilalţi geografi vechi, Tyras nu coincidea cu Ofiusa.

În afară de aceste oraşe trebuia să mai fie în Basara-

¹⁾ STRABON, VII, 3, § 17,

²⁾ PTOLEMAEUS, *Geographia*, III, 10, 13.

³⁾ N. IORGA. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*. Buc., 1900, pag. 15—16.

⁴⁾ STRABON. VII, 3, 16.

⁵⁾ PTOLEMAEUS. III, X, 16.

bia și următoarele : 1) Pyroboridava, al cărui nume este compus din Pyr—Pyretus (Prut), Bor—Boreion sau Boreostoma, una din gurile Dunării, și terminația tipică dacă—Dava, ceea ce ar însemna că acest oraș a fost situat între Prut și gurile Dunării în Basarabia ¹⁾, 2) Tamasidava în care se aude denumirea de mai târziu a orașului Reni Tomarova; radicalul Toma este cuvântul grecesc prescurtat „stoma”—gura; tot undeva pe la gurile Dunării și Prutului trebuie să fi fost acest oraș Tamasidava, dacă nu chiar în locul actualului oraș Reni. Nu este exclus, ca să mai fie în Basarabia : 1) Dociporata (Porata-Prutul; „Doci“ probabil înseamnă „Daci“), 2) Carsidava (poate Carpsidava, dela numele poporului Carpi) și 3) Carrodunum. O precizare este imposibilă. Afirmarea unor autori, cum că în Basarabia se aflau și alte orașe din cele pomenite de autorii vechi, ne fiind bine întemeiată, provoacă îndoieli ²⁾.

Basarabia în timpul dominațiunii rusești a atras atenția amatorilor ruși de antichități. Cu întemeierea Societății Imperiale de istorie și antichități în orașul Odessa Basarabeni de o parte (Constantin Stamati, Ion Suruceanu ș. a.) și profesorii Universității din Odessa (Murzachevici, Brun, Kociubinski, von Stern ș. a.) au cercetat unele localități din Basarabia, din punct de vedere arheologic și istoric, și, după cum se exprimă, decedatul P. Gore, „au adunat și au cărat din Basarabia, mai ales din Cetatea-Albă, o mulțime de obiecte antice și vechi de un mare interes“ ³⁾. Muzeul acestei societăți posedă, o cantitate considerabilă de obiecte vechi, găsite în Basarabia, iar biblioteca societății un număr de documente vechi.

¹⁾ Socotim greșită părerea lui M. HRUSEVSKYJ despre originea „coistobocană“ a denumirii acestui oraș. La Coistoboci a fost un rege cu numele Pieporus, ce amintește „Petoporiani“ din Tabula Peutingeriană, iar această din urmă denumire se apropie de „Pyroboridava“. Interpretarea mea mi se pare cu mult mai naturală. *Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes*, I Bd. *Urgeschichte des Landes und des Volkes. Anfänge des Kijever Staates*, Leipzig, 1906, pag. 122.

²⁾ ALEXEI NACCO caută în Basarabia Suzidava, Ziridava, Ruzidava, Clepidava, Patridava, Sergidava, Setidava ș. a. *Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi*, Odessa, 1874, vol. I, pag. 325. Nu este convingătoare nioi părerea unora că actualul Ismail ar proveni din vechiul oraș „Smornes“. Denumirea populară a orașului Ismail „Smil“ nu are nimic comun cu „Smornes“, fiind o simplă prescurtare din „Ismail“.

³⁾ Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia, Chișinău, 1924, PAUL GORE. *Cuvânt înainte*, pag. III—IV.

Rezultatele studierii unora din aceste obiecte istorice au fost apoi publicate în „Memoriile Societății din Odessa” și în lucrări aparte. Printre descoperirile arheologice cea mai însemnată trebuie să fie socotită inscripția greco-latină din timpul Tirageților, găsită pe o piatră în satul Corotnoe, la o depărtare de 33 kilometri dela Tiraspol spre Sud ¹⁾).

E o comunicare a lui Ovinios Tertullos, legatul împăratului roman, pentru Moesia Inferioară, sub dominația lui Sever și Caracala, prin care locuitorilor regiunii Tiranilor li se anunță un decret din partea împăratului. Conform decretului locuitorii Tiranei erau scutiți de plata vămiei nu numai pentru mărfuri, cari vin pentru nevoile lor proprii, ci și pentru negoț. Privilegiu se acordă numai acelor, cari sunt demni de a fi cetățeni.

Când anume aceasta regiune a fost transformată în provincie, se vede din decret: anul 201 d. H. corespunde cu an. 145 al erei Tiranilor. Prin urmare era Tiranilor s’a început în anul 56 sau 57 d. H. în timpul împăratului Nerone. Calendarul Tiranilor era încă în uz și în veacul al III-lea d. H.

Au fost găsite multe monede, referitoare la istoria orașului Tyras și Tiranilor, atât din timpul existenței autonome a acestui oraș, cât și imperiale romane. Aceste monede au pe avers chipul divinității principale a orașului Demetra, uneori-al lui Apolon Delfinius, mai rar alte divinități, iar pe revers taurul sau furtuna cu atributele belșugului etc. ²⁾).

E interesant că în viile Navrodschi din Cetatea-Albă a fost descoperită o statuie de marmoră, reprezentând un taur, al cărei infățișarea coincide cu aceea a taurului de pe monede ³⁾. D. P. Nicorescu crede că statuia aceasta, e o copie făcută pe la sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul celui de al III-lea i. d. H. de pe o statuie votivă în vr’un sanctuar al Demetrei.

¹⁾ F. BRUN. *Insula Tirageților și inscripția greco-latină, găsită în satul Corotnoe*. („Cernomorje”, vol. I, pag. 3—13).

²⁾ I. V. IURGHEVICI. *Monedele orașului Tyras*. Memoriile Societății de istorie și antichități din Odessa, vol. XV, (1889), p. 1—12.

•P. O. BURACICOV. *Catalogul general al monedelor din coloniile elene de pe malul nordic al Pontului Euxin*, Odessa, 1884.

A. A. KOCIUBINSCHI. *Tura (Tyras)—Belgorod-Akkerman*, Odessa, 1901 pag. 5 ș. u.

E. H. MINNS. Op. cit.

³⁾ P. NICORESCU. *Taurul pe monedele dela Tyras*. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Basarabia, 1928, pag. 81—88.

Un cap al taurului de piatră a fost găsit printre ruinele Olbiei încă sub dominațiunea rusă ¹⁾. Astfel de tauri au fost găsiți și în alte părți ale coloniilor vechi grecești.

Au mai fost găsite vase, ștampile și grafite cu inscripții ²⁾.

În anul 1918 din inițiativa Muzeului Militar Național din București la Cetatea-Albă au fost făcute de d. P. Nicorescu, asistat de d. Gr. Avakian, săpături. Au fost găsite diferite obiecte vechi: tipare de gloanțe, vârfuri de săgeți, plăci de fier, cuie, fragmente de teracotă, de sfeșnice, de lulele etc. În afară de cetate au fost găsite de d. Avakian un număr de toarte, cărămizi, țigle cu ștampile și grafite. Pe aceste din urmă sunt gravate nume ale diferitelor zeități. Obiectele găsite se referă la timpul dela secolul V î. d. H. și până la secolul I d. H. ³⁾.

Din timpul roman în Basarabia s'au păstrat două valuri de pământ, construite în scop de apărare a teritoriului împotriva barbarilor. Primul, inferior, începe la Prut și satul Vadul lui Isac, având direcția spre părțile superioare ale lacurilor Ialpuh, Cotlabug și Chitai și se oprește la lacul Cunducului. Al doilea val, valul superior, începe dela Prut mai jos de orașul Leova și merge spre Nord-Est mai sus de Caușeni până la satul Chircaești, județul Țighina, apoi ia direcția râului Botna și se termină la Nistru. În popor s'a păstrat denumirea lor de „valurile lui Traian“.

În literatura istorică există diferite păreri în privința originii lor ⁴⁾.

¹⁾ A. NACCO. *Ibidem*, vol. I, pag. 96. Autorul se întreabă, dacă nu cumva taurul are legătură cu stema Basarabiei.

²⁾ BEKKER. *Despre inscripții pe amforele grecești* (Mem. Soc. de Ist. și Ant. din Odesa, vol. V) și *Noua colecție a inscripțiilor pe vasele vechi din Rusia de Sud* (*Ibidem*, vol. VII).

B. LATYSHEV. *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*. Petropoli. vol. I, 1885, *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*, aliorum locorum a Danubio usque ad Regnum Bosporanum.

³⁾ Articole din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția Basarabia“, 1931:

P. NICORESCU. *Lucrările de consolidare și de restaurare la Cetatea-Albă*, pag. 115—128.

Gr. AVAKIAN. *Săpăturile dela Cetatea-Albă*, pag. 47—104.

Gr. AVAKIAN. *Știri nouă din Tyras*, pag. 105—114. În afară de aceasta:

P. NICORESCU. *Scavi e scoperte a Tyras* („Ephemeris dacoromana“, II, Roma, 1924).

Gr. AVAKIAN. „Cronica Numismatica și Arheologică“, 1924, IV—V; 1925 VI; 1927, VII.

⁴⁾ A. NACCO. *Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi*, vol. I, Odesa, 1874, pag. 376—378.

VELTMAN. *Schița vechei istorii a Basarabiei*, Moscova, 1828.

Un autor rus vechiu, Veltman este de părere că valurile de pământ în Basarabia de Sud au fost ridicate de Bastarni pentru apărare în contra Romanilor.

Un alt autor Nacco, cu dreptate, obiectează că Bastarnii n'au locuit în Sudul Basarabiei și emite din partea sa părerea că valurile sunt construite de Geți împotriva Bastarnilor în veacul al III-lea î. d. H. și nici decum împotriva lui Traian, care ducea războaie nu în Basarabia, ci în Muntenia și Transilvania.

Există și părerea cum că valurile sunt ridicate în anul 376 d. H. de Goți împotriva Hunilor. În sprijinul acestei teorii se aduce mărturia, de altfel prea vagă, a lui Amian Marcelin (an. 390), care scrie că Athanaric și Fridighern, regii Vizigoților, au construit pentru apărarea împotriva regelui Hunilor Valamir „un părete între Nistru și Dunăre“.

D. I. Nistor nu crede în vechimea prea mare a valurilor. Bazându-se pe faptul coincidenței acestor valuri cu hotarele Tătarlăcului, d-sa crede că valul de jos a fost construit de Tătari (sec. XIII—XIV) pentru a se apăra împotriva raielilor turcești Chilia și Ismail, iar valul de sus — pentru apărarea în contra Moldovei libere ¹⁾.

În sfârșit majoritatea istoricilor noștri cred că valurile sunt de proveniență romană, fiind ridicate de guvernatorul Moesiei Inferioare Tiberius Silvanus Aelianus. Printre ei se numără și Xenopol, care scrie: „Romanii au tras spre apărarea Dobrogei, acele valuri întinse de pământ întărite cu lagăre de soldați prin Basarabia actuală și Moldova sudică. Că aceste valuri, cunoscute și astăzi sub numele de valul lui Traian, nu erau menite a apăra Dacia, ci Dobrogea, se vede de pe îndreptarea lor transversală față cu râurile ce se varsă în Dunăre din Moldova și Basarabia și nu longitudinală, precum ar fi cerut-o apărarea Daciei“ ²⁾.

Cea mai întemeiată trebuie să fie socotită această din urmă teorie. Romanii posedau o tehnică a apărării militare, foarte avansată în comparație cu popoarele barbare. Ei aveau nevoie de apărare a Sudului Basarabiei, în care atunci se concentra toată chitesența culturii romane pentru Basarabia și popoarele din apropiere, pe când barbarii nu știau tehnica apărării și erau mai mult o populație nomadă, curgătoare, decât stabilă.

¹⁾ I. NISTOR. *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923. pag. 140—142.

²⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 155.

Coincidența hotarelor Tătarlăcului cu întinderea teritoriului, cuprinsă între ambele valuri, nu formează dovadă pentru proveniența tătarească a acestor valuri. Tătarii pur și simplu au putut să se folosească de valuri, pe cari ei le au găsit. Cu Turcii ei nu se războiau, fiind un instrument docil al politicii externe turcești, și n'aveau nevoie să construiască valuri împotriva lor.

Din toată expunerea de mai sus reiese că baza principală a neamului românesc o formează triburile tracice — Geții și Dacii, — cari, căzând sub dominațiunea romană, au împrumutat limba și cultura romană. Pe vremurile acelea ea juca un rol de cultură mondială și un mijloc puternic de luminare a popoarelor barbare.

Deși numai partea meridională a Basarabiei făcea parte din Moesia Inferioară, supusă romanizării împreună cu Dacia, cealaltă parte nordică rămânând independentă, totuși se poate afirma, că a fost romanizată întreaga Basarabie. În timpul roman existau legături între Sudul și Nordul Basarabiei. Partea superioară a Basarabiei intra în raza de influență comercială și culturală a gurilor Dunării și orașului Tyras. Comerțul dus de Greci și apoi de Romani, nu putea să existe, decât în condițiuni de cele mai strânse legături cu Tirageții liberi (din Hinterland) și chiar cu barbarii.

În afară de aceasta se știe că Geții și Dacii liberi, deși nu intrau în compunerea Daciei și Moesiei Inferioare, totuși plăteau Romanilor un tribut anual, semnul raporturilor de oarecare dependență politică a acestor popoare, de Romani.

Iar după părăsirea Daciei de către Romani, au venit Goții cari au înfăptuit din nou comunitatea strânsă a tuturor Geților și Dacilor, deschizând posibilitatea răspândirii culturii romane în măsură egală printre ei, influența lor proprie culturală ne fiind adâncă și serioasă.

PARTEA II.

NĂVĂLIRILE BARBARE.

CAPITOLUL 8.

Năvălirile barbare și influența lor asupra poporului românesc.

Goții, Sarmații, Hunii, Gepizii, Longobarzii, Avarii.

Goții au deschis o serie întreagă de năvăliri barbare, cari au durat până la veacul al XIII-lea ¹⁾. Pe pământul românesc s'au perindat diferite neamuri primitive. Unele din ele exercitau numai dominațiunea politică și nu se amestecă în mersul vieții interne a poporului românesc. Altele dimpotrivă, au lăsat urme foarte adânci în psihologia lui, limba și organizarea socială. Le vom lua pe rând.

Goții, un popor de neam germanic, erau împărțiți în două triburi mari: 1] Ostrogoții sau Greuthungii (dela cuvântul — griut-nisip), cari trăiau dincolo de Nistru, în stepele ruse până la râul Don, și 2] Vizigoții sau Tervingii (dela cuvântul—triu-arbore), cari ocupau Dacia Traiană (Transilvania, Muntenia) și Moesia Inferioară (Moldova și Basarabia) și erau conduși de regii din neamul Balților (Balth-viteaz). Prin urmare Nistrul forma granița între aceste două ramuri ale poporului got ²⁾.

În timpul Goților răspândirea creștinismului pe pământul românesc, ia proporții însemnate. Episcopul Ulfila între an. 364—375 d. H. a creștinat pe Goți, iar episcopul orașului Remesiana din Dacia Mediteranea, Nicetas, la sfârșitul veacului al IV-lea și începutul veacului al V-lea d. H., a

¹⁾ C. DICULESCU. *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig 1923.

F. BRUN. *Goții Mării Negre și urmele aflării lor continue în Rusia de Sud*. Colecția articolelor „Cernomoric”, vol II, 1880, pag. 189—241.

²⁾ În timpul năvălirilor gotice pe teritoriul românesc se mai aflau triburile germanice: Bastarnii, Quazii, Marcomanii, Vandalii, Taifalii și Gepizii.

adus la creștinism pe Dacii de pe ambele maluri ale Dunării precum și pe Goții și Besi. El predica în limba latină. Pe timpul lui, creștinismul s'a transformat la Daci într'un curent religios puternic.

Concomitent cu Goții și parțial mai înainte de ei, încă din veacul I î. d. H., s'au instalat pe pământul românesc *Sarmații* (Iazigii și Roxolanii, acești din urmă între Prut și Nistru). *Sarmații* erau Iranieni.

Conlocuirea Goților și *Sarmaților* a durat până la năvălirea *Hunilor* din an. 375 d. H., un trib din rasa Mongolilor, pornit spre Vest din Nordul Chinei ¹⁾. Între munții Caucaz, Ural și râul Don, locuiau pe atunci Alanii, un neam înrudit cu Sciții și *Sarmații*. Alanii nu au putut rezista invaziei hunice, după cum nu erau în stare să se împotrivească navăliților mongoli și Ostrogoții, locuitori ai țărmului Mării Negre. Ostrogoții se mișcă în direcția spre Vest, împingând pe Vizigoți. Aceștia din urmă la rândul lor, înaintează spre Vest și Sud. O mare parte din ei trece Dunărea și încearcă să se așeze în peninsula balcanică, însă nu rămâne acolo pentru totdeauna, ci năvălește în Italia, Gallia și Spania.

Hunii ocupă tot teritoriul din stânga Dunării până la Nistru, fără excepția pusteii panonice. În anul 433 sau 434 d. H., conducerea Hunilor revine lui Attila, pe care tradiția poporană l'a poreclit „ciocanul lumii” și „biciul lui Dumnezeu”.

După câteva expediții la Sudul Europei, în an. 454, se produce un războiu între Hunii și *Gepizii*, neam germanic ²⁾. Hunii se împrăstie, iar *Gepizii* devin stăpâni ai fostului imperiu hunic. Dacia a fost stăpânită de *Gepizi* până la an. 566, când ei au fost bătuți de *Longobarzi și Avari* (slavonește „Obri”).

E foarte probabil ca în tot timpul dominației gepide asupra teritoriului românesc, Hunii să fi păstrat Sudul Basarabiei. Istoricul Goților Iornan d, povestește că fiii lui Attila după înfrângerea suferită din partea *Gepizilor*, s'au menținut în stepele dintre Marea Neagră și Dunăre, denumite „Hunivar”. Cuvântul „var” înseamnă în limba hunică ~ cetate. „Hunivar” se afla, după cât se pare, în Basarabia. Deci Ba-

¹⁾ AMEDÉE TIERRY. *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris, 1856

²⁾ C. DICULESCU. *Die Gepiden*. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, Leipzig, 1922.

sarabia a fost părăsită de Huni numai în urma ivirii Avarilor la Dunăre în anul 562 și a distrugerii ulterioare a dominațiunii hunice în anul 566.

Avarii însă nu rămân mult timp în Basarabia și fosta Dacie, ci trec în Panonia, unde ei intervin în mod permanent în raporturile dintre popoarele occidentale. Pierzând răbdarea, Împăratul Carol Cel Mare, le declară în 791 războiu și după 8 ani de luptă, îi distruge complet.

Prin urmare neamurile germanice (Goții și Gepizii), după părăsirea Daciei Traiane de Romani, politicește stăpânesc teritoriul Daciei de două ori, între an. 271—375 și 454—566. Neamurile germanice nu au avut o înrăurire prea simțitoare asupra populației autohtone din fosta Dacie și Moesia Inferioară¹⁾. Din limba gotică ne-a rămas cuvântul „hoț” și, poate, denumirea râului Moldova, care ar conține în radicalul său, goticul „mulde”, praf²⁾. Aceeași afirmație despre o influență cu totul neînsemnată, o putem face și în privința Avarilor.

Slavii.

Dimpotrivă, o însemnătate mare în viața poporului român au avut Slavii, pe cari îi vedem stabiliți pe teritoriul românesc în veacul V și VI d. H.³⁾. Dela scriitorii bizantini din secolul al VI-lea, aflăm că Avarii, Sclavinii și Anții, locuiau dincolo de Dunăre în apropiere de malul ei. Avarii erau așezați în câmpia Tisei, Sclavinii în câmpia munteană și Anții în Moldova și Basarabia de Sud, pe țărmul Mării Negre.

Inmulțindu-se pe pământul românesc, Slavii întreprind nenumărate expediții în peninsula balcanică, uneori o invadează în sensul adevărat al cuvântului. Instigați de Bizantini, Avarii luptă în an. 581 cu Slavii, însă fără succes. Bizantinii sunt nevoiți a stavili ei invaziunea slavă, organizând

¹⁾ D. DICULESCU afirmă contrariul, crezând că Românii față de Gepizi, crau în stare de supunere și că de atunci își trage originea înfelesul de „halb-freier Bauer” al cuvântului „rumân”. *Die Gepiden*, I, pag. 171—173, 496 și a. Ceilalți istorici, însă, atribue originea sensului specific al cuvântului „rumân” timpului Slavilor.

²⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. II, pag. 17.

³⁾ L. NIEDERLE. *Manuel de l'antiquité slave*, vol. I—II, Paris, 1923—1926.

P. SCHAFARIK. *Slavische Alterthümer*, trad. rusă, Moscova, 1847.

CONT. I. TOLSTOI și N. CONDACOV. *Antichitățile ruse*, St.-Pet. 1889, vol. II.

câteva expediții pe malul stâng al Dunării. În una din ele în an. 602 d. H. alături de Bizantini au luat parte în războiul împotriva Sclavinilor și Anții.

Slavii din ținuturile noastre aparțineau ramurii lor sudice, adică se asemănau cu Slavii amestecați și asimilați de Bulgari, cu Serbii și cu Croații. Această presupunere se trage din caracterul cuvintelor slave, adoptate de limba română, și din toponimia românească ¹⁾.

Râurile din România de azi, poartă denumiri slave, ca de exemplu: Bistrița („râul repede“), Putna („puti“, drum), Râmnicul („râba“, pește), Prahova („prah“, praf, pulbere), Dâmbovița („dâmb, dub“, stejar) ²⁾ etc. Multe orașe au de asemenea nume slavonești: Craiova (orașul craiului), Târgoviște („târg“, oraș, așezare de comerț), Zimnicea („zemnic“, bordeiu), Zlatna („zlat“, aur), Soroca („coșofana“) etc. ³⁾.

Românii au împrumutat de la Slavi numeroase prefixe („raz“, „prea“, etc.), sufixe („ici“, „ac“, „nița“, „iște“, „eț“ etc.) și chiar cuvinte întregi, ca: drag, dârz, strașnic, obraz, nădejdea, precupeț, coșnița, brazda, snop, smântâna, deal, podgorie, boier, cneaz, voevod, stăpân, jupân, rob, ș. a. m. d., astfel încât se afirmă de lingviștii noștri că două cincimi din întreg patrimoniul limbii române, sunt de proveniență slavă.

Conviețuirea comună cu Slavi, a influențat și asupra primelor forme de organizare socială a Românilor.

Toate acestea îi îndreptățesc pe istoricii noștri să afirme că influența elementului slav la formarea naționalității noastre, este așa de evidentă, încât putem zice, fără exagerare, că „nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populația băștinașă romană, în cursul sec. VI—X,“ ⁴⁾ și că „suntem un popor romanic de coloratură slavă, după cum Francezii, Italienii, Spaniolii sunt popoare romanice de coloratură germană“ ⁵⁾. Influența Slavilor asupra Românilor este arătată și de A. D. Xenopol, care scrie că „era un timp când se privea ca un păcat în

¹⁾ CONST. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, pag. 212.

²⁾ A. D. XENOPOL demonstrează că din afluenții Prutului de stânga și de dreapta mai mult de jumătate au numiri slavonești, ca de exemplu: Cerneava, Suhăul, Camianca, Corovia, Volovățul, etc. *Istoria Românilor*, vol. II, 1925, pag. 56.

³⁾ După DIMITRIE CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, pag. 17, Soroca înainte de a purta acest nume slav, se numea „Alchionia“.

⁴⁾ I. BOGDAN, *Istoriografia română*, pag. 21.

⁵⁾ CONST. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, pag. 210.

contra naționalității române, de a susține înrâurirea slavă asupra Românilor, căutând prin toate mijloacele a o înconjura în expunerile istorice... Acuma însă, când naționalitatea noastră latină este recunoscută de toți, nu mai avem nevoie de asemenea meșteșuguri pentru a o dovedi" ¹⁾).

Tocmai din cauza influenței prea mari a Slavilor asupra culturii române, e foarte important să insistăm mai mult asupra chestiunilor, care este vechimea Slavilor pe teritoriul românesc și în peninsula balcanică, când și de unde au apărut ei, când și pe ce căi s'au retras.

Autorii slavi din dorința de a dovedi extensiunea Slavilor, se silesc să probeze că patria lor primitivă a fost teritoriul românesc. La început acești autori au mers până acolo, încât au declarat pur și simplu că Thracii sunt Slavi ²⁾. Teoria tracă a originii Slavilor e reprezentată prin Polonezii Lelewel și Belowski. Nu era străin acestor exagerări până la un punct însă și vestitul Schafarik în lucrarea sa „Ueber die Abkunft der Slawen“ (1828), unde el afirmă că Slavii locuiau amestecați cu Traci și Epiroți împreună, încă din vechime. Numai în cealaltă lucrare despre „Antichitățile Slave“ el a admis că apariția Slavilor în Tracia se datorește și izgonirii Slavilor din Carpați.

A două teorie îndrăzneată este teoria scito-sarmaticodacă. Ea a fost dezvoltată de istoricul dreptului rusesc Samocvasov ³⁾. Patria primitivă a Slavilor, scrie el, a fost regiunea Sciției vechi, între Dunăre și Nipru; iar patria primitivă a Slavilor ruși, a fost regiunea Vechei Sarmații, care era situată deasupra cataractelor Niprului în guberniile de mai târziu Kievscăia, Poltavscăia, județele sudice ale guberniei Cernigovscăia și Curscăia, precum și județele vestice ale guberniei Harcovscăia. Sarmația s'a format grație emigrării Slavilor din patria patriarhală, Sciția, sau împărăția Dacilor. Procesul de colonizare a Slavilor a pus bază și altor ramificațiuni ale Slavilor. De exemplu, mutarea Slavilor în bazinul râului Morava, a avut ca urmare organizarea a două state gentilice, a Moravilor și a Cehilor. Cucerirea Da-

¹⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor din Dacia Traiana*, vol. I. 1925, pag. 66. Comp. și ceea ce scrie d. N. IORGA despre formarea poporului românesc sub influența slavonă, *Istoria poporului românesc*, vol. I. pag. 153—166.

²⁾ C. JIRECEK. *Istoria Bulgarilor*, traducere rusă, cap. II, pag. 88—89.

³⁾ SAMOCVASOV. *Istoria dreptului rusesc*, Varșovia, 1888, vol. I—II, vol. I, pag. 231—238 ș. a. (ed. 1884, vol. II).

ciei de Traian, a provocat printre Daci procesul de migrațiune spre regiunile pustii ale râului Vistulă. Astfel s'a format statul Polonezilor. S'a îndreptat procesul de colonizare și în direcția Niprului. „Dacii, cari s'au așezat în bazinul Niprului, au înființat statul „Arsi”, statul Rosilor, în care s'a dezvoltat etnicește naționalitatea slavo-rusă, împărțită apoi în diferite neamuri : Poliani, Drevleani, Dregovici, Severiani”, etc.

Pentru a motiva teza sa, Samocvasov se referă la următoarele fenomene : 1) În regiunea Niprului se află diferite denumiri de localități de proveniență romană, de exemplu : Romen, Romni, Volhovți, etc., cari se trag din Roma, Romanii, în forma slavă—Vlahi, Volohi; 2) în urma săpăturilor, au fost descoperite monede cu efigii imperiale romane și 3) în movilele săpate, au fost găsite monumente de artă romană din perioada Imperiului roman.

Samocvasov respinge teoria lui Bayer, Mommsen, Hildebrandt ș. a., cari explică prezența aceasta a monedelor romane în Europa Centrală, prin raporturile comerciale ale Romanilor cu țărmul Mării Baltice, și mai ales prin comerțul de chilimbar. Autorul arată că această teorie se bazează pe mărturia lui Plinius cel tânăr (v. I d. H.), care scrie că împăratul Nerone a trimis pe un ostaș roman pentru a afla, unde este țara posesoare de chilimbar. Chilimbarul venea la Romani prin intermediul Venezilor. Din acest fapt, după părerea autorului, se poate trage concluzia că țara chilimbarului a fost vizitată de Romani o singură dată. Tacit, Iulius Cezar, Strabon, ne mărturisesc că țările spre Est de râul Elba și spre Nord de Carpați, nu sunt cunoscute Romanilor.

Prin săpături au fost găsite monedele exclusiv a împăraților romani din veacul I, II și III d. H., ceea ce înseamnă că ele nu sunt de proveniență comercială : în comori rezultate din comerț se găsesc de obicei monedele diferitelor state și nu ale unui singur, cum e cazul de față. Autorul bănuiește că ele formează averea, luată de emigranții-coloniști, la părăsirea patriei, la fel cu coloniștii spanioli și englezi, cari luau cu ei argintul european la mutarea lor în America. Săpăturile au dat comori numai din timpul până la Septimiu Sever (193—200 d. H). De aceea se poate crede, că după această dată, emigrările au încetat.

La teoria lui Samocvasov au aderat istoricii ruși : Antonovici și Bagalei. Un alt istoric rus, Zagoschin, socoate această teorie ca ingenioasă și cu toate acestea crede că pro-

blema rudeniei Sciților cu Slavii încă nu este întemeiată pozitiv.

Ambele aceste teorii sunt pe atât false, pe cât de pretențioase. După apariția monografiei Tracilor a lui Tomaschek și a lucrării „Getică” a lui Pârvan, au devenit imposibile improvizatii istorice și încercări de mistificare etnologică. Tracii nu sunt Slavi, după cum nu sunt Slavi nici Dacii și Geții, deoarece prezintă două ginți apropiate ale neamului trac. Aceste concluzii ferme, bazate pe mărturiile istoricilor și autorilor vechi, au săpat la temelie teoria tracă a Slavilor.

A doua teorie e greșită și din alt punct de vedere. Ea stă în contradicție cu argumentele sale proprii, pe cari le invocă. În regiunea Niprului puteau să se mute Dacii romanizați sau romanizați. Acceptând prima ipoteză, rămâne inexplicabilă toponimia romană și română a regiunii Niprului. În al doilea caz, mutarea elementelor dacice romanizate, nu ar fi putut să se producă înainte de sfârșitul veacului II d. H., căci abia în anul 106 d. H. a avut loc cucerirea Daciei de Romani. Având în vedere posibilitatea relativ târzie a mutării, cum ne putem explica prezența în comori a monedelor din veacul I și prima jumătate a veacului II d. H.? Probabil aceste monede, găsite în Rusia, necesită o altă explicație. Oare nu înseamnă aceasta că tot Bayer, Mommsen ș. a. au avut dreptate, afirmând proveniența comercială a comoarelor? Se știe că comerțul de chilimbar pe atunci se făcea de preferință cu Romani. El a continuat până la sfârșitul secolului IV. Existau câteva drumuri pentru acest comerț, dintre cari unul trecea prin Europa centrală direct până în Italia, altul mai vechiu, trecea prin Vistula, Bugul Vestic, Pripeati, Nipru până la Marea Neagră și la colonia grecească Olbia.

În ce privește movilele cu obiecte de artă romană, ele dovedesc însemnătatea culturii romane, faima ei chiar printre popoarele barbare. Deci nu e de mirare că unele obiecte de artă romană pătrundeau până la Nipru, după cum în timpurile și mai vechi, Sciții apreciau obiectele de artă greacă.

În afară de aceasta, provoacă îndoieli și teza principală despre slavismul Sarmaților. Schafarik combate energic părerea despre caracterul slav al Sarmaților. El scrie că Sarmații erau de neam midean, locuiau între Don, Volga și Caucaz, aproximativ pe la an. 633—605 î. d. H. și apar în Europa pe la an. 94 î. d. H. sub nume de Roxolani, Iazigi și

Alani ¹⁾. În alt loc al lucrării sale, el se împotrivesc oricăror încercări de comparație și identificare a Slavilor cu Sciți, Sarmați, Huni, Avari etc.

În sfârșit, Samocvasov nu vorbește nimic despre toponimia cu caracter românesc din regiunile Volâniei, Podoliei și Galiției, cu toate că toponimia din regiunea Niprului stă cu ea în strânsă legătură, fiind numai o verigă din lanțul întreg al fenomenelor toponimice românești din Rusia. Pentru a nu anticipa, notăm aci, că denumirile românești din toate aceste regiuni, au o altă origine și o altă însemnătate, decât o presupune autorul.

Insuccesul teoriilor de mai sus, a silit pe cercetători, să renunțe la ideea de a susține temeinic așezările slave pe pământul românesc și în peninsula balcanică, î. de H. Istoricii slavi au fost nevoiți să facă concesii. După concepții mai noi, Slavii s'au așezat la Dunăre în secolele IV și V d. H.

Istoricul polon Surowiecki, este de părere că Slavii s'au apropiat de Dunăre numai după căderea Hunilor, iar trecerea lor peste Dunăre, pe malul ei drept, ar fi avut loc numai către sfârșitul veacului V ²⁾. Un alt autor, istoricul rus Hilferding, crede că această mutare a Slavilor, a fost determinată de succesele războinice a lui Attila și urmându-i pilda ei trec Dunărea în secolul V d. H. Trecerea aceasta durează până la jumătatea secolului VII ³⁾.

În sfârșit și Schafarik este aproape de aceleași păreri, doar cu unele variațiuni ⁴⁾. Slavii, scrie el, apar pe scena istorică generală, la începutul secolului VI d. H. Însă e cert că ei nu puteau să vină din Asia, deoarece nici un popor indo-european n'a venit să se stabilească în Europa așa de târziu. Deci ei erau în Europa aborigeni.

Procopius (552 d. H.) mărturisește : „În vechime („to pa-laion“) Slavii (Sclavinis) și Anții (Antes) aveau un singur nume : Sporii („Sporoi“)... Cea mai mare parte din teritoriile de dincolo de Istru, aparține lor” ⁵⁾. Un alt autor, scriitorul

¹⁾ *Slavische Alterthümer*, § 16 (12) și § 23 (2). După traducerea rusă din limba cehă a lui BODIANSCHI, Moscova, 1837, vol. I, cartea II, pag. 323, și cartea III, pag. 263.

²⁾ V. la JIRECEK. *Istoria Bulgarilor*, trad. rusă, pag. 91.

³⁾ A. HILFERDING. *Istoria Sârbilor și Bulgarilor*, Moscova, 1855, pag. 2, 7 ș. a.

⁴⁾ SCHAFARIK. *Slavische Alterthümer*, trad. rusă, vol. I, § § 6, 7, 10, 23 ș. a.

⁵⁾ PROCOPII CAESARIENSIS. *De Bello Gothico*, libri IV, III, c. 14.

got Iornand (a. 552) scrie: „Peste Dunăre se află Dacia, delimitată ca de o coroană de munții înalți, pe a căror parte stângă, nordică, începând dela poalele Vistulei, trăește pe un spațiu imens, un popor numeros, Vinidi... De preferință ei se numesc Slavii și Anții. Sclavinii locuiesc pe teritoriul dela orașul Nouietunense și lacul Musianus, până la Nipru, iar la Nord până la Vistula; la ei bălțile și pădurile înlocuiesc orașele. Anții, cei mai viteji dintre ei, locuiesc în împrejurimile Pontului dela Nistru până la Nipru“ ¹⁾.

Primii Slavi au fost Neurii și Budinii lui Herodot. Slavii sub nume de Venezii, locuiau în Illyria și Panonia înainte de Hristos. Însă Celții i-au silit să se mute peste Carpați la Venezii dela Nord. În acelaș timp, Goții au acaparat țărmlul Mării Baltice, oprind comerțul de chilimbar, pe care îl făceau Slavii, în calitate de intermediari, și silindu-i să se mute mai departe de mare. Cucerirea Daciei de către Traian a deschis Romanilor drumul în țara Venezilor, situată între partea superioară a Nistrului și Nipru. Când la sfârșitul secolului II d. H. a început mișcarea Goților dela Marea Baltică spre sud, Slavii au ocupat locurile lor.

Schafarik, totuși, recunoaște că această primă perioadă în vieța Slavilor este „sombă și îndoielnică“.

M. Drinov a încercat să dovedească că colonizarea părților dunărene de Slavi, a început în secolul III d. H. și a durat până la secolul VII. La părerea lui Drinov se asociază și Jirecec, deși adaogă că „chestiunea aceasta nu poate fi socotită rezolvată definitiv“ ²⁾.

Cei mai mulți dintre autori, cari s'au ocupat de problema vechimii Slavilor pe pământul românesc și în peninsula balcanică, invocă următoarele motive ale acestei vechimi: 1) Denumirile slave, ca de exemplu „Cerna“ etc., despre cari a fost vorba mai sus. 2) Mărturia lui Priscos, care povestește că autohtonii din țara, care se întindea între Dunăre și capitala ei Axila, beau o băutură, numită „medos“. Al. Philippide a remarcat în privința valorii acestui argument că, cuvântul „medos“ a putut să fie german, slav, sau român, deci nu este o dovadă suficientă a existenței vechi a Slavilor în Dacia. 3) Prezența poporului „Venedi“ (o denumire

¹⁾ JORNANDIS (s. JORDANIS). *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, c. 5.

²⁾ M. DRINOV. *Colonizarea prin Slavi a peninsulei balcanice*, Moscova, 1873, pag. 176. Citez după JIRECEC, *ibidem*, pag. 91—92.

germană a poporului slav) pe tabula Peutingeriană. La Nord de „Alpes Bastarnae“ (Carpați) sunt arătați în ea dela Vest spre Est: Venedi, Sarmatae, Bastarni, Daci, Petoporiani. In afară de aceasta, între cursul de jos al Dunării și primul râu spre Est, care se varsă în Mare (probabil Nistru), aproape paralel cu Dunărea, sunt însemnate dela Vest spre Est: Piti, Gaete, Vagae, Venedi. Aceasta nu înseamnă, după cum a observat foarte just Al. Philippide, că Venedii locuiau la gura Dunării, ci pur și simplu că locuiau undeva între Dunăre și Nistru. Pe de altă parte, oricare ar fi data scrierii tablei, este incontestabil că ea a fost corectată în secolul V d. H. și ar fi foarte greu să afirmăm cu toată hotărîrea noastră că aceste știri despre Venedi nu sunt redactate în timpul corectării tablei, ci datează din chiar momentul compunerii ei, din secolul III, după cum ar dori autorii slavi.

Se poate admite cel mult că primele așezări slave încep din secolul IV, conform cu mărturia lui Caesarius de Nazianz, care scria despre Slavii, așezați la Dunăre : „Sclavinii, așa numiți Danuvii, unii mănâncă până și țigetele femeilor pentru că sunt pline de lapte ; pe sugaci îi omoară cu pietre, ca pe șoareci,—iar alții din contra, nu vor să mănânce nici mâncările obișnuite de carne ; unii trăesc din capul lor, în anarhie, și pe șefii lor vremelnici îi omoară într’una... Atât în timpul mesei, cât și fiind în drum, mănâncă vulpi, mâțe sălbatice și alte fiare și urlă, ca lupii,” când se strigă unii pe alții. Iar alții din contra, sunt cumpătați în mâncare și sunt supuși și plecați oricui” 2).

Însă Slavii se răspândesc și devin un factor important în raporturile cu alte popoare din timpul năvălirilor barbare, numai în secolul V și VI d. H.

Cari sunt raporturile lor cu Daco-Romanii? In această privință, după cât se pare, nu avem date, în afară de ceea ce ne povestește foarte scurt cronica rusească a lui Nestor, care conține trei locuri interesante.

Povestind despre împărțirea diferitelor regiuni între fiii lui Noe, între Sim, Ham și Jafet, cronica înșiră popoarele de seminția lui Jafet. In rândul lor găsim pe „Rușii, Anglii, Galițienii, Volohii, Romanii, Nemții, Carolingii, Venețienii, Francii” 2).

Apoi, terminând cu enumerarea diferitelor popoare și se-

1) V. la AL. PHILIPPIDE, *ibidem*, vol. I, pag. 333.

2) *Cronica Lavrentievscăia*, ed. Comisiunii Arheografice, S. Pet., 1897, pag. 4

minții, cronicarul atinge chestiunea Slavilor și Valahilor: „După scurgerea multor timpuri („по многѣхъ же времянѣхъ“) s’au așezat Slavii la Dunăre, unde este acum țara Ungurească și Bulgărească („Угорьска Земля и Болгарьска“)... Iar când au venit peste Slavii dela Dunăre Valahii, („Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунайския“) și s’au așezat printre ei și i-au constrâns pe ei („и сѣдшемъ въ нихъ и насилыщемъ имъ“), acești Slavi s’au dus și s’au așezat pe Vistula”¹⁾.

În sfârșit, sub anul 898 (6406), povestind despre năvălirea Ungurilor, cronicarul rus scrie: „(Ungurii) au venit din Răsărit și s’au îndreptat grăbit prin munții cei înalți, cari s’au numit ungurești și au început să se lupte cu Volohii și cu Slavii cari trăiau acolo. Căci erau așezați acolo mai înainte Slavii, și Volohii au ocupat („прияша“) țara Slavilor; însă după aceasta Ungurii au gonit pe Volohii („Волъхи“) și au moștenit țara aceasta și s’au așezat cu Slavii împreună pe cari și i-au supus, și de atunci țara se chiamă Ungurească”²⁾.

Din cetirea acestor pasagii tragem următoarele concluzii: 1) Cronicarul rus cunoaște pe Volohi și-i deosebește de Romani („Râmleani“). Prin urmare interpretarea unora, cum că cronicarul prin „Volohi“ înțelege pe „Romani”³⁾, stă în contradicție cu textul. Deasemenea este greșită și părerea lui Schafarik⁴⁾, care stăruie să dovedească că prin Volohi, cronicarul înțelege pe Celți, deoarece această ipoteză nu are la baza ei nici o dovadă serioasă. Mai mult decât aceasta, autorul cade într-o situație foarte grea, tălmăcind textul cronicei lui Nestor despre Unguri, Slavi și Volohi. Aici el e nevoit să declare că Nestor (?) face confuziune din cauza asemănării numelui Vlahilor-Celți cu numele Vlahilor-Daci⁵⁾. 2) În cronică nu se precizează, cărei date se atribue venirea Volohilor peste Slavi. Probabil e vorba numai de unele epizoade ale ocupării teritoriului astăzi unguresc și bulgă-

¹⁾ Ibidem, pag. 5. La G. POPA-LISSEANU — „Isvoarele Istoriei Românilor“, vol. VII. Cronica lui Nestor, Buc., 1936, pag. 34, pasagiul acesta e tradus greșit: în loc de „timpuri“ se traduce „ani“, în loc de „au venit peste Slavi Valahii“ cetim „Valahii au atacat pe Slavi“ și în loc de „i-au constrâns“ „i asupriră“. Povestirea cronicei nu are aici „sens războinic“, ci mai degrabă sens de colonizare, însoțită de presiune.

²⁾ *Cronica Laurentievuscaia*, pag. 24—26.

³⁾ ПИРЕЦЕК. Ibidem, cap. III, pag. 97.

⁴⁾ SCHAFARIK. Ibidem vol. I, cartea I § 5, pag. 394.

⁵⁾ Ibidem, vol. I, cartea II, § 11, pag. 86.

resc, despre cari cronicarul a auzit. Orice altă interpretare ar fi într'o vădită contradicere cu tot ce știm noi despre Volohi (Daco-Romani) și Slavi și ordinea lor de apariție pe teritoriul românesc și teritoriile vecine. 3) Povestirea despre Unguri nu adaogă nimic nou în ceea ce privește Slavii, însă e foarte prețioasă din punct de vedere al raporturilor între Unguri și Vlahi. La năvălirea Ungurilor în Transilvania, Valahii erau deja stabiliți acolo. Fiind alungați de Unguri, Românii și-au îndreptat exodul lor silit, probabil în direcția Nord-Estului, deoarece curând după aceasta (considerând timpul în sens istoric cu secole, nu cu anii), apar la Nord-Est încercări de organizare politică românească, chestiune, de care ne vom ocupa în alt loc al lucrării noastre.

Expunerea precedentă ne arată că problema originii Slavilor, una din cele mai dificile chestiuni istorice, nu și-a căpătat până acum o rezolvire definitivă. Se trag ei oare din Sciții, Sarmatii, Neurii, Budinii, Venezii Mării Baltice, etc.— cine știe ?!

Stă, însă, în afară de îndoială, faptul că ei erau răspândiți pe teritoriul românesc prin veacurile V—VI d. H. și o parte din ei a trecut Dunărea, unde s'a așezat printre Bulgari. Dar cealaltă parte? Care a fost soarta ei istorică? Istoricii noștri cred că ceilalți Slavi au rămas pe teritoriul românesc și s'au topit în mijlocul populației daco-romane, desnaționalizându-se.

Cum s'a întâmplat aceasta? Populația slavă era foarte numeroasă și ar fi riscant să credem că superioritatea culturii romane a fost suficientă pentru ca masele largi ale populației slave, să fie cucerite de această cultură. Trebuia neapărat să contribuie la acest proces de desnaționalizare și o cauză reală, obiectivă. Socotim că a intervenit și faptul răririi densității populației slave, datorită emigrației Slavilor de pe teritoriul românesc spre Nord-Est.

Tocmai acest fapt afirmă istoricul rus V. Kliucevski, care, fără să vrea, vine să ne înlesnească cunoașterea procesului de dezvoltare a poporului românesc ¹⁾. El se bazează pe scrierile arabilui Masudi, din deceniu al cincilea al veacului X, care afirmă că o gintă principală slavă, cu nume „Valinana“, avea în fruntea sa pe un rege, căruia i se supuneau ceilalți regi slavi. Însă cu timpul au început între ei diferite

¹⁾ *Istoria rusă*, Moscova, 1904, vol. I, pag. 123—129.

neînțelegeri și certuri, asociația lor s'a descompus și fiecare gintă și-a ales pe un rege independent. „Valinana“ sunt „Volânianii“, sau „Dulebii“ din cronica lui Nestor, cari trăiau lângă Carpați, pe Bugul Vestic. Dulebii la început dominau asupra tuturor Slavilor și duceau lupte cu Bizantini. Scriitorii bizantini din veacul VI și începutul veacului VII, constată o mișcare neobișnuită printre Slavi. Împăratul Mauriciu, care a luptat mult cu Slavi, scrie, că ei trăesc ca și tâlhari, întotdeauna gata să se ridice pentru a se muta. Despre aceeași pasiune a Slavilor pentru mutări scrie și Procopius.

Această mobilitate se explică prin urmările ei. Bizantinii, vorbesc despre năvălirile și expedițiile Slavilor în interiorul imperiului, până la al doilea sfert al secolului VII. Aproximativ din acest timp, încetează atât aceste năvăliri, cât și informațiile bizantine despre Slavii din stânga Dunării. Slavii dispar și din nou apar în scrierile bizantine mai târziu în secolul al IX-lea, când din nou încep atacurile lor împotriva Bizanțului, însă de astădată din altă parte, prin calea Mării Negre și sub un nume nou „Rusi“. Incetarea năvălirilor slave pe teritoriul Imperiului, a fost o urmare a refluxului slav din Carpați, prin jumătatea secolului VII d. H.

La această părere interesantă putem adăoga, că înainte de a se forma lângă Carpați o mare forță, care să supună pe ceilalți Slavi, trebuiau să se ralieze la Dulebii din Carpați și elementele slave din locurile apropiate. Acceptând părerea lui Kliucevschi, trebuie să admitem că o parte însemnată de Slavi s'a retras de pe teritoriul românesc în direcția de Nord-Est, înainte de al doilea sfert al secolului VII d. H. și prin aceasta a înlesnit procesul de asimilare la cultura daco-romană a celorlalte elemente slave, rămase pe acest teritoriu. Prin urmare, Slavii s'au împărțit în trei grupuri mari: o parte a trecut Dunărea, cealaltă s'a retras spre Nord-Est în regiunea Bugului superior și restul a rămas în mijlocul Daco-romanilor pentru a fi ulterior complet asimilați de ei.

Bulgariei.

După Slavi vin în atingere cu poporul românesc *Bulgariei* ¹⁾. Ei pornesc din regiunile centrale ale Asiei, se sta-

¹⁾ C. I. JIRECEC. *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, traducere rusă de, F. Brun și V. Palauzov. Odessa, 1878. Traducerea germană a apărut în același an cu publicarea lucrării în limba cehă, a cărei titlu este „Dejiny naroda bulharskeho“, v Praze, 1876.

A. L. POGODIN. *Istoria Bulgariei*. S.-Pet., 1910.

A. HILFERDING. *Istoria Sărbilor și Bulgarilor*, Moscova, 1855.

bilesc între Don și Volga și formează sub regele lor Kubrat (585—643) hanatul bulgar la Nordul Mării Negre. Kubrat moare (în an. 643) și regatul se împarte între cei cinci fii ai lui. Însă năvălesc asupra Bulgarilor Chazarii, cari îi împing mai departe spre Vest. Unul din fiii lui Kubrat, Isperih (Asparuh), trece Nistrul prin partea lui mijlocie, se îndreaptă spre Sud, trece Dunărea și se stabilește în regiunea deltei „Peuce“. Apoi își lărgeste hotarele și se stabilește definitiv între Dunăre, Balcani și Marea Neagră. Isperih moare în anul 702. Succesorii lui, fie în mod pașnic, fie prin lupte cu Bizantinii, își păstrează hotarele intacte, uneori reușind să le lărgescă.

În timpul regelui Pressian și fiul lui Boris, în anul 864, Bulgarii au fost convertiți la creștinism, după o revoltă boierească, înecată în sânge. Se întemeiază arhiepiscopia bulgară, pusă în dependență jurisdicțională de Patriarhia din Bizanț. Sub Simeon, se introduce la Bulgari alfabetul chirilic, care a fost adaptat de Sârbi, Ruși și Români.

Regatul bulgar a respins cu succes năvălirea Ungurilor, cari căutau să se stabilească în Basarabia la Atelcuz, însă a suferit lovituri puternice din partea altor inamici. Principele rus Sviatoslav, în an. 969, cucerește Pereiaslavețul la Dunăre. Mărindu-și, însă, pretențiile sale față de Bizanț, el este bătut de Bizantini, cari, alungându-l, ocupă partea răsăriteană a Bulgariei. Sub împăratul bizantin Vasilie al II-lea, poreclit Bulgaroctonul, adică ucigătorul de Bulgari, cade și partea apuseană a Bulgariei. În anul 1018, statul bulgar este distrus și dispăre.

Bulgarii au lăsat urme în viața religioasă a Românilor. După cum am văzut din cele de mai sus, Daco-romanii au început să fie creștinați încă în veacul al III-lea și începutul veacului al IV-lea. Creștinismul introdus la ei, avea un caracter latin. Dela sfârșitul veacului al IX-lea, creștinismul acesta se înlocuește cu cel slavon, primit de Bulgari. Râvnind la câștigarea nouilor adepți, pătrunși de un sentiment de fanatism religios, Bulgarii au impus Românilor creștinismul lor. Înlocuirea creștinismului roman cu cel bulgar (sau slavon), „a fost datorită unei apăsări exterioare“, supunerii canonice a Românilor (Valahilor) unui scaun bulgăresc ¹⁾.

¹⁾ A. XENOPOL Ibidem, vol. II, 1925, pag. 115, 119 ș. a.

Ungurii.

La sfârșitul secolului al IX-lea și la începutul veacului al X-lea, în partea răsăriteană a Europei se produc serioase schimbări. Apar câteva state și dominațiuni politice noi: Rusia, Polonia, Pecenegii și Cumanii și Chazaria lângă râul rusesc Don.

Chazarilor au fost supuși Ungurii, cari locuiau între fluviul Volga și munții Ural. Țara Ungurilor se numea „Lebedia”, după numele celui dintâiu voevod ungar, Lebedias ¹⁾. Constantin Porphyrogenetul ne povestește că, Ungurii au fost nevoiți să părăsească țara lor Lebedia, fiindcă au năvălit asupra lor, precum și asupra Chazarilor, în an. 834, Pecenegii, numiți Kangar. O parte din Unguri s’au îndreptat în Persia prin Caucaz, cealaltă parte a mers în țara Atelkuz (în limba ungară Etelcoz) ²⁾, unde curg râurile Baruh, Kuvu, Trul, Vrut și Seret. Aceste râuri, după cum se pare, pot fi identificate: Vrut, Trul și Seret cu Prut, Nistru (Tura și Tiras, turcește Turla) ³⁾ și Siret, iar Baruh și Kuvu, cu Bugul și Ingul. Centrul acestei regiuni era în Bugeac. Aici Ungurii

¹⁾ N. IORGA. *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I—II, Buc, 1915—1916.

N. IORGA. *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*. Bull. Sect. Hist. Acad. Roum. IX, 1921, p. 193—223.

D. ONCIUL. *Românii și Ungurii în trecut*, scriere postumă. Mem. Secț. Ist. Ac. Rom., Seria III, vol. IX, 1928—1929, pag. 29—64.

²⁾ CONSTANTIN PORPHYROGENNETUL. *De administrando imperio*, C. 40 („O potamos Etel”).

„Atelkoz” înseamnă ungurește „Locul la Atel”. „Atel” e denumirea fluviului Volga la popoare de stepă. Istoricul ungar Fessler („Geschichte von Ungarn”) a emis ipoteza cum că Ungurii apropiindu-se de Dunăre, un fluviu, necunoscut lor, i-au dat numele fluviului Volga, pe care l’au părăsit. A. HILFERDING. *Istoria Serbilor și Bulgarilor*, Moscova, 1855, pag. 110, nota. Dimpotrivă, A. COCIU-BINSCHI crede că acest râu, despre care vorbește Constantin Porphyrogenetul, este afluentul Nistrului, Ikel. El formează hotarul între județele Orhei și Lăpușna și se varsă în Nistru la Coșernița. Aici în Basarabia și-au făcut locuințe întâiu Ungurii și apoi Pecenegii. *Tura (Tyras) — Belgorod — Akkerman și inscripția lui nouă lapidară din 1454*, Odessa, 1901, pag. 16, nota. D. N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I, pag. 107, traduce „Atelcoz”: cu „insula într’un fluviu mare”, referindu-se la Zeuss, p. 751, și trimițând pentru comp. la Rösler, Rom Studien, p. 155.

Sunt de părere că Dunărea mai degrabă se aseamăna cu Volga, decât un afluent al Nistrului. Totuși aceasta nu exclude derivația numelui acestui afluent „Ichel” din „Etel”, deoarece în toponimia istorică, repetarea denumirilor este un fenomen obișnuit.

³⁾ Nistru — Turla: D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 5.

își aleg ca conducător pe Arpad. În urma propunerii ademenitoare a Bizantinilor, la sfârșitul secolului al IX-lea, Ungurii năvălesc în Bulgaria și o pustiesc. La rândul lor Bulgarii, aliați cu Pecenegii, răspund prin o expediție neașteptată peste Dunăre în Atelcuz, pe care o distrug complectamente. Locul Ungurilor îl ocupă Pecenegii.

Iar Ungurii, conform croniciei anonime a secretarului regelui Bela, se îndreaptă spre Miază-Noapte, trec prin Carpații nordici și se coboară la Tisa ¹⁾.

Istoricii unguri afirmă că Ungurii din Atelcuz s'ar fi îndreptat direct spre Apus prin Carpații Moldovenești și au ocupat Ardealul încă în anul 884. Din acești primi aborigeni s'ar fi tras Secuii de astăzi. Mărturia croniciei anonime a notarului regelui Bela se contestă de ei, întrucât ea conține dovada prezenței Românilor (Vlahilor) în Ardeal, înainte de venirea Ungurilor în acele locuri. Conform acestei cronici, Ungurii la venirea și așezarea lor în Carpați au găsit trei ducate străine neungurești, a lui Menumort între Someș și Mureș, al lui Glad în Banat și al lui Gelu în Ardeal. Glad a fost ajutat de Bulgari și Români (Blaci). Gelu se întitula „dux Blacorum“. Toți trei au fost învinși” ²⁾

Despre prezența Românilor în Ardeal, după cum am arătat mai sus ne vorbește și cronica rusă a lui Nestor. Din ea aflăm că Ungurii, trecând munții, „au început să lupte cu Valahii și Slavii cari locuiau acolo“.

Intinderea stăpânirii ungurești durează dela veacul al XI-lea și până la secolul al XIII-lea, înfăptuindu-se în câteva etape, din cari cele mai importante sunt: colonizarea Ardealului cu Germani — Sași (prin veacul al XII-lea), așezarea Secuilor (secol. XI—XIII) și chemarea Cavalerilor Teutoni (secol. XIII).

În anul 1001 regele ungar Ștefan, a fost încoronat. În timpul lui, Ungurii trec la creștinism.

Ungurii au influențat asupra limbii românești, însă în schimb și ei au suferit influența românească. Din limba ungară sunt împrumutate cuvintele: belșug, chin, gazda, gingaș,

¹⁾ După cronica anonimă a regelui Bela, ducele Arpad a ocupat tot pământul dintre Tisa și Budrug, până la Ugosa în anul 903 G. POPA-LISSEANU. *Izvoarele Istoriei Românilor*, Buc. 1934, vol. I. *Faptele Ungurilor de secretarul anonim* al regelui Bela, cap. XIV. Caracteristica scurtă a acestei cronici, vezi la N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, trad., vol. I, pag. 109.

²⁾ POPA-LISSEANU. *Ibidem*, cap. XI, XXVI, XXVII, XXVIII ș. a.

hotar, neam, oraș, pilda, tăgăduire, talpa, pârçalab (porkolab), etc. ¹⁾ Denumirea unor orașe este ungară, ca de exemplu: Bacău, Hârlău, etc.

Pecenegii și Cumanii.

După Unguri năvălesc pe teritoriul românesc *Pecenegii* și *Cumanii*, două ginți de neam turc, înrudiți cu *Bulgarii* ²⁾. În izvoare istorice li se dau diferite denumiri. Bizantinii îi numesc „Paținaki” și „Kangar”, Ungurii—*Bisseni* și *Bessi*. Vechea lor patrie era regiunea dintre Ural și Volga, unde au locuit mai înainte Ungurii. *Pecenegii* se împărțeau în 13 triburi, din cari cele mai însemnate erau *Uzii*, dela cuvântul „uz” liber (rusește „*Torki*” sau *Turci*) și *Berindeii*.

Pecenegii apar la noi pe la an. 890, ocupând regiunea dela *Nipru* până în *Panonia*. *Kedrenos* scrie: „*Pacinații* ocupă șesurile de dincolo de *Istru*, dela fluviul *Boristenes* până la *Panonia* și, fiind nomazi, își duc vieța veșnic sub corturi” ³⁾. La sfârșitul veacului al X-lea ei fac expediții în peninsula balcanică. În anii 1036—1038 ei sufer o mare înfrângere din partea principelui rus *Iaroslav* din *Chiev*. Pe la an. 1055 ei

¹⁾ Dealtfel în privința cuvântului „pârçalab” există mai multe păreri. *A. KOCIUBINSCHI* îl derivă din cuvântul german „*Burgraf*”, pătruns prin intermediul *Cehilor*, la cari a luat forma de „*purkrabi*”. *Contele Osterman și împărțirea Turciei, și Tura (Tyras) — Belgorod — Akkerman*, pag. 63, nota, pag. 33, nota. *GRIGOROVICI* îl derivă din „*purki*”, cuvântul bizantin (mijloace, avere, venit). De aci ar fi și „*Purcarii*” din *Basarabia*. „*Memoriile anticarului asupra călătoriei la Calca și Calmius*”, *Odessa*, 1874, p. 45 (citație după *Kociubinschi*).

²⁾ *N. IORGA*. *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsarabă*. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu. *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. VIII, 1927—1928, p. 97—103.

D-r *IOAN FERENȚ*. *Cumanii și episcopia lor*. *Blaj*, 1931.

J. NÉMETH. *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*. Mit zwei Anhängen: I. *Die Sprache der Petschenegen und Konanen*. II. *Die Ungarische Kerkbchrift*. *Budapest—Leipzig*, 1932.

COMES GÉZA KUUN. *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum*. *Budapestini*, 1880.

P. V. GOLUBOVSKI. *Pecenegii, Torcii și Polovții până la năvălirea Tătarilor, Kiev, 1884* (în l. rusă).

ARISTOV. *Despre țara Polovților* (*Memor. Institutului Istoric-Filologic din Nejin*) (în l. rusă).

K. Fr. NEUMANN. *Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, *Leipzig*, 1855.

³⁾ *KEDRENOS*. *Compendium Historiarum* (*Migne, Patrol. ser. II, t. 122, 1889, p. 313*). *Comp. și CONSTANTIN PORPHYROGENNETUL*. *De adm. imperio*, c. 37.

sunt bătuți de Cumani și sub presiunea acestora, se mută peste Dunăre, cedându-și locurile Cumanilor. Acolo, în noua lor așezare, Pecenegii nu numai odată atacă pe Bizantini. O parte din acești barbari au colonizat regiunea Moglenei.

În anul 1123 a avut loc așa zisul „sfârșit al Pecenegilor“, ei fiind zdrobiți de împăratul Ioan Comnenul. După cumplita lor înfrângere, ei, câți au mai rămas, se împrăstie prin peninsula balcanică.

Locul Pecenegilor îl ocupă *Cumanii*, cari vorbeau aceeași limbă cu Pecenegii și se numeau pe ei înșiși „Hun“ sau „Kun“, dela cuvântul „Kom“ sau „Kum“, ce înseamnă nisip, pustie, stepă, șes. Deci Cumanii sunt locuitorii stepei. Rușii i-au numit Polovți, derivat dela „pole“, câmp, șes. Cronica rusă a lui Nestor se exprimă astfel despre ei : „Polovții, cari vin din stepe“. Uneori Cumanii sunt numiți „Kipciaki“. Ei se împărțeau în 8 triburi, ale căror denumiri erau împrumutate, 7 dela culoarea cailor : albastră, gris, neagră, întunecată, etc. și la unul „Iazi Capan“, dela demnitatea socială deosebită. Cronicele ruse, dau numele conducătorilor lor, vorbind despre Boniac, Tugor-Khan, Tmuto, Itlar, Kytan, Curia, Șaru, cel Bătrân, Conceac, Baciman, etc. Cumanii se ocupau cu păstoritul și erau nomazi.

Imperiul Cumanilor se împărțea în două regiuni mari : Cumania Albă, în partea răsăriteană între Nipru și Ural, și Cumania Neagră, la partea apuseană, către Nipru, Dunăre și Carpați. Negru înseamnă tributar, birnic, iar alb om liber ¹⁾. Cumania Albă era condusă de horda principală, iar Cumania Neagră de horda cu o mai mică însemnătate. Din prima izvora toată forța politică a Cumanilor, în a doua locuiau multe popoare subjugate ²⁾.

În anul 1237, năvălesc în Cumania Albă *Mongolii* — *Tătari*. Puțin mai târziu, în an. 1239, ei înving pe Cumani în stepa Astrahanului și Mării Negre.

Vine apoi rândul Alanilor, cari cu toată împotrivirea lor, sub conducerea lui Caciar—Ogala, sunt înfrânți. O parte din ei (vre-o 10.000) fuge din Cumania Albă în Moldova (în cup-

¹⁾ K. FR. NEUMANN. Ibidem, pag. 98, ș. a.

²⁾ Regiunea răsăriteană a Țării Românești și Moldova, după desliințarea stăpânirii cumane, și-au pastrat în denumire epitetul „negru“, numindu-se Țara Românească : turcește Kara-İflak, bulgărește și sârbește — Kara-Vlavia, grecește — Mauro-Vlachia; Moldova — turcește Kara-Bogdan. Moldovenii din timpul neatârării, se numeau Ak-Ulakh, ceea ce înseamnă Valahi-Albi.

rinsul Cumaniei Negre), însă din cauza apăsării continue ulterioare din partea acelorași inamici, trece pe la an. 1300 în Imperiul bizantin ¹⁾. După Alani sunt bătuți de Tătari și Rușii. Incepe marea invazie mongolă în Europa.

Cumanii fug în diferite direcții. Hanul lor Iona, se îndreaptă spre Dunăre, iar Cothen (Cuthen), socrul principelui galițian Daniil Romanovici, cu 40.000 corturi caută adăpost în Ungaria. Regele ei Bela al IV-lea, îl primește și îi pune la dispoziție câmpia Tisei și a Dunării. Însă după ce și Ungaria suferă năvălirea Tătarilor, Ungurii bănuiesc pe Cumani de înțelegere cu Tătarii și din cauza acestor suspiciuni, îlucid pe Cothen. Se produce o revoltă a Cumanilor, după care o parte din ei pleacă peste Dunăre în Dobrogea, și mai departe până la Egypt, alții rămân, însă înțelegi cu Tătarii.

Cumanii se adaptau relativ ușor civilizației acelor popoare, cu cari în cursul istoriei lor veneau în atingere. Prin aceasta se explică faptul că în Bulgaria a putut să fie întemeiată o dinastie cumaniă a Terterizilor, și femeile cumane deveneau soții ale regilor străini, cum era, de exemplu: regina Elisabeta, soția lui Ștefan al V-lea (1270—1272), fiica regelui Cothen, soția lui Ionița, regele Românilor și Bulgarilor și soțiile diferiților principii ruși.

Cumanii au început să treacă la creștinism. În 1228 a fost numit de Papa episcop Teodoric pentru predicarea creștinismului la Cumani. Au trecut la creștinism conducătorii lor Basti și Bortz (Borz). Năvălirea Tătarilor a oprit acest proces de luminare și convertire religioasă a Cumanilor.

¹⁾ Se crede de unii, că acest popor, care se mai numea și „Ași“, a dat numele său orașului Iași. Gh. GHIBĂNESCU. *Originile Iașilor*. „Arhiva“, Iași, 1904, și D-r I. FERENȚ. *Cumanii și episcopia lor*. Blaj, 1931, pag. 79. Dimpotrivă N. IORGA în „*Istoria poporului românesc*, 1922, vol. I, pag. 239, critică cam tare încercările de a dovedi vechimea prea mare a acestui oraș, afirmând, totodată că Iașul a fost „numai un sat, care s'a numit astfel după un țaran cu numele de Iaș, și localități cu același nume se găsesc în țările românești, până departe în munții Olteniei; astfel avem Valea Iașului și Gura Iașului, în diferite ținuturi din Muntenia, ba chiar poezia populară povestește la zidirea vestitei mănăstiri a Argeșului de un „Iaș purcăraș“. Aceasta se potrivește cu mărturia lui D. CANTEMIR, care în „*Descrierea Moldovei*“, pag. 11—12, scrie: „Inainte de aceasta (orașul Iași) era un sat prost, locuit de vre-o trei, patru țărani, întemeiat pentru o moară, pe care o stăpânea un bătrân numit Ioan, zis la diminutiv și Iași“. Avem aci o legendă populară, pe care Cantemir a împrumutat-o fără nici o critică. În afară de aceasta, din toponimia istorică știm, că nu țărani dădeau numele satelor, ci boierii, iar în epoca primitivă, capii neamurilor. De aceea așa socoti perfect justificate atât scepticismul unor autori față de povestirea lui Cantemir, cât și silința lor de a lega destinele Iașilor de un trecut mai îndepărtat.

Dela Cumani ni s'a păstrat un manuscris din an. 1301 și un dicționar cuman, ceea ce ne permite să stabilim atât caracterul turc (în parte persan) al limbii cumane, cât și influența ei asupra limbii și toponimiei românești.

Pecenegii și Cumanii au influențat asupra vieții Românilor. Un număr de râuri poartă numele de Peceneagă, Pecenea, Pecenișca, etc. În județul Alba există un sat Beșinău. Găsim și în alte părți denumiri asemănătoare. Deasemenea există și câteva sate cu denumirea de Comani; într'un document din 1385 (în timpul lui Dan Voevod), se vorbește despre satul „Vadul Cumanilor”. O serie întregă de denumiri ale orașelor, este de proveniență cumană, ca de exemplu: Bârlad, Tecuciu, Vaslui, Covurlui, Galați, Fălciu, ș. a. ¹⁾. Turtucaia, Tutracanul cuman dela Dunăre, se trage dela Tmutaracanul, pe care Cumanii îl aveau la malul Mării Negre, pe peninsula caucaziană, în fața Crimeei.

Din limba cumană, au fost împrumutate de Români cuvintele: beciu, olat, toiu, chibrit, habar (înseamnă lucruri noi —res novae), maidan (înseamnă „locus planus”), murdar (înseamnă „meretrix”, femei prostituată), taman (înseamnă „perfectum”) ș. a. ²⁾.

În timpul din urmă se evidențiază tot mai mult că Cumanii (sau „Chipciacii”) au jucat în soarta poporului românesc, precum și a altor popoare, un rol mult mai considerabil, decât se credea până acum. A. Bruce Boswell arată ³⁾ că ei au precedat și au pregătit pe Tătari, au mutat spre Nord centrul de greutate al Rușilor Chievului, pe care-l priviau ca „marea lor cetate”, au dat nume de ale lor atâtor popoare vecine, între alții Bulgarilor (Osen-Asan, Terterii), primind și ei pentru hani lor nume rusești ca: Gleb, Iurii, și au ajutat apariția statului bulgar dela Târnova, de dincolo de Dunăre. „Ei au prevenit pe Maghiari de a coloniza șesul muntean, care astfel a fost ținut *deschis pentru ridicarea următoare a principatelor românești*”. Șeful cuman Borz, avea principatul său la Câmpulung, dela el puterea putea să treacă prin Seneslau la Basaraba. Prin urmare, nu ar fi exclus ca „*Hana-tul Cumanilor să se continue în domnia a toată Țara Românească*”.

¹⁾ A. PHILIPPIDE. *Originea Românilor*, vol. II, pag. 364—378.

²⁾ GÉZA KUUN, *Ibidem*, pag. 272, 274, 304, 306, 285.

³⁾ The Slavonic Review, 1927, p. 68-85. Nu am avut la îndemână acest studiu. Redau conținutul lui în transpunerea d-lui N. IORGA. *Imperiul Cumanilor*, pag. 3-5.

Chiar și numele de Basarabi și Basarabia, stă în directă legătură cu dominațiunea Cumanilor. În cronicile anonime poloneze, găsim numele „Bessarabi” în mai multe variante: Bersabeni, Bersabensi, Bersabeis, Bersabis, Sarsabis, Bessarabis¹⁾. Istoricii și geografii streini i-au identificat cu Cumanii. Cuvântul „Bersabeni”, nu este decât o modificare neînsemnată a numelui popular la Poloni al popoarelor mahometane în forma de „Bezermen” și în special al Cumanilor (în pronunțarea lor „Bäsärbän”). La Ruși exista respectiv numele de „Basurman”. Cu dreptate d. T. Hotnog afirmă că numai așa s’ar putea explica numele „Bazarabski Brod” (Vadum Bessarabicum) al localității Ostrocol de pe malul râului Strucz, aproape de Ostrog, despre care vorbește Sarnicius în „Descriptio veteris et novae Poloniae” și afirmația acestuia (c. a. 1600) că „Besarabes” locuiesc între Nistru și Dunăre.

Această denumire a Cumanilor, dată lor de popoare, cu cari conviețuiau ei, a fost împrumutată și de necumani. Pe teritoriul românesc ea a devenit „un nume vechiu și cu o răspândire foarte mare”, ajungând câteodată a fi chiar nume de țigan, prin urmare s’a coborât până la cele mai inferioare trepte sociale²⁾.

Sudul Basarabiei capătă denumirea de „Basarabia”, concomitent cu numele cuman de „Bugeac” sau puțin mai târziu.

Propunerea d-lui G. Brătianu de a vedea în numele „Basarab” un derivat din „Bazar” — târg, ne pare mai puțin verosimilă³⁾, ca și celelalte păreri de ex.: părerea lui B. P. Hasdeu, care considera cuvântul „Basarabia” o compozițiune din titlul ban și din numele de familie „Saraba”⁴⁾ și părerea lui D. Onciul, despre „Basaraba” ca metateză din „Bessapara”⁵⁾.

¹⁾ T. HOTNOG. „Bersabeni” din cronicile vechi poloneze. „Arhiva”, XXXIV, 1927, No. 29, p. 69—77.

N. DRAGANU. *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomastice*, Buc. 1933, pag. 520—527.

„Vadul Basarabiei”, notița din „Note și interpretări mărunte”, „Cercetări Istorice”, Iași, 1925, No. 1, p. 408.

²⁾ ION CONEA. *Basarabii din Argeș*. Despre originea lor teritorială și etnică, Buc., 1935. (Extras din „Rânduiala”, an. I. No. 2), pag. 10—11.

³⁾ „Revista istorică Română”, I, 1931, p. 238.

⁴⁾ B. P. HASDEU. *Etimologicum Magnum Romaniae*. Dicționarul limbii istorice și poporane, Buc. 1893, t. III, pag. 2550.

⁵⁾ D. ONCIUL. *Originile principatelor*, pag. 115.

CAPITOLUL 9.

Basarabia în timpul năvălirilor barbare.

După cum am văzut, Basarabia în timpul năvălirilor barbare forma un fel de coridor de trecere a lor. Venind sau din partea nordică a Europei (Goții și Gepizii), sau din imensele stepe asiatice și cea rusă (ceilalți barbari), toate popoarele barbare, cu excepția Gepizilor, puneau primul picior pe pământul românesc, trecând Nistru prin diferitele lui puncte. După o ședere, lungă sau vremelnică, ele porneau mai departe spre Sud dealungul Dunării (Goții, Hunii, Pecenegii, Cumanii), ori peste Dunăre (Bulgarii), sau, în sfârșit, spre Nord-Vest (Avarii, o parte din Huni, Ungurii, Tătarii).

În diferite măsuri ele au influențat asupra Basarabiei. Însă cea mai mare influență se datorește desigur Slavilor și Cumanilor.

Slavii au lăsat urmele lor în organizarea socială, ca și la ceilalți aborigeni—Români, din alte părți ale teritoriului românesc, și în denumirea unor localități basarabene (Soroca, Târnova, lângă târgul Edineț) și a râurilor (Lopatineț, Racoveț din jud. Hotin ș. a. m. d.).

În privința numelui râului (și județului) Lăpușna, există o divergență de păreri. A. Xenopol socotește că Lăpușna, alături de Sărata și Tigheciul, este o numire românească, fără a arăta componența lexică a cuvântului ¹⁾. Th. Holban derivă aceasta denumire din verbul românesc „a lopăi” ²⁾. Dimpotrivă, d. N. Iorga afirmă că Lăpușna este un cuvânt împrumutat de Români de la Slavi ³⁾. În cazul acesta, rădăcina lui ar fi „lopuh” (lăptuc, brustur), sau „lăpuș”, cuvânt împrumutat dela Bulgari, lăptucul.

Colaționând ambele păreri cu documentele istorice, facem următoarele constatări. Acest nume apare: în documentul din 31 Iulie 1431, ca „Lopașna” ⁴⁾, în documentul din 25

¹⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. II, pag. 56.

²⁾ Th. HOLBAN. *Românii pe teritoriul polonez până'n secolul XVI*. Rezumat al tezei de doctorat. „Arhiva”, Iași, 1930, No. 3-4, pag. 241.

³⁾ N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I, pag. 159.

⁴⁾ M. COSTACHESCU. *Ibidem*, vol. I, pag. 325-326.

August 1454 ca „Lopuşna“¹⁾ și în sfârșit, în documentul din 1 Aprilie 1470 ca „Lăpuşna“²⁾.

Care din aceste trei denumiri trebuie să fie socotită mai veche, mai apropiată de numele inițial de botez? Dacă prima cu sunetul „a“ în radical („paş“), s’ar părea că e de ales prima părere, însă ea nu ne explică apariția sunetului „ș“. În istoria Rusiei din veacul al XIII există o denumire asemănătoare. Un afluent al râului Oca, paralel cu râul Moscva, în țara „Vladimiro-Suzdalscaia“, se numea „Lopasna“. Nu cred, însă, ca să fie vr’o legătură între aceste două râuri (al nostru și cel rusc), atât de îndepărtate unul de altul, și cu lipsă completă de raporturi reciproce.

Dacă numele inițial al Lăpuşnei ar conține sunetul „u“, atunci ar fi de preferat a doua părere. În limbile slave sunetul „h“ în mod firesc la modificări, trece în sunetul „ș“.

Însă în ipoteza sunetului „u“, ar fi posibilă și o interpretare, în sensul provenienței neslave a acestui cuvânt. Nu ar fi, de exemplu, exclus, ca el să fie o simplă modificare a numelui „Ialpuh“, pe care îl poartă un râu mare din Basarabia de Sud. Acest râu începe mai sus de gurile râului Lăpuşna, și traversează toată întinderea Bugeacului pentru a se vărsa în lacul cu acelaș nume în apropierea gurilor Dunării. E oare acest nume tătăresc sau, poate, tot cumanic? E greu de spus. O modificare a acestui nume o avem în numele afluentului lui—Ialpugeț. Finala „eț“, e slavonă și, fără îndoială, posterioară formării cuvântului. Mai avem și satul Ialpuşeni, cu o terminație, după cum se vede, românească.

Deci pe un teritoriu relativ mic, ca întindere, denumirea „Ialpuhul“ se repetă des în diferite forme. Nu ar fi firesc să mai admitem și un alt caz de asemenea fel?! Modificările succesive prin cari a putut trece denumirea Lăpuşnei în decursul unui timp mai mult sau mai puțin îndelungat, ar fi următoarele: *Ialpuh+na*, *Ialpuş+na*, *Lapuş+na*, *Lăpuş+na*.

Se înțelege că spicuirile de mai sus nu sunt decât ipotețice. Ele nu închid chestiunea, după cum nu o rezolvă nici părerile emise de până acum.

Deosebit de mare a fost înrăurirea Cumanilor. În timpul stăpânirii lor, se cristalizau așezările Românilor. Ele luau forme mai precise, mai trainice.

¹⁾ Ibidem, vol. II, pag. 511.

²⁾ I. BOGDAN. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, pag. 144.

Toponimia Basarabiei păstrează numeroase urme ale aflării lor prin părțile ei. La Sud avem câteva sate cu denumiri pronunțat cumane. Satul *Copciac* din jud. Tighina poartă numele Cumanilor : Kipciak și Cuman, sunt sinonime ¹⁾).

Târgul *Tobac* de lângă orașul Bolgrad, în limba cumană înseamnă discul, cercul ²⁾). Satul *Borceac* provine dela numele cuman Borz, românește Borci și Borcea. Satul *Tuzla* pe malul Mării, provine dela „tuz“, pustă și praf (desertum, pulvis) ³⁾. Târgul *Atachi* în fața orașului Movilău de cealaltă parte a Nistrului, se trage dela „Ottac“, ce înseamnă insulă și nu este exclus ca Atachi să fi fost în vechime situat lângă o insulă a Nistrului, astăzi dispărută. Două sate cu aceeași denumire, *Otaki* (Otacile)-sau Ataki, există și în județul Hotin. O asemenea repetare a denumirii principale, prezintă un fenomen bine cunoscut în toponimia istorică ⁴⁾. *Taxabiani* lângă Sculeni pe Prut, conține în terminație sufixul „aba“, caracteristic numelor de persoane în limba cumană. „Taxaba“ este un nume cuman, după cum tot cuman este numele Talaba, Tâncaba, Caraba, etc.

Satele *Chisilia* Mare și Mică lângă Baimaclia, jud. Ismail, precum și satul *Chisioglo*, tot din acelaș județ, au în radicalul lor, cuvântul cuman : „Kisi“, ce înseamnă „om“ ⁵⁾. Un nume de sat cu „Kisi“ ar avea sensul de seliște. Satul *Chisioglo* unește în numele sau în afară de influența cumană, și cea bulgară. „Oglo“ (sau „Onglo“) înseamnă în limba bulgară „unghiu“.

O serie de sate poartă denumiri cu terminația specific cumană — „ui“ : *Acui* lângă Căinari, jud. Tighina, *Acui de jos* și *Acui de sus* lângă Baimaclia, jud. Ismail, *Calmațui*, lângă Cărpineni, jud. Ismail, *Caracui* lângă Gura-Galbenă jud. Ti-

¹⁾ Din raportul misionarului catolic Vilhelm de Ruysbrock (Bubruquis) din an. 1264 se vede că Cumanii se numeau „Capchat“ (Kipceaki). HURMUZAKI. *Documeute*, I, 1, Buc. 1897, pag. 268. După Cumani și Tătarii se numiau Kipceaki. O urmă a întrebuințării acestui cuvânt de Tătari este satul Tătar-Copciac.

²⁾ GÉZA KUUN. Ibidem, pag. 124 și 285.

D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 26, târgul Tobac este ridicat din ruinele vechiului oraș Tint, în ținutul lui, poate pe locul, unde era vechiul *Aepolium*.

³⁾ GÉZA KUUN. Ibidem, pag. 290.

⁴⁾ Ibidem, pag. 257. În recensământul rusesc din 1817 în Basarabia se întrebuințează când Otaki, când Ofaci. Memoriile Comisiunii Arhivelor basarabene, vol. III, Chișinău, 1907.

⁵⁾ GÉZA KUUN. Ibidem, 263 și 173,

ghina („ară“ cumănește înseamnă, negru), *Cupcui* lângă târgul Leova, *Cugurlui* lângă orașul Ismail și lângă Cărpineni, jud. Ismail. Un lac la gurile Dunării are deasemenea numele de *Cugurlui*.

Se pare că și lacul *Kunduc* conține în radicalul său numele Cumanilor „Kun“.

O rămășiță a Pecenegilor este satul *Beseni*, lângă târgul Telenești, jud. Bălți.

Numele afluentului râului Nistru, din stânga lui, *Iagor-lâc*, care se varsă în Nistru mai sus de Criuleni și Malovata, provine dela cuvântul cuman „Igarlic“ — invidia ¹⁾.

Tot în această vreme, probabil, Sudul Basarabiei capătă denumirea de Bugeac, sau cumănește „*Bucgac*“ („bucigac“), ce înseamnă unghiu („angulus“) ²⁾. Odată cu aceasta sau puțin mai târziu, el se mai numește cumănește „*Basarabia*“.

Dar ceea ce este și mai interesant, e că pe timpul Cumanilor trebuie să fi apărut denumirile orașelor basarabene : Tighina, Hotin și Chișinău.

Asupra asemănării denumirii orașului *Tighina* cu cuvântul cuman „*Tegana*“, ce înseamnă „labrum“, buză, „cymbium“ și „pelvis“, vase, lighean, a atras de mult atenția științei, istoricul Kuun, care în prefața la codul Cumanilor, scrie : „Nu numai orașul și cetatea Tighinei, ci și valea întregă din cele mai vechi timpuri a fost numită Tighina, din cauza figurii ei topografice, care foarte mult se aseamănă cu o buză“ ³⁾.

Intr'o monografie asupra Cetății Tighina, d. Șt. Ciobanu s'a ocupat de etimologia cuvântului Tighina, stabilind că în primele documente istorice, Tighina apare sub forma de „*Tiaghiania*“ și „*Teghini*“, iar în documente posterioare, sub forma de „*Teghini*“, „*Tiaghini*“ și „*Teaghinea*“ ⁴⁾. D-sa e de părere că denumirea acestei localități este tătarească, aducând în sprijinul acestei păreri următoarele argumente : În limba turcă există cuvântul „teghine“, ceea ce înseamnă „galeată“, „balie“, „covată“. Aceeași însemnătate are cuvântul și în limba tătarească. În dialectul cumanic, găsim cuvântul „tăgăna“, ceea ce înseamnă ceașcă mare, blid, taler, iar în dialectul kirghiz

¹⁾ Ibidem, pag. 255.

²⁾ Ibidem, pag. 302 și 215. La Bulgari Sudul Basarabiei purta denumirea de „*Onglu*“, adică „unghiu“, iar la Unguri „*Atelucz*“.

³⁾ Ibidem, introducere, pag. XXXV, și pag. 124, 97, 285.

⁴⁾ *Cetatea Tighina*, Chișinău, 1928, (extras din Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia), pag. 7—8.

cuvântul „Tegana”, ceașcă mare de lemn, covată ¹⁾). Apoi autorul se referă la faptul că denumirile toponimice turcești dela noi, din epoca dinaintea venirii Turcilor, sunt de origine tătară. Și în sfârșit, sensului cuvântului corespunde și forma „covățită” a localității, înconjurată de dealuri. Denumiri după forma terenului sunt foarte practicate în toponimie (ca de exemplu: Căușeni, dela forma căușului, Găureni și Copanca dela groapa cu apă, etc).

Ne pronunțăm în favoarea originii cumane a cuvântului Tighina. Dominațiunea cumană este anterioară venirii Tătarilor prin părțile teritoriului românesc. În afară de aceasta Cumanii au produs o înrăurire însemnată asupra destinului poporului român. Altfel se prezintă chestiunea influenței Tătarilor. Cu ei obștea românească a venit în contact puțin înainte de întemeierea principatelor, adică atunci când conștiința de sine a populației românești era dezvoltată deja într-o măsură oarecare. În ce privește Basarabia, contactul ei cu Tătarii a avut loc și mai târziu. Din această cauză, influența Tătarilor, acestor năvălitori, deveniți în sfârșit subsidiarii Turcilor, a fost modestă, rămânând cu mult în urmă, în comparație cu cea cumană, exercitată încă în timpul anterior al primelor încercări de organizare politică românească. Atât din punct de vedere al priorității cumane ca timp, cât și din punct de vedere al proporției de influență asupra vieții Românilor, trebuie să dăm preferință părerii despre originea cumană a localității Tighina.

În special în Basarabia, după cum am demonstrat mai sus, s'au păstrat în toponimia râurilor și așezărilor omenești, numeroase urme ale dominațiunii Cumanilor. Cuvântul cuman „Tegana” după sensul său, foarte bine se potrivește cu forma localității Tighina. Tocmai pe această coincidență admirabilă, s'a bazat autorul lucrării asupra codului limbii cumane Kuun, emițând părerea despre originea cumană a cuvântului Tighina.

De aceea în căutarea originii numelui Tighina, nu putem să ne oprim la dominațiunea Tătarilor, ci trebuie să mergem mai departe, mai în fundul timpurilor vechi, până la Imperiul Cumanilor.

Orașul *Hotin* poartă numele regelui Cothen, (sau Cu-

¹⁾ Autorul citează în note pe W. RADLOFF. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, vol. III, S.-Pet., 1905.

then), faimosul conducător al Cumanilor, primiți de Unguri. Părerea unora, cari derivă denumirea acestui oraș dela numele regelui Geșilor Cotizon (sau Cotizo), este artificială și arbitrară, lăsând fără explicație dispariția sunetului „z”. Nu putea proveni denumirea Hotin nici dela numele poporului de neam celt, Kothinii, cari n’au trăit în Basarabia, ci undeva la Nord-Estul Ungariei ¹⁾. E interesant că în lista orașelor ruse din cronica rusească, orașul „Hotin” e numit „Hoten” („Хотѣнь”) ²⁾.

În sfârșit și capitala Basarabiei „Chișinău” tot din limba cumană își trage originea numelui. Dar chestiunea cere în prealabil o lămurire. S’au emis diferite păreri în privința originii acestei denumiri. Iată-le :

Denumirea Chișinăului ar proveni dela cuvintele: „chișla-nouă”. E o părere, pe care nu se știe cine primul a lansat-o, însă ea a intrat foarte ușor în circulație, devenind banală ³⁾. Ea este prea puțin serioasă pentru ca să o discutăm. În documentele din veacul al XV-lea Chișinăul se numește „Keșenev”, ceea ce nu are nimic comun cu „chișla-nouă”.

Alții atribue geneza acestei localități cuvântului ucrainean „keșeni”, buzunar ⁴⁾, care ar fi fost dat Chișinăului în secolul al XVII-lea, deoarece el prezintă pe atunci un punct de comerț internațional, unde se adunau negustorii din toate părțile: Turci, Tătari, Moldoveni, Armeni, etc. Din motive de nepotrivire cronologică (Chișinăul este cunoscut din veacul al XV-lea), trebuie să respingem și această părere.

D. Ion Halippa socoate că originea numelui capitalei Basarabiei e tătărească. Autorul se bazează pe nume tătărești, cari se întâlnesc în partea de jos a orașului. Biserica „Nașterii Maicei Domnului” poartă numele de „Mazarachi”, un nume tătăresc care înseamnă cimitir, schit. Deasemenea un izvor, tot prin părțile acelea, se numește până acum „Burcut” (tătărește „spirit rău”). Chișinău ar fi provenit dela două cuvinte tătărești „keșen” și „aul” ⁵⁾. Primul înseamnă capelă,

¹⁾ DIO CASSIUS, LXXI, c. 12.

²⁾ *Cronica Vosresenscaia*. Colecția completă a cronicelor, vol. VII, S. Pet., 1856, pag. 240.

³⁾ A. KOCIUBINSCHI. *Contele Andrei Ivanovici Osterman și împărțirea Turciei*, Odessa, 1899. Citație după „Lucrarea jubiliară a orașului Chișinău”, 1812—1912, Chișinău, 1912, p. 1—3.

⁴⁾ *Memoriile Comisiunii Arhivelor basarabene*, vol. I, Chișinău, pag. 398.

⁵⁾ *Ibidem*, pag. 399.

schit, mănăstire, iar „aul“ înseamnă cătun, seliște îngrădită. Prin urmare „Keşenaul“ ar însemna cătun mănăstiresc. Deci bazându-se pe aceasta, autorul a putut admite că Chişinăul îşi trage originea dinainte de anul 1420, când a fost luat dela mănăstirea Chişno-varzareşti şi dat boierului Vena. E posibil ca oraşul să fi fost înfiinţat şi înainte de anul 1352, întrucât în anul acesta Basarabia a fost complect curăţită de Tătari graţie stăruinţei lui Andrei Laţcovici, un conducător-ostaş al lui Ludovic, regele Ungariei.

Deşi primele documente istorice despre Chişinău formează obiectul cercetărilor ulterioare, e nevoie să stabilim aci, anticipând, care este actul iniţial, dela care porneşte istoria oraşului, şi care, deci, este prima lui denumire.

Românul după origine, Iurii (Guţă) Venelin, a emis părerea că istoria oraşului Chişinău începe dela documentul din 25 Aprilie 1420, cu privire la mănăstirea Chişno-Varzar ¹⁾. Prin acest document se dăruiau boierului Vena unele moşii. La delimitarea hotarelor se spunea : „Hotarele acelu sat, ce este al mănăstirei Kişnovarzareşti pe Bucovăţ, în sus de prisaca lui Acibcov, în sus de Gradiştea, mai sus de Lozova, prin podul Grlanici dela Kriniţa mică la Kriniţa mare, iar dela Kriniţa mare prin susul spre Ternovsca poiana“. Din textul acesta Venelin a conchis că Bucovăţul este Bâcul şi mănăstirea este numită a Chişinăului („Kişno“), iar hotarele i-ar fi amintit împrejurimile oraşului Chişinău. Prin urmare a trebuit să fie undeva lângă Chişinău mănăstirea lui Varzar, distrusă cu timpul.

A. Kociubinschi pentru începutul Chişinăului, s'a referit la un alt document, anume la documentul din 17 Iulie 1436, prin care „Ilie şi Ştefan Voevod, întăresc lui Vanea logofătul, satele pe Răut, Procopinţii, Macicăuţii, Cozarouţii, Fântâna-Albă şi la gura Volcinţii şi la Itchil, între Crotolci şi aproape de Bâc, împotriva Chişinăului („Keşenev“) lui Akbaş, la fântâna, unde este seliştea tătărească“ ²⁾. Pe baza acestui document, autorul credea că întemeietorul Chişinăului, a fost un oarecare tătar Akbaş, că Chişinău era o „chişlă nouă“, adică o selişte din multe alte chişle tătăreşti pe Bâc. Prin Kriniţa se înţelegea fântâna în partea de jos a oraşului ³⁾.

¹⁾ *Gramotele Vlaho-bulgare sau daco-slavone*, S. Pet., 1840, pag. 60, No. 10

²⁾ M. COSTACHESCU. *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, vol. 1, 1931, pag. 459-467.

³⁾ A. KOCIUBINSCHI. *Ibidem*.

D. St. Ciobanu a supus criticii documentul din 1420, arătând că în el e vorba de mănăstirea Vărzărești la o depărtare de vre-o șasezeci de kilometri dela Chișinău, așezată nu departe de începutul râulețului Bâcovăț, afluentul Bâcului. Cuvântul „Chișno“ probabil că „a fost rău citit de către romanticul slavist, care în actele publicate de el face o mulțime de greșeli de așa natură, și acest cuvânt probabil sună altfel“¹⁾). Autorul socotește că primul document istoric referitor la Chișinău, este cel dela 1436 și „că istoria acestui oraș se începe cu mult mai înainte de această dată, poate că chiar la începutul așezării Moldovenilor în regiunea Nistrului“. În ce privește denumirea orașului, autorul crede că este de proveniență ungurească, derivând dintr'un cuvânt maghiar, poate dela *Kisjeno* (Jeno cel mic), de unde provine și denumirea orașului Chișinău din Ardeal, sau dela cuvintele *Készenlévo*, *Készen*, *Kiszinel*“²⁾).

În sprijinul teoriei sale, d. Șt. Ciobanu invocă faptul existenței în Basarabia a unor denumiri ungurești: Ghidighiși, dela Hedegș (locul rece), Miclăușeni (satul lui Nicolae), Orhei de la Orhely, cetate de pază, Micăuți, Teleșău, Vascăuți, precum și izvorul de lângă Chișinău Burcut, de la Borcut — „fântâna de vin“. În afară de aceasta se cunosc colonizările maghiare din Moldova, cum este regiunea Bacăului. Și în Basarabia „satul Ciubârciu, situat pe Nistru la o distanță de vre-o 30 de kilometri mai jos de Tighina, pe vremuri a fost un orașel locuit de unguri husiți, emigrați pe timpurile lui Alexandru cel Bun și ceva mai târziu“.

Suntem și noi de părere că primul document, dela care începe istoria orașului Chișinău, este cel dela 1436 și socotim perfect întemeiată critica de mai sus a însemnătății documentului dela 1420. Cu toate acestea, nu putem adera la teoriile existente asupra originii denumirii orașului Chișinău, nici la cele vechi, nici la cea nouă („ungurească“), pe care ne o prezintă d. Șt. Ciobanu. Din denumirile de mai sus, numai una, cel mult două, par a fi cu adevărat ungurești: ele sunt Ghidighici și Orhei. Aproape sigur slavone sunt Vascăuții și Micăuții și tătarească este Burcut. În ce privește colonizările ungurești, ele sunt sau contemporane pri-

¹⁾ ȘT. CIOBANU. *Chișinăul*, ed. Comis. Monum. Istorice, secția Basarabiei, 1925, pag. 17.

²⁾ *Ibidem*, pag. 13.

melor documente istorice despre Chişinău, sau mai târziu, ceea ce înseamnă că Chişinăul a existat înainte de venirea Ungurilor prin părţile Moldovei.

Socotim că denumirea oraşului Chişinău trebuie să fie pusă în legătură cu cea mai apropiată de figurarea Chişinăului în documente şi cea mai lungă stăpânire barbară în Basarabia, pecenegi-cumană dela sfârşitul secolului al IX-lea şi până la a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Această dominaţiune barbară a produs multe repercusiuni asupra soartei istorice a Românilor şi a lăsat urmele sale şi în cuprinsul actualei Basarabii.

Dacă vom examina codul Cumanilor, vom găsi acolo un cuvânt, care perfect de bine se potriveşte cu denumirea Chişinăului: „Kesenă”. Sensul cuvântului este redat în cuvintele latineşti: „fossa” şi „bustum”, adică ghindichiu sau locul unde se înmormântează morţii, cimitir. Subliniez că în primul document istoric, Chişinăul apare ca „Keşenev”, adică „Kesene” cu sufixul slav „v”, conform cu limba oficială de atunci. Constat că din toate identificările anterioare, cea pe care o propun, este cea mai apropiată de text, s’ar putea spune e singura adecuată lui ¹⁾).

E interesant că şi numele proprietarului localităţii are temeiul în limba cumană; „Akbaş” este compus din „ac”, ce înseamnă „alb” şi „bas”, latineşte „caput” şi „principium”, ce în limba română ar putea fi redat prin „căpetenie”. Deci „Albul şef” sau „şeful alb”—iată sensul numelui, poate po-recla proprietarului acestei localităţi ²⁾).

În documentele istorice posterioare, în loc de „Acbaş” găsim „Albaş”, ce putea să fie o modificare a numelui, adaptată limbii româneşti, în felul „Alb+baş”, prescurtat „Albaş” ³⁾).

Se înţelege că aceeaşi origine are şi „Cheşenăul Mare sau Roşu”, despre care vom vorbi în altă parte a lucrării, un nume însuşit acestui oraş important spre deosebire de satul sau seliştea Chişinău al lui Acbaş, localitate relativ puţin însemnată.

¹⁾ GÉZA KUUN. Ibidem, pag. 262 şi 222. Radicalul denumirii „Kes” înseamnă redat în latineste „vicis”, româneşte „locul” sau „postul”. Ibidem pag. 262 şi 175.

²⁾ Ibidem, pag. 248 şi 108; 299, 109 şi 31.

³⁾ Nu ar fi oare acest Albaş un strămoş al lui Albul, cu care începe neamul lui Giurgiu dela Frătăuşi şi al lui Stanciul părcălabul dela Cetatea-Albă? Genealogia la M. COSTĂCHESCU. *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1931, vol. I, pag. 431—437.

„Chișinăul“ din Transilvania putea să nu aibă nici o legătură cu localitățile acestea din Basarabia, întrucât morminte și cimitire existau oriunde pe teritoriul dominațiunii cumane și „Kesenă“ nu prezintă nimic particular, osebitor.

Din expunerea de mai sus, se vede clar, cât de mare, cu totul nebănuită, a fost influența cumanească asupra Basarabiei, ceea ce ne dovedește că această provincie în perioada cumanică împărtășea soarta întregului pământ românesc.

Comerțul cu Țărnul Mării Negre pe care în timpul Sciților îl făceau Grecii, acum în timpul năvălirilor barbare îl fac *Bizantinii*. Ei servesc de legătură între lumea civilizată a Mediteranei și diferiți barbari, cari știau să prețuiască avantajii acestui comerț. Bizantinii însă, nu recurg la colonizare, ca mijloc mai serios și temeinic de legături comerciale, ci se mărginesc la simplul schimb al mărfurilor, pe care îl asigură numai prin ridicarea castelelor.

În felul acesta pentru nevoile lor, ei în înțelegere cu barbari, au construit, poate prin secolul al VI-lea sau al VII-lea, la limanul Nistrului o cetate, care e posibil să fi fost pe locul actualei Cetății-Albe. În izvoarele istorice din veacul al X-lea, găsim două denumiri ale acestei cetăți, diametral opuse: „*Maurocastron*“ (Cetatea-Neagră) și „*Aspron*“ sau „*Asprocastron*“ (Castelul Alb sau Cetatea-Albă). Această din urmă denumire, a fost întrebuințată de Pecenegi (și eventual de Români). Genovezilor de mai târziu li s'a transmis prima denumire.

Prin ce se explică faptul că una și aceeași cetate părea unora neagră (Grecilor și Genovezilor) și altora albă (Pecenegilor) ?

D. N. Iorga explică acest fapt astfel: „Pentru Pecenegi puteau să fie albe zidurile de piatră ale castelului“, iar pentru Greci „castelul ca o *ruină* putea să fie negru“¹⁾.

Poate ar fi de preferat o altă interpretare. Cetatea la ridicarea ei putea să fie numită *Maurocastron*.

Mai târziu Pecenegii sau Cumanii, sub influență slavonă, o numesc Cetatea-Albă. Era un obicei foarte răspândit la Ruși, de a boteza cu acest nume de Cetate-Albă, sau „Belgorod“, cetăți de piatră, atât la râuri, cât și în câmpie. Aproape fiecare cetate mai mare și mai importantă, dacă nu purta numele simplu de „gorodisce“, „gorodca“, „gorodoc“,

1) *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe*, pag. 27.

etc., adică loc îngrădit și întărit, purta numele de Belgorod. Deci denumirea „Albă” putea să fie pur și simplu un împrumut dela Slăvii din Rusia veche, făcut de Pecenegi sau Cumani.

Dece Genovezii de mai târziu din aceste două denumiri au preferat tocmai pe „Neagră”, nu se știe. Poate din cauza că Cetatea se afla în „Cumania Neagră”, tributară, și denumirea de „Neagră” li se părea mai potrivită.

După cuceririle tătarești, „Maurocastron”, ca nume, dispare, dar nu cu desăvârșire. Francezul Lannoy, care la 1421 vizitase Cetatea-Albă și a lăsat o descriere a călătoriei sale ¹⁾, o numește „Maucastre ou Bellegard”, adică și italienește, cum o numeau în străinătate, și după obiceiul local „Belgorod” (Cetatea-Albă).

Tot în timpul, despre care tratăm, a fost întemeiată și Chilia insulară, Eski-Kilia de azi, denumită mai târziu de Genovezi *Licostomo*. Numele acesta provine dela Lico-Stoma, ce în limba greacă înseamnă „gura lupului”. Probabil acest nume grecesc a fost dat cetății de către ziditorii ei Greci. În secolele XII—XIV o stăpâneau Bizantinii. În izvoare istorice găsim pentru ea diferite denumiri grecești, cari sună: „Kili, Kelion, Kellion, Kellia și Lykostomon”.

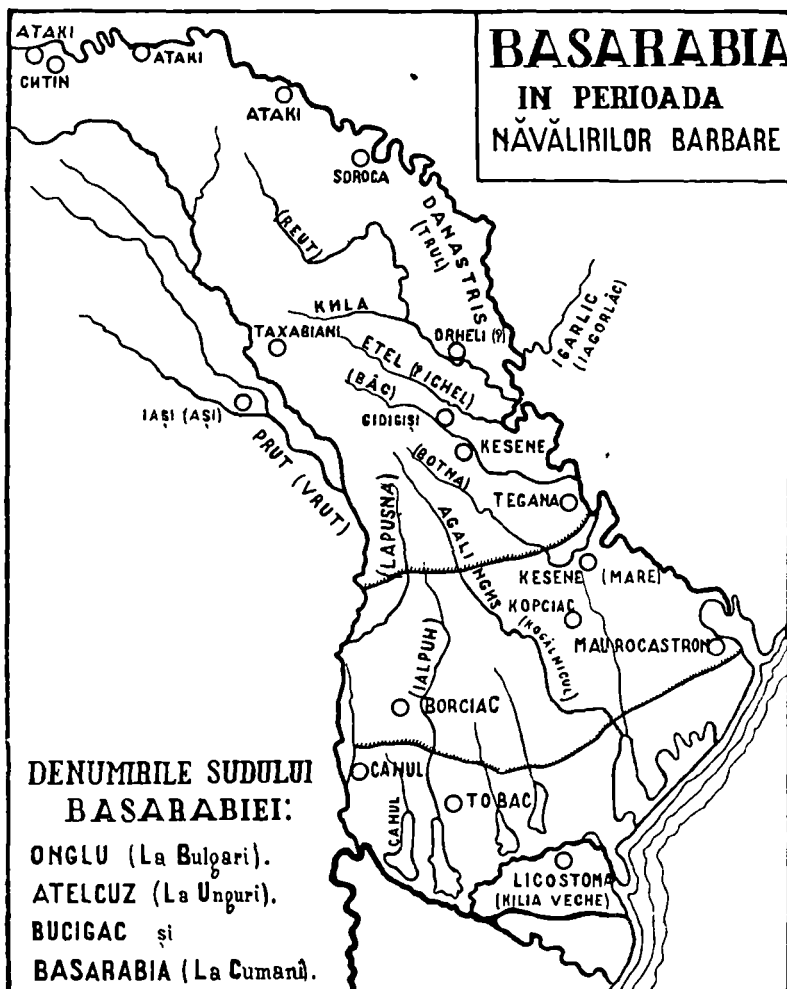
Imperiul bizantin, mai mult teoretic, avea ambele cetăți în posesiunea sa. În secolul al XIII-lea Cetatea-Albă cade sub Tătari, iar Kilia devine un loc de exil pentru unele persoane înalte (ca patriarhul din Constantinopole Iosif, silit să abdice de împăratul Mihail Paleologul). În secolul al XIV-lea Cetatea Kilia e în atârnare economică patriarhală.

Incheind expunerea de față semnalez și o influența barbară asupra unor râuri basarabene, a cărei originea nu este tocmai clară. E vorba de râurile Çahul, Kogâlnicul și afluentul Reutului — Kula. În unele limbi asiatice cuvântul „gul”, „kula”, pe care îl auzim în aceste denumiri, înseamnă izvor, râu. Tot acest cuvânt stă la baza numelor râurilor rusești, cari curg spre Marea Neagră: Tiligul, Ingul, Inguleț ²⁾.

¹⁾ Traducere românească reproducă de B. P. HASDEU în „Arhiva Istorică”, I, 1, p. 130. Traducere rusă de F. BRUN în „Memoriile Societății de Istorie și Antichități din Odessa”, vol. III, pag. 443 ș. u. Scurtă privire la N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, Buc., 1928, vol. I, pag. 56 ș. u.

²⁾ SCHAFARIK. *Ibidem*, § 22. În traducere rusă vol. I, cartea II, pag. 226. Autorul se referă la Köppen. *Ueb. Alterth. u. Kunst.*, p. 29. Cu Kogâlnicul se aseamănă denumirea Agalingus din Tabula Peutingeriană

Harta pe care o prezint aici este bazată în parte pe mărturiile istorice și în parte pe concluzii și presupuneri, sugerate de toponimia istorică a Basarabiei, și prin urmare cuprinde pe lângă date pozitive, ferme, și un element ipotetic.

Am trecut în scurtă revistă toate peripețiile soartei istorice a pământului românesc și mai cu seamă a unei părți din el, Basarabia, sub năvălirile barbare. Care este sensul acestei perioade în destinele neamului?

Această epocă foarte dinamică, uneori învăluită de mister, ne arată viața Românilor, veșnic sub apăsarea hoardelor sălbatice, pe cari le trimiteau una după alta stepele Asiei și steпа rusească. În desfășurarea evenimentelor din acest timp, observăm prezența unui adevărat dramatism istoric. Po-

porului românesc, daco-roman de odinioară, i-se punea problema de o importanță capitală: a birui sau a fi învins, a câștiga preponderența etnică și culturală, sau a fi strivit de roțile trenului nebun, care, aducând mereu năvălitori noi, împrespăta lupta și o îndârjea.

A recunoaște odată pentru totdeauna inferioritatea sa ca număr, ori a găsi în lupta de fiecare zi, metode noi de rezistență și biruință, — iata dilema, pe care o simțeau viu strămoșii noștri. Odată cu dârzenie, altădată cu umilință și abilitate, odată cu arma, altădată cu uneltele agricole în mână, trecea poporul românesc prin toate obstacolele și prin toate primejdiile, pe cari i-le așternea vieața. El a ieșit victorios din momente foarte critice, unice în vieața lui, pline de amenințare de piere. Câte și câte morminte ale diferitelor ginți știe bătrâna istorie?! Multe din ele au căzut pe câmpul luptelor politice, economice, sociale și culturale. Foarte multe au dispărut complect, lăsând numai urme slabe ale influenței lor.

Poporul românesc și-a menținut pozițiile câștigate, înmulțind și întărind patrimoniul sufletesc și material, cu care a pornit pe scena istorică. La baza sa etnică și culturală, daco-romană, el a adăugat diferite alte elemente, devenind puțin got, puțin gepid, puțin bulgar și mai mult decât puțin slav, cuman, etc. etc. Cu toate acestea, dintr'un astfel de amalgam, el a știut să creeze ceva unitar și individual. Bazându-se pe aceasta, el a căpătat cu deplin drept un loc de cinste în comunitatea popoarelor lumii.

Epoca năvălirilor barbare nu merită nici într'un caz disprețul, fiind parte componentă a istoriei naționale, inerentă ei-

PARTEA III.

INCERCĂRI DE ORGANIZARE POLITICĂ. EPOCA PRIMITIVĂ

CAPITOLUL 10.

Chestiunea Românilor.

Perioada năvălirilor barbare durează, de fapt, până la veacul al XIII-lea inclusiv, cuprinzând și năvălirea ultimilor năvălitori — Tătari. Însă am socotit de cuviință să separ într'o expunere aparte veacurile XII și XIII, pentru a le trata sub un aspect special. Acesta este timpul primelor încercări de organizare politică. Acum se manifestă spiritul național de adunare la un loc a tuturor branșelor răslețite și dispartate a poporului român, care caută să iasă din regimul social primitiv, gentilic, și să promoveze un regim nou, bazat pe principiul teritorial. În aceste timpuri se naște statul românesc. Dar înainte de a trece la primele încercări de organizare politică, e nevoie în prealabil să răspundem la o întrebare, pe care am atins-o într'o măsură oarecare: dacă barbarii au stăpânit pământul românesc un timp foarte îndelungat, unde au fost atunci Daco-romanii?

Românii apar sub numele lor pe acest pământ, abia în veacul al XI-lea și al XII-lea și e firescă întrebarea, unde locuiau ei secole întregi dela retragerea legiunilor aureliane?

Această întrebare, pe care istoricii o numesc „chestiunea Românilor”, a provocat diferite răspunsuri. Lipsa de material pozitiv a ajutat nașterea teoriilor, diametral opuse. Pe când unii afirmă continuitatea elementului daco-român de-a stânga Dunării, alții o contestă.

Primul care a formulat obiecțiuni împotriva continuității a fost Sulzer¹⁾. La el găsim într'o formă inițială toate elementele teoriei posterioare, dezvoltate de Roesler. El scrie

¹⁾ FR. JOS. SULZER. *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781—1782, vol II, pag. 12—20, 52—60 ș, a.

că actualii Valahi nu sunt aborigeni ai pământului lor, ci un popor venit mai târziu, din Illyria, Macedonia sau munții Haemus, deci din Sudul Dunării. Dacă, se întreabă el, Valahii au trăit întotdeauna în Dacia, de ce nu și-au păstrat acest nume? De ce Românii din Transilvania nu-și numesc țara, în care trăiesc, cu un nume românesc, ci Ardeal, nume unguresc Erdeli, ceea ce înseamnă regiunea pădurilor?

Încă nu se poate spune precis, dacă trebuie să socotim pe Valahi ca trăgându-se din Romani sau din Slavi, cu cari au atâta asemănare în obiceiuri.

La această teză Robert Roesler a adăugat că elementul dac supus, care nutrea ură în contra Romei, nu a intrat în contact cu cultura romană¹⁾. Dacia era o provincie pur colonială. Romanismul nu avea în ea rădăcini serioase. După părăsirea Daciei de Aurelian, au început invaziile barbare, din cari cea slavă a contribuit foarte mult la schimbarea desăvârșită a caracterului etnic al Dacilor. Aceasta s'a produs pe la mijlocul secolului al VI-lea d. H. Românii erau concentrați în Tessalia, Illyria, Moesia și Sciția. Numai pe la sfârșitul veacului al XII, ei din nou au trecut pe partea stângă a Dunării.

Aceeași teză a fost susținută și de istoricul ungar P. Hunfalvy, care afirmă că Românii sunt Moesi și Bessi romanizați, veniți să se stabilească de-a stânga Dunării prin secolul al X-lea. Această teorie a atras de partea sa și pe alți istorici străini, ca spre exemplu pe C. de la Berge²⁾.

Am dat mai sus răspuns la obiecțiunile, făcute de teoria discontinuității, prin afirmarea șederii continue a Dacoromanilor în fostele provincii romane: Dacia și Moesia Inferior. În felul acesta se distruge baza principală a acestei teorii.

În ce privește întrebarea, de ce nu s'a păstrat numele Dacia și de ce Transilvania se numește la Români Ardeal și nu altfel, e suficient să remarcăm că autorul nu vrea să țină socoteală de presiunea năvălitorilor. Dacă s'ar fi păstrat denumirea Dacia, apoi probabil nu am fi discutat noi acumă această chestiune, chestiunea așa zisă a Românilor.

Pe de altă parte, afirmația lui Roesler, cum că Dacii nu au intrat în contact cu cultura romană, este neserioasă.

¹⁾ R. ROESLER. *Romänische Studien*, Leipzig, pag. 45, 75, 116—136 ș. a.

²⁾ P. HUNFALVY. *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen, 1883. C. de la BERGE. Op. cit.

întrucât se izbește de persistența acestei culturi pe pământul actual românesc. Unde găsim explicația ei, dacă nu în romanizarea Dacilor?

Cealaltă teorie este teoria continuității, pe care o susțin istoricii români A. Xenopol, B. P. Hasdeu, N. Iorga, D. Onciul C. C. Giurescu ș. a., iar din străinii, mai ales Jung, Pic, Borețki—Bergfeld în cartea sa de popularizare a istoriei Românilor în limba rusă, ș. a. ¹⁾).

Am arătat mai sus motivele, pentru cari se afirmă că Românii sau Daco-romanii sunt descendenți ai populației romanizate din Dacia, care a continuat să locuiască în această provincie și după părăsirea ei de către Aurelian. E locul să adaogăm aci, că teoria discontinuității a avut darul să producă o impresie profundă asupra celeilalte teorii, în urma cărui fapt partizanii continuității pe lângă recunoașterea locuirii permanente a Daco-romanilor de-a-stânga Dunării, au mai admis și mutarea în aceste părți a elementelor române din dreapta acestui fluviu. În procesul de formare a naționalității române, unii dau mai multă însemnătate elementelor rămase, alții trec centrul gravității asupra elementelor române, venite din dreapta Dunării.

Se pare că cea mai pronunțată poziție în această din urmă direcție, o ocupă Alexandru Philippide, care aduce în discuție următoarele considerente ²⁾:

Din timpul când Pannonia Inferior a fost ocupată de Huni în anul 377, „romanismul s'a dezvoltat numai în peninsula balcanică”. „Populația romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, cât nu va fi fugit de-a dreapta Dunării, a dispărut în mijlocul barbarilor, iar populația mult mai deasă romană din Dacia, din partea transdanubiană a Moesiei Superior și din Sud-Estul Pannoniei Inferior, a fost

¹⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor și teoria lui Roesler*, Iași, 1884.

B. P. HASDEU. *Istoria critică a Românilor*, Buc., 1875, vol. I, p. 305—307.

N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I.

D. ONCIUL. *Originile principatelor române, 1899. Teoria lui Roesler* („Convorbiri literare” XIX, 1886), și *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor*, Buc. 1902.

C. C. GIURESCU. *Istoria Românilor*, vol. I.

JULIUS JUNG. *Roemer und Romanen in den Donauländern*. Innsbrukt. 1877 (2 ed. 1887).

JOS. LAD. PIC. *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880.

BOREȚKI—BERGFELD. *Istoria României*, S. Pet., 1909. (în l. rusă), pag. 16.

²⁾ *Originea Românilor*, Iași, 1926, pag. 854—858 ș. a.

strămutată în mare parte de-a-dreapta fluviului, iar câtă a mai rămas pe loc, ori s'a contopit cu năvălitori, ori s'a păstrat până la venirea Românilor de peste Dunăre, cu cari s'a asimilat complet din punct de vedere al limbii". Până în secolul VI licăreau încă cele din urmă forțe de romanizare. Dacii romanizați în însăși Dacia, au fost puțini la număr.

De aceea la formarea națiunii române au contribuit Dacii de-a dreapta Dunării, din Moesia Superior și Moesia Inferior. La elementele romanizate s'au mai adăogat : Alanii, Aștingii (Vandalii), Avarii, Bastarnii, Bessii, Carpii, Gemandrii, Gepizii, Germanii de neam nehotărît, Goții, Herulii, Hunii, Marcomanii, Sadagarii, Sarmatii, Scyrii, Slavii, Tائفalii, Vandalii. Au năvălit fără însă a se stabili : Boranii, Bulgarii, Costabocii, Peucii sau Peucinii, Roxolanii, Urugundii. Din conglomeratul acesta s'a născut limba românească în urma „preponderenței pe care a avut-o unul din neamuri, cel thrac“. Când s'au scurs Românii pe partea stângă a Dunării, nu se știe precis. Se poate presupune numai, că aceasta s'a înfăptuit treptat dela începutul secolului al VII-lea și s'a terminat pe la întâia jumătate a secolului al XIII-lea, inclusiv. Se poate observa ușor că această părere e aproape în favoarea discontinuității.

O părere asemănătoare însă fără precizări și amănunte, susținea înainte de A. Philippide, Eudoxiu Hurmuzaki. El afirmă că poporul mixt al Vlahilor (Românilor) s'a născut grație contopirii în una a elementelor autohtone din Moesia, a locuitorilor romani de odinioară din orașele dunărene și a celor strămutați pe malul drept al Dunării de împăratul Aurelian. Plămădirea naționalității române s'a făcut în muntele Haemus. În al nouălea secol d. H., în timpul Imperiului Valaho-bulgar, stăpânirea lui fiind întinsă și peste malul stâng al Dunării, aceste elemente au trecut în Valahia și au populat-o ¹⁾).

La cellalt pol extrem se află A. Xenopol și B. P. Hasdeu. Primul afirmă că Românii nu au putut veni din Moesia, deoarece în ea era puțină populație romanizată. Naționalitatea română a fost formată exclusiv din Daco-romanii, coboriți din munții Ardealului ²⁾. B. P. Hasdeu arată că elementele romanizate s'au retras după părăsirea Daciei de Ro-

¹⁾ EUDOXIU HURMUZAKI. *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, Buc., 1878, vol. I, pag. 11.

²⁾ *Istoria Românilor*, vol. I, p. 233.

mani, în Oltenia până la Valea Hațegului. Acolo s'a născut și s'a dezvoltat naționalitatea română. Dela secolul VI și până la XIV, „Oltenii s'au lățit peste Ardeal, Temișana, Muntenia, etc.”¹⁾.

Ceilalți autori presupun că naționalitatea română s'a dezvoltat atât datorită elementelor rămase în fosta Dacie, cât și celor venite din dreapta Dunării. Cei mai mulți afirmă că Daco-romanii s'au retras în munți, ocupându-se cu păstoritul, și au fost apoi ajutați de elementele din partea dreaptă a Dunării, cari au trecut pe malul stâng al acestui fluviu, în timpul Imperiului bulgar și mai înainte chiar. Pic precizează că Dacii s'au retras în munții Apusului, începând dela Marmaroș până în Sud-Vestul Transilvaniei²⁾.

D. Onciul împărtășește părerea lui B. P. Hasdeu că Românii au trăit după părăsirea Daciei în Oltenia și Sud-Vestul Transilvaniei și totodată regretă că Xenopol n'a admis existența populației romanizate în Moesia. Admițând această din urmă posibilitate, s'ar ușura sarcina de a explica unitatea dialectelor române și nu ar fi fost pentru A. Xenopol nevoie de a tăgădui rudenia Macedo-românilor cu Daco-romani³⁾.

Un loc cu totul aparte îl ocupă G. Șincai și P. Maior, după a căror părere, menționată de mine mai sus, Românii nu ar fi fost elementele romanizate din Dacia, ci descendenții coloniștilor din această provincie, neamestecați cu Daci.

Acest punct de vedere le este sugerat de așa zisă „veche tradițiune istorică”, despre care vorbește D. Onciul în mica sa monografie și pe care o caracterizează astfel: vechea tradiție istorică este precizată de Bonfini prin mărturiile scriitorilor antici. Bonfini (†1502), un umanist italian din epoca renașterii și istoriograf al Ungariei la curtea regelui Matias Corvin, a dat cea dintâi expunere istorică despre începutul Românilor („*Rerum Hungaricarum Decades*”, 1771). Tratând în scrierea sa asupra istoriei Ungariei, despre Dacia și chestiuni legate cu istoria ei, el socotea pe Români ca urmași ai coloniștilor romani. În timpul năvălirii, Romanii rămași în

¹⁾ *Istoria critică a Românilor*, vol. I, Buc. 1876, pag. 305-307.

²⁾ J. L. PIC. *Ibidem*.

³⁾ *Teoria lui Roesler*, pag. 180—181. Comp. deasemenea: *Originile principatelor române*, pag. 12, *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor*, pag. 16, și *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, Anal. Ac. Rou., Memor. Secț. Ist., seria II, vol. XXIX, pag. 566—585 (o bibliografie abundentă).

Dacia, s'au refugiat în munți. Urmașii lor s'au coborât în văi la descălecarea Țării Românești și a Moldovei ¹⁾.

D. Onciul, deși pretinde că este și el de acord cu tradițiunea istorică, se îndepărtează de ea, făcând concesiune „curentului autohtoniei“, întemeiat cel dintâiu de Thunmann (Untersuchungen über die Geschichte des östlichen europäischen Völker, 1774), care la baza istoriei Românilor pune pe Daci și urmașii lor. Această concesiune se învederează prin următoarea afirmațiune: „Tradiția istorică nu exclude că la formarea naționalității române în Dacia au contribuit bine înțeles și elementul autohton romanizat, ca și cel român transdanubian. Dar aceste elemente mai mult sau mai puțin accesorii, nu puteau să aibă însemnătatea ce le dau teoriile contrare“ ²⁾.

În starea actuală a istoriografiei române, „vechea tradiție“ atât în forma ei curată, cât și în cea slăbită prin concesiuni, nu mai joacă nici un rol. Ca punct de plecare pentru istoria Românilor servește nu „coloniștii romani“, ci Dacii și Geții romanizați.

Prin urmare teoria continuității daco-romane pe pământul românesc a luat două forme: 1] *forma monistă*, dacă în aprecierea rolului elementelor în procesul de formare a naționalității române se pune accentul pe un singur element, fie el autohton stabil și permanent pe malul stâng al Dunării, fie venit aci din partea dreaptă a acestui fluviu, sau 2] *forma dualistă*, dacă se dă însemnătate în măsură egală, sau aproape egală, ambelor elemente.

Care din ele corespunde cu realitatea istorică?

Pentru a răspunde la această întrebare trebuie întâiu să ne dăm bine seama, dacă elementele rămase în fosta Dacie după părăsirea ei de Romani, erau în stare singure, fără nici un ajutor din afară, după atâtea năvăliri barbare, să înjghebe „Țara românească“. Se pare că răspunsul negativ nu provoacă nici o îndoială. Românii nu erau nimicțiți, însă nu se simțeau în stare să întemeieze statul românesc, fără un aflux de populație în împrejurări favorabile, din dreapta Dunării. Prin urmare teoria monistă cade dela sine.

Inseamnă oare aceasta că ne poate satisface teoria dualistă? Noi știm că statele române Muntenia și Moldova s'au întemeiat pe două căi diferite. Moldova nu este un produs

¹⁾ *Tradițiunea istorică*, ibidem, pag. 578 și 573.

²⁾ *Ibidem*, pag. 584.

al întinderii muntenești, ci un rezultat al descălecării din Maramureș, cel puțin după concepția cronicarilor, deci începutul țării moldovenești are un caracter pronunțat nordic. Având aceasta în vedere, teoria continuității daco-romane pe pământul românesc, ar trebui să ia o formă a unei teorii trialiste.

De fapt, însă, nici în felul acesta adevărul istoric nu ar fi complet descoperit. Ar mai rămâne întrebarea, ce anume elemente au descălecat din Maramureș și dacă ele au fost suficiente ca număr, și tari ca forță, pentru întemeierea unui stat nou. Credem că nu, și că era necesar un surplus de forțe românești din afară, pentru ca să apară pe scena istorică statul moldovenesc. De unde puteau veni ele? Dela Nord de Nistru, din acele locuri, unde răsar într'o formă nehotărîtă și oarecum misterioasă, primele încercări de organizare politică românească.

Afirmația noastră pare a fi prea apodictică și, poate, îndoielnică. Deocamdată punem numai această problemă pentru a aduce mai târziu argumente în sprijinul tezei noastre. În cazul dacă o admitem, înseamnă că procesul de organizare politică a Românilor nu a fost unitar, ci multilateral, și teoria continuității *ipso facto* se transformă într'o *teorie pluralistă*. Pentru Muntenia — din Sud de Dunăre și pentru Moldova — din Nord de Nistru, s'au scurs elementele românești spre a pune baza formațiunilor politice. *Numai cu ajutorul românimiț din toate părțile, a devenit posibilă crearea statelor române.*

Pentru a proba această teză e nevoie să arătăm întâiu, cum a devenit posibilă scurgerea pe pământul românesc a elementelor române din Sud de Dunăre și apoi să trecem la cealaltă chestiune a imigrării Românilor în Moldova dela Nord.

CAPITOLUL 11.

Primele începuturi ale organizației politice.

Imperiul valaho-bulgar.

Cu totul pe neașteptate, dintr'o mișcare populară în contra oprimirii bizantine apare în an. 1185 Imperiul valaho-bulgar ¹⁾. Cu intenția de a aduna bani pentru celebrarea fastuoasă a nunții sale cu fiica regelui ungar Bela a III-lea, împăratul Isac al II-lea Anghelos a decretat dări noi în natură, cari trebuiau să fie luate depe vite. Aceste dări au lovit greu mai ales în păstorii români din munții Haemus. Ei trimit pe doi frați Petru și Asan în solie la împărat. Frații însă se întorc fără nici un rezultat. Ba Asan a mai fost și pălmuit. Petru și Asan se hotărăsc a îndemna poporul român la răsculare și reușesc să provoace revolta. Împreună cu Românii se răscoală și Bulgarii. Asan este proclamat rege.

Românii și Bulgarii au dus cu succes multe lupte împotriva Bizantinilor. După o înfrângere Petru și Asan fug peste Dunăre la Cumani, cari stăpâneau atunci pământul Munteniei. Obținând ajutorul lor, frații din nou apar la Sudul Dunării și pradă Tracia ²⁾.

Isac Anghelos întreprinde o expediție, dar este înfrânt și în 1195 e detronat. Urmașul lui, Alexie al III-lea Anghelos (1195 – 1203), în ceea ce privește luptele cu Valahii și Bulgarii,

¹⁾ C. JIRECEK. Ibidem, cap. XIV, după trad. rusă, pag. 295 ș. u

A. POGODIN. Ibidem, pag. 67 ș. u.

V. VASILIEVSCHI. *Vizantia i peceneghi* (Bizanțul și Pecenegii). Revista Ministerului Instrucțiunii Publice, S.-Pet., 1871, No. 11 și 12.

A. D. XENOPOL. *L'empire valacho-bulgare*. „Rev. Histor.” t. 47, 1891. pag. 277 – 308.

A. D. XENOPOL *Istoria Românilor*, vol. II, pag. 223 – 256.

N. IORGA. *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, Buc. 1919,

CONST. C. GIURESCU. *Despre Vlahia Asaneștilor*, Cluj, 1931.

²⁾ La Niketas Choniates găsim povestirea epopeei valaho-bulgare. NIKETAS CHONIATES. *De Isaacio Angelo*, lib. I, 5. Traducerea parțială de G. Murnu. Anal. Acad. Rom. Memor. Secț. Istor. seria II, vol. XXVIII, Buc. 1906, pag. 377 – 462. Despre acest istoric interesant: K. KRUMBACHER *Geschichte der byzantinischen Literatur*, 2 Aufl., München, 1897, și F. USPENSCHI. *Autorul bizantin Niketas Choniates*, S.-Pet., 1874. (în limba rusă).

nu este nici el mai fericit. În 1196 moare Asan, asasinat de un boier Ivanco, care pune mâna și pe capitala Imperiului valaho-bulgar Târnovo, o cetate din Haemus. Fiind urmărit de Petru, el fuge la Constantinopole. În anul următor (1197) aceeași soartă tragică o are și Petru, fiind ucis de boierii nemulțumiți.

Scaunul vacant îl ocupă al treilea frate Ioniță, care în scurt timp reușește nu numai să lărgească hotarele Imperiului valaho-bulgar, ci să fie recunoscut de Bizantini și de Papă ca rege. În 1204 cardinalul Leo unge pe arhiepiscopul Vasilie din Târnovo ca primat al Bulgarilor și Vlahilor, iar pe Ioniță ca rege. În schimb Ioniță îi trimite papei o scrisoare de supunere Romei a bisericii valaho-bulgare.

În același an în Imperiul bizantin are loc un eveniment foarte important: cavalerii, porniți în cruciata a IV, ocupă Constantinopole și întemeiază „Imperiul latin”, sub conducerea lui Balduin de Flandra. Ioniță cere să fie recunoscut de ei, însă primește un răspuns negativ, în urma căruia se nasc lupte între el și Latinii. În 1205 se produce o luptă la Adrianopole, între Ioniță, ajutat de Cumani, de o parte și armata lui Balduin de altă parte. „Latinenii” au fost zdrobiți. Balduin cade prizonier, este dus la Târnovo și moare în chinuri. Fratele lui Balduin Henric, ia acum frânele Imperiului latin. Ioniță continuă lupta, însă în timpul asediului orașului Salonik, este omorât de comandantul cuman, aliatul său, Manaster.

Lui Ioniță îi urmează întâiu Borilă (1207—1218) și apoi Ioan Asan al II-lea, fiul lui Asan (1218—1241), care se laudă că „a cucerit toate țările dela Adrianopole până la Durazzo, țara grecească, cea albaneză și cea sârbească”. Pe la mijlocul secolului al XIII dinastia Asăneștilor se stinge.

Asan, Petru și Ioniță au fost, după aratările izvoarelor istorice, Vlahi sau Români, deși însuși numele de Asan este cuman ¹⁾).

După moartea lui Ioniță, elementul român în Imperiul valaho-bulgar slăbește și dispare. Imperiul se transformă într'un stat exclusiv bulgar.

Cu existența istorică a acestui Imperiu este legată o controversă printre istoricii români. Unii, ca D. Onciul, afirmă că el s'ar fi întins pe partea stângă a Dunării, și după defacerea sa, a dat naștere Munteniei. Alții referindu-se la tă-

¹⁾ În cronică rusă a lui Nestor întâlnim numele Osen sau Asen, ca nume de principe cuman.

cerea izvoarelor în această privință, refuză să admită o astfel de lățire a Imperiului, și explică dispariția populației române din cuprinsul lui, atât prin desnaționalizarea ei în mijlocul Slavilor, cât și prin emigrările pe partea stânga a Dunării. A. Xenopol combate ambele păreri pe motivul că între Românii din Nord și cei din Sud „ca un cuiu despărțitor s'a introdus năvălirea Slavilor“, cari ocupau Moesia. „Fiecare din aceste popoare (române)—scrie A. Xenopol—își urmărește calea sa deosebită, și ei nu mai venită în nici o atingere unul cu altul, decât doar în chip individual și întâmplător. Românii din Impărăția Asanilor nu au trecut nici când în Dacia Traiană, nici aceștia nu au venit aici din statul Româno-Bulgar“¹⁾).

Argumentul principal, pe care îl invoacă autorul, nu este convingător. Populația slavă nu a putut opri legăturile între ambele maluri ale Dunării, după cum de fapt ea nu a oprit nici înțelegerea între Asan și Cumanii și ajutorul lor peste Dunăre.

Râvna autorului de a nu recunoaște nici o posibilitate, cât de mică, a trecerii elementului român din partea dreaptă a Dunării pe cea din stânga, își are explicația în spiritul lui rectiliniar și combativ, provocat de teoria lui Roesler. I se pare, că admitând posibilitatea trecerii Românilor la Nord, în mod indirect se dă sprijin teoriei lui Roesler, care afirmă că Românii au emigrat pe pământul lor, târziu, din dreapta Dunării. În realitate, nu această parte a teoriei lui Roesler este esențială. După cum am văzut, miezul acestei teorii îl formează afirmația că Daco-romanii n'au rămas în fosta Dacie Romană, după părăsirea ei de Aurelian. Celelalte păreri ale lui, nu sunt legate în mod absolut și irevocabil cu teza de bază, deci acceptarea lor nu ar însemna încă raliere la teoria lui Roesler în general.

Pe de altă parte, ar fi prea artificial să explicăm dispariția, oarecum bruscă, din compunerea Imperiului valahobulgar, a Românilor, prin emigrarea lor la Sudul Balcanilor sau prin desnaționalizare. Unii din ei și-au pierdut obârșia, alții au emigrat, poate la Sud, însă cea mai mare parte, partea covârșitoare a acestei populații, neapărat, trebuia să fi trecut Dunărea, ajutând astfel cristalizarea națională a românimii la Nordul Dunării.

¹⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. II, pag. 253—254.

Voevodate și cnezate românești.

Așezările Românilor pe pământul românesc devin din ce în ce mai compacte. La venirea Ungurilor în Transilvania, existau dincolo de munții Carpați, trei voevodate : a lui Menumort, a lui Gelu și a lui Glad, toate trei populate de Români. Pe la începutul secolului al XIII-lea există țara Făgărașului, care se numește „terra Blacorum”. În jurul orașului Turnu-Severin apare Banatul Severinului, întemeiat de Unguri, care avea o populație română, condusă de ban, guvernator unguresc.

În 1247 regele Ungariei Bela IV, a dăruit Ioaniților, cavaleri ai ordinului Sfântului Ioan din Ierusalim, „țara Severinului” cu munții ce țin de dânsa și cu toate celelalte dependințe, de asemenea cu cnezatele lui Ioan și Farcaș, până la râul Olt, afară de țara cnezatului lui Litovoi Voevod, pe care o lăsăm Românilor precum au ținut-o ei până acum”. S'a cedat o jumătate din toate foloasele și veniturile. În afară de aceasta se mai dă ordinului „întreaga Cumanie dela râul Olt și dela Alpii Transilvani, în aceleași condițiuni, ca și țara Severinului, afară de țara lui Seneslau, voevodul Românilor, pe care o lăsăm acestora ca să o ție ca și până acum, în aceleași condițiuni, ca și cele amintite mai sus pentru țara Litua”. Avem aci o dovadă a existenței a două voevodate independente sau cel mult tributare regilor unguri, pe malul drept al Oltului în Oltenia a lui Litovoiu, celălalt la răsărit de acest râu, a lui Seneslau, precum și a voevodatelor, din punct de vedere politic mai inferioare, decât acestea, conduse de Ioan și Farcaș.

Poate nu este lipsită de temei și ipoteza d-lui N. Iorga și Bănescu, cum că cnezatele lui Tatos (zis și Halis), Sestlav și Sața sau Sacea, cari se întindeau încă la sfârșitul veacului al XI-lea la Dunărea de jos în Dobrogea, dela Silistra și până dincolo de Vicina, erau românești ¹⁾.

¹⁾ N. IORGA. *Cele dintâiu cristalizări de Stat ale Românilor*. „Revista Ist.”, 1919, pag. 103—113.

N. BĂNESCU. *Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor dela Dunărea de jos*. Anuarul Ist. Naționale, Cluj, I, 1921—1922, pag. 138—160.

N. IORGA. *Istoria Românilor și a civilizației lor*, Buc. 1930, pag. 60. Critica acestei păreri vezi la : CONSTANTIN C. GIURESCU. *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Buc. 1932, pag. 48 și 116, și *Istoria Românilor*, vol I, pag. 311—312. V. BOGREA în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, I, 1921—1922, pag. 380, II, 1923, p. 353, III, 1924—1925, p. 509—511. I. FERENȚ, Ibidem pag. 17.

Prin urmare toate acestea ne servesc de dovadă că în ciuda năvălirilor barbare Români continuau să existe pe pământul românesc și aveau așezări sociale rudimentare, pentru ca fiind ajutați de scurgerea românimii din alte părți, să întemeieze statele românești. Din Sudul Dunării au venit Valahii, părăsind Imperiul valaho-bulgar. Cine a venit din Nord și Est? La această întrebare ne va răspunde examinarea datelor despre Brodnici, Bolohoveni și Berladnici.

Țara Brodnicilor.

Brodnicii prezintă pentru istoriografia noastră una din cele mai interesante probleme, întrucât există de mult bănuiala că ei erau Români și este sigur că locuiau în mare parte și în afara granițelor noastre actuale. Vom examina întâiu izvoarele, cari au dat prilej să se vörbească de această chestiune, apoi părerile emise, și în sfârșit vom încerca să-i dăm o deslegare, trăgând concluzii.

De Brodnici se vorbește în două diplome ale regilor unguri, în două bule ale papilor și în cronice (ruse și bizantine). Iată conținutul acestor mențiuni:

În anul 1222, la 7 Maiu, regele Ungariei Andrei al II-lea, confirmă donațiunea ce o făcuse mai înainte Cavalerilor Teutoni din țara Bârsei și le concede să nu plătească nici o vamă, când vor trece prin țara Secuilor (per terram Siculo-rum) sau prin țara Românilor (per terram Blacorum). În diploma, prin care se dă acest privilegiu și care a fost confirmată și de Papa la 19 Decembrie 1222, între altele se vorbește și de granițele Brodnicilor, în felul următor : „Castrum, quod Cruceburg nominatur, a fine terre Cruceburg terram que vadit usque ad terminos Prodnicorum et ab indaginibus Almaye in parte altera vadit usque ortum aquae, que vocatur Burza, et inde progreditur usque ad Danubium" ¹⁾). Prin urmare este vorba de castelul Crucii Cruceburg și de un teritoriu care duce până la hotarele Brodnicilor. Țara Brodnicilor este în afară de Carpați, în afară de „Montes Nivium". Acestea sunt primele trăsături, pe cari le culegem pentru definirea Brodnicilor din acest prețios document istoric.

E interesant că bula papală din 1222 „Inter regalis excelentiae insignia", prin care Honoriu III (1216–1227) con-

¹⁾ ZIMMERMANN—WERNER—MÜLLER. *Urkundenbuch*, Hermanstadt, 1892, vol. I, p. 19—23. La E. HURMUZAKI. *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I, Buc. 1887, pag. 74—76.

firmă diploma lui Andrei II, regele Ungariei, așa cum a fost cunoscută la început, conținea în loc de „ad terminos Prodnicorum“ — „ad terminos Blacorum“. Această înlocuire a numelui Brodnicilor cu numele de Valachi, adică Români, a dat prilej lui Hunfalvy să emită părerea că Brodnicii sunt Români¹⁾, părerea împărtășită apoi de Radu Rosetti²⁾, de A. Bunea³⁾, și Romulus Cândea⁴⁾. Când s'a publicat textul critic al acestei bule la Zimmermann, s'a văzut că în original stă tot „Prodnicorum“, și nu „Blacorum“.

Versiunea „ad terminos Blacorum“, avea de bază „un copilariu dela începutul secolului al XV-lea, al cărui autor propune deci cea dintâiu identificare a Brodnicilor cu Români“⁵⁾.

Iată și celelalte documente.

În 1227 papa Grigorie IX numește pe arhiepiscopul din Strigona ca legat apostolic în țara Cumanilor și în țara vecină cu ei, Brodnic, pe care crede să-o convertească („in Cumania et Brodnic terra illa vecina, de cuius gentis conversione speratur“), și îl autoriză să predice, să boteze, să înființeze biserici și să numească preoți și episcopi⁶⁾.

În 1254 Bela IV, regele Ungariei, scrie papei Inocențiu IV că Tătarii voiesc să năvălească din nou asupra Ungariei și roagă pe pontifice să-i dea ajutor în contra Tătarilor, precum și în contra Rutenilor, Cumanilor, Brodnicilor, popoare vecine cu Ungaria din partea de răsărit, și în contra Bulgarilor și Bosniacilor. Regele se plânge că aceste popoare ascultă de Tătari⁷⁾.

¹⁾ HUNFALVY. *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien — Teschen 1883, p. 83.

²⁾ *Brodnicii*. Revista Nouă, III, Buc. 1890, pag. 61.

³⁾ A. BUNEA. *Incercare de istoria Românilor până la 1382*, Buc. 1912, p. 129.

⁴⁾ ROMULUS CÂNDEA. *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern*. Leipzig, 1917, p. 3.

⁵⁾ N. IORGA. *Brodnicii și Români*. O problemă din vechea istorie a Românilor. Mem. Sect. Ist. Ac. Rom., seria 3, tomul VIII, 1927—1928, pag. 148.

⁶⁾ E. HURMUZAKI. *Ibidem*, pag. 102.

⁷⁾ *Ibidem*, pag. 259—262: „Quasi ovile septibus sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, Cumanorum, *Brodnicorum* a parte orientis; Bulgarorum et Boznensium hereticorum: a parte meridiei, contra quos etiam ad presens per nostrum exercitum dimicamus; Alamanorum vero a parte occidentis et aquilonis, a quibus propter consimilem professionem fidei.“ Și în alte parte: „Et specialiter regiones, que ex parte orientis cum regno nostro conterminantur, sunt *Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria*, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant, ymmo etiam contra totam cristianitatem condixerunt“.

Din aceste documente se desprinde că Brodnicii erau un stat, o țară (terra), vecină cu Ruscia (Galiția), cel puțin în 1254, și cu Cumania.

Pentru prima dată se pomenește în cronicile despre Brodnici în anul 1147. Ei apar pe malurile râului Oca, un afluent al fluviului Volga, alături de Cumani, ajutând pe principele rus Sviatoslav, în următoarele împrejurări ¹⁾. Există atunci o mare ceartă între principele Iziaslav Mstislavici, marele principe al Chievului, și Sviatoslav Olgovici, principe al Novgorodului-Seversk, care și-a găsit aliați în Polovți (principii Tiunrak și Camos), Ivan Berladnic și puternicul Iurii Dolgoruchii din principatul Suzdali. Sviatoslav avea ca țintă dobândirea scaunului din Chiev. După un atac din partea lui Iziaslav, Sviatoslav fuge la Nord înspre Briansk și Caraciov. Fiind urmărit de drugina chieveană sub conducerea lui Șvarn cu 3.000 de pedestri, Sviatoslav fuge mai departe în țara Viaticilor (la Nord-Est).

Aflându-se la Poltesc (probabil Poloțc), îi vin în ajutor din partea lui Iurie Dolgorukii, 1.000 de oameni „Breni...ți“, „drugina Belozerscaia“. Probabil e vorba de „Brodnici“, cari, de mai multe ori în cronicile ruse se numesc „Broniki“. Faptul că ei sunt numiți „drugina Belozerscaia“ înseamnă că ei erau angajați de principele Iurii Dolgorukii să fie de pază la punctul cel mai nordic al principatului Suzdal „Beloozero“ (Lacul alb). Angajarea de drugină era în obiceiul timpului. Fiecare principe avea pe oamenii săi, cari îl ajutau la îndeplinirea funcțiunilor, în primul rând la paza și asigurarea păcii atât în interiorul țării, cât și la granițele ei.

Această știre pe care o conține cronica mănăstirii Sfântului Ipatie se redă altfel în cronica Niconova. Acolo se spune că Iurii Dolgoruki din Suzdali, i-a trimis lui Sviatoslav în ajutor 14.000 Bronici, fără a arăta, de unde s'au luat ei: din drugina sa proprie, sau din țara Brodnicilor ²⁾.

Sviatoslav pleacă în sfârșit la Deviogorsk, unde îi mai vin în ajutor, un grup de Polovți (Cumani) și Brodnicii. Cred că acești din urmă Brodnici erau veniți din țara Brodnicilor, întrucât lipsește indicația, că sunt „druginici“.

E interesant că Ivan Berladnic îl părăsește pe Sviatos-

¹⁾ *Cronica Ipatievcaia*, Colecția completă a cronicelor ruse, ed. Comisiunii Arheografice, vol. II, S.-Pet., 1843, pag. 27, 29, 30, 31—34 Comp. D. ILOVAISCHI, *Istoria Rusiei*, vol. I. Perioada Chievului, Moscova, 1876, pag. 221 ș. a.

²⁾ *Cronica Niconova*, Ibidem, vol. IX, S.-Pet. 1862, pag. 171.

lav imediat ce acesta începe să fugă. El se desparte de fugar și merge la Rostislav din Smolensc, aliatul lui Iziaslav, luând dela Sviatoslav și o recompensă bănească : 200 grivne de argint și 12 grivne de aur. Conchidem cu deplin drept că Brodnicii nu sunt identici cu Berladnicii.

Apoi aflăm despre Brodnici din istoria bizantină din timpul înființării Imperiului româno-bulgar. În armata pe care au trimis-o peste Dunăre Cumanii pentru a ajuta pe Valahii și Bulgarii, erau Valahi din stânga Dunării și „Bordonii” sau „Brodnicii”.

Ne întoarcem la cronicile ruse. În anul 1216 se povestește despre un războiu între două principate nordice ruse: Novgorod și Suzdali. În fruntea primului era Mstislav Mstislavici Udaloj, în fruntea celui de al doilea stătea Iaroslav. Primul avea ca aliați pe Volodimir Riuricovici cu Smolnenii și principele Constantin din Rostov. De partea celuilalt erau: principele Iurii, Muromți, Brodniți (altădată li se spune în textul cronice: „Bronniki”), Gorodciane și toată puterea principatului Suzdal ¹⁾. Iaroslav a fost învins. Iurii a fugit în orașul Vladimir, iar Iaroslav în Pereiaslavli. Se pare că aici e vorba de aceeași drugină a Brodnicilor din Beloozero, despre care s'a vorbit mai sus.

În sfârșit în anul 1223 ei iau parte la lupta dela Calca (afluent al Donului) în împrejurări, pe cari cronica rusă zisă Academică, le redă în felul următor. Luptau Rușii și Tătarii. De partea principilor ruși erau Brodnicii și Cumanii. Acești din urmă într'un moment critic, au început să fugă, producând prin aceasta un mare rău oștirii ruse. Principele Mstislav din Chiev rămâne pe un munte în apropiere de râul Calca pentru continuarea luptei și începe să facă întărituri. Mai erau cu el doi voievozi și doi principii. Erau și „Brodniții bătrâni” cu voevodul lor Ploscânea și „el blestematul a sărutat crucea principelui Mstislav și ambilor principii că nu-i va bate și îi va lăsa pentru răscumpărare („iscup”) și amăgind, blestematul i-a predat legați Tătarilor, orașul (întăritura) a fost ocupat, oamenii uciși”, iar principii prizonieri ruși, puși sub scânduri, pe cari s'au așezat Tătarii, triumfând și jubilând victoria ²⁾.

¹⁾ *Cronica Academicescaia*, Anexă la Cronica Lavrentievscaia, ed. 1897, pag. 469, 472, 474.

²⁾ *Cronica rusă*, redacția păstrată la *Academia Spirituală dela Moscova*, După anexa la Cronica Lavrentievscaia, ed. 3 a Comisiunii Arheografice, S.-Pet., 1897, pag. 482.

Mi-am permis să recurg tocmai la această redacție a cronicelor ruse pentru a lămuri o nedumerire. D. Onciul, bazându-se pe scrierile istoricului rus Karamzin, care la rândul său avea ca principalul izvor de informație cronică Vosresenscaia, îl numește pe voevodul Brodnicilor „Ploskinia“. Fiind însă de părere că Brodnicii sunt Români, Onciul credea că numele lui adevărat ar trebui să fie Ploscânea ¹⁾.

Supunând această părere unei critici severe, dr. Ioan Ferentz scrie : „A preface apoi pe Ploskinia al anelelor rusești în Ploscânea și a vedea într'însul un Român, ne pare un joc filologic, fără altă valoare decât aceea a unui haz“ ²⁾.

Colaționând textele din cronicile Vosresenscaia și Academicascaia, a trebuit să constat că în această din urmă, voevodul Brodnicilor este denumit „Ploscânea“ (cu „â“) exact așa, cum îl preconizase cu spiritul său pătrunzător D. Onciul.

La aceasta se reduce tot ce se găsește spus despre Brodnici în acele cronice ruse, unde ne-am fi putut aștepta la vr'o informație despre ei ³⁾.

Problema Brodnicilor a fost mult discutată atât de autorii străini, cât și de Români.

Istoricul rus Karamzin îi consideră „creștini, cari locuiau în stepele Donului printre barbari, se asemănau cu ei prin vieța lor sălbatică și, probabil, se recrutau dintre Rușii pribegi. Pentru o recompensă bănească ei făceau serviciul diferiților principii ruși în ceterle lor“ ⁴⁾.

Ilovaischi îi numește „precursori ai Cazacilor“ ⁵⁾.

Miclosich derivă cuvântul „brodnic“ din brod + nic podar ⁶⁾.

Împreună cu Karamzin, Veselago crede că Brodnicii sunt un popor viteaz creștin și probabil rus de origine, care, locuia undeva în apropiere de Marea Neagră sau Marea Azov. Denumirea poporului arată profesiunea lui, deoarece

¹⁾ D. ONCIUL, *Originile principatelor române*, 1899, pag. 90—91 și 239, nota 29. Comp. și *Cronica Vosresenscaia*, ed. Com. Arheografice, S.-Pet., 1856, pag. 132.

²⁾ *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, pag. 129.

³⁾ *Colecția completă a cronicelor ruse*, S.-Pet., 1846—1848: vol. I.—Cronicile Lavrentievcaia și Troițaia, vol. II.—Ipatievcaia, III—cronicile Novgorodului, IV—cronicile Pscovului, V — cronicile zise Sofiiskie, VI și VII—cronica Vosresenscaia, IX—cronica Niconova.

⁴⁾ N. M. KARAMZIN, *Istoria statului rusesc*, S.-Pet., 1889, vol. II, pag. 199

⁵⁾ D. ILOVAISCHI, *Ibidem*, pag. 221.

⁶⁾ N. DRĂGANU, *Ibidem*, pag. 575.

în limba sârbă: brodari înseamnă marinar, brod—vas, brodan—navigabil, brodolom—naufragiu ¹⁾).

Hrusevskyj îi socotește pe Brodnici un popor slav ²⁾).

O mare varietate de păreri găsim și în literatura istorică română. N. Iorga crede că „Brodnicii nu pot fi căutați, decât la vadurile dobrogene și basarabene ale Dunării și marilor ei afluenți, acolo unde e vadul dela Isaccea, marele vad, vadul dela Măcin, vadul lui Isac pe Prut, Vadul-lui-Vodă pe Nistru” ³⁾. D-sa este împotriva părerii că Brodnicii sunt Români, argumentând astfel: „Dacă în veacul al XII-lea încă ar fi fost o organizație românească în stare să ducă așa de departe lupte când cu Turanienii, când alături de Turanieni, evident că am fi avut de multă vreme o formă politică determinată în regiunile Moldovei, unde ea apare la jumătatea secolului al XIV-lea. Trebuie lăsați de o parte deci acești Brodnici al căror nume va fi avut sensul derivat de „pribegi”, pe care-l menționează Onciul și a căror asemănare cu Cazacii Donului se poate menținea”.

Tot în partea de jos a Moldovei căuta țara Brodnicilor și Radu Rosetti, identificându-i cu Bârladeni ai lui Ivanco Berladnic ⁴⁾.

A. Bunea și C. Kogălniceanu scot denumirea „Brodnic” din cuvântul „brdo”, munte. Deci „brdo-nic”, ar însemna muntean. Țara Brodnicilor se întindea dela râul Milcov până la Dunăre, spre răsărit și spre miază-zi ⁵⁾.

Victor Motogna găsește cu totul altă explicație cuvântului „Brodnic”, afirmând că el se trage dela „Bron” sau Bran și „Brodnicii” ar putea însemna „păzitorii trecătoarelor”. Vrâncenii sunt identici cu „Branici” sau „Brodnici”. Prin urmare țara Brodnicilor s’ar afla la Nord de râul Milcov ⁶⁾.

¹⁾ P. I. BELAVENET. *Dacă e necesară Rusiei flota și însemnătatea flotei în istoria rusă*, S. Pct., fără dată, pag. 14.

²⁾ M. HRUSEVSKYJ. *Geschichte des ucrainischen (ruthenischen) Volkes*, vol. I, Leipzig, 1906, pag. 197, („die Slavische Bevölkerung”).

³⁾ N. IORGA. *Brodnicii și Români*, pag. 150.

⁴⁾ RADU ROSETTI. *Brodnicii*. „Revista Noua”, București. An. III, 1890, pag. 56, 58 ș. a.

⁵⁾ A. BUNEA. *Incercare de istoria Românilor până la 1382*, pag. 130—311.

C. KOGĂLNICEANU. *Români de dincolo de Carpați sub dominațiunea Ungurilor, până la întemeierea Țării Românești și a Moldovei*. „Arhiva”, Iași, 1930, pag. 98.

⁶⁾ VICTOR MOTOGNA. *Țara Brodnicilor și Vrancea*. „Revista Istorică”, Ianuarie—Martie, 1922, pag. 55—62.

I. Ferentz afirmă că Brodnicii sunt Berendeii. Brodnicii, scrie acest autor, prezintă toate semnele unui popor nomad, mutându-se din loc în loc, întocmai ca Mongolii și Cumanii, un popor păgân. Locuind la vadurile Niprului, Berendei, un trib de neam turcesc, au fost numiți de către Ruși, Brodnici, nume care li-a rămas și la vadurile Siretului în Moldova de Sud ¹⁾.

În sfârșit, Const. C. Giurescu lasă chestiunea Brodnicilor fără precizare, socotind că lipsește încă materialul cvenit pentru un răspuns definitiv. Totuși bănuiește că Brodnicii sunt Români și pune țara Brodnicilor „pe lângă vadurile râurilor din răsăritul Munteniei, probabil și din Sudul Moldovei“ ²⁾.

Din diplomele și bulele de mai sus desprindem unele trăsături pentru definirea locului, unde trăiau Brodnicii. Dacă țara lor se afla în vecinătatea teritoriului, ocupat de cavalerii Teutoni, aceasta înseamnă că nu o putem vedea situată, decât la Nord-Est de acest teritoriu. Orice altă interpretare ar contrazice izvoarele ruse. Ele vorbesc de legături vii între Brodnicii și Rușii și dau să se înțeleagă că soarta istorică a aruncat acest popor în mijlocul principatelor ruse. Pe de altă parte indicațiunea : „la răsărit de Ungaria“ nu înseamnă neapărat că țara Brodnicilor era chiar vecină cu Ungaria și era situată în Moldova mijlocie sau de Sud. Autorii diplomelor și bulelor nu aveau nevoie să fie cât mai exacti, deoarece vorbeau de fenomene, foarte bine cunoscute de toată lumea din timpul lor; de aceea definițiile acestor texte sunt prea vagi, având un sens relativ.

Varietatea răspunsurilor la această chestiune din literatura istorică, se explică prin lipsa materialului pozitiv, capabil să lămurească chestiunea odată pentru totdeauna. Pentru a înlătura acest neajuns am supus cercetării atât cronicile ruse, cât și toponimia Volâniei, Podoliei, Chievului și Galiției.

Cercetând cronicile, am constatat că în ele figurează orașul Brodâ, a cărui denumire dă de bănuț o legătură cu Brodnicii. Vestitul Vladimir Monomah, marele principe al Chievului, în testamentul său, lăsat fiilor săi și intercalat în cronică nu tocmai potrivit sub anul 1096, povestind autobio-

¹⁾ *Cumanii și episcopia lor*, Blaș, 1931, pag. 127—128. O critică scurtă, dar judicioasă, a părerii d-lui Ferentz găsim la VICTOR MOTOGNA: „*Brodnicii*“, „*Revista Istorică*“, 1923, No. 7—9, pag. 119—121.

²⁾ *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 313, 317.

grafia sa, spune că într'o primăvară s'a dus la Iaropolc, principele rus din Vladimir-Volânschii, pentru a merge împreună împotriva oraşului Brodî („к Ярополку совокупляться на Броды“). În toamna aceluiaşi an a mers cu Cernigovţi, Polovţi (Cumanii) şi Citeevici împotriva oraşului Mînsk: nu a lăsat în el nici un om, nici o vită, iar iarna din nou s'a dus la Iaropolc a se aduna împotriva oraşului Brodî, şi, continue povestitorul, „dragostea mare am făcut“¹⁾.

În testament nu s'a precizat, în ce an anume au avut loc aceste războaie. Însă din înşirarea evenimentelor din cronică, se poate stabili această dată. În anul 1080 Vladimir s'a luptat cu Torţi (Polovţi), fiind trimis de tatăl său Vsevolod. După aceasta au trecut încă trei ierni, ocupate de diferite alte fapte războinice. În 1084 Iaropolc este deposedat de principatul său Vladimir-Volânskii, de către Rostislavici. Vsevolod, trimite pe fiul său Vladimir (Monomah), să-l alunge pe Rostislavici; Vladimir Monomah reuşeşte în însărcinarea sa şi restituie tronul lui Iaropolc. În an. 1085, Iaropolc nutrea intenţiuni războinice împotriva lui Vsevolod, fiind sfătuit de sfetnicii săi răi. Împotriva lui se îndreaptă Vladimir. Iaropolc este nevoit să fugă la Polonezi („Liahi“). În anul următor el se întoarce şi face pace cu Vsevolod şi Vladimir, însă trăieşte puţin timp, fiind ucis de un oarecare „Neradţea“²⁾. Prin urmare, după toate probabilităţile, ambele expediţii împotriva oraşului Brodî puteau să se producă numai în anul 1084, poate chiar imediat după restabilirea lui Iaropolc în scaunul principatului Vladimir, ca un semn de frăţie.

Este interesant că pentru a întreprinde aceste năvăliri asupra oraşului Brodî, principele Vladimir vine la Iaropolc pentru a se aduna, nu invers. Aceasta înseamnă că Brodî erau mai aproape de oraşul Vladimir-Volânskii în care şedea Iaropolc, decât de oraşul Kiev, unde îşi avea reşedinţa Vsevolod Iaroslavici şi fiul său Vladimir (Monomah). Oraşul Brodî trebuie să fi fost acel orăşel Brodî, pe care îl vedem acum pe harta geografică la Sud-Est de oraşul Vladimir-Volânschii.

Din textul cronicei nu se vede, dacă oraşul Brodî a fost ocupat de Vladimir Monomahul şi Iaropolc. Expresivitatea: „dragostea mare am făcut“, ne mărturiseşte numai că s'a făcut o înţelegere, însă fără precizare, în ce anume consta

¹⁾ *Cronica Lavrentievscaia*, pag. 239.

²⁾ *Ibidem*, pag. 198—200.

ea. De aceea afirmațiunea lui Barsov că Brodî era un oraș de hotar al principatului Volâniei este cu totul greșită, având la baza sa exclusiv pasagiul din acest testament, pe care l'am reprodus ¹⁾).

Oare să fi fost orașul Brodî și capitala Brodnicilor, centrul lor politic și administrativ? Nu ne îndoim că Brodî era un oraș mare, deopotrivă cu cele mai însemnate orașe ruse, deoarece Vladimir în testamentul său vorbește de el, punându-l alături de celelalte centre ale vieții ruse: Rostov, Smolensc, Pereiaslavli, Poloțk, Cernigov, ș. a. Intrucât avem și o mărturie istorică serioasă din partea regilor Ungariei și papilor, cum că exista cu puțin mai târziu o țară a Brodnicilor, e natural să conchidem că Brodî fusese orașul Brodnicilor. Și după situația sa geografică foarte apropiată de Ungaria, și după vecinătatea sa cu Cumania și Galiția, el corespunde trăsăturilor, pe cari ni le dau documentele istorice de mai sus.

Trebue să mai avem în vedere că în cronicile ruse, denumirile populației provin sau dela caracterul teritoriului unde locuiește (Drevliane, Poliane, Polovți, etc.), sau dela orașul din care se trage, ca de exemplu: Volânți, Kiiane, Smolniani, Vârevți, Pereiaslavți, Novogorodți, Galiciani, etc. ²⁾. Prin urmare numele de Brodnici putea să aibă la baza sa sau caracterul teritoriului, unde locuiau ei, sau denumirea orașului lor principal. În cazul de față, ambele elemente coincid. Orașul Brodî este situat într'o regiune foarte mlăștinoasă, udată de multe râuri, relativ mici, cu vaduri și bălți, regiune cunoscută sub numele de „Bălțile Pinsk“. „Brodnic“ provine dela cuvântul slav „brod“—vad și înseamnă locuitor al regiunii vadurilor. Aceeași rădăcină o are și denumirea orașului Brodî.

Pentru a verifica, dacă ipoteza mea are temei în toponimia istorică din aceste părți, am supus cercetării o hartă veche amănunțită a Rusiei, compusă dintr'o sută de bucăți, care se păstrează la Biblioteca Municipiului Chișinău. Examinarea atentă a bucăților respective ale Volâniei, Podoliei, Galiției și regiunii Chieului, a confirmat presupunerile mele. În harta toponimică românească, pe care o dau mai jos, am arătat rezultatele acestei examinări.

¹⁾ N. P. BARSOV. *Geografia istorică rusă*. Geografia croniceii lui Nestor. Varșovia, 1885, pag. 123 și 290 (în limba rusă).

²⁾ *Cronica Niconova*, pag. 175, 177, 180—181, 197 ș. a.

Țara Bolohovenilor („Zemlea Bolohovscaia“).

Despre Bolohoveni și țara lor avem puține știri istorice. Ele ne permit totuși să tragem câteva concluzii importante asupra acestei țări ¹⁾.

Prima mențiune asupra lor a croniciei ruse se referă la anul 1150. Principele Vladimirco din Halici merge spre Chiev prin orașul Bolohov: „Și fi vine lui Iziaslav (marele principe al Chievului) vestea că Volodimirco a trecut Bolohovo, merge alătura de orașul Munarev la Volodarev” ²⁾.

A doua mențiune se referă la anul 1172. Principele Mstislav Iziaslavici, din orașul Vladimir-Volânschi, având ca aliați pe Halicieni și câțiva principii ruși, a reușit să ocupe Chievul, însă nu a putut ocupa cetatea vecină Vâșgorod și a fost nevoit să se retragă. Oștirea adversă ieșind din cetate, l'a urmărit pe principele Mstislav, ajungându-l la Borohov (Bolohov), și s'a întors ³⁾.

Prin urmare în ambele aceste cazuri orașul Bolohov, care probabil era centrul țării Bolohovenilor, se prezintă ca ceva neutru, prin care trec oștirile principilor ruși și atâta. Altfel vedem lucrurile în știrile posterioare.

În 1231 principii Bolohoveni („инии князи Болеховьсци“) cu trupele lor, iau parte la războiul regelui Ungariei Andrei

¹⁾ *Cronica rusă Ipatievuscaia*. Colecția completă a cronicelor ruse, vol. II. N. P. DAȘCHEVICI. *Țara Bolohovsca și însemnătatea sa în istoria rusă*. Operele congresului arheologic (al III-lea) din Chiev, 1874, vol. II.

A. S. PETRUȘEVICI. *Cine au fost cnejii Bolohoveni?* 1877.

MIKLOSICH—KALUZNIACKI. *Wanderung der Rumunen*, Wien, 1879, pag. 40 ș. u.

N. MOLCEANOVSKI. *Schița știrilor despre Țara Podoliei până la 1434*. Memoriile Universității din Chiev, 1883.

N. P. DAȘCHEVICI. *Ipotezele („domâsli“) cele mai noi despre Bolohov și Bolohoveni*. Memoriile Universității din Chiev, 1884, No. 6.

N. P. BARSOV. *Geografia istorică rusă*. Geografia croniciei lui Nestor. Varșovia. 1885.

FILEVICI. *Lupta Poloniei și Litvei-Rusi, pentru succesiunea Halicio-Vladimireană*. Revista Ministerului Instrucțiunii Publice, S. Pet., 1889, Noembrie și Decembrie.

P. N. BATIUȘCOV. *Podolia*. Descriere istorică, S. Pet., 1891, pag. 18—25.

D. ONCIUL. *Dragoș și Bogdan*. „Convorbiri Literare“, 1885, vol. XVIII.

TIL. HOLBAN. *Românii pe teritoriul polonez, până la secolul XVI*. Arhiva, 1930, XXXVII, (Nr. 3—4), pag. 238—243 (rezumat al tezei de doctorat).

DUMITRU MOTOTOLESCU. *Ius Valachicum in Polonia*, Buc. 1916.

²⁾ *Cronica Ipatievuscaia*. Ibidem, pag. 50.

³⁾ Ibidem, pag. 101.

II pentru Halici cu principele halicio-volânian Daniil, fiind aliații Ungurilor ¹⁾).

În 1235 principii bolohoveni împreună cu Halicienii răsculați, apar ca asediatori ai orașului Kamenetș. Acest oraș era apărat de un grup de boieri ai lui Daniil din Halici, care în urma răscoalei Halicienilor a fugit la regele ungar. Boierii lui Daniil ieșind din Kamenetș, au ajuns pe Halicienii „infideli”, cari au început să fugă, și toți principii bolohoveni au fost luați prizonieri ²⁾).

Între anii 1235-1240, Bolohovenii întreprind o campanie împotriva principelui polonez Boleslavli al Mazoviei. Despre rezultatele dezastruoase pentru ei ale acestui războiu, se povestește în cronicile ruse sub o dată posterioară, an. 1241. În acest an principele rus Rostislav, a adunat pe principii bolohoveni și un grup de Haliceni și a atacat orașul Bacoța ³⁾. Un oarecare Kuril, probabil voevoda acestui oraș, a reușit să-l apere și asediatorii s’au retras. Însă principele Haliciului Daniil, aflând despre vizita neașteptată a principilor bolohoveni, s’a hotărât să meargă împotriva lor. Intrând în țara lor, el a dat foc orașelor și i-a prădat. Daniil, luând mulți prizonieri, s’a întors. Au fost ocupate de el orașele bolohovene: Derevici, Gubin și Cobud, Cudin, Gorodeț, Bojskâi, Diadicov. Daniil a ocupat țara Bolohovenilor și a ars-o („оттуда же плѣнивъ землю Болеховскую и пошедъ”), deoa-rece i-au lăsat Tătarii pentru ca să le dea grâu și mălai (meiul).

¹⁾ Ibidem, pag. 172.

²⁾ Ibidem, pag. 174. Socotim neîntemeiată părerea lui Barsov, cum că acest oraș Kamenetș nu este acel din Podolia, ci era situat undeva la Nord de râul Homor, afluent al Sluciului. BARSOV. Ibidem, pag. 287—289. Textul cronicei sună astfel: „Повидоша Галичане на Каменецъ, и вси Болеховські князи съ ними, и повоеваша по Хомору и поидоша ко Каменцю, вземше полонъ великъ поидоша”. Interpretând corect textul, trebuie să-l înțelegem astfel: „Au venit Halicienii la Kamenetș, și toți principii bolohoveneni cu ei au mers după ce au luptat la Homor și au luat (acolo) mulți prizonieri”. Probabil e vorba de unele orașe, situate la Nord de râul Homor din cuprinsul principatului volânean (sau mai precis halicio-volânean). În ce privește Kamenetșul, e foarte probabil ca el să fi fost întâiu sub oblăduirea Bolohovenilor și să fi trecut apoi în mâinile lui Daniil, principele din Haliciu, fapt în urma căruia Bolohovenii în 1235 se și socoteau în drept să-l reocupe. Această concluzie se confirmă indirect prin ceea ce se spune în cronica rusă sub an. 1228 despre calea principelui cuman Kotian. El a trecut toată țara Haliciului și luând direcția înspre țara Polovților, nu s’a îndreptat la asediatorii orașului Kamenetș. *Cronica Ipatievșcaia*, pag. 167. Rezultă că Kamenetșul nu intră în componența principatului halician.

³⁾ *Cronica Ipatievșcaia*, ibidem, pag. 179-180.

Daniil avea o mare ciudă împotriva lor, văzând că ei pun mari speranțe în Tătari.

Povestind despre aceasta, cronicarul își aduce aminte că Daniil le-a făcut Bolohovenilor un mare bine, oprind pe Boleslavli, principele Mazoviei, de a prăda țara Bolohovsca. Daniil l'a întrebat: „De ce ai venit în țara mea, pe care nu am dat-o lor?” Acela a răspuns: „Nu sunt ostașii tăi, ci *principii osebiți*“ („не суть вой твои, но суть особнии князи“) și vroia să-i prade. Bolohovenii i-au promis lui Daniil că-i vor fi supuși („они же обѣщашася работѣ быти“) și în urma rugăciunilor lor („онѣмъ же молящимся“) Daniil și Vasilco aveau de gând să pornească împotriva lui Boleslavli un războiu. Însă Vasilco l'a convins să se retragă și i-a dat multe daruri pentru mântuirea Bolohovenilor.

Cronicarul mai adaogă din partea sa și o morală: „Deoarece nu au ținut minte pentru bunătate, Dumnezeu le a dat răsplata, ne rămânând în orașul lor nimic, ce nu ar fi fost luat ca priză“. Probabil prin oraș se înțelege Bolohov, fiind vorba de oraș (la singular).

În sfârșit, ultima mențiune se referă la an. 1257 ¹⁾. Daniil Romanovici, principele Haliciului, a luptat cu Tătari. Omul lui Daniil, Dionisie Pavlovici a ocupat Mejibojie. Oamenii lui, precum și oamenii lui Vasilco, fratele său, au atacat Bolohov și oamenii lui Lev, fiul lui Daniil, au luptat împotriva orașului Pobojie și Tătarilor. Primăvara Daniil a trimis pe fiul său Șvarna să continue lupta mai departe; el a reușit să ocupe Gorodoc și Semoți, toate orașele, supuse Tătarilor, Gorodesc și pe râul Teterev, până la Gidicev, și în sfârșit, Vozviagl (Novograd-Volânsca de mai târziu). După ocuparea orașelor au venit la Daniil Beloberejții, Ciarniatinții și toți Bolohovții („и по немъ придоша Бѣлобережцѣ, и Чарнятинци, и вся Болеховци ко Данилу“).

În literatura istorică s'au emis câteva păreri despre țara Bolohovenilor și principii bolohoveni. Examinând știrile cronicei ruse, Dașchevici a ajuns la concluzia, că această țară se întindea prin părțile superioare ale Bugului sudic și ale râului Sluci, până la vărsarea în el a afluentului Homor, precum și prin părțile superioare ale râului Teterev. Țara Bolohovenilor era situată între principatele Halici, Volâni și Chiev și ocupa partea de Sud a județului Novograd-Volânschii, partea răsăriteană a județelor Staroconstantinov-

¹⁾ Ibidem, pag. 194-195.

schii și Proscurovschii, întreg județul Leticevschi și probabil partea sud-vestică a județului Jitomirschi, și partea vestică a județului Berdicevschii. Autorul îi consideră pe Bolohoveni un trib rus a parte, bazându-se pe vecinătatea lor cu principalele ruse, independența lor, viața lor statornică, principala lor ocupație fiind agricultura, și pe denumirile slave ale orașelor bolohovene. Aproape toți autorii ruși, cu câteva excepții, împărtășesc această părere.

Barsov, urmând părerea istoricilor țării Haliciului Șaranevici și Zubrișki, crede că Bolohovenii sunt o gintă poloveță (cumană) pacificată, la fel cu Clobucii negri (Torkii Berendeii, Kouii).

Un alt autor rus Petrușevici și Miklosich — Kaluzniacki întemeiază teoria românească a originii Bolohovenilor. Ambii cred că Bolohovenii sunt Români, cari au venit în bazinul Nistrului și Bugului sudic la începutul secolului al XIII-lea fiind chemați de principele Haliciului Roman Mstislavici, pentru a-l ajuta împotriva atacului, pe care el îl aștepta din partea Vlahilor și Cumanilor.

Netemeinicia părerii lui Dașchevici e evidentă. Vecinătatea nu poate servi ca dovadă a caracterului etnic rusesc al Bolohovenilor. Vecini cu Rușii erau și Cumanii și Polonezii ș. a. popoare. Nimănui nu i-ar fi dat prin gând ca pe această bază să facă concluzii despre originea rusă a Cumanilor sau a Polonezilor. Nu sunt mai convingătoare și celelalte argumente, privitoare la Bolohoveni și viața lor. Iar denumirile slave ale orașelor bolohovene cel mult ar putea să ne dovedească prezența influenței ruse la Bolohoveni, după cum, de exemplu, denumirea capitalei Imperiului rusesc Petersburg, nu înseamnă că acest oraș era locuit de Nemți sau Olandezi.

Cu totul arbitrară este a doua părere despre caracterul etnic cuman al Bolohovenilor, ne având la baza sa un alt argument, decât cel negativ că Bolohovenii nu sunt Ruși.

Rămâne în putere a treia părere despre proveniența românească a Bolohovenilor, care în afară de indicația denumirii (Slavii numeau pe Români „Vlahi” sau „Valahi”) mai are la bază și toponimia românească a regiunii Bolohovenilor și caracterul special al istoriei lor.

Rezumând datele cronice ruse, putem face următoarele constatări:

Centrul Bolohovenilor, orașul Bolohov, era situat undeva pe drumul direct între orașul Halici și Chiev. În același timp,

probabil, el era și un punct apropiat de drumul direct între Vladimir-Volânschii și Chiev. Prin urmare Bolohov nu poate fi orașul halician Bolehov, care în izvoarele istorice este numit „villa Valahorum”¹⁾.

Țara Bolohovenilor este independentă, însă pusă veșnic sub amenințarea pierderii acestei independențe în urma pretențiilor principatului Halicio-Volânean. Chiar și apărând odată țara Bolohovenilor, principele halician nu face aceasta, decât din motive egoiste de a-și păstra această țară pentru sine.

Cu năvălirea Tătarilor situația se schimbă brusc. Bolohovenii se supun lor, obligându-se să plătească un tribut anual în natură și câștigând prin aceasta o neatârnată în administrația lor internă. Punând speranțe în ocrotirea Tătarilor, ei atacă principatul Halicio-Volânean, dar sunt înfrânți. Daniil arde orașele bolohovene, cari sunt identificate de autorii ruși cu următoarele localități: Derevici, cu Derevici din județul Novograd-Volânschii, Gubin cu Gubin din județul Staroconstantinovschii, Kobud cu Butovți din județul Novograd-Volânschii, Kudin cu Kudinca și Bojscâi cu Bojicovți din județul Leticevschii și Didiacov cu Diacovți din județul Litinschii. Lângă trei din aceste orașe: Derevici, Gubin și Cudinca, se găsesc până acuma unele rămășițe ale întăriturilor și valurilor de pământ.

Probabil țara Bolohovenilor și după aceasta își mai păstrează libertatea față de Daniil, care se temea de mânia Tătarilor. Însă în 1257 o serie întreagă de orașe cade sub puterea lui. I se supun și Bolohovenii, țara lor fiind încorporată de principatul galițian. Lupta halicio-bolohovenească în tot cursul ei plină de momente foarte dramatice, are loc în perioada existenței contopite a două principate: Halici și Vladimir-Volânschii. În asemenea împrejurări securitatea Bolohovenilor trebuia să se simtă periclitată. Îndârjirea lor e foarte explicabilă.

Sunt însă clare cauzele înfrângerii lor. Bolohovenii trăiesc într'un regim pur gentilic. Cronica nu ne dă nici un nume al cnejilor bolohoveni, probabil din cauză că acești cneji erau inferiori principilor ruși. În același regim social se aflau și Brodnicii, ceea ce se adevărește prin epitetul întrebuintat de cronicarul rus „Brodnicii bătrâni”. Principatele ruse, deși își mai păstrau unele rămășițe din trecutul lor gentilic, totuși erau clădite pe principiul teritorial.

¹⁾ MIKLOSICH-KALUZNIACKI. *Ibidem* pag. 44.

Din ciocnirea a două regimuri, unul conservator și inflexibil și altul progresiv, primul, firește, trebuia să cedeze.

Prin urmare înfrângerea Bolohovenilor este o consecință logică a luptei dintre două structuri sociale, una mai înaintată și altă înapoiată.

Deși atât țara Bolohovenilor, cât și țara Brodnicilor, erau compuse, după cum vom vedea mai jos, din unul și același substrat omenesc—Românii, și au avut una și aceeași soartă istorică, ele au o existență distinctă, sunt țări diferite. Prima are grijă numai de ceea ce se petrece la granițele ei vestice și mai ales în principatul galițian și este amicală Tătarilor, a două se amestecă foarte intens în luptele interne ale principilor ruși și la început luptă alături de Ruși împotriva Tătarilor. Numai din momentul înfrângerii Rușilor, ea își schimbă politica față de Mongolii-biruitori.

Toponimia regiunilor Volânia, Podolia, Chiev și Galiția.

Toponimia ne confirmă aceste concluzii. În regiunile Volânia, Podolia, Chiev și Galiția, ea ne arată o concentrare a elementului românesc, pe care Slavii îl numeau „Voloși, Bolohi, Vlahi, Vlasi, etc“.

Prin părțile superioare ale râurilor: Bugul sudic, Tete-rev, Sluci, Gorâni, Stări, Seretul Nistrului și Sbruci găsim multe localități, cari poartă denumirea „volohă“, în forma curată sau schimbată.

Ceea ce în primul rând bate la ochi, sunt trei denumiri originale, pe cari nu le întâlnim aiurea: „Voscodavie“ și „Voscodavți“ pe râul Gorâni și „Voscodavînți“ în regiunea Chievului. Toate fără îndoială, derivă din cuvântul model „Volosco-dava“. În cel mai perfect mod se redă aci caracterul acestor localități: ele sunt populate de Români (Voloși), cari se trag din neamul dac (localitățile dacice au terminație specifică „dava“).

În afară de aceasta, găsim aici o mulțime de nume, cari păstrează amintirea așezărilor românești, ca de exemplu: Voloscoviți, Volcovciki, Volcovți (între părțile superioare ale râurilor Sluci și Gorâni), Volcovți (la începuturile Bugului sudic), Volosoviți, Volosovca, Volcînți, Voloșcov, Volcovțe, Volocisc, Vilhoveți, Volcovciki, Volcovoe, Volcovțivăș, Vidava și Mlodava, Satanov (Satu nou), Șatava (probabil Șadava) și Liatava (probabil Liadava), Olceadaev de sus și Olceadaev de jos (probabil Olcea-dava), precum și trei denumiri:

Golovciți (lângă Dubno) și Golovciți și Goloscov (la începuturile Bugului sudic), sensul cărora se descopere prin comparație cu o localitate din Basarabia, județul Soroca, care poartă două denumiri: Golovciți și Voloșnița (volostea rusă Badicani, lângă târgul Edineț) ¹⁾.

Apoi găsim trei denumiri, derivate din Brodi și Brodniki: Bronniki, Bronic și Bronița la Nistru (lângă Moghilev sau Movilău), și o serie întreagă de numiri, asemănătoare cu denumirile orașelor și râurilor românești din Moldova și Basarabia: de două ori Hotin și odată Hotinca, Tulcea, de două ori Tulcin, Brailov, Brailovca, Kotiujani, Dunaevți, Dunaev, Lopusanie, Birleadca și Berlavca, și o denumire românească elocventă: Singurâ (lângă orașul Jitomir), asemănătoare cu denumirea com. Singureni din jud. Bălți.

Tot prin părțile acestea găsim toate orașele bolohovene, pomenite în cronică: Derevici, Gubin, Butovți și derivate din aceasta din urmă, Butki (de 2 ori) și Budki, Bozikovți, Kudinca, Diacovți.

Intre Rovno și Dubno găsim *Plosca*, dela care probabil provine numele voevodului Brodnicilor—Ploscânea. Această denumire se repetă de două ori în părțile sudice ale Bugului inferior.

Nu departe de Jitomir găsim Troianov, care apoi se repetă în formă de Troianca la Sudul Bugului inferior. Intre Nipru și acest Bug vedem o serie de denumiri, cari au aceeași proveniență dela „Voloși”: Vișanița, Olșanița, Olșani, Olșanca (de trei ori), Olhoveț (de două ori).

Pe Bugul superior și Stări vedem: Voloșchi, Volostoc, Gnidava, Troianovca, Vlodava, Olhoveț. La Sud-Vest găsim Voloscov, Golosco, Olhoveț, Voloscizna, Bolehov, Volveț, Volovoe.

Denumiri asemănătoare găsim și în Nordul Basarabiei, unde avem un Voloșcov pe Nistru, Golovciți (Voloșnița), despre care am vorbit mai sus, și Bolohovca lângă Hotin. Nu am găsit această din urmă localitate pe hartă, însă despre existența acestui sat aflăm dela călătorul polonez Erazm Otwinowski, care călătorind în an. 1557 prin țările noastre a dormit în câmp la Bolochowca, sat lângă Hotin ²⁾.

¹⁾ В. Т. ЛЕВИТСКИЙ. Списокъ населенныхъ мѣстъ Бессарабской губерніи, Chișinău, 1913, pag. 105 (lista locurilor populate din Basarabia).

²⁾ P. P. PANAITESCU. *Călători poloni în țările române*, Buc., 1930, pag. 6.

Moșia Lungeni, pe râul Reut, lângă satul Lunga, se numea în 1807 „Vadul Țării”. Tot în acest an moșia lângă satul Pravila sau Pragila, pe partea dreaptă a Reutului, se numea Borodniceni ¹⁾.

În Moldova există o localitate, care în trecut purta numele de Brodî sau Brudi. E vorba de satul Țuțora din județul Iași, așezat pe malul drept al Prutului, la vărsarea în el a râului Bahlui. În 1471 i se zicea : la Țuțora „na brodu” ²⁾.

Ceea ce ne surprinde și mai mult, este faptul identității depline a două denumiri de râuri: 1. Homor, afluent al râului Sluci, la granița de Nord a țării Bolohovenilor, și Homor, afluent al râului Moldova, râul descălecării moldovenești, și 2. Seret, afluent al Nistrului și Seret, afluent al Dunării. Numele de Seret este de origine slavonă, fiind format din „Sered”, adică „mijloc”, după cum de exemplu, „Sreda” sau „Sereda” înseamnă mijlocul săptămânii ³⁾.

În sfârșit o coincidența semnificativă prezintă și denumirea Plosca din Bucovina, identică cu Plosca din țara Brodnicilor. Plosca bucovineană se află pe râul Putila, afluent al Ceremușului, la Nord-Vest de râurile Moldova și Homor. Iar pe Nistru găsim Brodoc ⁴⁾.

La aceasta trebuie să adăugăm că în Polonia se află sate cu drept valah sau numai locuite de Români aproape 500, cea mai mare parte (118) în districtul Sanoc, și restul în districtele Sambor, Przemysl, Belz, Lwow și Halicz ⁵⁾. Am arătat pe harta noastră numai cele mai importante din aceste localități în partea răsăriteană a acestei regiuni.

Toate acestea ne dovedesc că la Nord de pământul, astăzi ocupat de Români, se aflau, și în parte se mai află în momentul de față, așezări întinse românești. Mai ales au fost îndesate aceste așezări în regiunea, de care ne ocupăm.

¹⁾ Memoriile Comisiunii arhivelor basarabene, vol. I, pag. 396.

²⁾ *Geografia Blaviana 1662*, vol. II, lib. VI, pag. 9-10, citată după B. TIUȘCOV. *Basarabia*, pag. 36.

M. COSTACHESCU. *Documentele moldovenești i. de Șt. cel Mare*, vol. II, pag. 511.

³⁾ Explicația acestui nume de către cronică noastră prin cuvântul unguresc „Siretem” („îmi place”), pe care Laslău Craiu l-ar fi rostit pe țărmul Siretului, după ce Tătarii, bătuți de el, au trecut acest râu, nu este decât o simplă legendă. M. KOGĂLNICEANU, vol. I, pag. 377 (apendic I).

⁴⁾ Dr. I. NISTOR. *Der Nationale Kampf in der Bucovina*, Buc., 1919, v. harta geografică a Bucovinei în anexă.

⁵⁾ Th. HOLBAN. *Ibidem*, pag. 242 ș. a.

Erau adevărate roiri de elemente românești și stă în afară de îndoială faptul că în urma slavizării acestei regiuni, multe denumiri din acele, cari erau înainte românești, cu timpul au fost prefăcute în slave.

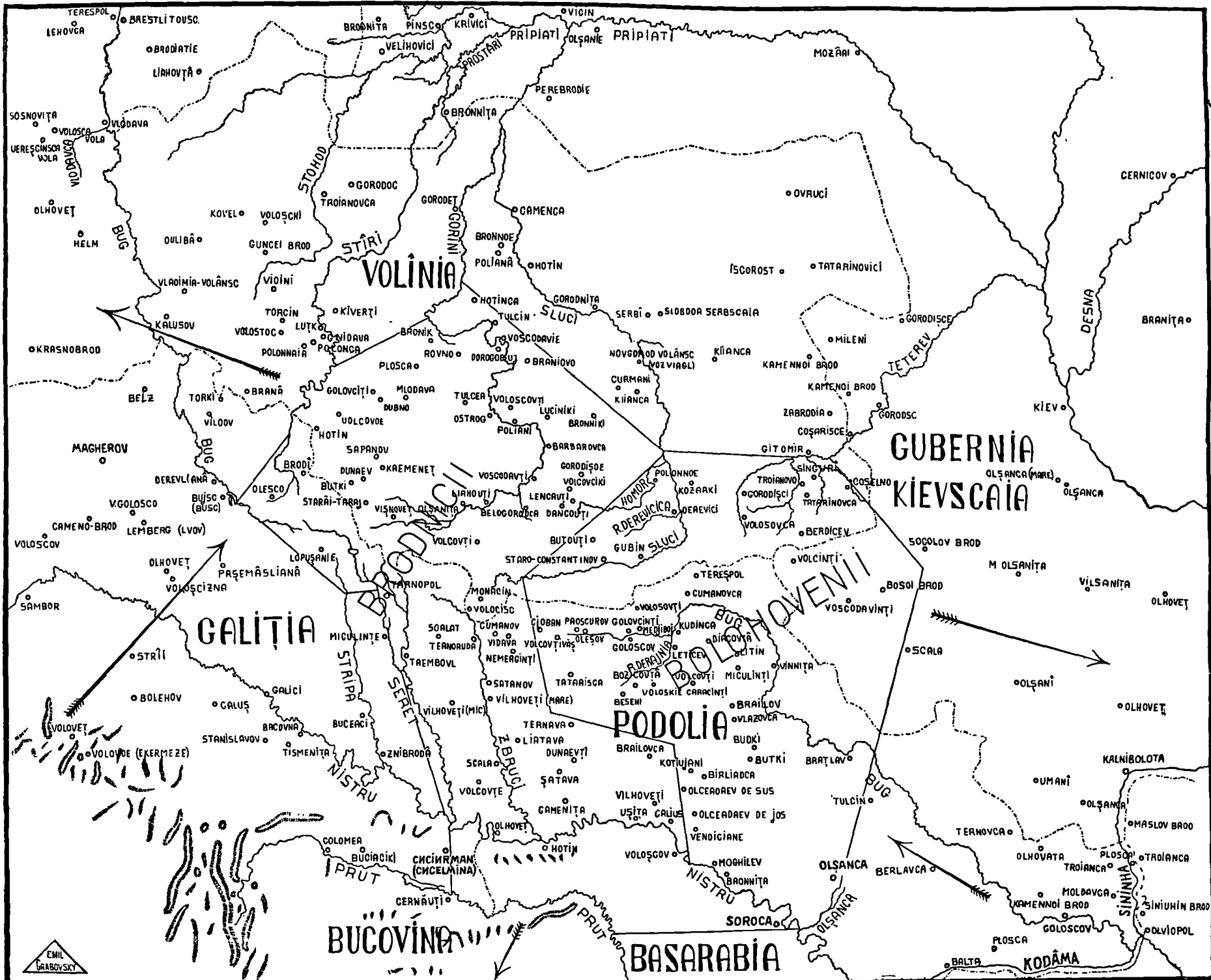
Dacă ne vom limita numai la acele localități, unde denumirile cu caracter „valah” se repetă mai des, și vom crede că numai pe această întindere erau situate ambele țări românești, țara Brodnicilor și țara Bolohovenilor, hotarele lor va trebui să le determinăm în felul următor: dela gura Siretului la Nistru în sus pe linia Siretului până la începutul râului Bug vestic, de acolo în sus prin părțile superioare ale râului Stâri și apoi spre râul Gorâni la punctul Hotinca, care poate fi socotit aproximativ ca jumătate a cursului acestui râu, de aci linia coboară până la gura Homorului la vărsarea lui în Sluci, și trecând peste Sluci, merge până la Jitomir, coborînd la Sud-Est, trece printr’o parte a regiunii Chievului spre Bugul sudic nu departe de Brațlav, de acolo se coboară spre Nistru, mai jos de Brodnia, și merge peste Nistru, înglobând actualele județe Hotin, Soroca, o parte din Bălți și o parte din Moldova nordică și din Bucovina.

Pentru partea nordică a Moldovei, dispunem și de o mărturie istorică a lui Niketas Choniates dela sfârșitul veacului al XII-lea, care ne povestește privitor la an. 1164 că în Moldova lângă hotarele principatului Halici, locuiau Vlahii. Nepotul împăratului Manuil, Andronic Komnenos, scăpând din închisoare și fiind urmărit, fuge peste Dunăre spre Galiția și fiind aproape de ținta sa: hotarele acestei țări, este prins de Valahi și predat împăratului ¹⁾).

Această mărturie se întărește și prin inscripția, găsită pe o piatră dela Sjouhem în Gotland, pe care e scris că un tânăr Vareg Rosfos a fost ucis în drum spre străinătate de „Blacumen”, cari au fost identificați de R. Ekblom cu „Walachen”. Itinerariul celui ucis a fost Vistula-Bug, spre Bizanț. Inscripția datează mai devreme de sfârșitul secolului al XI-lea ²⁾.

¹⁾ NIKETAS CHONIATES. *De Manuele imperatore*, l. IV [ed. Bonn. p. 171].

²⁾ V. BOGREA. *Blacumen*. Anuar. de Ist. Naț. Cluj, III, 1924—1925, p. 526.
Nu putem să trecem cu vedere părerea lui Dr. GHERGHEL despre noțiunea cuvântului „vlach”. El se trage dela cuvântul Cumanilor „ulah”, — cal. Forma lui mongolă cu aceeași însemnătate este — „Ula_h”. Cu același sens Normanii întrebuișau cuvântul „Blak” sau „Blakki”. „*Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului Vlach*”. *Convorbiri Literare*, Buc. 1920, No. 5—6, pag. 345.

www.dacoromanica.ro
 Harta toponimică. Brodnici și Bolohovenii.

Dacă din teritoriul, fixat mai sus, am exclude partea, pe care autorii ruși au rezervat-o pentru Bolohoveni, restul ar rămânea pentru Brodnici.

Determinând teritoriul, trebuie să arătăm, dacă hotarele lui coincid cu hotarele a două țări vecine, principatul Halici la Vest și principatul Vladimir-Volânschii la Nord-Vest.

Definându-le Barsov recunoaște că cronica lui Nestor conține prea puține știri și precizări atât în ce privește hotarele țării Peremâșliului și Terebovliului, care s'a transformat apoi în principatul Haliciului, cât și în ce privește hotarele principatului Vladimir-Volânschii. Cu toate acestea, numai pe baza unor informațiuni foarte sgârcite, autorul își permite să schițeze hotarele țării Haliciului prea larg.

El crede că hotarele ei au fost Siretul Dunării până la Mare, inclusiv regiunea Prutului și Nistrului, și linia între Nistru și Bug ¹⁾. Care este temeiul acestei păreri? Autorul se sprijină pe evenimentele din veacul al X-lea : tratatele lui Oleg și Igor cu Grecii, expedițiile lui Sviatoslav și Vladimir cel Sfânt în Bulgaria, și mai ales pe vieța sbuciumată a lui Ivanco Berladnic. Toate acestea nu au nimic comun cu chestiunea noastră și fiind niște evenimente ocazionale și nedurabile, cu caracter rusesc în general, nu halician în special, nu conțin de loc indicațiuni de hotare. A trebuit o mare doză de fantezie pentru ca hotarele Haliciului să fie determinate departe spre Sud.

Nu sunt exacte aceste hotare și la răsărit. Bazându-se mai mult pe indicațiile cronicelor ruse, autorul afirmă că orașele pe Nistru — Vasilev, Ușița, Bacota și Calius se aflau în cuprinsul principatului Halici ²⁾. E o greșală destul de frecventă în cărți de geografie istorică. Cronicarul povestește numai despre cele mai importante evenimente și nu urmărește neapărat pas cu pas toate peripețiile istorice ale fiecărei localități, pe când geografii istorici, întâlnind în cronică vre-o indicație de localitate, măcar o singură dată, o socot suficientă pentru a schița pe baza ei hotarele principatelor, deși poate în cursul evenimentelor posterioare, nementionate în cronică, cutare sau cutare localitate a trecut de vre-o câteva ori din mână în mână.

Pentru chestiunea, de care ne ocupăm, toate indiciile toponimice se împotrivesc unei asemenea interpretări a lui Barsov.

¹⁾ BARSOV. *Ibidem*, pag. 110-116.

²⁾ *Ibidem*, pag. 116-117.

În afară de aceasta e nevoie să mai avem în vedere și acel sens foarte relativ al hotarelor vechi, pe care îl subliniază bine d-na A. E. Efimenco. Povestind despre epoca „udelurilor” a Rusiei vechi, autorul o caracterizează astfel ¹⁾. Statul în treptele sale inițiale de evoluție, nu se supune definițiilor teritoriale exacte. Dacă statul lui Oleg—admițând că se poate întrebuița aci noțiunea statului—cuprindea orașele Kiev și Novgorod, aceasta nu înseamnă de loc, că acestui principe îi aparținea întreg teritoriul dintre aceste orașe, ci numai că el exercita o putere asupra acestor două puncte finale pe „drumul din Varegi la Greci”, și prin urmare avea și o oarecare influență pe toată întinderea acestui drum, poate însoțită încă de acăpararea și altor puncte pe ambele părți ale drumului. *„Definirea frontierelor în sensul actual al cuvântului, adică pe linia periferiilor organismului politic, pentru această epocă inițială nu este posibilă: se poate defini teritoriul numai, fie zis așa, după punctele lui centrale, orașe și drumurile fluviale”.*

După această premisă generală autorul, caracterizând în scurt principatele ruse, situate între râurile Vistula, Pripiati, Nipru și Bug, adaugă: „Nu trebuie să credem că principatele ruse erau unități neschimbătoare. Dimpotrivă, ele se aflau în permanentă acțiune și odată se aliau sub puterea unui principe, altădată se despărțeau. Unele bucăți din teritoriul lor treceau din mână în mână. Înăuntrul regiunilor se formau „udeluri”, adică împărțituri regionale noi. Bine înțeles exista și o forță centripetală, care făcea ca o populație să devină o unitate politică. Contribuiau la aceasta, conștiința rudeniei etnice, identitatea intereselor comerciale, industriale și celelalte. În fiecare regiune exista un centru, uneori mai mult de unul, al intereselor obștești, ca de exemplu în principatul Volâniei orașele Vladimir și Luțk, în principatul Halici întâiu Peremâsli și Cervenii, apoi Halici și mai târziu Holm și Liov”.

În conformitate cu aceasta facem toate rezervele cuvinte. Hotarele țărilor românești (a Brodnicilor și a Bolohovenilor) au, ca și hotarele țărilor vecine cu ele, un sens cu totul relativ. Granițele de atunci nu erau „impermeabile” și păzite așa, cum sunt păzite ele azi. Șeful unui principat putea să treacă cu oștirea sa prin țara vecină, dacă

¹⁾ A. E. EFIMENCO, *Istoria poporului ucrainean*, I, II, S.-Pet., 1906 vol. I, pag. 33—35 ș. a. (în limba rusă).

era cert că el nu nutrește scopuri războinice față de această țară. De aceea vedem că principele Haliciului pentru a pătrunde în țara Chievului trece prin țara Bolohovenilor ne-stânjenit, chiar alătura de capitala lor Bolohov. Nici nu exista o altă posibilitate de trecere, țara aceasta fiind situată la mijloc, între Halici și Chiev.

Numai începând cu veacul al XIV-lea, se stabilește mai temeinic în această parte a Europei noțiunea hotarului, ca linie de demarcație, păzită de stat în mod organizat.

Am stabilit mai sus ipoteza că orașul Brodî era capitala Brodnicilor. Bolohovenii aveau de capitală orașul Bolohov. Azi pe teritoriul fost al Bolohovenilor nu există localitate, purtând acest nume. Unde era situat el și cu ce așezare din cele existente azi poate să fie identificat? Textul cronicii ne dă să înțelegem că el se afla undeva nu departe de Megibojie și Pobojie. Primul din aceste orașe este actualul Medjiboj. Lângă el se află Goloscov care are o situație centrală față de celelalte orașe bolohovene și care trebuie să fi fost mai înainte Bolohov (Voloșcov).

S'au păstrat până acum două linii de valuri de pământ. Primul așa zis „Zmieș val” începe la Ecaterinopol (Kalni-bolot) la o depărtare de 15 verste la Sud de Zvenigorodca și se întinde în direcția sud-vestică alături de râul Gnili Tichici, un afluent al Bugului, și de satele Latășovo (jud. Zvenigorodski), Sverdlicov, Nerubaico, Podvâsocoe, Nalivaico (jud. Umanski) spre Bug și se termină la râul Codâma în județul Balta. Vorbind despre valul acesta, Barsov notează: „Acest val putea să fie o întăritură de hotar a țării Bolohovenilor, care în sec. XII—XIII ocupa regiunea superioară a Bugului și ale cărei hotare sud-estice trebuiau să treacă tocmai pe aci¹⁾, cel puțin, adaug, în perioada inițială a existenței acestei țări.

Cellalt val de pământ, numit de popor „Troianov val”, se întinde, după Plater, în gubernia Podolscaia dela Nistru spre Sbruci, în județele Ușița, Kamenetș și Proscurov, iar, după Marczinski, începe în județul Ușița, trece prin județul Kamenetșului și continuă până la târgul Satanov (Satu Nou) pe Sbruci și de aci se întinde în Galiția până la târgul Magherov. În unele locuri valul acesta are înălțimea de 3,5 până la 5,5 metri. În privința însemnătății acestui val, Schafarik scrie: „Mărimea lui și o mulțime de monede romane, cari au

¹⁾ BARSOV. Ibidem, pag. 299.

fost găsite lângă el, mărturisesc clar că el a fost ridicat de împărații romani. Marczinski deasemenea crede că el a fost construit pentru delimitarea granițelor Daciei din porunca împăratului Traian, în preajma an. 106, și aceasta e foarte verosimil¹⁾).

Din cele ce preced știm că hotarele Daciei nu se întindeau așa de departe. De aceea siguranța cu care se afirmă proveniența romană a acestui val, cunoscut sub nume de Troian, nu are nici un temei. Dimpotrivă, avem motive să credem că acest val a fost făcut de Brodnici pentru apărarea țării lor împotriva ofensivei haliciene, întrucât granițele acestei țări coincid cu linia valului în marea parte a întinderii lui, iar pe cât nu coincid, valul arată, probabil, hotarele inițiale ale acestei țări. Era firesc ca Brodnicii să-l numească acest val cu numele de Traian, despre care trebuiau să aibă amintiri, emigrând, după cum vom vedea de pe teritoriul fostei Dacii.

Berladnicii.

Ne mai rămâne să explicăm, unde locuiau și ce însemnătate aveau Berladnicii. Chestiunea Berladnicilor s'a discutat în literatura istorică românească pe larg în legătură cu chestiunea principelui Ivan Berladnic și a „principatului Bârlad”²⁾. Sunt, la dreptul vorbind, două chestiuni: una a principatului Bârladului și alta a Berladnicilor. Le vom examina pe rând.

B. P. Hasdeu a publicat o diplomă a lui Ivanco Berladnic din an. 1134, întâiu în „Instrucțiunea Publică” No. 1, 1, 1860, p. 8, fără comentarii și apoi în ziarul „Traian”, I, 1869, p. 199, într'un articol intitulat: „Limba slavă la Români până la anul 1400”. Diploma în traducere sună astfel: „In numele

¹⁾ SCHIAFARIK. Ibidem. Trad. rusă, vol. I, cartea II, § 22, pag. 247—250 (Autorul se referă la Plater, Geografia Europei, și Marczinski, Opis. Podola).

²⁾ I. BOGDAN. *Diploma bârladeană din 1134 și principatul Bârladului* An. Ac. Rom. Mem. Secf. Ist., seria 2, t. XI, 1888—1889, p. 65—112.

TEODOR BĂLAN. *Berladnicii*, Cernăuți, 1928.

P. P. PANAITESCU. *Diploma bârladeană din 1134 și hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374*. „Revista Istorică Română”, II, fasc. I, 1932, p. 46—58.

R. ROSETTI. *Statul bârladean*. „Revista Nouă”, an. II, 1889, Buc., p. 464 ș. u.

N. IORGA. *Brodnicii și Români*. Ibidem, p. 149.

A. I. SOBOLEVSCHI. *Diploma principelui Ivanco Berladnic din anul 1134*. Memoriile congresului (al VIII-lea) arheologic din Moscova, 1890, II.

N. P. BARSOV. Ibidem, pag. 113—116, 285.

Tatălui și al Fiului (și al Sf. Duh amin). Eu Ivanco Rosislavici din scaunul galițian, principe de Bârlad, mărturisesc (sc. fac cunoscut) negustorilor din Mesembria, să nu plătească vamă în orașul nostru în Galiciul mic la descărcare, afară de Bârlad și Tecuciu și de orașele noastre (sc. celelalte), iar la exportul feluritelor mărfuri locale, ungurești, rusești și bohemiești, să nu plătească nicăeri, afară de Galiciul mic, și voevodul va pedepsi (sc. pe neascultători); și la această făgăduința (sc. mea). Dela nașterea lui Christos 1134 ani, luna Maiu 20 zile¹⁾.

Din această diplomă ar reieși că în secolul al XII-lea a existat principatul Bârladului și Ivanco a fost principele conducător al lui. Examinarea acestei diplome din punct de vedere fonetic, ortografic și diplomatic, făcută de I. Bogdan, a dovedit că diploma e falsă²⁾.

D. N. Iorga a mai arătat că Haliciul mic, adică Galațul, nu apare în documentele istorice mai de vreme de veacul al XVI-lea³⁾.

Iar d. P. P. Panaitescu a mers și mai departe, aruncând vina falsului asupra lui B. P. Hasdeu. Articolul d-sale poartă subtitlu: „Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu“. Insistând asupra deosebirilor în text, dat de Hasdeu de două ori, și negăsind altă explicație a variantelor, decât dorința de a susține un lucru neadevărat, autorul afirmă că documentul e fals⁴⁾.

Ne împotrivism cu toată convingerea unei asemenea interpretări, pe care o socotim ofensătoare memoriei lui B. P. Hasdeu. Nu ne îndoim că documentul e fals, însă argumentele de învinuire sunt vădit insuficiente. Cel mult poate fi vorba de utilizarea prea liberă, poate arbitrară, a materialului istoric. Dar în loc să formulăm învinuiri, ar fi de preferat să căutăm o altă explicație a deosebirilor între două texte ale diplomei. A putut să se întâmple ceva mai simplu: autorul a copiat textul diplomei, care apoi i s'a părut în unele părți îndoielnic și, ne având posibilitate de a-l compara cu originalul, și-a permis să facă corectări doar în baza memo-

¹⁾ I. BOGDAN, *ibidem*, pag. 71, notă.

²⁾ D. ILIE BĂRBULESCU crede totuși că diploma e autentică, producându-se în media bulgaro-rutenesc. *Curențele literare la Români în perioada slavonismului cultural*, 1928, pag. 11 și 19.

³⁾ N. IORGA. *Studii și documente*, V, 1903, pag. 596—597.

⁴⁾ P. P. PANAITESCU. *Ibidem*, pag. 6.

riei sale. B. P. Hasdeu a fost convins, după ce s'a făcut critica diplomei, că „rămâne nesguduită în picioare autenticitatea ei”¹⁾.

Recunoaştem că sub raportul tehnicii ştiinţifice documentare, acest procedeu este inadmisibil, dar nu formează încă un corpus delicti pentru o învinuire gravă de fals, fie el şi patriotic²⁾.

Dar închiderea chestiunii principatului nu înseamnă încă rezolvirea chestiunii Berladnicilor în general, deoarece despre Ivanco Berladnic şi Berladnici se vorbeşte în cronicile ruse de mai multe ori. Cine au fost ei?

Principele Ivanco Rostislavici Berladnic apare în cronică Ipatievscăia de prima dată sub anul 1144, ca pretendent la scaunul Haliciului, şi rămâne însufleţit de aceste pretenţii cât trăieşte, până la 1162.

În 1144, în timpul când Volodimir din Halici era la vânat la Tismianici, Halicienii l'au rugat pe Ivanco din Zvenigorod să vină să ocupe scaunul Haliciului. Volodimir aflând, s'a grăbit să se întoarcă şi a început lupta cu Ivanco, care a durat 3 săptămâni. Pierzând războiul, Ivanco fugi la Dunăre, şi apoi prin câmpii, la Vsevolod, principele de Chiev³⁾.

În 1146 are loc lupta între Iziaslav, principele Chievului şi Sviatoslav Olgovici din Novgorod. Am văzut că printre aliaţii acestuia din urmă se aflau Ivanco Berladnic cu druggina lui şi Polovţi. Sviatoslav o ia la fugă. Ivanco îl părăseşte, luând dela el 200 grivne de argint şi 12 grivne de aur⁴⁾.

În an. 1157 Ivanco se află la Iurii Vladimirovici din Suzdali, care la cererea lui Iaroslav din Halici, avea intenţia să-i predea pe Ivanco, însă a fost reţinut dela această faptă de mitropolit şi egumeni⁵⁾.

În 1159 cererea se repetă, fiind făcută acum lui Iziaslav Davâdovici din Chiev, unde se afla atunci Ivanco. Iziaslav refuză, însă Ivanco, temându-se, probabil, că Iziaslav se va răzgândi, fugi la Polovţi şi împreună cu ei, pradă oraşele depe malul Dunării şi pe pescari. Adunând o mulţime de

1) *Negru-Vodă*, pag. XCVI.

2) Spre deosebire de P. P. Panaitescu T. BĂLAN crede că „diploma bârlădeană este un falsificat constituit în secolul al XV-lea de un Malorus din regiunea Haliciului”. Ibidem, pag. 17.

3) *Cronica Ipatievscăia*. Ibidem, vol. II, 1843, pag. 20.

4) Ibidem, pag. 27—28.

5) Ibidem, pag. 80—81.

Polovți și 6.000 de Berladnici, el se duce la Cucelmina la o depărtare de 35—40 km. de Hotin și la Ușița (peste Nistru, aproape de Kamenet), unde începe lupta cu Iaroslav. 300 de smerdi galițieni (pătură socială inferioară) trec de partea lui, însă din cauza neînțelegerilor cu Polovți, acești din urmă se retrag și Ivanco, suferind înfrângerea, fugе tot la Iziaslav Davădovici din Chiev ¹⁾.

La 1162 Ivanco moare la Solun fiind otrăvit ²⁾.

Despre Berladnici (fără Ivanco), se vorbește separat sub anul 1160, când Rostislav Mstislavici, așezându-se pe scaunul Chievului și aflând vestea că Berladnicii au ocupat „Oleșie“, a trimis pe oamenii săi să lupte împotriva lor. Ajungându-i la „Djini“, Rușii i-au bătut și i-au captivat ³⁾.

Iar despre Bârlad se vorbește separat sub an. 1174. Principele Andrei din Suzdali spune fraților Rostislavici : „De nu voiți să faceți pe voia mea, tu, Riurice, du-te la Smolensc la fratele tău în otcina ta, iar tu, Davide, du-te la Berlad, căci în țara rusească nu-ți îngădui să stai“ ⁴⁾.

În vechime termenul „rusesc“ se aplica exclusiv principatului Chievului și tocmai în sensul acesta se vorbește în pasajul citat. Prin urmare Berlad nu făcea parte din acest principat, totuși nu era prea departe de comunitatea principatelor din vechea Rusie. Această concluzie se desprinde din faptul că un principe rus nu putea să fie trimis, decât undeva aproape și, firește, la un oraș care se afla într-o oarecare dependență de această comunitate a orașelor ruse. Despre vre-o legătură a Rușilor cu Bârladul Moldovei, nu avem nici o mărturie istorică, nici o dovadă. Trebuia deci să fie un alt Berlad, mai apropiat de Ruși. Care anume și unde ar fi fost el ?

Cred că deslegarea enigmei ne-o dă tot toponimia regiunilor, de care am vorbit mai sus. În colțul sudic al țării Bolohovenilor, nu departe de Nistru, se află „Birleadca“, care ne amintește numele vechiului „Berlad“ al cronicei. Din localitatea aceasta Ivanco Berladnic putea să supravegheze ușor tot ce se petrece în țara Haliciului, din sânul căreia a fost rupt, iar în momentele critice să fuga la Dunăre, cobo-

¹⁾ Ibidem, pag. 85—84.

²⁾ Ibidem, pag. 91.

³⁾ Ibidem, pag. 86.

⁴⁾ Ibidem, pag. 109.

rînd pe Nistru pe plute cu Berladnicii săi. Știm că el aspira să ocupe scaunul acestui principat, în care avea înainte și un oraș în posesiune, un „udel“, anume Zvenigorod. Fiind un om foarte consecvent și energic, vieța sa întregă el a consacrat-o luptei pentru dobândirea scaunului galițian. Nu exista pentru principele Daniil un alt adversar mai primejdios. Inșă aceleași sentimente de ură față de principatul Haliciului, înțutreau și Bolohovenii, cari vedeau existența lor proprie amenințată din partea acestui principat. Rivalitatea la ei nu era un fenomen ocazional, ci un principiu de vieță sau moarte.

În asemenea împrejurări nu ar fi straniu, dacă Bolohovenii i-ar fi dat inamicului lui Daniil Ivanco un oraș dintr'ale lor în „udel“, în administrare provizorie sau definitivă, anume orașul Berlad (Berlad-ca), pentru ca satisfăcându-l întrucâtva, să-l aibă ca prieten politic, gata de ajutor împotriva Galițienilor.

Inșă, Ivanco Berladnic era un principe din arborele genealogic al principilor ruși. Un „udel“ obținut odată de un principe rus în țara Bolohovenilor, deși străină, totuși într'o măsură rusificată, putea să mai fie dat în administrarea și altor principii ruși. Precedentul era creat. Acesta e motivul adevărat, pentru care principele Andrei din Suzdali a socotit de cuviință să-l trimită pe David în Berlad, care cu moartea lui Ivanco Berladnic a devenit vacant sau cel puțin exigibil în caz de nevoie.

În baza celor de mai sus, e clar că părerea despre Berladnici, ca fugari, pribegi, vagabonzi și aventurieri, lansată de prima dată de istoricul rus Karamzin și împărtășită de Pic, nu are temeiul ¹⁾. Deasemenea nu poate fi acceptată nici argumentarea acestei păreri, pe care o găsim la T. Bălan. D-sa afirmă că Berladnicii n'au fost un popor, ci un element social; că berladnic înseamnă contrabandist, tâlhar, hoț, francțiror, condotier, pribeag, vagabond și că exista în Moldova de sus „drumul bârladului“, care începe la hotarul țării Moldovei la pârâul Colacin, se termină la satul Sepenic și are sensul de „drumul hoțului“ ²⁾. Autorul insistă asupra faptului că acest drum nu se afla în nici o legătură cu orașul Bârlad. E firească aceasta lipsă de legătură. „Drumul bâr-

¹⁾ PIC. Ibidem, pag. 109.

²⁾ T. BĂLAN. Ibidem, pag. 9-10, 13 ș. a.

ladului" marchează probabil calea, prin care se scurgeau în Moldova de Nord-Est Berladnicii, împreună cu Brodnicii și Bolohovenii, și atâta tot.

Am arătat mai sus, că Berladnicii nu sunt identici cu Brodnicii, după cum credea R. Rosetti ¹⁾. Deci avea dreptate D. Onciul, care tăgăduia această identitate și în același timp admitea că Berladnicii erau vecini și aveau o organizație politică asemănătoare ²⁾.

În ce privește spiritul războinic și aventuros, îl posedau în suficientă măsură nu numai Berladnicii, ci și toți principii ruși din acea vreme și mai cu seamă popoarele năvălitoare.

Cuvântul Berlad nu provine dela slavul „berlo”, pădure uscată, cum cred unii, ci dela cumanicul sau arabul „bilad”, ce înseamnă oraș, țară, târg ³⁾. Prin urmare Berladnic ar însemna locuitor al târgului. Berladnic în sensul stabilit de mine înseamnă locuitor al orașului Berlad (Birleadca), care trebuie să fi fost „udelul” principelui Ivanco.

Migrațiunea Românilor și năvălirea Tătarilor.

După ce am expus datele pozitive, privitoare la așezarea Românilor în regiunea Volâniei, Podoliei, Chievlui și Galiției, îmi rămâne să explic apariția lor în această regiune, cât și dispariția posteroară.

Imigrarea Românilor în această regiune, trebuie să fi avut loc foarte de vreme. Credem că apariția lor se atribuie veacului al VII-lea, acel timp, când Slavii, despărțindu-se de Carpați, se ridică spre Nord. Din practica migrațiunii popoarelor din epoca năvălirilor barbare, se știe că aproape fiecare migrațiune pornită de un popor cu inițiativă, își găsea sau însoțitori sau urmași. Deseori se întâmpla ca un popor, mutându-se cu domiciliu, să atragă cu sine în nouile locuri și pe alte popoare vecine, cari îl urmau din sentimentul de imitație sau din dorință de a se îmbogăți. Celții au adus în țările românești pe Bastarnii. Goții au fost însoțiți de Taifalii și Victoalii. Românii erau însoțitorii Slavilor. Că tocmai atât de timpuriu s’au mutat aci Românii, reiesă din faptul ca ei în locurile de așezări noi, aveau în spatele lor pe Galițieni, cari s’au mutat aici în veacul al VII-lea. Galițienii aparțineau familiei slave a Volânenilor (Dulebilor).

¹⁾ R. ROSETTI. *Brodnicii*. Ibidem, pag. 56—61.

²⁾ D. ONCIUL. *Originile principatelor române*, pag. 239.

³⁾ AL. PHILIPPIDE. Ibidem, vol. II, pag. 366.

Indicațiuni indirecte despre vechimea Românilor ne prezintă și denumirile „Voscodaviți”, despre cari am vorbit mai sus.

Nu ar fi exclus ca o parte de Români să se fi mutat din părțile superioare ale Moldovei și Basarabiei la Nord, direct prin Nistru, care nici odată n'a jucat un rol de stavilă serioasă în migrațiunea popoarelor. Însă și aceasta putea să aibă loc foarte de vreme, concomitent sau în curând după emigrarea Slavilor la Nord de pe pământul românesc. Brodnicii și Bolohovenii, pe cari îi vedem în acțiune în secolele XI-XIII în comunitatea principatelor slave, au suferit o înrăurire foarte adâncă din partea Slavilor ruși, încât orașele lor cele mai importante, aveau denumiri pronunțat slave, ca de exemplu: Derevici, Diadicov, etc. Această înrăurire nu putea să fie, decât un produs al îndelungatei conviețuiri româno-slave.

Probabil la început extensiunea românească la Nord de pământul românesc, a fost cu mult mai mare, decât o arată hotarele, pe cari le-am schițat mai sus, expunând toponimia regiunii Volâniei, Podoliei, Chievului și Galiției. Brodnicii ocupau o bună parte din Galiția de mai târziu și numai treptat au cedat-o Rușilor galițieni, iar Bolohovenii își aveau așezările până la râul Codâma și valul, care trece prin acele locuri. Ei, însă, s'au retras puțin mai la Nord, în urma înaintărilor prin aceste părți a chievenilor.

Către jumătatea secolului al XIII-lea, se produce în viața Europei Orientale un mare eveniment: *năvălirea Tatarilor* sub conducerea hanului Batu, nepotul lui Cinghis-han ¹⁾. Trecând munții Ural în 1236, ei pornesc spre râul Volga și în drum spre Vest șterg de pe fața pământului țaratul Bulgarilor Cămei. Aceeași soartă o au principatele ruse Riazan și Vladimir. După diferite alte devastări, Batu coboară în stepele Mării Negre, unde bate pe Cumani. În 1240 el apare în regiunea Chievului și, după o scurtă asediere a acestuia, îl

¹⁾ A. SACERDOȚEANU. *Marea invazie tătărească și Sud-Estul european*, Buc., 1933.

A. SACERDOȚEANU. *Guillaume de Rubrouk et les Roumains au milieu du XIII siècle*, Paris, 1930.

V. ȘOTROPA. *Tătarii în valea Rodnei*. Anuarul de Istorie Națională, Cluj, 1924-1925, p. 255-274.

GEN. T. NICOLAU. *Invazia Tatarilor și prima ocupare a Buda-Pestei*. Buc. 1930.

ocupă. Sgomotul, produs de scârțâitul carelor tătărești, urlul cămیلelor și nechezul cailor, înăbușea vocea omenească în acest oraș.

Din Chiev. Tătarii au pornit în trei direcții: la Vest prin Volânia spre Polonia, la Sud-Vest prin țara Haliciului în Ungaria și la Sud prin Podolia, Nistru și Cernăuți spre pământul românesc (părțile Moldovei și Munteniei). Regele ungar Bela al IV-lea, s'a împotrivit Tătarilor, însă a suferit cea mai cumplită înfrângere.

În primăvara an. 1242, Tătarii s'au retras. Batu s'a întors în stepele râului Volga, unde a întemeiat hanatul său, sub denumirea de „Horda de Aur” sau „a Chipciacilor”, cu capitala Sarai. Dela țările subjugate el cerea tribut fără a se amesteca prea mult în treburile lor interne ¹⁾).

Năvălind pe pământul românesc, Tătarii „au măturat” pe ceilalți barbari, iar prin retragerea din șesurile Moldovei, ei au lăsat locul liber pentru Românii coborâtori din munți ²⁾ și pentru acei cari vor fi venit aci din Nord-Est.

Invaziunea tătărească a avut cea mai mare însemnătate pentru istoria Românilor din Rusia vestică. Țara Brodnicilor, probabil, a fost devastată de Tătari. Bolohovenii s'au supus deîndată și au scăpat de ororile devastării. Însă și unora și altora Tătarii au deschis calea migrațiunii noi, calea revenirii, întoarcerii la pământul natal, la leagănul național. Pe căile invaziunii tătărești pe pământul românesc, Românii din Rusia vestică au început să se coboare la Sud. Dela sfârșitul secolului al XIII-lea și mai ales delă începutul secolului al XIV-lea, Brodnicii și Bolohovenii au început să părăsească țările lor în mase pentru a se concentra în părțile superioare și mijlocii ale Moldovei. Nu toți au apucat

¹⁾ În literatura istorică rusă dominațiunea Tătarilor se apreciază în mod diferit. KOSTOMAROV crede că Rusia după năvălirea Tătarilor a devenit prada militară a hanilor, iar populația s'a transformat în robi. LEONTOVICI merge și mai departe, adăugând că Rușii au împrumutat delă Tătari și concepțiile juridice: țarul, ca proprietarul suprem al teritoriului statului, șerbia țăranilor, serviciul militar obligatoriu, etc. VLADIMIRSCII—BUDANOV, dimpotrivă, afirmă ca legile mongolice nu au fost cunoscute în Rusia de loc. Împreună cu el, S. SOLOVIOV crede că Tătarii nu se amestecau în administrația internă a țărilor supuse, mulțumindu-se numai cu tributul. Adevărul îl găsim la mijloc, între aceste două teorii. În realitate Tătarii nu se amestecau în treburile interne ale principatelor ruse, însă influențau asupra lor în mod indirect, susținând pe unele în dauna altora, de exemplu susținând pe principatul Moscovei în lupta lui cu principatul Tveri. Deci amestecul lor a fost de natura externă, nu internă.

²⁾ I. BOGDAN, *Diploma bérladeana și principatul Bérladului*. An. Ac. Rom. seria II, tom. XI 1888—1889 pag. 111—112.

această cale. O parte s'a îndreptat spre Polonia, altă parte — spre văile Ucrainei și Niprului și unii au rămas pe loc pentru ca în scurt timp să fie desnaționalizați complet, lăsând după sine numai o amintire slabă a șederii lor aici în toponimia regiunilor ruse.

Emigrarea a avut ca urmare pe pământul Moldovei des-călecarea moldovenească și întemeierea principatului Moldovei, iar în celelalte țări, cari au fost atinse de migrațiunea Românilor, fenomenul dreptului deosebit, asigurat pentru Români, așa zis „Jus Valachicum”. „Jus Valachicum” a fost utilizat de Brodnicii și Bolohovenii, cari au părăsit țările lor spre a se stabili în țările străine. Acest „Jus Valachicum”, care era cunoscut Românilor din Ungaria, a fost împrumutat de ei, deoarece el corespundea foarte bine cu nevoile lor sociale și etnice în țările străine, unde s'au stabilit.

În lucrarea sa interesantă despre „Jus Valachicum” în Polonia, d. Dumitru Mototolescu supune studierii atente acest fenomen juridic din vieța poporului românesc înstrăinat. D-sa arată că „imigrările populației române în această țară sunt cunoscute cam dela începutul secolului al XIV-lea, iar imigrări neînsemnate sunt pomenite și în secolele al XII-lea și XIII-lea”¹⁾ și că aceste imigrări au continuat și mai târziu în veacul XIV și mai ales XV, atât din Transilvania, cât și din Moldova.

Firește „jus Valachicum” nu era creat în special pentru emigranții din țara Brodnicilor și țara Bolohovenilor, ci pentru toți emigranții Români. Și autorul nu putea să urmărească problema sub acest aspect, care ne interesează. Dacă s'ar putea stabili proveniența imigrărilor după țări pe baza documentelor istorice poloneze, aceasta ne ar lămuri volumul emigrării în Polonia a Brodnicilor și a Bolohovenilor.

Drepturile, cuprinse în „Jus Valachicum”, erau destul de însemnate, întrucât populația românească se bucura de următoarele favoruri: 1) grivnele de amendă rămâneau în sat, 2) exista pentru judecăți un tribunal electiv de bătrâni, 3) se recunoaștea libertatea întrunirilor în scop gospodăresc, 4) munca câmpului pentru proprietarul pământului era înlocuită prin zeciuelile din vite, grâne, legume²⁾. Cu generali-

¹⁾ DUMITRU MOTOTOLESCU. *Jus Valachicum în Polonia*, Buc., 1916, pag. 9. Despre „Jus Val.” în Galijia v. R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 52-77.

²⁾ În aceste patru puncte a fost formulat „Jus Valachicum” de B. P. HAS-DEU. *Arhiva Istorică*, I, 1, pag. 153.

zarea dreptului polonez și extinderea jurisdicției starostiilor „jus Valachicum” a fost restrâns și desființat ¹⁾).

Tiverții și Ulicii.

Unii autori slavi afirmă că în cuprinsul actualei Basarabie trăiau în veacurile XI—XII Tiverții și Ulicii, cari ar fi fost Slavi ²⁾.

În această afirmare ei se bazează pe un pasagiu din cronică lui Nestor, pe care îl citează astfel : „Iar Ulucii și Tiverții ședeau pe Nistru, se apropiau de Dunăre („prisedeahu”). Erau mulți; ședeau pe Nistru sau până la Mare și sunt orașele lor și până azi, se numeau de Greci Sciția Mare („Veli-caia Scufi”) ³⁾.

În privința acestui text s’au emis diferite păreri.

Unii, ca de ex. Tatischev, făcând apropiere între râul Uglu, afluent al Niprului, și Ulicii (sau, cum uneori se pomeniște în cronice, Uglicii), erau de părere că ei locuiau de partea stângă a Niprului ⁴⁾. Nadejdin îi plasa în actuala Basarabie, susținând că satul Peresecina din jud. Orhei ar fi fost vechiul lor oraș Peresecen și că denumirea lor Uglici ar fi provenit de la cuvântul „unghiu”, slavonește „ugol” sau „uglu”, tătarește „Budjeac”, nume pe care îl purta partea sudică a Basarabiei ⁵⁾.

Această părere nu s’a bucurat de prea mare succes, deoarece Lambin și Bâcicov au dovedit că poporul acesta trebuie să se fi numit Ulici și nu Uglici. Locuința lor probabilă ar fi fost regiunea Bugului și Nistrului, unde locuiau și Tiverții, până la limanul Nistrului ⁶⁾. Această părere a fost sprijinită și de Șahmatov, care a propus să fie cetit textul cronice: „сѣдяху по Бох Днѣстру”, ședeau pe Bug Nistru, cu alte cuvinte între Bug și Nistru ⁷⁾.

Tiverților și Ulicilor se atribuie de autorii ruși și orașele pustii pe Nistru, despre cari vorbește Constantin Porphyrogenetul (De administrando Imperio, c. 37): Tuggati, Krakicati, Salmacati, etc. ⁸⁾.

¹⁾ D. MOTOTOLESCU. *Ibidem*, pag. 128—129.

²⁾ P. N. BATIUȘCOV. *Basarabia*, S.-Pet., 1892, pag. 24 ș. u.

³⁾ *Cronica Laurentievscăia*, ed. III, S.-Pet., 1897, pag. 12.

⁴⁾ BARSOV. *Ibidem*, pag. 96.

⁵⁾ NADEJDIN. *Despre situația orașului Peresecina*. Memoriile Societății de Istorie și Antichități din Odesa, vol. I.

⁶⁾ BARSOV. *Ibidem*, pag. 97—98.

⁷⁾ M. HRUSEVSKYJ. *Ibidem*, vol. I, pag. 590—591.

⁸⁾ BARSOV. *Ibidem*, pag. 112—113.

Din această regiune, după părerea lui Barsov, Tiverții și Ulicii s'ar fi mutat treptat la Vest în Basarabia, Moldova, Muntenia, în regiunea Prutului, Culmuțului și Ialomiței, unde se păstrează denumirile Zaluci pe Prut, în județul Hotin, Sulici la Sud-Est de Botoșani, Luciu pe râul Culmuțului la Sud-Est de Brăila și Uluițe pe râul Ialomița. Aproape de aceste seliști găsim satele Preziceni și Presăcina, care ne amintesc „Peresecen“ al cronicei. E probabil că sub presiunea Ungurilor aceste popoare au mers spre Nord, în sus pe Nistru, mai aproape de Carpați, în actuala Galiție și Ungaria nord-estică ¹⁾.

În ce privește naționalitatea acestor două popoare toți autorii ruși cred că ei sunt Slavi, în afară de Ilovaischi, care se silește să dovedească că ei sunt Bulgari ai Mării Negre: Tiverți ar fi Târici și locuiau pe malul Mării Negre între Nipru și Marea Azov ²⁾. Unde e adevărul?

În privința Ulicilor nu găsim în cronică ceva pozitiv. Stă în afară de îndoială însă, că ei locuiau în basinul părților inferioare ale Bugului sudic, lângă Mare, și atingeau locuințele Tiverților, cari erau așezați între Bug și Nistru. Cine au fost ei, nu se știe, numai Slavi nu. În cronică rusă cetim: „Iată care este limba slavă în Rusia: Poliane, Derevlane, Novgorodți, Polociane, Dregovici, Sever, Bujane, fiindcă ședeau pe Bug, apoi Velâniani“ ³⁾. E posibil oare ca, făcând această enumerare, cronicarul să uite că fac parte din neamul slav și Tiverții și Ulicii, deși vorbește despre ei abia peste două pagini. Indicațiunea cronicarului rus este atât de categorică, încât orice încercare de a afirma caracterul slav al acestor popoare va rămâne întotdeauna zădarnică.

E mai greu însă să treci dela această definițiune negativă la cea pozitivă: care anume este proveniența etnică a acestor popoare?

Pentru Ulicii e imposibil să găsești vre'o altă indicațiune, decât tratarea lor în repetate rânduri, cu foarte rare excepții, împreună cu Tiverți, de unde putem deduce că ei sunt un popor, înrudit cu Tiverții.

În ce privește aceștia din urmă, cronică conține un pa-

¹⁾ Ibidem, pag. 99—100.

²⁾ Ibidem, pag. 276 și 273. Autorul citează lucrarea lui ILOVAISCHI: *Cercetări asupra originilor Rusiei*. („ИЗЫСКАНІЯ О НАЧАЛѢ РУСИ“, 2 ed.).

³⁾ *Cronica Laurentievscaia*. Ibidem, pag. 10. Aceasta se repetă și în alte cronice ruse.

sagiu, care în ordinea firească a interpretării contextului, ar trebui să fie luat în sensul provenienței lor etnice. Mergând împotriva Grecilor, scrie cronicarul, principele rus Oleg a luat cu sine pentru războiu „o mulțime de Varegi, și Sloveni, și Ciudi, și Crivici, și Merea, și Derevliane, și Radimici, și Poliane, și Severo, și Viatici, și Horvați, și Dulebi și Tiverți, cari sunt *tolcovini*, aceștia toți se numeau de Greci Scitia Mare“ ¹⁾. Cuvântul „tolcovinî“ rămâne până acum o enigmă. Incercarea lui Partâțki, bazându-se pe sensul pejorativ al cuvântului „tluc“ la Guțuli („canalie“, „golan“ etc.), de a vedea în cuvântul acesta un cuvânt de ocară ²⁾, nu poate să fie luat în considerație. În alte diferite cazuri cronicarul întrebuițează expresiuni de blam, ca de exemplu „blestematul“ etc., însă numai dacă după mersul povestirii personagiul, despre care e vorba, merită aceasta pentru anumite fapte rele și, în tot cazul, cronicarul nici odată nu se coboară până la vulgarisme. Iar aci la o simplă enumerare a popoarelor ar fi imposibil să fie întrebuițat un cuvânt de ocară, ci dimpotrivă ne-am putea aștepta la o indicație a provenienței lor etnice.

Cea mai firească interpretare a cuvântului „tolcovinî“ ar fi sensul „Bolhovinî“, adică Blahii sau Volohii, Români. S’ar putea să existe în limba poporană rusă-galițiană pentru Români acest cuvânt stricat, având la baza sa „Boloh“, cu terminația „în“. În cântecele Rușilor galițieni de mai târziu, era întrebuițat cuvântul „Volohin“ cu înțelesul de Român ³⁾. În expediția lui Oleg nu au luat parte Ulicii; altfel poate s’ar fi spus și despre ei că sunt „tolcovinî“. Desigur că numai singura această asemănare dintre două cuvinte nu ar fi suficientă pentru afirmățiunea mea, dacă nu ar veni în sprijinul ei și alte considerente.

Știm că Teuriscii locuiau în părțile superioare ale Nistrului și aveau orașele lor pe acest fluviu. Unde sunt ei în timpul istoric de care vorbește cronicarul rus? Se poate oare tăgădăui o asemănare surprinzătoare, bătătoare la ochi între denumirea lor și slavica Tiverți? În limba slavă a cronicarului, Teuriscii tocmai așa trebuiau să sune: „Tiverți“!

¹⁾ Ibidem, pag. 29.

²⁾ BARSOV. Ibidem, pag. 273—274.

³⁾ GR. NANDRIS. *Les rapports entre la Moldavie et l’Ukraine d’après le folklore ukrainien*. Melanges de l’école roumaine en France, 1924, prem. partie, pag. 34 (în notă: Holovatski. *Narodnyia pesni Halitscoi i Ongorscoi Roussi*, IV, p. 364).

După cum am arătat mai sus, unii cred că Teuriscii sunt Celți. Sunt de părere, bazându-mă pe Ptolemaeus, care pune pe Teuriscii în rândul popoarelor dacice, că ei au fost Daci ¹⁾.

În afară de această mărturie istorică, trebuie să ne gândim și la explicația celor scrise de Anna Comnena, fiica împăratului bizantin Alexie Comnenul (1081—1118), cum că Pacinații erau apăsați de poporul „Geților” ²⁾. Pecenegii stăteau atunci între Nipru și Dunăre. Cuvântul „Geți” nu mai întâlnim în alte scrieri bizantine din acest timp. Prin urmare trebuia să existe un popor, care avea cel puțin aceeași obârșie, ca și Geții. Care poate să fie acest popor, dacă nu Tiverții (Teuriscii), despre cari știm precis că trăiau tot în aceste locuri și aveau numeroase așezări, orașe.

Cu totul arbitrară e părerea lui F. Brun, care afirmă că „Anții, amestecându-se cu Tervingii (Goții), au început să fie numiți Tiverți, în analogie cu poporul Rosi, care slavizându-se a transmis numele său Polianilor, sau cu Slavii de Sud, cari amestecându-se cu Bulgari, au început să fie numiți cu numele lor” ³⁾. Între cuvintele „Tervingii” și „Tiverți” nu este nici o asemănare, pe când sunetele „eu” și „sci” din cuvântul „Teuriscii” în limbile slave în mod natural se transformă în „ev” (sau iv) și „ți”. Pe de altă parte această ipoteză a fost emisă de autor, fără ca în sprijinul ei să fie adus măcar un singur argument serios. Nimic, în afară de simplă analogie de mai sus.

Oricare ar fi originea etnică a Tiverților și Ulicilor, fie ei Daco-romani, fie Celți, se pare însă neîndoielnic că ei în marea lor masă, s’au vărsat în lumea românească, bolohovenă și brodnicească din Sud-Vestul Rusiei, și, firește, o parte din ei a trecut Nistru pentru a se așeza în părțile nordice ale Basarabiei, unde își aveau dominațiunea Brodnicii și, probabil Bolohovenii.

În afară de argumentele, aduse de Barsov și de faptul că „Peresecina” din județul Orhei e probabil o repetare a denumirii aceluia oraș al Ulicilor pe Nipru „Peresecen”, pe care Rușii l’au putut lua numai după o asediere de trei ani ⁴⁾, în harta toponimică a regiunilor Volâniei, Podoliei, Chievu-

1) Învoc și autoritatea lui A. XENOPOL, *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 139.

2) „*Alexias VII*”, ed. Migne din „*Patrol.*”, s. II, t. 131, 1864, p. 561.

3) F. BRUN, *Goții Mării Negre*, colecția de articole „*Cernomoric*”, vol. II, pag. 206—207.

4) An. 914. *Cronica Niconova*, pag. 41.

lui și Galiției, găsim cu totul la Nord, nu departe de orașul Luțk, satul „Kiverți” (Tiverți), ceea ce e un semn că Tiverții s’au ridicat în sus, așezându-se atât pe toată întinderea drumului până la acest punct, în țara Bolohovenilor, și la Brodnici, cât și pe teritoriul principatului Volâniei.

Basarabia în timpul primelor încercări de organizare politică.

Din expunerea de mai sus se conturează rolul, pe care l’a jucat Nordul Basarabiei în procesul de organizare politică a Românilor. Această bucată de pământ făcea parte din țările române ale Brodnicilor și Bolohovenilor și prin urmare realiza de fapt legătura dintre pământul moldovenesc și pământul vremelnice al Românilor dincolo de Nistru, la Nord.

Altfel se prezintă chestiunea cu Sudul Basarabiei ¹⁾. Ambele porturi importante basarabene, Chilia-Veche și Cetatea-Albă, se aflau, din punct de vedere economic, dela veacul al XII-lea și până la sfârșitul veacului al XIII-lea și chiar începutul veacului al XIV-lea, sub influența directă a comerțului genovez.

Trecerea aproape a întregului comerț pe Marea Neagră în mâinile Genovezilor datează dela tratatul dela Nymphaion din 13 Martie 1261 între împăratul Mihail Paleologul și Genovezii. Coloniile lor se înmulțesc. Se creează în Crimeia în locul actualei Feodosii o colonie mare Caffa. Se înființează în an. 1314 un oficiu comun genovez pentru toate coloniile lor depe malul Mării Negre. Rivalii lor, Venețieni, pierd însemnătatea și în 1360 au nevoie de o intervenție pe lângă guvernul genovez pentru ca să se admită și lor să facă comerț, alături de Genovezi, mai dârji și mai fericiți.

Genovezii se aflau, ca negustori, la Chilia-Veche (Licostomo) și la Cetatea-Albă (Maurocastron), unde își aveau castele, exportând din aceste locuri, precum și în general depe malul Mării Negre, pește, piei lucrute, sclavi, carne sărată și grâu, de care Genua avea mare nevoie.

În mod teoretic ambele aceste localități se aflau sub dominațiunea politică a Imperiului bizantin. Cui însă aparțineau ele în realitate?

D. N. Iorga crede că soarta acestor orașe n’a fost identică.

¹⁾ N. IORGA. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, cap. III, pag. 39–59.

MURZACHEVICI. *Istoria coloniilor genoveze*, Odessa, 1847.

„In ce privește Chilia-Veche“, scrie d-sa, „e de admis că acest oraș aparținea Bulgarilor, cari stăpâneau Dobrogea“. Războiul dintre Genovezi și Dobrotici începe în 1370, iar în 1381 îl vedem Licostomo genovez. De aci autorul conchide: „Il vor fi cucerit (Genovezii) dela Dobrotici“ ¹⁾.

Cellalt oraș, Cetatea-Albă, a fost probabil întâiu în mâinile Tătarilor, deoarece un act al regelui Ungariei din 1368 pomenește pe „Dimitrie domnul Tătarilor“ (Demetrius princeps Tartarorum), care avea legături cu Brașovul și le promitea brașovenilor trecerea prin vamă în tranzit, fără plata taxelor. „Nicăeri aiurea, decât în Cetatea-Albă, nu putem așeza pe acest prinț tătăresc, poate — judecând după nume — creștinat, care va fi avut sub stăpânirea sa părțile de jos ale Moldovei, dincolo și dincoace de Prut“. În 1410 Cetatea-Albă apare într'un document istoric, ca localitate genoveză ²⁾. S'ar putea totuși crede că „Tătarii“ acestui principe tătăresc n'ar fi decât numai locuitori români din Țara de jos ³⁾. La Cetatea-Albă mai era un număr de Evrei, așezați în cartier special, și o colonie genoveză. O colonie genoveză era și la Chilia-Veche ⁴⁾.

Ambele păreri sunt, după cum am văzut, ipotetice, bazate pe interpretarea unor fapte istorice, petrecute după întemeierea statului moldovenesc. La început teritoriul Moldovei era mărginit din toate părțile și primii principii moldoveni nu erau în stare să cucerească și să apere întreaga întindere a teritoriului, pe care era așezată populația românească. Ne pare însă dubioasă stăpânirea bulgărească a Chiliei, având în vedere posesiunile imediate ale Tătarilor ⁵⁾.

Pe de altă parte, având în vedere, că populația orașelor Cetatea-Albă și Chilia era românească, nu credem ca dominațiunea genoveză să fi fost prea eficace, depășind drepturile obișnuite de autonomie a coloniilor propriu zise. Dominațiunea genoveză trebuie să fi fost limitată numai la exercitarea dreptului de administrare a populației genoveze.

„Coloniile genoveze, scrie d. G. Brătianu, aveau la în-

¹⁾ N. IORGA. *Ibidem*, pag. 50 și 52.

²⁾ N. IORGA. *Ibidem*, pag. 57—59.

³⁾ N. IORGA. *Istoria comerțului românesc*. Epoca veche, Buc. 1925 pag. 49.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 35.

⁵⁾ G. I. BRĂȚIANU. *Recherches sur Vicina et Cetatea-Albă*, Buc., 1935, pag. 119 ș. a.

ceput o importanță exclusiv comercială”, și capătă o însemnătate politică și comercială numai în secolul al XIV-lea. Această transformare se poate constata în Crimeia, Pera și Trepizond, unde Genovezii își construiau fortificații defensive. Cetatea-Albă nu și-a păstrat construcții genoveze. Probabil însă că și-a schimbat înfățișarea și cartierul ei genovez ¹⁾).

În sprijinul rolului politic limitat al Genovezilor în Sudul Basarabiei, ne mai referim și la așa zisă „lista orașelor ruse” din cronica rusă, unde sunt pomenite Cetatea-Albă și Chilia. Sensul acestei liste este că pe malul stâng al Dunării orașele, populate în majoritatea lor de Români, aveau ca limbă oficială limba rusă ²⁾).

Numai astfel putem explica și faptul dependenței bisericești a unui punct așa de îndepărtat de pământul rusesc, al Cetății-Albe, de mitropolia Chievului, asemănător cu influența bisericească rusă, exercitată din Galiția asupra părților nordice ale Basarabiei, împreună cu Nordul Moldovei ³⁾).

Câtva timp după întemeierea Moldovei, în 1374, Gheorghe Koriatovici, lărgind hotarele Moldovei, ia în stăpânire sa Cetatea-Albă și prin aceasta statul moldovenesc din punct de vedere bisericesc, este divizat în două : Nordul cu învoirea patriarhului din Ohrida, formează o unitate bisericească independentă, după ce a rupt legătura cu eparhia Haliciului, iar Sudul mai ține la eparhia Chievului.

Dependența bisericească de principatele ruse în timpul acesta inițial al existenței statului moldovenesc, servește de dovadă a influenței culturale ruse asupra Românilor și face să admitem, ca firească, întrebuițarea limbii ruse, ca limbă oficială, și în orașele basarabene moldovenesti de Sud, ca Cetatea-Albă și Chilia.

¹⁾ Ibidem, pag. 103.

²⁾ Vezi capitolul 13.

³⁾ G. POPOVICI. *Anul deia Martie în Moldova*, Buc., 1905, pag. 17 nota.

CAPITOLUL 12.

Regimul gentilico-familial.

Cu mult înainte de întemeierea principatelor, Româniș trăiau într'un regim patriarhal, primitiv, care se aseamăna cu regimul gentilic colectivist, răspândit printre Slavi.

Prin regimul gentilic colectivist înțelegem un regim, bazat pe legătură de sânge. Toți cari se trag dela un strămoș, formează o unitate de neam, un gen aparte, care se folosește de pământ în comun. La înstrăinări de pământ, membrii comunității familiale aveau față de străini preferință de cumpărare („dreptul de preemțiune gentilică”) și dreptul de răscumpărare a pământului înstrăinat. Membrii familiei ajută unul pe altul la urmărirea infractorilor legii din alt gen („rășbunare gentilică”), ajută unul pe altul la judecăți, ca martori, și răspund în mod colectiv pentru crimele, săvârșite de membrii unității („răspundere penală gentilică”). Comunitatea este condusă de un șef comun, în persoana întemeietorului genului și de o adunare gentilică consultativă, compusă din reprezentanții familiilor. Seliștea, unde se afla stabilit neamul, purta nume patronimic.

Cu timpul, acest regim degenerază în regim familial. Genul se descompune, divizându-se în familii. Capii lor conduc vieața familiilor. Însă familiile din acel timp nu se aseamăna cu familia de azi. În componența lor intrau nu numai bunicul, bunica, tatăl, mama, fiii și fiicele, nepoți, frați și surori, ci și nevestele, ginerii, persoanele înfiate, copiii văduvei, căsătorite cu un membru din unitatea familială, etc. Numărul membrilor unei asemenea familii se ridică dela 10 până la 40 sau 50. Persoanele străine deveneau membre prin faptul muncii comune cu ceilalți membri ai familiei.

Aceste unități familiale purtau diferite denumiri: la Sârbi— „zadruga”, la Ruși—„verv”, „pecișce”, „ognișce”, la Ucraineni și la Slavii sudici—„siabri”¹⁾. Exista comunitatea

¹⁾ M. KOVALEVSCHI. *Regimul gentilic* („Родовой бытъ”), S-Pet., 1906, pag. 82.

LEONTOVICI. *Despre însemnătatea „vervei” în comparație cu „zadruga” Slavilor de Vest.* „Revista Ministerului de Instrucție Publică”. S-Pet., 1867.

D-r I. N. ANGELESCO. *Histoire économique des Roumains*, Genève-Paris, 1919, pag. 66—92 (bibliografie pe pag. 66).

familială și în dreptul polonez, unde ea forma o bază a vieții sociale, încă în secolul XIV.

Mai multe comunități familiale formau un neam, un gen (slavonește „pleme”), iar teritoriul ocupat de el se numea „jupă”.

Către timpul organizării statelor slave, regimul gentilic nu mai exista la Slavi în forma sa pură, fiind transformat în regimul comunităților familiale. Românii au împrumutat acest regim familial dela Slavi. „Siabrii” au devenit la Români „jabri”, iar partea ideală a fiecărui din patrimoniul asociației familiale „jirabie”.

O serie de fenomene din epoca posteroară a feudalismului românesc, păstrând în realitate rămășițele unui regim în descompunere, prezintă o dovadă vie a existenței regimului familial la Români.

Obștiile moșnenilor și răzeșilor cu dreptul lor de preemfiune, dreptul de preferință a rudelor lor și a vecinilor la vânzarea pământului obștiei (așa zisul „protimisis”), se trag din comunitățile familiale și regimul lor agrar.

Răspunderea colectivă în vechiul drept penal românesc a înlocuit răspunderea genului și a familiei, care se exercită după principiul răsbunării gentilice sau familiale, conform „vendettei”. În vechime exista îndatorirea familiei, comunei și comunelor vecine, de a preda pe vinovatul. În caz dacă se refuza predarea lui, familia sau comuna era obligată de a plăti o compensație.¹⁾

O rămășiță a vechiului drept gentilic de răzbunare, notează și D. Cantemir, care scrie: „Pentru asemenea crime (hoția, sacrilegiu, omor) mai că nu se poate cere clemența domnitorului, afară numai dacă se împacă vinovatul cu familia celui ucis și rudele acestuia declară public față de domn, că-l iartă de vină și pedeapsă, că nu vor să răzbune sângele prin sânge și moartea prin moarte”²⁾.

Cnejii și juzii erau la început șefii „zadrugelor”, comunități familiale, în cari intrau membrii familiei, rudele lor și supușii. Mai târziu, în timpul lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, regimul familial era în deplină decădere. Ca o amintire a lui, în documentele istorice la descrierea localităților și delimitarea hotarelor, se întrebuița formula: „unde a

¹⁾ IOAN FILITTI. *Vechiul drept penal român*. Extras din „Revista de drept penal și știința penitenciară”, No. 1—3, 1934, pag. 34—36.

²⁾ D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 103—104.

fost cneaz" și mai rar: „unde este cneaz“ ¹⁾. Această formulă sună ca „vae victis“ unui institut în proces de pieire. Din cnejii și juzii au coborât primii reprezentanți ai boierimii române, proprietară de pământ. Iar din membrii de rând ai „zadrugelor“ românești au ieșit răzeșii și moșnenii.

Urmele influenței regimului familial se văd și în diploma românească veche, în urice, unde în formula „credinței boierilor noștri“ se înșiră nu numai boierii proprii ziși, ci și frații și fiii lor.

Unele regiuni prin situația lor geografică, mai puțin accesibilă năvălirilor barbare, și-au păstrat multe trăsături din regimul agrar vechiu. Dimitrie Cantemir pune în rândul acestor regiuni Vrancea, Câmpulungul moldovenesc și Tigheciu, și le numește „un soi de republică“, fiindcă „țin cu pravilele sau obiceiurile lor, iar porunci și judecători dela Domnie nu primesc“ ²⁾. Ne am putea aștepta ca aceste regiuni răzeșești autonome să-și fi păstrat un regim agrar, moștenit încă din epoca patriarhală, primitivă.

Intr'adevăr cel puțin pentru una din ele, pentru Vrancea, unde ordinea patriarhală a fost mai rezistentă, socotim dovedită existența a unui regim de proprietate colectivă ³⁾. D. Aurel Sava ne-a demonstrat că Vrancea, în deosebire de proprietatea individuală a răzeșilor, stăpânită în indiviziune, a avut și are o proprietate răzeșească colectivă ⁴⁾, că Vrancea întreagă era o unitate („Vrancea o moșie este“), care avea judecători proprii, un vornic ca conducător, și o obștească adunare a tuturor vrâncenilor, se trăgea dintr'un număr determinat de bătrâni, cari la rândul lor probabil aveau un moș sau un bătrân mare al Vrancei și că, în sfârșit, urmașii fiecăruia dintre bătrânii originari ai Vrancei, constituiau un neam, o ceată ⁵⁾. Toate acestea se ridică până la timpul înainte de descălecarea lui Dragoș.

1) M. COSTĂCHESCU. *Ibidem*, vol. I, pag. 233: „unde a fost cneaz Stan“ (an. 1428, Decembrie 28), pag. 226: „unde este cneazul Ciorsac“ (1428, Iulie 24), pag. 108—110: „unde este cneazu Litu și Șarban“ (an. 1424, August 2) ș. a.

I. BOGDAN. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, pag. 355: „unde au fost cnejii Beloș și Danciu“ (an. 1488, 15 oct.); vol. II, pag. 194: „unde a fost cneaz Ivan“ (an. 1502, 17 Febr.) ș. a.

2) *Descrierea Moldovei*, pag. 125—126.

3) AUREL SAVA. *Documentele putnene*, vol. I, Vrancea. Odobești—Câmpuri, prefață de d. N. Iorga, Focșani, 1929. Vol. II, Vrancea. Irești — Câmpuri, Chișinău, 1931.

4) *Ibidem*, vol. II, pag. VI, XI ș. a.

5) *Ibidem*, vol. I, pag. XX—XXI.

Regimul gentilico-familial n'a dispărut brusc, prin trecerea Românilor la un regim teritorial, feudal, bazat pe proprietate, ci treptat și urmele lui găsim și în timpul de după întemeierea principatelor române. Conviețuirea diferitelor regimuri sociale este un fenomen obișnuit în istoria tuturor popoarelor europene și în toate timpurile.

În toponimia Basarabiei s'a păstrat o urmă a acestui regim primitiv : în județul Orhei, în partea lui nordică, există satul „Peciști”.

PARTEA IV.

INTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE. FEUDALISMUL ROMÂNESC.

CAPITOLUL 13.

Intemeierea Țării Românești și a Moldovei¹⁾.

Pentru fiecare stat nașterea lui prezintă, firește, cea mai mare importanță. Și totodată acest moment interesant, actul inițial al existenței politice a unui popor, aproape întotdeauna este învăluit de mister. Misterul este rezultatul mitelor, cari se substituie mărturiilor istorice clare. Cronicarii ne păstrează aceste mite în lipsa materialului pozitiv. Asupra istoricilor cade sarcina de a desluși în aceste mite, ceea ce este adevărat și ceea ce este complect fabulos, de a găsi în ele un pic de adevăr, care ar servi ca punct de plecare

¹⁾ B. P. HASDEU. *Istoria critică a Românilor*, Buc., 1874.

B. P. HASDEU. *Negru-Vodă*, Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești, Buc. 1898.

ALEX. LAPEDATU. *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești*. Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, II, 1923, Buc. 1924, pag. 289—314.

D-r. ATAN. M. MARIENESCU. *Negru-Vodă și epoca lui*. An. Ac. Rom. Mem. Secț. Ist., t. XXXI, 1909, p. 529 ș. u.

IOAN C. FILITTI. *Despre Negru-Vodă*. Mem. Secț. Ist., seria III, t. IV. 1924—1925.

ION CONEA. *Basarabii din Argeș*. Despre originea lor teritorială și etnică. Extras din rev. „Rânduiala”, Buc., 1935.

D. ONCIUL. *Radu-Negru și originile principatului Țării Românești*. „Convorbiri Liter.”, an. XXIV, 1890 și an. XXVI, 1892.

D. ONCIUL. *Dragoș și Bogdan, fundatorii principatului moldovenesc*. „Convorbiri Liter.”, an. XVIII, 1884—1885, Iași.

D. ONCIUL. *Originile principatelor române*, Buc. 1899.

ROMUL VUIA. *Legenda lui Dragoș*. Contribuțiuni pentru explicarea originii și formării legendei, privitoare la întemeierea Moldovei. Anuarul Inst. de Ist. Naț. I, 1921—1922, Cluj. 1922, pag. 300—309.

ION NISTOR. *Emigrările de peste munți*. An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., seria II, t. XXXVII, 1914—1915, pag. 816—865.

N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. II, p. 5, 25 ș. a.

pentru restabilirea întregului tablou de creațiune politică națională.

Intemeierea principatelor române, a Munteniei și Moldovei, a fost în literatura istorică română discutată pe larg, și cu toate acestea rămâne până acum contraversată.

În primul rând a fost supus criticii timpul descălecării muntene, care este după un cronicar vechiu „Anonymus Valachicus“ an. 1215, iar după Cronica anonimă din veacul al XVII-lea, an. 1290. Ambele aceste date au fost respinse de B. P. Hasdeu, care a stabilit că statul Țării Românești n'a fost întemeiat de un singur principe, ci treptat după o perioadă de voievozi olteni, și mai ales după o sforțare din partea celui mai însemnat principe Basaraba, care a domnit între an. 1310—1364 și care este adevăratul și marele întemeietor al Țării Românești și, în fine, că Radu Negru, pretinsul organizator al acestui principat, ca personalitate concretă, n'a existat.

Această părere a fost formulată de B. P. Hasdeu în urma provocării din partea teoriei lui Roesler, care în chestiunea Țării Românești, a lăsat în rezultat „o foaie albă“. Hasdeu s'a considerat, „ca cel dintâiu pornit în cruciata pentru redobândirea Sfântului Mormânt“¹⁾. Concluziile lui au fost acceptate de istoricii români și mai ales de D. Onciul. Totuși A. Xenopol s'a pronunțat pentru data de 1290 și printre altele, în afară de studierea cronologiei, a mai adus în discuție și persecuțiile religioase ale Românilor din Ungaria din porunca papei, ca o cauză reală pentru fuga lor din această țară și pentru coborire din munți. Aceste evenimente au avut loc în veacul al XIII-lea și se crede că ar fi produs efectul lor atât asupra descălecării muntenești, cât și celei moldovenești de mai târziu.

A provocat discuții și chestiunea locului, de unde a pornit descălecarea. După unii (B. P. Hasdeu, D. Onciul ș. a.) ea a pornit din Oltenia, din dreapta Oltului. D. Const. C. Giurescu dimpotrivă, afirmă că Țara Românească a luat ființă la stânga Oltului, deoarece au întemeiat-o voievozii din stânga acestui râu și nu cei din dreapta²⁾. În sfârșit, A. Xenopol crede că descălecarea a fost un produs al acțiunii Românilor, coborâți din Făgăraș³⁾.

¹⁾ B. P. HAȘDEU. *Negru-Vodă*, pag. 25.

²⁾ CONST. C. GIURESCU. *Ibidem*, vol. I, pag. 344 ș. u.

³⁾ A. XENOPOL. *Ibidem*, vol. III, pag. 11—58.

Pentru ipoteza, pe care o susținem noi, această chestiune nu prezintă prea mare însemnătate, deoarece este neîn-doelnic faptul că întemeierea Țării Românești s'a produs după ce elementele românești din dreapta Dunării au trecut de partea lui stângă și împreunându-se cu poporul român, aflat acolo, au făcut să apară statul românesc. Rolul principal îl joacă masa populară, iar nu voievozii, cari în momentele de nevoie se găsesc. Statul Țării Românești a fost întemeiat grație stăruinței Românilor din toate părțile: și a celor ce se aflau pe pământul Olteniei și Munteniei și a celor coborâți din munții Ardealului și, în sfârșit, a celor cari au trecut din dreapta Dunării. S'ar ridica poate obiecțiuni numai în chestiunea de proporții. Însă pentru descălecatul muntenesc împărțirea proporțiilor prezintă dificultăți de neînălăturat. Ne mulțumim numai cu stabilirea ipotezei că toate elementele au fost necesare pentru a da naștere statului muntenesc.

Altfel se prezintă chestiunea întemeierii Moldovei, unde evaluarea rolului diferitelor elemente mai poate avea rost.

Tradiția, care s'a creat în această chestiune, ne spune că descălecarea moldovenească a pornit din Maramureș. Croniciarii o descriu astfel :

Ureche povestește că „după multă vreme, când feciorii cei de domn din munții ungurești, pogorând după vânat, au nimerit la apa Moldovei, văzând locuri desfătate, cu câmpii deschise, cu păduri dese și cu ape curgătoare, îndrăgind locul, au tras pe ai săi dela Maramureș și pe alții au îndemnat de au venit. Și au descălecat întâiu sub munte, apoi mai înmulțindu-se și crescând înaintea, nu numai apa Moldovei sau Sirétul le-au fost hotar, ci până la Nistru și până la Mare s'au lățit“ ¹⁾.

La Nicolae Costin povestea descălecării este împodobită ²⁾ de basm. El scrie : „S'a îndemnat Dragoș, cu oare câțiva din ai săi din Maramureș și au venit peste munți în chip de vânătoare și au găsit o hiară și gonind-o cu dulăi până la apa Moldova și obosită fiind hiara, au prins'o în apa Moldovei, la locul unde se cheamă Boureni. Pus-au și în pecetia țării cap de bour, ce se vede până astăzi. Ieșit-au mai la câmp acei vânători și au nimerit la locul, unde este acum mănăstirea Ețcani și acolo era prisaca cu stupi, un Rusneac, anume Ețco și întrebându-l ce este de trăește în loc pustiu

¹⁾ M. KOGĂLNICEANU. *Letopisețele*, ed. 2, vol. I, pag. 132.

²⁾ *Ibidem*, pag. 83-84.

și cine stăpânește locurile acelea, el a răspuns că este Rusneac din țara leșească și cum a auzit din bătrâni, că ajunge locul până la Dunăre și până la Mare și pe Nistru în sus, până unde se începe țara leșească. Și pre numele lui Eațko se cheamă Ețcanii, iar apei Moldovei, unde a ucis hiara, pre numele unei ținci ce o cheamă Molda, care de multă goană ajungând la apă, au crăpat de apă, limbind multă, și s'au numit Moldova, după apa Moldovei, pe numele Moldei“.

Aceeași povestire cu unele deosebiri o găsim și la Miron Costin, în poema lui polonă.

Timpu descălecării provoacă îndoieli. Cronica anonimă a Moldovei ne dă anul 1290 în domnia regelui unguuresc Laslău (Vladislav Cumanul). Ureche pune anul 6807, adică 1299, iar povestirea domniilor Moldovei începe cu anul 6867, ceea ce dela nașterea lui Hristos face 1359. Miron Costin în poema polonă pune an. 1304. Analele putnene—1342. Nicolaé Costin—1352. Cronicarul ungar Küküllö — 1342—1382. Cronica moldo-slavă—1359. Letopisețul dela Bistrița—1359.

Există o divergență de păreri și în ce privește rolul persoanelor, cari au jucat primul rol în descălecare. După unii Moldova este întemeiată de Dragoș, după alții de Bogdan. După unii Dragoș este fiul lui Bogdan, iar după alții Bogdan este unul din urmașii lui Dragoș.

Luăm ca bune toate rezultatele, obținute de majoritatea istoricilor români în chestia originii principatelor și, prin urmare, acceptăm începutul veacului al XIV-lea, sau dacă e nevoie de o dată mai precisă an. 1330, pentru întemeierea Munteniei de Basarab I, cel Bătrân, și jumătatea veacului al XIV-lea, mai precis an. 1359, pentru întemeierea Moldovei de Bogdan I.

În ambele state înainte de întemeiere, a avut loc o perioadă inițială de pregătire: în Muntenia perioada voevozilor, iar în Moldova perioada principelui Dragoș-Vodă, supus regelui unguuresc.

Însă în ce privește procesul de naștere a Moldovei, credem că în concepția lui trebuiesc să fie introduse unele note noi.

Sunt de acord cu teza principală a lui D. Ōnciul că „raslățirea elementului român în Moldova a început de fapt cu vr'o 200 ani mai înainte de descălecare, însă cu greu înainte de secolul al XII-lea, și că abia după risipirea puterii Pecenegilor, în urma cărora Cumanii înaintau numai sporadic

și din când, în când în Apus pe Prut, elementul român a putut să se întindă în părțile Moldovei" ¹⁾). Nu mă pot învoi, însă, cu celelalte lui păreri și anume: că „partea cea mai mare a locuitorilor săi Români, Moldova a primit-o dintru început din Apus, din părțile Ungariei“, și că Moldova născândă se afla „în oarecare dependență de Imperiul Valahobulgar“ ²⁾).

Legenda înființării statului moldovenesc poartă *pecetea creațiunii ungurești* sau cel puțin a influenței concepționale ungurești ³⁾. Ce de fapt înseamnă ea? Oare nu aceea că Moldova este o donație indirectă a Ungariei? Tot ce poate caracteriza un stat: puterea, populația și teritoriul, totul a ieșit din patrimoniul vechiu al statului unguresc. Această poveste a fost creată de istoricii maghiari. O găsim la cronicarul unguresc, contemporanul întemeierii Moldovei, Ioan Küküllö, notarul regelui Ludovic I al Ungariei (1342—1382).

Iată ce scrie el: „În timpul lui Ludovic a trecut Bogdan, voevodul Românilor din Maramureș, întrunind Românii acestui district, pe taină în țara Moldovei, care era supusă coroanei Ungariei, dar din cauza vecinătății Tătarilor de mult timp părăsită de locuitori; și deși el a fost adeseori împresurat de oștile acestui rege, totuși crescând numărul Românilor locuitori în acea țară, ea s'a lățit constituindu-se în principat (in regnum dilatata est)“ ⁴⁾.

E suficient numai să ne punem întrebarea, cum s'a întâmplat că Bogdan a întrunit pe Românii din Maramureș în Moldova *în taină*, pentru ca să fie clar că *nu poate fi vorbă de masele populare*, pe cari nu le poți îndemna la mutare în taină, ci numai de curteni, de acea „drujină“, oameni de încredere, cu cari principii din timpul acela administrau și judecau țara. Din practica principatelor ruse știm că atât principii, cât și curtea lor, se deplasau relativ ușor din principat în principat, dacă erau doriți și invitați de populație. Desigur că și în cazul de față s'a întâmplat ceva asemă-

¹⁾ *Dragoș și Bogdan*, pag. 258—259.

²⁾ *Ibidem*, pag. 262 și 260.

³⁾ Chiar și legenda vânatului lui Dragoș e de proveniență ungurească. ROMUL VUIA, care studiind această legendă, a ajuns la concluzie, că avem de a face cu o legendă eraldică, asemănătoare cu multe legende din Europa medievală, a adăugat: „Nu este exclusă posibilitatea împrumutării legendei dela Unguri, sau mai exact prin mijlocirea lor“. *Ibidem*, pag. 309.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 264. În notă: Schwandtner. *Scriptores rerum Hungaricum I*, 196, și Thurocz. *Chronica Hungarorum*, pars III, cap. 49.

nător. Au ieșit din Maramureș curtenii voevodului Bogdan și elementele legate de curtea lui, nu însă și masele populare. Dacă nu ar fi această caracteristică „în taină”, ne-am mai putea gândi la un exod silit al Românilor din Ungaria în Moldova; ea însă ne oprește să admitem așa ceva.

Cronicarii români au scris despre întemeierea Moldovei sub influența izvoarelor ungurești, iar dela cronicari concepția aceasta a trecut la istoricii români. Afirmațiunea că totul se datorește Ungariei, face parte integrantă din legendă și e timpul s'o revizuiim.

De aceea în ce privește Moldova, respingem caracteristica descălecării, dată de A. Xenopol, care scrie: „De peste munți venirea nu numai întemeietorii dinastiilor muntene și moldovene, ci și „o mulțime de noroade”, cum spun cronicile muntene” și cronică ungurească, care relatează descălecarea Moldovei ¹⁾). De fapt cronică ungurească e invocată pe nedrept, întrucât din expresiunea cronicarului „crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram” (e vorba de Moldova), nu reiese că această mulțime a ieșit din țara ungurească din Maramureș.

Cu toată dreptatea „anaforaua Obșteștei Adunări a Moldovei pentru feliul proprietății în țară din învechime” din an. 1817, afirmă că pe pământul Moldovei era „un număr nu puțin de lăcuitori” și că „Dragoș Vvod. n'au descălecat pământul Moldaviei pustiu” ²⁾).

Nu tăgăduim că țărani români au început să emigreze pe pământul Moldovei din Ungaria de timpuriu ³⁾). Li silea la aceasta desmoștenirea lor de proprietate. Fugăria țărănească din motive de ordin social, era un fenomen obișnuit și în alte țări, de exemplu în principatele ruse. Toți obidiții își căutau scăparea de robie și biruri în fuga peste granițele țării sau în alte locuri din cuprinsul ei. Însă nu se poate afirma că la descălecarea s'a produs un asemenea proces de emigrare în mase din Maramureș. Avem motive serioase să ne îndoim că a avut loc o adevărată descălecare *poporană* în Moldova din Maramureș.

Această îndoială se întărește, până a se transforma în siguranță, că nu elementele poporane maramureșene au for-

¹⁾ A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 47.

²⁾ T. CODRESCU. *Uricariu*, vol. IV, pag. 325—343.

³⁾ I. NISTOR. *Emigrările de peste munți*, pag. 818—819.

mat masivul noului stat, imediat ce ne gândim la soarta Brodnicilor și Bolohovenilor. Două țări, formate din elementele române, cuprind în hotarele lor și o bucată din actualul teritoriu românesc din părțile nordice ale Basarabiei, ale Bucovinei și ale Moldoviei, și cu toate acestea dispar cu desăvârșire, fără a lăsa vr'o urmă a existenței sale și încă cu puțin înainte de întemeierea statului moldovenesc,—oare acest punct de vedere nu pare a fi prea superficial, naiv, în zădar creator de enigme? E firesc să credem că cea mai mare parte din populația noului stat moldovenesc a fost formată din elementele române, scurse din Nord de Nistru, adăugându-se la acele mai puțin numeroase, care se aflau atunci pe pământul românesc și cari au mai venit, scoborându-se din munții ungurești.

Vin să ne întărească în această presupunere și alte argumente.

1. Noul stat dela întemeierea sa și-a ales *ca limbă oficială limba slavă, galițiană*. De ce nu românească sau nu ungurească? Oare aceasta nu este un semn hotărît că grosul populației, românesc în esența lui, era deprins cu limba oficială rusă-galițiană încă de atunci, de când întreținea legături cu principatele ruse, în special cu principatele Volâniei și Galiției, și mai ales de atunci, de când Brodnicii și Bolohovenii se aflau sub dominațiunea galițiană?! Această influență slavă nu putea să fie decât un produs *al îndelungatei vecinătăți* moldo-slave și al raporturilor lor politice și culturale.

Dar știm că limba slavă era în uz oficial nu numai în Moldova, ci și în Țara Românească. Cărei influențe se datorește introducerea ei acolo? E oare la mijloc o simplă lărgire a razei de influență culturală a aceleiași limbi ruso-galițiene prin intermediul Moldovenilor, ceea ce putea să aibă loc cu mult înainte de întemeierea principatelor române, sau acest fenomen își are explicația sa proprie? Avem în fața noastră o problemă, care n'a fost studiată încă în deajuns. În lipsa unui răspuns definitiv, ne mărginim la acea constatare, pe care o face d. Gh. Ghibănescu, afirmând: „Cancelaria munteană stătea sub o mai vădită influență bulgaro-sârbească, pe când cancelaria moldovenească stătea direct sub o și mai mare influență ruteano-polonă”¹⁾. Deși con-

¹⁾ GH. GHIBĂNESCU. *Permanența limbei slavone în țările române ca rațiune juridică de stat*. Extras din „Anuarul școlii normale Vasile Lupu”, No. 5, Iași, 1828, pag. 3.

statarea aceasta se referă la timpul istoric, dela care s'au păstrat mărturii scrise, el nu este decât o continuare a timpului premergător descălecării. Deci limba oficială în principatele române se împrumuta pe două căi diferite.

2. George Popovici a adus un șir de argumente, cari ne dovedesc *întrebuințarea în Moldova a anului dela Martie* ¹⁾. Acest stil nu era cunoscut Bizantinilor și nici marelui ducat lituanian, fapt în urma cărui d. Damian P. Bogdan studiind diplomatica veche moldovenească, a tras concluzia că „în cancelaria moldovenească nu are ce căuta un comput, necunoscut cancelariei—de unde acesta se putea împrumuta” ²⁾. Il admit d. N. Iorga, I. Bogdan, A. D. Xenopol ș. a. ³⁾.

Anul dela Martie se întrebuința de cancelariile principatelor ruse ⁴⁾, dela ele putea să fie împrumutat ușor de Brodnicii și Bolohovenii, iar de aceștia să fie adus în Moldova.

3. Moldova dela data nașterii ei și până la 1374 se afla în *dependență bisericească de Halici*, „care atârnaire, precizează D. Onciul, seamănă să dateze, macar în parte, încă din timpurile acelea”, adică din veacul al XII-lea, pe care îl socoate ca începutul așezărilor Românilor în Moldova ⁵⁾. Cum ne putem explica această dependență, dacă nu prin legături anterioare ale populației din Moldova cu principatul Haliciului prin intermediul țării Brodnicilor și țării Bolohovenilor?

4. Numai în lumina raporturilor bisericești româno-galițiene poate fi înțeleasă și explicată *cronica mică moldo-slavă*, acest fragment interesant, pe care îl găsim intercalat în cronica rusă Vosresenscaia, și care poartă denumirea: „*Povestirea scurtă despre gospodarii moldovenești, de unde s'a început țara moldovenească*” ⁶⁾.

¹⁾ GEORGE POPOVICI. *Anul dela Martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, Buc. 1905, pag. 29 ș. a.

²⁾ DAMIAN P. BOGDAN. *Contribuțiuni la studiul diplomatiei vechi moldovenești*. Extras din „Revista Ist. Română”, t. IV, 1934, fasc. 1—4, Buc., 1935, pag. 36.

³⁾ Bibliografia v. la d. M. COSTACHESCU. *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, pag. 333, nota 2, și la DAMIAN BOGDAN. *Ibidem*, pag. 36.

⁴⁾ D. ILOVAISCHI. *Istoria Rusiei*, vol. I, Moscova, 1876, pag. 262. Vezi bibliografia la G. POPOVICI. *Ibidem*, pag. 8, nota.

⁵⁾ *Dragoș și Bogdan*, *ibidem*, pag. 259.

⁶⁾ *Colecția completă a cronicelor ruse*, vol. VII, S.-Pet., 1856, pag. 256-259. Despre cronica moldo-slavă, v. IOAN MIHALYI. *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*. Maramureș-Sziget, 1900, pag. 18—19 (bibliografie). D. ONCIUL, *ibidem*, pag. 306—307, o utilizează mai mult pentru polemica cu Engel.

Conținutul acestei cronici este următor ¹⁾. În anul 6867 din orașul Viniței (Veneția) au venit doi frați creștini Roman și Vlahata, fugind de persecuțiile religioase, întreprinse împotriva lor de eretici. Ei au sosit la locul, care se numea Rimul Vechiu (Roma Veche), au pus temelie unui oraș nou cu nume de Roman și au trăit acolo, până ce papa Formos a căzut din ortodoxie în latinism. Renunțând la credința creștinească, Latinii și-au înființat un nou oraș și l-au numit „Rimul nou“ (Roma nouă). A început o luptă mare între adepții credinței noi și cei cari țineau la credința veche. Lupta a durat până la înscăunarea regelui unguresc Vladislav, care respecta credința dreaptă creștinească, deși în aparență era Latin. În timpul domniei lui, Tătarii au început un războiu împotriva Ungurilor. Regele Vladislav a trimis după ajutor la Roma, către împărat și papa. A apelat și la Rimlenii, vechi și noi. Ei au consimțit să-l ajute. Însă Rimlenii noi „din viclenie“, au propus regelui ca el să trimită pentru lupta cu Tătarii în primele rânduri pe Rimlenii vechi, sperând că acești din urmă vor cădea morți, ceea ce le va da posibilitate să ia pe femeile și pe copiii lor și să le convertească la credința nouă. Iar dacă Rimlenii vechi ar repurta succes în luptă cu Tătarii, regele a fost rugat să le dea locuri în țara sa, numai ca ei să nu se întoarcă acasă. Regele a consimțit la propunere. Însă în loc de a cădea pe câmpul luptei, Rimlenii vechi au învins pe Tătari și i-au alungat. Deși Regele, cuprins de bucurie, le-a destăinuit Rimlenilor vechi planurile răutăcioase ale Rimlenilor noi, a fost prea târziu: acești din urmă au reușit mai înainte să ia femeile și copiii Rimlenilor vechi și le-au convertit la credința latinească. Rimlenii vechi desperați, au cerut Regelui să le dea pământ în țara sa, și să le permită totodată a se ține de legea creștinească veche, adică cea greacă. Cererea a fost încuviințată. Li s'a pus la dispoziție regiunea dintre „Moreș și Tia“, locul „Crigi“. Ei s'au așezat acolo.

Printre ei era un bărbat viteaz Dragoș. Urmează povestea descălecării, însă, fără cățea Molda. E interesant că și în această cronică nu găsim nimic despre mutarea maselor populare, ci numai despre drujina voevodului, curtenii lui. Fiind obsedați de frumusețea locurilor văzute, ei după

¹⁾ Informații despre timpul alcătuirii și conținutul acestei cronice găsim la I. MINEA. *Letopiseșele moldovenești scrise slavonește*. „Cercetări istorice“, 1925, No. 1, pag. 205—208.

întoarcere au comunicat tuturor ai lor despre cele văzute și „drugina lor“, apropiatii curtenilor, au aprobat intenția de mutare. A consimțit la mutare și regele Vladislav. „Și au mers ei cu toată drugina cu soții și copii“ peste munți, pădure ș. a. m. d., și au venit la locul, unde Dragoș a ucis taurul și „lu ales din drugina lor“ pe un bărbat Dragoș, și l’au numit „gosudari și voevoda“. „Și așa a început după voința lui Dumnezeu țara Moldovei“. Urmează știri, câți ani și în ce ordine au domnit în Moldova diferiți principii.

Din însuși caracterul povestirii se vede că cronica reprezintă o legendă, care a combinat diferite elemente din diferite epoci, anterioare întemeierii statului moldovenesc.

Intrucât Moldovenii erau de neam daco-roman, trebuia neapărat să se facă vr’o legătură între ei și Roma. De aceea se vorbește de doi frați Roman și Vlahata, cari ne reamintesc pe Romul și Rem.

Deoarece către timpul scrierii acestei cronici (veacul al XVI-lea) exista o oarecare tradiție despre statul moldovenesc, în concepția ei ungiurească, cronica trebuia s’o împrumute și a împrumutat-o cu unele modificări. Firește ea se face și un ecou al pretensei colonizării relativ târzie a Maramureșului prin Români, o idee inspirată tot de Unguri, deși, după cum cu dreptate afirmă Onciul, „îndată ce documentele medievale, privitoare la țara Maramureșului ne dau știre despre starea ei etnografică, apar Români, ca mulțime a populațiunii“¹⁾

Miezul cronicei însă, partea cea mai caracteristică, rămâne lupta religioasă dintre Români: desbinarea dintre catolici și ortodocși. Imediat îți dai seama că cronicarul povestește aci despre lucruri pe cari nu le-a scos din fantezia sa, ci le știe bine, și cari în tot cazul nu puteau să se petreacă în Ungaria, unde știm că mai târziu au avut loc persecuțiile religioase ale Românilor, nu însă și desbinarea dintre ei²⁾.

Ce alt loc ar putea să aibă în vedere cronicarul? Desigur acela, unde se făcea propaganda catolică, în țările despre cari se vorbește în bulele papale, în „Ruscia“ și „terra Brodnicorum“. Era firesc ca și Bolohovenii, după ce au căzut, sub mâna lui Daniil din Halici, să simtă lupta curentelor bisericesti din acest principat. Galiția catolicizată mai mult

¹⁾ *Dragoș și Bogdan*, pag. 305.

²⁾ ȘTEFAN LUPȘA. *Catolicismul și Români din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți, 1929, pag. 32 ș. u.

ca orice alt principat rusesc, transmitea și popoarelor subjugate certurile ei religioase. Aceste certuri au luat o formă foarte acută, mai ales în timpul domniei în Galiția a principelui polonez Boleslav, care în 1340 din cauza lor a-și fost otrăvit de boieri, precum și în domnia următoare a principelui lituan Liubart. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea această luptă în principatul Lituaniei s'a terminat cu înființarea oficială a Uniei (1386).

Era natural ca *cearta bisericască să fie transplantată din Nordul Nistrului pe partea lui dreaptă, pe pământul Moldovei*, și aici în condițiunile noi de viață să învingă „Rimlenii vechi” de rit ortodox. Numai după ce ea s'a stins, a devenit posibilă înființarea politică a noului stat. Nașterea lui a fost ajutată de ea, provocând nevoia organizării ordinei și asigurării păcii obștești. Cronica leagă apariția statului cu momentul izbânzii asupra Tătarilor¹⁾. E foarte probabil că tocmai *îndoita încordare a sufletului românesc, ca rezultat firesc al luptelor religioase interne și al războiului cu Tătari, a dat naștere Moldovei și a pus primele baze ascensiunii politice a neamului românesc*. Religia apare aci ca o piatră de temelie a statului român, ca un fenomen primordial, dela care a pornit creațiunea politico-națională.

5. Numai admițând interpretarea, pe care am dezvoltat-o mai sus, asupra caracterului întemeierii Moldovei, poate fi înțeleasă și „*lista orașelor ruse*” din cronica rusă a lui Nestor²⁾. Cetim acolo: „Iată numele tuturor orașelor ruse, îndepărtate și apropiate: la Dunăre Vidițov din șapte părți de piatră, Mdin, de cealaltă parte a Dunării Târnov („Тръновъ”), acolo se afla sfânta Vineri; iar de-a-lungul Dunării: Drestvin, Dicin, Kilia la gura Dunării, Novoe Selo (Satul Nou), Acoliatra, la mare Karna, Kavarva. Iar pe această parte a Dunării: la gura Nistrului deasupra mării Belgorod, Cern, Askâi Torg, pe râul Prut Romanov Torg, pe Moldova Nemeci, în munți Korociunov Cameni, Sociava, Seret, Bania, Neciun, Colomâia, pe Ceremoș Gorodoc, pe Nistru Hoten, însă acesta e un orașel bulgăresc și valah”.

Analizând această listă, observăm că nu poate fi vorba de orașele ruse în sensul propriu al cuvântului. Intrebuițând

¹⁾ Expediția în contra Tătarilor a avut loc în anul 1343, sau cu doi ani mai târziu. G. BRĂTIANU. *Ibidem*, pag. 117—118.

²⁾ *Cronica Vosresenscaia*, *ibidem*, pag. 240.

epitetul „rusc”, lista avea în vedere, probabil, alte criterii, decât pământul rusc și populația etnică rusă.

Dar explicația se găsește, imediat ce în loc de aceste criterii punem: limba rusă oficială, prezența Slavilor, amintirea cuceririlor principelui rus Sviatoslav din veacul al X-lea. După listă, sunt ruse acele orașe de-a-stânga Dunării, unde limba oficială este rusă, deși populația lor este „vlahă”; este vorba de actualele Moldova, Bucovina și Basarabia; sunt ruse deasemenea și orașele valaho-bulgare, întrucât în ele sunt Slavii și Valahii, ca și pe partea stângă a Dunării, și în afară de aceasta ele în trecut au fost cucerite de principele rus Sviatoslav. Cronica Lavrentievscaia spune că acest principe a cucerit 80 orașe ¹⁾, din cari unul este Derester (Drestvin), altul Pereiaslaveț (Preslava) și al treilea Kieveț. Probabil au fost cucerite și Vidițov, Mdin (Medin), Ternov ș. a., însă nu 80, o cifră vădit exagerată.

Lista această poartă pecetea grandomaniei ruse, acel sentiment, de care era obsedat și principele rus Sviatoslav. În an. 969 el zicea mamei sale și boierilor săi: „Nu-mi place să fiu la Chiev, vreau să trăiesc la Pereiaslaveț pe Dunăre, deoarece acolo este *punctul central („sereda”) al pământului meu*, deoarece acolo se adună toate bunătățile lumii” ²⁾. A-și făcut, cum a vrut. În an. 971 el a ocupat Pereiaslavețul și a învins pe Bulgari. Însă foarte repede revine la simțul realității. Sviatoslav se teme să continue războaiele și spune curtenilor săi (drujinei): „Țarul poate să afle că suntem puțini, iar pământul rus este departe” și a fost nevoit să se retragă, încheind pace ³⁾. Credem că orice comentarii, pentru explicarea schimbării mentalității principelui rus, sunt de prisos, atât de evidentă este antiteza, care stă la baza ei: grandomania și realitatea.

Ceva asemănător cu aceasta se află și în lista orașelor ruse, considerată de știința istorică rusă ca un material, ne-explicat încă ⁴⁾. Timpul alcătuirii ei se atribuie veacului al XV-lea. A o respinge numai din cauză că ea nu se potrivește cu concepțiile istorice existente, după cum face I. Bogdan, nu este admisibil ⁵⁾. Orice document istoric, dacă nu este

¹⁾ Cronica Lavrentievscaia, ibidem, pag. 27.

²⁾ Cronica Lavrentievscaia, ediția 1897, pag. 66.

³⁾ Cronica Lavrentievscaia, S.-Pet., ed. 1897, pag. 70.

⁴⁾ BARSOV. Ibidem, pag. 283, 111 și 114.

⁵⁾ I. BOGDAN. *Diploma bîrlădeană*, ibidem, pag. 101: „un izvor așa de târziu și așa de obscur”.

fals, trebuie să-și capete o explicație respectivă, chiar cu riscul unor schimbări în expunerea manualelor de istorie.

Socotim că lista orașelor ruse este un izvor prețios pentru timpul înainte de întemeierea statului moldovenesc, probabil cu câteva decenii. Cu toate că multe din orașele pomenite în listă, nu se supun identificării, sunt foarte importante celelalte indicațiuni în privința orașelor identificate. Grație acestui document știm că înainte de întemeierea Moldovei existau orașele : Iași (Ascâi Torg), Piatra Neamț (Nemeci), Suceava, Baia, ș. a. Aceste știri sunt suficiente pentru ca povestea despre „pustietatea” Moldovei, în partea ei de sus, să devină cu totul fantastică, o născocire unguerească sau o greșeală a acelor scriitori vechi, cari cunoșteau numai părțile, apropiate de Dunăre, iar în privința celorlalte părți nu-și manifestau un interes mai aprofundat, poate din cauză că în ele domina regimul gentilico-familial, un regim care nu putea să se bucure de o faimă la celelalte popoare, mai ales îndepărtate, regim de muncă liniștită și patriarhală. Abia către timpul întemeierii Moldovei, această liniște a fost părăsită prin trecere la un regim teritorial politic, trezindu-se geniul politic românesc.

Prin urmare din sentimentul de grandomanie rusă, cronicarul a extins noțiunea de „rus” și asupra acelor elemente, cari de obicei nu se numesc așa, având la baza afirmațiunii sale diferite criterii pentru părțile de-a-stânga și de-a-dreapta Dunării.

Procedul cronicarului nu trebuie socotit nici bizar, nici lipsit de sens. Patriarhia dela Constantinopole, într'un document din 1395, numește statul moldovenesc „*Rosovlahia*”¹⁾. Iar mai târziu poporul galițian și ucrainean în cântecele sale numea pământul Moldovei, populat de Români, „*Moldo-Slavia*”²⁾ și, desigur, nu avea pentru aceasta un alt motiv, decât influența slavă asupra Românilor din Moldova și, mai ales, semnul ei exterior : limba oficială. Cântecele populare nu mint. Ele nu se creează pentru ca să inducă în eroare pe un strein. Fiind un produs al creațiunii obștești, și nu individuale, ele redau sufletul poporului, gândurile și credințele lui.

În ce privește Hotinul, probabil locuiau în el în afară de Valahi, cari erau populație aborigenă a Basarabiei, și Bulgari și din această cauză limba oficială aici nu era cea rusă,

¹⁾ E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. XIV, pag. 19.

²⁾ GR. NANDRIS, *Ibidem*, pag. 25.

ci valahă (sau bulgară). Având în fața sa o excepție din criteriu valabil pentru toată Moldova și Basarabia, cronicarul o semnaleză : „Hoten, însă acesta e un orașel bulgăresc și valah“.

6. În sfârșit, bate la ochi și *identitatea denumirilor de râuri și de localități din Moldova cu cele din țara Brodnicilor și țara Bolohovenilor*, un fenomen despre care am vorbit mai sus (Homor, Seret, Plosca, Brodî, ș. a.) și care nu poate fi un simplu rezultat al hazardului istoric. Una din două : sau ele au fost create pe pământul Moldovei și duse la Brodnici și Bolohoveni, sau dimpotrivă, au fost create de aceștia și duse în Moldova. Înclinăm spre această din urmă ipoteză, întrucât cele mai multe din ele au un caracter pronunțat slav, ceea ce putea să se producă în mod firesc în urma raporturilor politice și culturale ale Brodnicilor și Bolohovenilor cu principatele ruse.

Ne mai rămâne să arătăm că pământul Moldovei *nu se afla în dependență de Imperiul valaho-bulgar*. În sprijinul atârnării D. Onciul aduce două argumente : 1] regele valaho-bulgar Caliman Asan (1241—1245) poartă în titulatura sa și numele de Domnitor al Moldo-Vlahiei și 2] Hotinul e numit în cronică rusă „orașul valaho-bulgar“ ¹⁾.

Ambele argumente nu sunt suficiente pentru a ne convinge că Moldova înainte de întemeiere se afla în oarecare atârnare de Imperiul valaho-bulgar. Cu bună seamă, Caliman Asan putea să se numească „Domnitor al Moldo-Vlahiei“ din motivul că, fiind regele unei părți din poporul valah (român), este în principiu și rege al tuturor Românilor. Deci titulatura e mai degrabă pretențiune, decât realitate.

Mult mai eficace erau pretențiile Ungariei asupra pământului moldovenesc, pe care regii Ungariei îl socoteau tot în principiu aparținând Ungariei. Acest teritoriu era în vecinătate cu Ungaria. La întemeierea statului moldovenesc, Ungurii nutreau pretențiuni de a avea Moldova în atârnare. Bogdan însă le-a respins.

Iar în ce privește cellalt argument, am explicat mai sus, în ce sens putea să fie întrebuințată calificarea Hotinului, ca oraș valaho-bulgar.

Rezumând cele de mai sus, putem încheia cu afirmațiunea că nașterea principatului Moldovei se datorește scur-

¹⁾ *Dragoș și Bogdan*, pag. 260—261.

gerii de populație de dincolo de Nistru. Elementele nou venite s'au adăugat la acelea, cari se aflau pe pământul românesc în permanență și cari au coborât din munți. Fenomenul fericit al întemeierii acestui principat a fost provocat de doi factori mai principali: de luptele religioase interne, cari cereau pace și ordine, și de războiul extern împotriva Tătariilor, care impunea consolidare. Realizând statul românesc, Românii treceau dela un regim gentilico-familial la un regim teritorial politic. Originea Moldovei are un caracter pronunțat nordic, și nici de cum vestic, purtând pecetea influenței politice și culturale ruso-galițiene. Cu atât mai mare este meritul națiunii române, cu cât ea a știut să învingă această influență puternică și în locul ei să creeze o cultură proprie, răsărind ca o floare, a cărei frumusețe e cu totul originală și specifică.

CAPITOLUL 14.

Regimul feudal.

Instituțiile feudale.

În introducere am schițat în general evoluția vieții românești, arătând esența raporturilor sociale din timpul feudalismului nostru. Aici e locul să aprofundăm cele afirmate mai sus.

În perioada pe care o tratăm, puterea publică în principat aparține domnitorului, care este cel mai mare moșier.

În virtutea uricului, primit dela el, unii moșieri mari aveau drepturi publice și anume: dreptul de a judeca populația așezată pe pământurile lor și de a aduna taxe, cu excluderea oricărui amestec din partea funcționarilor domnești (imunitatea)¹). Drepturile acestea aparțineau numai moșierilor mari, realizând astfel, după expresiunea reușită a lui Guizot, „fuziunea” puterii cu posesiunea funciară. Noțiunea de moșieri mari și proprietari mari nu trebuie să fie înțeleasă în sensul actual al cuvântului, ca gospodari ai unei gospodării centralizate. Relativ numai o mică parte din întreaga moșie a proprietarului se lucra prin stăruințele și mijloacele lui proprii (arătura boierească). Cea mai mare parte a pământului se dădea în arendă. Bogăția proprietarului feudal nu consta în mărimea rentei, ci în marea mulțime a supușilor lui, arendași ai pământului, obligați să-i dea dijmă și să-i facă „boierescul”.

Deoarece în timpul acela puterea publică e pătrunsă de trăsături ale dreptului privat și în mare parte se află în exercițiul moșierilor, nu există noțiunea bine distinctă și obligatorie a supușeniei statului. În loc de aceasta fiecare socoate necesar a se pune sub apărarea unui om mai puternic. În loc de ascultare față de stat, se creează ascultarea de persoane particulare, capabile să apere pe supuși de ofense și supărări eventuale.

Se fac înțelegeri de ocrotire, patronat. Oamenii, cari au

¹) În uricul lui Ștefan Voevod din 29 Noembrie 1443 cetim: „Toate aceste mai sus scrise să fie mânăstirii (Moldavița) în uric și în ohabă, nestricate nici odată, în veci, și cu tot venitul”. M. COSTACHESCU, *Documentele înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, pag. 187—188.

nevoie de protecție, dorind a-și asigura independența față de stat, neplata impozitelor în întregime sau în parte, sau apărare împotriva abuzurilor, „se închină” oamenilor puternici. În documentele vechi românești întâlnim „închinări” față de mânăstiri și moșieri ale oamenilor de rând din straturile sociale inferioare. Atare închinări, desigur, nu sunt excepții. Ele se trag din firescul lucrurilor: cei slabi sub raportul social se închină celor tari. „Inchinarea” este o instituție feudală românească, care corespunde cu „comendația” sau „patronatul” evului mediu european.

Comendația putea să aibă nu numai un caracter pur personal, ci și cel funciar. Acel care căuta ocrotire, putea să închine protectorului, în afară de persoana sa, și pământul, de care dispunea. Punându-l sub paza unei persoane puternice, el îl primea apoi pentru muncă, însă nu ca proprietate, ci ca posesiune condițională. Asupra cultivatorului pământului cădeau unele obligații față de protector. Închinarea aceasta, la început puțin simțită, cu timpul trebuia să ducă la o stare de dependență, la „poslușnicia” mânăstirilor și la „vecinătate” sau „rumânie”¹⁾.

Pentru Țara Rămânească d-nii I. Minea și L. T. Boga arată cazuri, când „închinarea se prezintă ca o formulă omagială pentru dania către cineva cu rang social superior”. Oamenii săraci făceau închinarea cu pământ, renunțând totodată la starea lor liberă și devenind „vecini” sau „rumâni”²⁾.

Din cauza fărâmițării puterii și mulțimii de persoane, împuternicite parțial cu drepturile publice, oamenii în stat nu au însemnătate egală. Cine este mai slab se pune în raporturi de dependență față de cel mai tare, acesta din urmă se pune în raporturi de supușenie față de unul și mai puternic ș. a. m. d. Se creează o ierarhie a moșierilor, pe cari îi leagă legătura de vasalitate. Esența ei constă în obligație benevol contractată de a păstra fidelitatea și a face serviciul cerut.

Ierarhia, în vârful ei, are pe domnitorul țării, care se proclamă proprietarul suprem al întregului pământ al țării³⁾. Pământurile rămase fără moștenitori, precum și acelea ale persoanelor, cari au greșit față de domn, devenind „vicleni”,

¹⁾ IOAN FILITTI. *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, pag. 134 și 147, și R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 296 ș. u.

²⁾ *Cum se moșteneau moșiile*, vol. I, pag. 89 ș. a.

³⁾ D. CANTEMIR. *Ibidem*, pag. 107.

trec în proprietatea domnului¹⁾). Din fondul său de terenuri el donează moșii boierilor săi de curte, pentru slujba lor credincioasă, făcându-le „miluire”, iar mânăstirilor, pentru mântuirea sufletului²⁾).

Toți proprietarii pământului, la orice schimbare concretă de titlu, la schimb de terenuri, la vânzări-cumpărări, la donații, trebuiau să vină înaintea sfatului domnesc și să capete aprobarea domnului prin uric.

Ca semn exterior al „dominiului eminent” al domnitorului, servea darea calului.³⁾ Dinu Arion afirmă că darea calului „pare să aibă un efect eliberatoriu al posesiunii, cu titlul pentru beneficiar, de proprietar liber asupra bunului respectiv”⁴⁾.

Altă instituție, care vine să ne confirme existența „dominiului eminent” al domnului, este formula întrebuițată în uricele muntenești: „Predalica să nu fie”. Ea stabilește o excepție dela regula generală de moștenire a domnului după un proprietar, care n'a lăsat moștenitori legali. „Predalica să nu fie” înseamnă ca averea să nu revină domnului, să nu-i fie predată, ci să rămână altor rude⁵⁾.

Ierarhia nu se termină cu domnitorul respectiv, care și el se închină regelui Poloniei, regelui Ungariei sau sultanului, adică unui suzeran suprem, față de care el se obligă să păstreze fidelitate și să-i vină în ajutor cu oastea sa, fiind asigurat la rândul său că, în caz de nevoie, va fi apărat de suzeran.

Bineînțeles, cu acest regim social-politic, care se distinge atât de mult de regimul, bazat pe autoritatea statului impersonal, pe egalitatea tuturor în fața legii, pe raporturile de supușenie și nu de contract, corespunde și realitatea eco-

1) I. FILITTI. *Ibidem*, pag. 81—82.

2) R. ROSETTI. *Ibidem*, pag. 137 ș. u.

M. COSTACHESCU. *Documentele*, vol. I, pag. 8 (1392), pag. 108 (1414) ș. a., I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 287 (1484, boierului Gangur, pârcălabul de Orhei), pag. 490 (1491), 501 (1492), vol. II, pag. 5 (1493), pag. 21 (1493) ș. a. vol. I, pag. 69 (1462), pag. 149 (1470) ș. a.

3) Pentru existența în trecutul românesc a „dominiului eminent” s'au pronunțat d. N. Iorga, I. Peretz, A. D. Xenopol, I. Bogdan, Paul Negulescu, Dinu Arion, Ioan C. Filitti. În sens negativ—C. Giurescu și Longinescu. Vezi bibliografia la: DINU ARION. *Incerări asupra dominiului eminent în „Inchinare lui Nicolae Iorga”*, Cluj, 1931, p. 20, și la IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, pag. 107 ș. a.

4) DINU ARION. *Ibidem*.

5) Mai amănunțit în capitolul „Normalizarea juridică a vieții”.

nomică și geografică din acel timp. Populația trăia în oazele, aflate în mijlocul pădurilor și bălților. Pentru a se așeza undeva, era necesară întâiu o „lăzuire”. Domina atunci gospodăria naturală, cu un schimb foarte rudimentar, redus.

Primele noastre orașe sunt mai curând niște întărituri îngrădite și centre administrative. Ele nu stau în legătură economică cu satele sau această legătură este prea primitivă și șubredă. Fac excepție numai cetățile mărginașe, cari mai au nu numai însemnătatea militară, ci și cea comercială, în ce privește comerțul extern.

Prin urmare, în trecutul românesc vedem numeroase instituții juridice feudale, ca de exemplu: 1) dominiul eminent al domnitorului asupra pământului țării, 2) donații, beneficii, făcute slugilor lui, 3) imunități judiciare și financiare, ca concesiuni din drepturile publice ale domnitorului, 4) închinarea sau patronatul și 5) ierarhia vasală.

Deși extensiunea acestor instituții feudale n'a fost aceeași, ca și în occidentul Europei, totuși se poate afirma că înfățișarea socială-politică a principatelor românești, în această primă perioadă a existenței lor, în linii generale a fost feudală.

Din punct de vedere economic, domnește economia descentralizată, cu închirieri (arende) de loturi mici la cultivatori ai pământului, precum și gospodăria naturală, cu un schimb bănesc rudimentar.

Unele comparațiuni.

Dela aceste considerațiuni generale trecem la chestiunea de dinamică istorică. Ne punem întrebarea, cum s'a născut regimul feudal și ce cale anume a parcurs regimul gentilico-familial până a se transforma în feudalism.

Dată fiind posibilitatea influenței sociale ruse asupra Românilor, în urma conviețuirii îndelungate ruso-române înainte de întemeierea principatului Moldovei, îmi permit să fac câteva comparații între ordinea socială românească și unele fenomene din evoluția istorică rusă, pentru a scoate mai bine în evidență toate trăsăturile caracteristice ale evoluției istorice românești.

Istoria veche rusă începe cu așa zisa chemare pașnică a principilor străini, Varegi. Rușii i-au chemat, întrucât „pământul, ocupat de ei, avea întindere mare și era fertil, însă nu se bucura de ordine și pace”. Trei Varegi, frații Riuric, Sineus și Truvor, venind cu druginicii (curtenii) lor, au în-

ceput să facă imediat împăciuire și orânduială. Bine înțeles această povestire a croniciei ruse are un caracter cu totul legendar, ca și povestirile analoage din istoria altor țări, de exemplu despre înființarea dominațiunii anglo-saxone în Britania de către doi frați Gengist și Gorz, chemați de populație în același scop, invitația fiind făcută aproape în aceleași expresiuni: „Terram latam et spatiosam et omnium rerum copia refertam vestrae mandant ditione parere”¹⁾.

Puterea princiară se suprapune societății, nefiind organică ei²⁾, treptat se întărește, însă în primele timpuri trebuie să recunoască superioritatea structurii sociale vechi și a elementelor ei a parte. Organizația gentilico-familială la început se respectă. Clasa socială dominantă se compune din două elemente: 1) reprezentanții familiilor gentilice, „zadrugelor” ruse, cari în cronicile ruse se numesc „cei mai buni oameni” („lucișie”) în sensul celor mai înstăriți, oameni „bătrâni” („starți” „stareșiini”), prin urmare „optimes” și „seniores terrae”, sau „maiores terrae”, boierii locali, pământeni, și 2) curtenii, druginicii, boierii străini, veniți împreună cu principe sau atrași de el la curte din elementele locale. În curtea primilor principi ruși erau foarte mulți străini, Varegi, Unguri, Torci (Pecenegi) etc. Druginicii se mai numeau și „bărbații princiar” („kniajii muji”). Ei se recrutau adesea și dintre slugile principelui, libere, sau semi-libere și robi. Serviciul la curte pregătea pentru activitate politică; era un fel de școală.

În secolul XI ambele aceste elemente se contopesc, formând o singură clasă socială superioară, boierimea. S’a ajuns la aceasta prin așezarea druginicilor pe pământ cu transformarea lor în moșieri locali și prin trecerea boierilor locali pământeni, la curte, în clasa „oamenilor princiar”. În conformitate cu aceasta, în documente dispare cuvântul „bătrânii țării” („stareșiini”) ³⁾.

Structurii societății corespundea și administrația statului. Principele administra țara cu consimțământul adunării generale a tuturor gospodarilor, care purta denumirea de „vece”. Socotind că întregul principat formează o mie, „tâsiacia”, adunarea alegea pe un reprezentant, numindu-l „tâseațkii”, care

1) BESTUJEV—RIUMIN. *Istoria rusă*, pag. 97 ș. u.

2) M. GRUȘEVSKI. *Istoria poporului ucrainean*, S. Pet., 1913, pag. 83.

3) M. F. VLADIMIRSCII—BUDANOV. *Istoria dreptului rusesc*, Chiev.

pondera puterea principelui și era privit, ca reprezentant al populației. Treptat însemnătatea lui se reduce. În loc de a fi un post electiv, acest „tâseățki” a început să fie numit de principe. Mult timp există el apoi, ca o reminiscență a trecutului. Ultimul „tâseățki” a fost decapitat de principele Moscovei în an. 1374¹⁾. Istoricii dreptului rus cred că această funcțiune a înlocuit puterea principilor gentilici, avându-și originea în vechea organizare gentilică a Rușilor.

Pe lângă principe funcționa un „sfat” al boierilor, sub numele de „duma cneajescaia” sau „boiarscaia”, care participa la toate momentele mai însemnate în administrarea țării²⁾. Acest organ a devenit cu timpul un organ de delimitare a puterii principelui. Principii duc o luptă crâncenă împotriva boierilor. Mai pronunțat se manifestă acest caracter de apărare a intereselor tagmei boierilor, la funcționarea dumei în principatul Halicio-Volânean, unde sfatul boierilor pe lângă principe, se numea „rada”. Boierii se considerau în drept nu numai să ia parte la administrarea princiară, ci și să cunoască planurile și intențiile principelui. Dacă principele nu satisfacea această dorință, boierii îl părăseau, uneori chiar se revoltau³⁾. În Galiția rada și-a însușit chiar dreptul de a dispune de scaunul domnesc⁴⁾.

Să vedem acum, în ce puncte cardinale putem constata asemănare și deosebire dintre ordinea social-politică rusă și cea moldovenească.

Intemeierea principatului Moldovei s'a făcut într'un mod cu totul pașnic. Însă nu principii străini au venit să facă ordine și să scape țara de luptele interne religioase, precum și a-i apăra granițele, ci principii Români din Maramureș. E o deosebire destul de importantă.

Iată însă și a doua. O bună parte din curtenii principelui erau, probabil, Români. Alături de ei se aflau la curtea moldovenească și mulți străini. Din documentele istorice vedem că un număr mare de dregători și boieri meritoși din veacurile XIV și XV, sunt de proveniență străină, mai ales rusă⁵⁾. Judecând după nume, se poate să fi fost Ruși: lo-

1) Ibidem, pag. 82—84.

2) Ibidem, pag. 48 ș. u.

3) M. GRUȘEVSKI. Ibidem, pag. 85.

4) VLADIMIRSCII—BUDANOV. Ibidem, pag. 66 ș. u.

5) D. N. IORGA socoate ca Ruși pe Stefco, Stanislav, Ioan Stravici (Stroici), Dajbog, Iașco Hudici, vistiernicul Iuga, ca Ungur pe comitul Șandru, ca German pe Herman, Hrăman. *Istoria poporului românesc*, vol. II, pag. 51 și 107.

gofătul Ivan Cupcici, logofătul Ion Dobrul, vornicul Duma Braevici, vornicul Dragomir, vistiernicul Ivan, vornicul Fedor, boierii Ivan Dedca ¹⁾, Grinca, Bratul (Bratu), Bratul Straovici, Sin (sân) Bârlici, Petre Hudici, Iațco Hudici, pârcălabul Dajbog ²⁾, Branici, Petru Ponici, Costea Danovici, Stoica Rusul. Trebuie să fi fost Polonezi : Stanislav Elovski, Stanislav Rotompan, Vârlin Hrolovski, Vlad Tucaischi, Ciortorovski. Erau boieri și de alte neamuri, ca de exemplu : ungurul Știbor, pecenegul Berendei, cumanii Borcea și Toc-saba, comisul Sas, comisul Simion Turcul, vistiernicul Sârbul, Stanciul Sârbul, Tatul Sârbul, după cum arată însuși numele lor. Probabil erau Tătari sau de proveniență tătărească, Cârstea Tătarul, pârcălabul Brudur și vornicul Boldur. În limba Tătarilor din Crimeia „boldur” înseamnă obosit, iar „boldur-mah” a fi obosit ³⁾.

Puterea principelui moldovean era la început suprapusă societății. Din legenda întemeierii Moldovei vedem că organizatorii ei au venit de aiurea, și nu au răsărit din sânul societății însăși. Principele, deci, trebuia să respecte clasa dominantă, pe care a găsit-o la venirea și instalarea sa la guvernare și care era compusă în cea mai mare parte din Români. Printre cneji și juzi nume străine se întâlnesc numai ca excepție ⁴⁾. El trebuia să dea acestei clase sociale locul de cinste și în sfatul domnesc, care funcționa pe lângă persoana sa și amintea rada galițiană. Într'adevăr, vedem că în acest sfat elementele locale au la început o însemnătate mai mare, decât cele ale principelui. În primele urice numele boierilor fără funcțiuni la curte este trecut înaintea numelui

¹⁾ Putea să fie o rudă a marelui boier galițian Dmitro Dedco, care pe la an. 1340 guverna Galiția în numele principelui litvan Liubart și care printr'o politică externă dibace, a silit pe regele polonez Cazimir să renunțe la pretențiile sale față de Galiția. M. GRUȘEVSKI. *Istoria poporului ucrainean*, S. Pet., 1913, pag. 98-99.

²⁾ Dajbog e numele zeului slav al soarelui.

³⁾ În pronunțarea numelui vornicului *Boldur* cancelaria domnească șovăie, scriindu-l când Boldur, când Boldor. I. BOGDAN. *Documente*, vol. II, pag. 509, indexul și textul. În limba tătărească sunetul „u” are uneori nuanțe de „â”. De aceea în limba rusă numele hanului tătăresc „Batu” se pronunță întotdeauna „Bat-tâi” și numele unui alt han „Buri” se redă în *cronica rusă Nikonova* „Biriu”. Se vede că din același motiv cronicarul nostru îl numește pe „Batu” „Bati”. M. KOGĂLNICEANU. *Ibidem*, vol. I, pag. 407. În Basarabia se află o familie foarte numeroasă cu un nume schimbat de „Boldâr”. Fără îndoială, această denumire se trage din același cuvânt tătăresc „boldur”.

⁴⁾ M. COSTĂCHESCU. *Ibidem*, vol. II, pag. 947 și 949.

celor cu funcțiuni. Dela sfârșitul secolului al XVI-lea boierii fără funcțiuni dispar din urice.

Totuși din rândul boierilor noștri pământeni n'a ieșit nici un „tâsiațchi“, care ar fi fost pus alături de domn pentru a contrabalansa puterea lui ¹⁾).

Fenomenul acesta se explică prin deosebirea ce există între evoluția istorică a Rușilor și cea a Românilor. Rușii au apărut pe scena istorică încă în veacul al IX-lea și la început trăiau într'un regim al democrației primitive, cu adunarea populară a tuturor gospodarilor („vece“), ca organ superior al statului, alături de principe. Toată perioada așa zisă chieveană a istoriei ruse (sec. IX - XI) stă sub semnul acestui organ. El se tocmește cu principii ruși, îi pune pe scaun și, schimbându-i-se dispoziția, îi alungă. Către secolul al XII-lea, acest organ era în decădere, deoarece intrau în vigoare legile economice despre inegalitatea avuției. Omogeneitatea relativă a gospodarilor acestei adunări dispăre, se naște feudalismul rus, un regim al moșierilor mari, bine înstăriți, conducători ai societății.

Postul de „tâseațki“ n'a fost, decât un reflex al acestui timp și al regimului anterior gentilic.

Conviețuirea ruso-română la Nord de Nistru (Brodnicii și Bolohovenii) a continuat până la veacul XIII—XIV, adică o bucată de vreme Românii s'au aflat în raporturi cu principatele feudale: galițian, volânean, chievean.

Câteva indicațiuni sgârcite ale cronicelor ruse („Brodnicii bătrâni“, „cnejii osebiți Bolohoveni“) ne îndrituesc să credem că regimul românesc la Nord de Nistru era gentilic sau gentilico-familial. Dar au trecut oare Românii printr'un regim al democrației primitive sau nu, iată o enigmă istorică, la care nu avem nici un răspuns. În mod ipotetic, în lipsa oricăror indicațiuni, ar trebui să-l negăm și să admitem că s'a trecut direct dela un regim gentilico-familial la regimul feudal.

Dealtfel deosebirea între regimul gentilic și regimul democrației primitive, e numai în principiul arhitectonice teritoriale a statului, în loc de cea gentilică, de sânge. Dar ambele regimuri, sub raportul politic, se bazează pe democrație. Conducătorul genului sau familiei este alesul populației, ca și principele unui stat teritorial primitiv.

¹⁾ I. BOGDAN. *Documentul Râzenilor și organizarea armatei moldovene în sec. XV*. An. Ac. Rom., Mem. Secș. Ist., tom. XXX, 1908, pag. 17.

Prin urmare un voevodat românesc, bazat pe cnezate, trebuia să aibă și el un sistem democratic primitiv de alegeri, deși alegerile se efectuau de gen sau familie și nu de oraș sau sat, ca unități teritoriale.

Brodnicii și Bolohovenii, cari au venit în atingere cu orânduiala nouă agricolă rusă și cunoșteau feudalismul rusesc, au trecut ușor la acest regim pe pământul românesc, în cuprinsul principatului Moldovei. Acomodarea la condițiunile noi de existență la Români s'a făcut mai lesne, decât la Ruși, fără prea multe tradiții și fără contrabalansarea puterii principelui, printr'un organ, care ar fi o reminiscență a trecutului gentilico-familial, ci dincontra cu adoptarea rapidă a metodelor boierești de conducere a principatului galițian. A fost abandonată și practica adunărilor gentilico-familiale, dată fiind puterea mare a boierimii.

Rânduiala agricolă.

Din lipsa indicațiunilor precise în documentele istorice, nu se poate stabili momentul trecerii Românilor dela regimul agrar colectivist la regimul individualist al devălmășiei. În afară de Vrancea, nicăeri nu s'a păstrat proprietatea colectivă ; documentele istorice nu o cunosc.

Prima „zadruga”, care a realizat devălmășia, înlocuind prin ea munca colectivă, a produs o adevărată revoluție socială și economică. S'a deschis calea spre individualism și proprietate individuală deplină. Devălmășia făcea posibilă împărțirea inegală a averii. Gospodarii mai nevoiași vindeau loturile lor (jiriabii) semenilor lor din familie. Unii adunau în mâinile lor mai multe loturi și se îmbogățeau, alții dimpotrivă sărăceau și se proletarizau.

Dacă vom avea în vedere că întemeierea Moldovei a fost după caracterul ei o revoluție religioasă și politică profundă, care a săpat din temelie vechile așezări ale Românilor, nu ar fi prea mare îndrăzneală să admitem că această revoluție a fost în același timp și una agrară, că cel puțin în Moldova, tocmai către timpul acesta sau puțin înainte, procesul de descompunere a regimului colectivist al zadrugii a luat proporții mari, schimbând înfățișarea socială a noului stat și transformând vechea „zadrugă” colectivistă în comunitatea devălmașilor.

Întemeierea principatului și apariția curții princiare de o parte și devălmășia, care semnalează moartea proprietății

colective, de altă parte, produc schimbări radicale în structura și situația socială a clasei nobilimii pământene a cnejilor și juzilor ¹⁾). O mare parte din elementele pământene se apropie de curte, trecând în rândul boierilor curteni, ceilalți cneji și juzi și marea masă a populației libere a zadrugelor se transformă în răzeși și moșneni, populație liberă, un fel de boierime mică, sau o țărănime mare, care se deosebește de boierii mari prin păstrarea vechei orândueli agricole. La rândul lor și curtenii, căpătând prin donațiile domnești și cumpărări, moșii, își organizează gospodăriile la țară, trecând în rândul boierilor pământeni

Boierii mari, în ambele lor categorii (pământeni și curteni), jucau rolul de spărgători ai regimului agrar din perioada gentilico-familială, afirmând în agricultură ideea proprietății individuale. Oamenii mari și tari răpiau pământul pe unde puteau, își asumau deseori o bună parte din patrimoniul comunității agrare, cumpărau robi (Tătari, Țigani, etc.), exploatau populația, așezată pe pământurile lor în calitate de arendași, în cea mai mare parte iobagi, și organizau gospodăria pe baze noi.

Boierii mari se ocupau și de comerțul cu negustorii străini. Afacerile de felul acesta îi îmbogățeau și mai mult. Nu erau străini de negoț nici mânăstirile noastre. Cel mai mare comerciant însă era domnul, care, pe lângă produsele gospodăriei sale, mai vindea în străinătate peștele dunărean și ceara. Ștefan cel Mare făcea comerț cu morun la Liov ²⁾.

Principele, purtătorul principiului teritorial, a venit să întărească, să lărgească și să aprofundeze descompunerea regimului agrar vechiu. În calitatea sa de proprietar suprem al întregului pământ al statului, el normalizează și grăbește evoluția agrară a țării spre un individualism medieval feudal.

Descompunerea regimului agrar vechiu a durat atâta timp, cât se mai aflau în circulație pământuri libere; când locurile pustii au dispărut (aproximativ pe timpul lui Ștefan

¹⁾ Menționăm că existența separată a nobilimii pământene se manifestă nu numai la Români și Ruși, ci la mai multe popoare, la începutul istoriei lor. De pildă la Germani boierii pământeni purtau denumirea de „optimates”, iar cei ai principelui, curteni, „antrustiones”. Dintre primii se alegeau principii gentilici „Kuning”. Despre procesul de formare a nobilimii germane multe informații interesante conține R. SCHRÖDER. *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig, 1898, pag. 25, 51 ș. a.

²⁾ N. IORGA. *Istoria comerțului românesc*, vol. I, pag. 135.

cel Mare) regimul nou agrar era definitiv stabilit. Firește, cu cât se micșora fondul disponibil de terenuri, goana după pământ devenea mai acută. Cu dispariția fondului, nu rămânea decât acapararea prin răpire, cu forță, care uneori lua cele mai sălbatice forme. Silnicia și arbitrariul erau arme obișnuite și respectate din arsenalul mijloacelor de achiziționarea moșiilor.

Cât de reușită era uneori această luptă pentru pământ, se poate vedea din faptul că grație diferitelor mijloace, atât legale, cât și mai ales ilegale, a devenit posibilă apariția latifundiilor.

Un latifundiar din veacul al XV-lea Mihail Gramaticul ¹⁾, fiul lui popa Iuga, avea în proprietatea sa 50 sate în afară de mori, prisaci etc. Moșiile lui erau situate în diferite părți ale țării: pe Siret, la Tutova, la Prut și la Nistru. El făcea negoț extern, mai ales cu orașul Liov, și era considerat, ca cel mai însemnat „om de afaceri”. Pentru a-și asigura existența pentru zile negre, Mihail Gramaticul întreținea legături de prietenie cu nobilii mărginași din Polonia. Uneori din cauza neînțelegerilor, provenite din afaceri, el se dușmănea cu aceștia. Apoi certele se terminau cu „tratate” formale, în cari se prevedeau, în afară de clauzele „păcii” și pedepse de gloabă în boi. Nobilii polonezi îi puneau la dispoziție adăpost la Sniatin sau Colomeia. Insuși regele Poloniei îi acordă o pensie de 100 mărci anual. După ce a stat refugiat în această țară, a fost rechemat de Ștefan cel Mare cu promisiunea de a-i restitui „moșiile părintești”.

Un alt latifundiar Mihai dela Dorohoi, avea 52 sate. După acesta veneau și alți moșieri mari, de exemplu vornicul Ivan Cupcici, și o serie întreagă de latifundiareri mai mici ²⁾. Fiind oameni foarte bogați, era firesc ca ei să tindă la exercitarea influenței lor în stat.

Cu boerii mari latifundiareri concureau instituțiile bisericești, mănăstirile și episcopiile. În 1490 episcopiei de Rădăuți se

¹⁾ N. IORGA. *Istoria comerțului românesc*. Epoca veche. Buc., 1925, pag. 138—140.

²⁾ M. COSTĂCHESCU. *Mihail dela Dorohoi și satele lui*. Buletinul Ion Neculce, Iași, fasc. 6, 1927. *Boierii moldoveni Cupcici și satele lor*. Bulet. Ion Neculce, Iași, fasc. 7, 1929. *Neamul lui Oana, dvornic de Suceava și satele lui*, Iași, 1927.

V. DIMITRIU. *Un mare boier moldovean din prima jumătate a secolului XV-lea logofătul Mihai Mihu*, 1932.

confirmă stăpânirea peste 44 de sate din ținutul Sucevei, cari i-au fost atribuite încă de Alexandru cel Bun ¹⁾).

Drumurile comerciale și comerțul exterior moldovenesc.

Toate documentele istorice ne desemnează direct sau indirect vieța economică a principatelor române ca o vieță agrară cu un schimb rudimentar. Moșia este celula de bază a economiei poporane. Comerțul înlăuntrul statului are o sferă de aplicație restrânsă, fiind la început un reflex al căilor comerciale externe și al comerțului extern ²⁾).

¹⁾ I. BOGDAN. *Ibidem*, vol. I, pag. 407 și 416. Imi permit o abatere dela firul expunerii mele spre a întări cele spuse pe pag. 126. În uricul din an. 1490 se pomenește printr'altelile și satul „Vlâhoveț” (ВЛѦХОВЕЦЬ), care astăzi se cheamă „Volovăț”, ceea ce este un rezultat al modificării celei dintâi denumiri. Se vede, cât de greșită era părerea lui A. D. XENOPOL, care deriva numele „Volovățul” din „vol”, bou. *Istoria Românilor*, vol. II, pag. 56. În alte documente din același secol acest sat figurează sub forma de „Volhoveț” (an. 1421) și „Olhoveț” (an. 1456). M. COSTĂCHESCU se întreabă, dacă acest nume nu se trage dela radicalul „volk”, lup (*Documentele* vol. I, pag. 141—146).

Răspundem negativ, întrucât sunetul „o”, stând la baza acestui cuvânt, nu putea să dispară la modificare. Respingem și altă ipoteză posibilă cum că „Vlâhovețul” ar putea proveni dela „volha” sau „olha”, arin. E de apreciat faptul că în Rusia denumirile „Olhoveț” se întâlnesc des nu în regiunea păduroasă a „Drevlianilor” la Nord-Vest de orașul Chiev, ci dimpotrivă la Sud de acest oraș în regiunea, unde erau așezați „Polianii”, oamenii de câmp.

Transformarea posterioară a „Vlâhovețului” în „Voloveț” (cu două „o”) trebuie să ne servească de indicațiune. Denumirea acestui sat se trage dela „Volohi” sau „Voloheve”, Români; la aceasta s'a adăugat terminăția „veț”, ca și la cuvântul „târgoveț”.

²⁾ N. IORGA. *Istoria comerțului românesc*. Epoca Veche, Buc. 1925.

N. IORGA. *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921. Bani și măsuri. Negoțul și meșteșugul în trecutul românesc.

I. NISTOR. *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau in XV u. XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911.

I. NISTOR. *Das moldauische Zollwesen in XV u. XVI Jahrhundert*. „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft”, XXXVI, 1912.

I. NISTOR. *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des XVI Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912.

N. IORGA. *Rolul monetei în trecutul nostru*. „Bul. Inst. Econ.” II, 1925.

C. MOISIL. *Contribuții la istoria monetăriei vechi românești*. „Bul. Soc. num. rom.” X, Buc.

N. IORGA. *Brașovul și României*. Buc. 1906.

I. BOGDAN. *Documente moldovenești din sec. al XV-lea și al XVI-lea în Arhivul Brașovului*. „Convorbiri Literare”, vol. XXXIX, 1906.

I. BOGDAN. *Documentele privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în secol. XV și XVI*, Buc. 1905.

ȘT. METEȘ. *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*. Sighișoara, 1921.

Nevoia de a lămuri apariția vechiului comerț moldovenesc ne duce obligatoriu la o examinare a procesului istoric în Rusia orientală în acele veacuri (XII—XIII), când Brodnicii și Bolohovenii conviețuiau încă cu Rușii.

Dela sfârșitul veacului al XII-lea, principii ruși cu druginicii lor, nu mai erau în stare să oprească presiunea barbarilor stepei¹⁾. Incepe exodul populației ruse din bazinul Niprului, care se mărește mai ales după pogromul tătăresc din 1239—1240. Devastările tătărești din 1289 și 1294 în principatele rusești contribuie la același proces al migrației ruse.

Populația părăsește teritoriul Niprului, îndreptându-se în două direcții: la Vest în bazinul Bugului de Vest, în regiunea superioară a Vistulei și a Nistrului, și la Nord în regiunea părților superioare ale fluviului Volga. Despre prima direcție, istoricul rus Cliucevschi scrie: „Astfel populația sud-rusă din bazinul Niprului se întorcea în locurile de mult uitate, părăsite de strămoșii lor încă în veacul al VII-lea”²⁾. Sub apăsarea acestei mișcări, provocată de barbarii stepei și mai ales de Tătari, populația românească a Brodnicilor și Bolohovenilor se coboară spre Sud și Sud-Vest de părțile superioare ale Nistrului, dând naștere unui principat nou, principatul moldovenesc.

Teritoriul Niprului devine pustiu și primejdios. Drumul comercial mare, așa zis „grecesc”, dela Nord, dela părțile Mării Baltice și Scandinavia, prin Chiev și Marea Neagră spre Bizanț, se întrerupe. Comerțul internațional își caută drumuri noi.

Aproape concomitent cu fondarea principatului moldovenesc sau poate puțin mai înainte, se ridică însemnătatea comercială a orașului Lemberg (Liov)³⁾.

„Axa principală a comerțului moldovenesc, scrie d. Gh. Brătianu, a fost trasată dela Nord la Sud; el era chiar anterior existenței principatelor, deoarece harta lui Dulcert, în 1339, notează deja trecerea la Liov a negustorilor cari se întorceau la porturile Baltice și de-acolo la Bruges. Hansa a atins apogeul expansiunii sale comerciale pe malurile Mării Baltice și negustorii ei se aflau în relații comerciale cu Polonia foarte avansate. Această dezvoltare a comerțului baltic

¹⁾ V. CLUICEVSCHI. *Istoria rusă*. Moscova, vol. I, 1904, pag. 346—347.

²⁾ Ibidem.

³⁾ N. IORGA. *Istoria comerțului românesc*. Epoca veche, Buc., 1925, pag. 75 ș. u.

a exercitat indirect o influență considerabilă asupra orașelor Galiției și relațiunilor lor cu porturile Mării Negre¹⁾.

Două drumuri comerciale poloneze, primul din Vroțlav și Cracovia și altul din Gdanc (Danzig) și Ploțc, adunându-se la Liov, duceau dela acest oraș la posesiunile genoveze pe malul Mării Negre. Regele Poloniei Cazimir cel Mare (1333—1370) a știut să protejeze pe coloniștii nemți în Polonia, cari obținuseră privilegiul de a se judeca după dreptul din Magdeburg. Aceste privilegii au apărut cel dintâiu la sfârșitul secolului al XII-lea în Silezia, și răspândindu-se au pătruns pe timpul lui Cazimir cel Mare și în Galiția.

Liovenii pentru a face comerțul cu Genovezii dela Marea Neagră, aveau nevoie de trecere prin teritoriul moldovenesc. Coloniștii germani pătrund și pe teritoriul moldovenesc, așezându-se în orașele Siret și Suceava. Deasemenea primele colonii la Suceava și Iași se datoresc tot Liovului²⁾. Apoi s'au dezvoltat și celelalte drumuri, mai puțin importante, dela Liov spre Turcia, unul prin Bacău, Putna, Silistra și altul prin Bârlad, Galați, Isaccea și țărmlul Mării.

Primul tratat comercial cu Liovenii a fost încheiat de Alexandru cel Bun la 8 Octombrie 1408³⁾. În acest tratat se stabilesc vămi mari și mici, vămi la fiecare oraș, vămi de hotar și vămi de strajă. Vama de hotar se plătește la Cernăuți pe car nemțesc sau armenesc, sau pe capete de vită, și la punctele de destinație: 1) pentru Tătari la Cetatea-Albă sau la Tighina; 2) pentru Munteni la Bacău și Bârlad; 3) pentru Bistrițieni la Baia și Moldovița; 4) pentru Brașoveni la Bacău și Troțuș și 5) pentru Podolia la Hotin. Vama mare se percepea la Suceava. Vămile locale erau la Iași, Siretiu, Cernăuți, Dorohoiu, Roman și Neamț. Se importau postavuri, nădragi, coarde de arc, săbii. Se exportau în schimb mărfurile tătărești: mătasa, piperul, camha, tebenca (tot mătasă), tămâia, vinul grecesc dulce. Ca monopol domnesc au fost socotiți jderii, caii moldovenești buni, argintul și ceara. În privința lor domnul avea dreptul preemțiunii.

D. N. Iorga caracterizează acest sistem vamal (teoria vamală), ca sistem tătăresc⁴⁾.

1) GH. I. BRĂTIANU. *Recherches sur Vicina et Cetatea-Albă*, Buc., 1936, pag. 122—123.

2) N. IORGA. *Ibidem*, pag. 77.

3) M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 630-637.

4) N. IORGA. *Ibidem*, pag. 86, pe când vama muntenească era cea ungurească. N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, pag. 79.

După această primă încercare urmează celelalte : în 1433 domnul Iliș dă privilegiul de comerț Sașilor și Secuilor din Sibiu și alte orașe din Transilvania ¹⁾; în 1434 Ștefan Voevod întărește privilegiul comercial negustorilor din Liov ²⁾; în 1435 Ștefan Voevod întărește Brașovenilor privilegiul vamal, pe care l'au avut în timpul lui Alexandru cel Bun ³⁾; în 1437 și 1455 se repetă actul de întărire a acestui privilegiu ⁴⁾; în sfârșit în 1456, Petru Aron dă Liovenilor „privilegiul cel mare”. Printre inovațiile acestui tratat menționăm înființarea vămii noi la Lăpușna. În schimb nu se plătea vamă la Tighinea pentru acei ce treceau la Tătari ⁵⁾.

Negoțul extern cu Liovenii și Brașovenii se făcea pe o scară întinsă și în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Bine înțeles, nenumăratele războaie, pe cari le-a dus acest domn, influențau în rău asupra acestui comerț.

Drumul moldovenesc era de folos mai ales Polonezilor. Încercarea lor din 1415 de a-și crea pentru exportul cerealelor un drum aparte, prin prefacerea în port la Marea Neagră a localității zisă Cociubei sau Hagi-beiu (viitoarea Odessă), n'a avut succes. Drumurile moldovenești rămâneau singurele lor artere comerciale de legătură cu comerțul bizantin ⁶⁾.

Este interesant că de drumul moldovenesc se foloseau și Rușii. În 1421 venind dela Camenița, călătorul francez Guillebert de Lannoy, vroia să treacă la Turci prin Chilia și a văzut la cetatea de hotar pe solii din Pscov și Novgorod, orașe de mare însemnătate comercială pentru Ruși. Avem aci dovadă că și Rușii preferau drumurile comerciale noi și sigure moldovenești.

În Muntenia negoțul extern se făcea cu Brașovenii, mărfurile cărora mergeau prin Brăila până la Chilia. În 1413 Mircea cel Bătrân dă Brașovenilor privilegiul vamal. O linie nouă, favorizată de domn, era acea dela Rucăr până la Giurgiu și Rusciuc. Se afirmă că tocmai înființării acestei linii noi se datorește ridicarea „cetății dâmbovițene a Bucureștilor” ⁷⁾.

1) M. COSTĂCHESCU. *Ibidem*, pag. 646—648.

2) *Ibidem*, pag. 667—674.

3) *Ibidem*, pag. 676—677.

4) *Ibidem*, pag. 709—712 și 771—773.

5) *Ibidem*, pag. 788—796.

6) N. IORGA. *Ibidem*, pag. 103 și 118 (după cronicarul polonez Dlugosz).

7) N. IORGA. *Ibidem*, pag. 61.

La începutul secolului al XVI-lea în documentele istorice apar semnele unei legături a comerțului extern cu cel intern moldovenesc. În 1519 se produce o înțelegere polono-moldovenească comercială, prin care se ocrotește comerțul la hotare, înființându-se bâlciurile anuale de hotar la Hotin și Colacin și unul la Brașlav ¹⁾).

În timpul lui Petru Rareș și a urmașilor lui, după căderea Tighinei, prefăcută în raia turcească, și după ocupația cam pe același timp a Brăilei muntene tot de Turci, comerțul extern românesc intră treptat în sfera de influență a comerțului levantin, exploatat de Turci, ca mijlocitori.

Comerțul extern moldovenesc se făcea de negustorii străini: de Greci, Genovezi, Turci, Armeni, Evrei, Germani. La început aceștia erau numai în trecere prin principatul moldovenesc, apoi se așează treptat la punctele marginase de comerț, ca de exemplu la Cetatea-Albă, sau în centrul vama la Suceava. Numai pe la sfârșitul veacului al XV-lea și începutul veacului al XVI-lea întâlnim mențiuni despre negustorii moldoveni, cari trimiteau care de marfă la Liov și la Brașov, sau chiar îi însoțeau personal. Totuși și în vremea aceasta ei sunt numai o excepție, iar negustorii străini de regulă.

Schimbul intern.

Imediat ce treci dela tratate comerciale, cari ne caracterizează comerțul exterior, la cercetarea comerțului intern, ești nevoit să constăți lipsa totală de date în documente. Numai pe baza concluziilor indirecte, trebuie să admiți că a existat un schimb comercial incipient, atât natural, cât și bănesc, acesta din urmă ca un reflex al comerțului exterior și foarte redus.

La 1502 niște țigani au fost cumpărați cu un cal, doi boi și 70 de oi ²⁾). Chiar și mult mai târziu schimbul avea încă un caracter natural. În 1657 un sat de pe Prut se cumpără cu 50 de boi, 50 vaci cu viței și 17 vaci grase ³⁾). Gloabele și dușegubinele se plăteau deasemenea în boi și vite. Vitele serveau și la plăți externe. Domnitorii uneori își plăteau datoriile în boi.

Pentru formarea prețului se întrebuițează uneori și alte

¹⁾ E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. II, 2 și 3.

²⁾ GH. GRIBĂNESCU. *Surete și isvoade*, vol. I, Iași, 1906, pag. 310.

³⁾ Ibidem, vol. IV, 1907, pag. 212.

produse ale gospodăriei sătești, ca miere sau stupi, grâne și alte bunuri.

Evoluția economică românească în această privință se aseamănă cu evoluția generală a popoarelor. La multe popoare la începutul istoriei, ca instrument de schimb servesc vitele, cari cu timpul se înlocuesc cu piei și numai relativ târziu apare argintul și ca echivalentul lui moneta-hârtie. Chiar și pe primele monete metalice la multe popoare erau bătute efigii de animale, cari mai înainte figurau în calitate de bani.

Cu toată dreptatea, d. N. Iorga afirmă că „domnia se hrănea în adevăr de negoț, pe care-l lăsa să se întindă și-l îndemnă în marginile nevoilor ei fiscale, dar țara se ținea tot din plugăria îndătinată și din creșterea vitelor”¹⁾. La începutul istoriei românești nu exista, decât un schimb în natură²⁾. Banul la noi a început să fie cerut mai insistent pe la anul 1570–1580, când tributul urma să-l plătim în moneta³⁾.

De aceeași părere este și d. I. Vlădescu, susținând că banul „se pare, nu era mijlocul de schimb între locuitori, schimbul făcându-se în natură”⁴⁾.

D. G. Zane în lucrarea sa despre schimb în principatele române caută să dovedească existența unui schimb intern pe bani în veacul al XIV-lea, deși însuși recunoaște că „nu s’au găsit încă acte în care să fie vorba de vre-o vindere-cumpărare”⁵⁾. Autorul se bazează pe trei fenomene principale: 1] baterea de monete naționale încă dela a doua jumătate a secolului al XIV-lea în Muntenia și dela sfârșitul acestui secol în Moldova, 2] organizarea monetară a regimului vamal și 3] acumulările considerabile de monete (plata tributului în bani, împrumutul făcut de Petre Mușat lui Vladislav Jagello în suma de 300 mărci de argint, etc.). Toate acestea, după părerea autorului, vorbesc în favoarea existenței în trecutul nostru îndepărtat din veacul al XIV-lea a economiei specific monetare.

Această afirmație este diminuată printr’o retractare oarecare. „Că această economie, scrie d-sa, nu era o economie monetară completă, este neîndoielnic; ea nu era în fază, când

1) N. IORGA. *Ibidem*, pag. 165.

2) N. IORGA. *Istoria industriilor la Români*, Buc. 1927, pag. 47.

3) N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, pag. 219.

4) I. VLADESCU. *Despre dări sau impozite*. *Birul*. Buc., 1925, pag. 32.

5) *Economia de schimb în principalele române*, Buc., 1930, pag. 45 ș. u.

banul poate exprima totalitatea valorilor existente, și trebuie să fi fost încă numeroase cantități și specii, cari să-și fixeze existența și să-și determine măsura independent de bani. Aceasta o afirmă în special numeroasele donațiuni ale voevozilor, făcute în natură. Cu atât mai puțin credem că s'ar putea vorbi de o generalizare a percepției veniturilor particulare în bani. Totuși până la economia naturală este o mare depărtare" ¹⁾).

Argumentele indirecte, pe cari le-a invocat autorul, nu justifică de loc aceste concluzii. Insuși faptul baterii de monete naționale încă nu este suficient pentru ipoteza economiei bănești, întrucât nu se cunoaște nici cantitatea monetei bătute, nici răspândirea și rolul ei în circulația schimbului.

Organizarea monetară a regimului vamal era impusă de nevoile comerțului extern, care la început avea un caracter pur și simplu „tranzitar”. Mărfurile din Liov și Brașov treceau prin țările noastre spre Crimeia și Marea Neagră și invers. Relativ o mică parte din ele rămânea în țară pentru satisfacerea dorințelor de lux și trufie ale domnului și ale boierilor.

Acumulările de monete se datorau politicei vamale ale domnilor, care la început avea scopuri pur fiscale, precum și războaielor și prăzii militare.

Prin urmare nu se poate afirma că în secolul al XIV-lea Românii cunoșteau regimul economiei monetare. Cel mult s'ar putea admite o economie naturală impură, incompletă, cu un schimb bănesc incipient, numai pentru o mică parte din totalitatea schimbului în general. Firește acest schimb bănesc cu timpul avansa și treptat cucerea poziții noi.

D. Zane, cercetând materialul documentar, observă că în timpul lui Ștefan cel Mare schimbul bănesc era mai dezvoltat, decât în veacurile posterioare, al XVI-lea și chiar al XVII-lea. Se pare că această observație este justă pentru veacul al XVI-lea, în tot cazul nu și pentru veacul al XVII-lea, ceea ce se explică prin mai multe fenomene sociale și politice ale timpului.

În primul rând comerțul extern, primind o nouă direcție pe la mijlocul secolului al XVI-lea spre Levant și Orient, ne-a transformat în mijlocitori de tranzit de rangul al doilea. Turcii au devenit primii mijlocitori și dictau atât prețurile măr-

¹⁾ Ibidem, pag. 55.

furilor, cât și nivelul taxelor noastre vamale, pe când înainte, în comerțul cu Genovezi și Tătari, noi eram singura țară intermediară. Taxele nu mai puteau să fie în mâinile domnului un instrument fiscal puternic de îmbogățire. Prin urmare și stocul de metal, care se introducea la noi pe această cale, trebuia să fie mai mic.

În al doilea rând, aproximativ pe la sfârșitul secolului al XV-lea, au dispărut pământurile libere și a luat proporții mari practica boierească de aservire în masă a cultivatorilor liberi. Această aservire reducea numărul gospodăriilor libere și influența asupra schimbului bănesc, micșorându-i câmpul de aplicație. Fiscalitatea excesivă, care a fost un produs al apăsătoarei suzeranități turcești și care trebuia să dea economiei monetare un impuls nou spre dezvoltare, a început numai pe la a doua jumătate a secolului al XVI-lea, crescând vertiginos către sfârșitul lui.¹⁾

În fine cu moartea lui Ștefan cel Mare a trecut epoca războaielor fericite, norocul devenind rar la urmașii lui. S'a redus deci și prada, care înainte juca un rol destul de important în dezvoltarea schimbului bănesc. În concluzie se poate spune că: în timpul feudalismului românesc domina la început gospodăria naturală cu un germen de economie monetară, care se dezvoltă treptat, pentru a lua proporții considerabile numai în perioada următoare a stărilor sociale.

¹⁾ Pe timpul lui Ștefan cel Mare tributul era de 4.000 galbeni ungurești, pe când pe timpul lui Despot Vodă el atinge suma de 50.000, iar sub Iancu Șașul suma de 80.000. GH. ZANE. Ibidem, pag. 67.

CAPITOLUL 15.

Domnitorii și evenimentele principale.

Până la Ștefan cel Mare, inclusiv.

Primele domnii în Moldova erau legate spiritual de luptele religioase ale Moldovenilor, luptele cari au premers întemeierii principatului. În timpul lui *Lațcu* (1365—1374), s'a înființat la Siret un episcopat catolic și însuși domnul a trecut la catolicism. Soția lui rămăsese totuși credincioasă ortodoxiei, ceea ce îl făcea pe papa să-l previe pe domnitor ca să fie cu băgare de seamă, ca nu cumva din viețuire cu soția, să se lase ademenit de ea și să se lepede de credința catolică.

Cu moartea lui *Lațcu*, dinastia lui *Bogdan* stingându-se, Moldovenii au așezat pe scaunul domnesc pe principele litvan *Iuga Coriatovici* (1374—1375)¹⁾, care s'a distins prin întărirea creștinismului ortodox. Se întemeiază o mitropolie moldovenească, independentă de Halici.

Pentru timpul acesta avem o dovadă a dominațiunii politice moldovenești asupra Cetății-Albe. Principele *Iuga*, dăruiește în 1374 credinciosului său pan *Iacșa Litavor*, locțiitorul său dela Cetatea-Albă, pentru vitejia sa în luptă cu Tătarii la locul *Vlădicii* pe Nistru, satul *Zăbrăuții* ²⁾.

Iuga fiind ucis de boieri, i-a succedat *Petru Mușat* (1375—1391), muntean de origină, care întemeiază o nouă

¹⁾ În literatura istorică română se discută chestiunea, dacă au existat doi domni cu numele de *Iuga*, sau unul.

D. ONCIUL. *Iuga Vodă, domn al Moldovei*. „Convorbiri Literare”, vol. 18.

D. ONCIUL. *Chestiunea lui Iuga Vodă*. „Convorbiri Literare”, vol. 20.

M. COSTĂCHESCU. *Observări cu privire la uricele lui Iuga-Vodă*. Bulet. Ion Neculce, fasc. 5, 1926.

A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor*. vol. III, pag. 114—117 și 122—126.

N. IORGA. *Istoria poporului român*. vol. II, pag. 61.

P. P. PANAITESCU. *Diploma bârlădeană din 1134 și hrisovul lui Iuga Coriatovici din 1374*. Rev. Ist. Română, II, 1932, pag. 46—58.

²⁾ Contra autenticității acestui document sunt: N. Iorga, I. Minea, Radu Rosetti și P. P. Panaitescu. Pentru autenticitate: B. P. Hașleu, A. Xenopol, D. Onciul și G. Popovici. V. M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. I, pag. 1—4, și CONST. C. GIURESCU. *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Vălenii-de-Munte, 1926, pag. 33, nota 1.

dinastie a Mușatinilor ¹⁾). După câțiva reprezentanți ai acestei dinastii, mai mult sau mai puțin mediocri, scaunul principatului moldovenesc îl ocupă *Alexandru cel Bun*, care domnește mai mult de 30 ani (1400—1433) ²⁾.

Printre primii domni el este cea mai interesantă figură, un tip de gospodar, după a cărui concepție statule o moșie, de care el e obligat să aibă grijă. Considerându-se proprietarul suprem al întregului pământ moldovenesc, el dispune de fondul teritorial al statului, făcând donațiuni. În același timp recunoaște puterea suzerană a regelui polon ³⁾. Este drept că în această privință el urmează pilda predecesorilor săi. Au jurat credința regelui polon Petru Mușat în 1387, Roman în 1393 și Ștefan Mușat în 1395.

Polonezii încep să privească Moldova, ca parte componentă a regatului polon, și curând după suirea pe tron a lui Alexandru cel Bun, regele Vladislav dăruiește fratelui său Swidrichel, duce de Litvania, moșii nu numai în Polonia, ci și în Moldova.

Alexandru a jurat credință regelui polon în repetate rânduri: în 1402, 1404, 1407, 1415 și 1419.

Alexandru respectă strict obligațiile sale de vasalitate, deși nu tot așa se poartă superiorul său. În anul 1412 între regele Vladislav și împăratul Sigismund, la Lublau, se încheie un tratat secret, prin care se prevede împărțirea Moldovei între Polonia și Ungaria în cazul când Moldova s'ar abține

¹⁾ I. MINEA. *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*. Note istorice, Buc. 1919.

RADU ROSETTI. *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Lațcu și Alexandru cel Bun*, Iași, 1923.

²⁾ PICOT E. și BENGESCU G. *Alexandre le Bon*, Vienne, 1882.

D. ONCIUL. *Datele cronicelor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*. An. Acad. Rom., t. XXVII.

BOGREA D. *Numele lui Alexandru cel Bun și al lui Petru Rareș*. Rev. Ist., an. VI, No. 10-12.

N. IORGA. *Observații de cronologie cu privire la Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun*. „Convorbiri Literare”, vol. 39, 1905.

N. IORGA. *Patrahurul lui Alexandru cel Bun*. Anal. Ac. Rom., secția ist., seria 2, tom. 35, 1913, p. 343—346.

N. IORGA. *Un act inconnu d'Alexandre le-Bon, prince de Moldavie*. Bulletin de la section historique, I, 1914.

N. IORGA. *Ostașii dela Prut*, cu un nou act dela Alexandru cel Bun, An. Ac. Rom., secț. ist., seria 2, t. 36, 1913.

³⁾ I. URUSU. *Relațiile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare, 1504*. Piatra-Neamț, 1900.

de a da ajutor împăratului într'un eventual războiu în contra Turcilor. Linia de împărțire trecea dela munții ungrești lângă Siret, apoi între Iași și Bârlad și se termina la Mare între Cetatea-Albă și Chilia. Partea de Nord trebuia să aparțină Poloniei, iar cea de Sud Ungariei. După moartea unuia din acești regi, o comisiune mixtă trebuia să hotărască, cui să rămână vasală Moldova : Poloniei sau Ungariei. De fapt această amenințare, pentru însăși existența principatului moldovenesc, n'a durat prea mult. Polonia și-a schimbat atitudinea față de Ungaria. În an. 1419, Alexandru cel Bun, depunând jurământul de credință fața de regele polon, la cererea acestuia s'a obligat a-i da ajutor într'un eventual războiu cu regele unguresc.

Alexandru l'a ajutat în an. 1422 pe regele polon Vladislav și pe marele principe litvan Witold, în lupta lor contra cavalerilor Teutoni. Călăreții moldoveni sub comanda spătarului Coman, au obținut la Marienbad, după mărturisirea cronicarilor poloni Dlugosz și Cromer, o victorie deplină asupra cavalerilor Teutoni. Regele s'a simțit obligat să mulțumească pe Moldoveni pentru acest ajutor prețios.

Totuși către sfârșitul domniei sale, după un timp îndelungat de fidelitate exemplară față de regele polon, Alexandru, s'a lăsat atras într'o combinație adversară suzeranului său. Sub sugestiile regelui ungar Sigismund, Alexandru ia parte în anul 1431 la războiul împotriva Poloniei împreună cu Litvani și Teutoni. Alexandru ocupă Pocuția și o pradă. Cronicarul polon Dlugosz afirmă tendențios că el a fost bătut, ceea ce nu corespunde cu realitatea că Pocuția a rămas sub oblăduirea lui Alexandru până la moartea lui.

Cu Muntenii Alexandru a avut tot timpul relațiuni de prietenie. Urcarea pe tron a lui Alexandru a fost sprijinită de Mircea cel Bătrân, care printr'o politică dibace externă a știut să exercite o influență considerabilă în tot Sud-Estul Europei de atunci ¹⁾. Alexandru i-a păstrat recunoștință. Acest sentiment se întărea și prin aceea că Muntenia juca un rol de piedică pentru năvala Turcilor la Nord de Dunăre și astfel apăra Moldova.

Alexandru cel Bun a avut mai multe soții, printre cari și neligitime, ceea ce a făcut să apară după moartea lui mai mulți pretendenți la scaun. Lupta între ei lua uneori forme

¹⁾ D. ONCIUL. *Mircea cel Bătrân*, Buc. 1918.

V. MOTOGNA. *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, 1924.

foarte dramatice. Așa de exemplu, fiul Anei (Neacșăi), Iliș a înecat pe o Țiitoare a tatălui, Stanca, și la rândul său a fost orbit de fiul ei Ștefan ¹⁾.

Nu vom urmări pas cu pas luptele interne între diferiți pretendenți. E important numai să arătăm urmările lor succesive ²⁾: 1] divizarea Moldovei în două părți pentru a forma un fel de coproprietate sau o tovărășie pentru împărțirea veniturilor, ca de exemplu în anii 1435—1444, când în capitala țării Suceava se aflau doi codomnitori, Ilie și Ștefan, primul guvernând în partea de sus a Moldovei, iar cel de al doilea strângând veniturile din partea ei sudică (ținuturile Covurlui, Tecuciu, Oltenii, Vaslui) cu cetățile Chilia și Cetatea-Albă; 2] mărirea dependenței vasale a Moldovei față de Polonia, cărei ea a trebuit să plătească sub Ilie un tribut în natură (cai, boi etc.) ³⁾, 3] cedarea Chilie Ungurilor de către Petru (1448—1449) în semn de recunoștință pentru ajutor; 4] apariția unei noi suzeranități protectoare, celei unghurești. Bogdan (1449—1451) se închină regelui ungar Ioan Corvin de Huniade, același lucru îl face și Alexandru al II-lea în 1453; iar Petru al III-lea (1455—1457) combină această suzeranitate cu cea a Polonilor, cărora se închină în 1456; 5] în sfârșit, apar și primele semne ale supunerii țării Turcilor: Petru Aron în 1456, trimite la Constantinopole pe Mihail Logofătul cu o dare în suma de 2.000 de zloți unghurești.

Încă dela jumătatea secolului al XIV-lea, Turcii au început să treacă în Europa ⁴⁾. Instalarea lor aci cu caracter hotărît și permanent, s'a produs în 1453. În anul acesta sultanul Turcilor Mahomed al II-lea, a asediat Constantinopolul și l'a acăparat cu toată rezistența disperată și strașnică a împăratului Constantin Paleologul, neajutat de creștini. Că-

¹⁾ Grigore Ureche. M. KOGĂLNICEANU, Vol. I, pag. 141 (nota) și 146.

²⁾ I. BOGDAN. *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448—1458*. An. Ac. Rom., Secția istorică, seria 2, tom. 29, 1907.

V. PÂRVAN. *Alexandrel Vodă și Bogdan Vodă*. Buc. 1904.

³⁾ M. KOGĂLNICEANU. *Ibidem*, pag. 144 (nota). *Cronica moldo-slavă* din cronica rusă *Voscresenscaia*, pag. 258.

⁴⁾ HAMMER. *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, trad. Dochez, Paris, 1840, vol. I.

VIC. DE LA JONQUIERE. *Histoire de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1814, vol. I.

ZINKEIZEN. *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. I.

N. IORGA. *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha, 1911, Bd. I (bis 1451), vol. II (bis 1538) ș. a.

MIGNOT. *Histoire de l'Empire Ottoman*. Paris, 1773. vol. I.

derea acestui oraș, centrul civilizației vechi bizantine, a avut ca urmare pretențiile Turcilor asupra țărilor vecine, atât apropiate, cât și mai îndepărtate. Sârbia și Bulgaria au căzut primele lor victime. Țările române au luptat cu mare înverșunare și cu eroism împotriva Turcilor, salvând prin aceasta nu numai situația lor proprie, ci și interesele întregii creștinătăți. Dar și ele, în sfârșit, au trebuit să recunoască suzeranitatea turcească cu obligația de a plăti un tribut anual.

Chiar și Ungaria, care era mai departe de Turci, decât țările române, după multe lupte duse cu succes împotriva Turcilor de către Iancu Huniade Corvinul, voevod ardelean, de origine român muntean, și după o guvernare a lui Matia Huniade Corvinul, care a căutat să înalțe statul unguresc, aducându-l la o stare mai înfloritoare, mai apt pentru rezistență și luptă, după lupta dela Mohaci din an. 1526 a căzut sub dominațiunea turcească și apoi regatul a fost desmembrat.

Cel mai aprig apărător al creștinismului, în vremurile de cari vorbim, a fost alături de Vlad Țepeș din Muntenia (1456—1462 și 1476), Ștefan cel Mare, principele moldovean (1457—1504), fiul lui Bogdan II (1449—1451) și al doamnei Oltea ¹⁾. Tatăl lui, Bogdan a fost ucis de Petru Aron. Pentru

1) I. URSU. *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei*, Buc., 1925.

I. URSU. *Ștefan cel Mare și Turcii*, Buc., 1914.

I. URSU. *Relațiile Moldovei cu Polonia până la 1504*. Piatra-Neamț, 1900.

N. IORGA. *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1904.

N. IORGA. *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, 1904.

N. IORGA. *Ștefan cel Mare și mân. Neamțului*. Bul. Com. Mon. Ist., 1910, III.

V. PÂRVAN. *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungurii*. „Convorbiri Literare”, vol. XXXIX, 1905.

D. ONCIUL. *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, 1904.

P. P. PANAITESCU. *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*. An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., seria 3, tom. XV, 1934.

G. GHIBĂNESCU. *Personalitatea relig. a lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1904.

G. GHIBĂNESCU. *Ștefan cel Mare*, Stud. și doc., Iași, „Arhiva”, 1901.

I. BOGDAN. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Buc. 1913, I—II.

I. BOGDAN. *Doc. false, atribuite lui Ștefan cel Mare*. Bulet. Com. Ist. I, 1915.

M. COSTĂCHESCU. *Observări istorice cu privire la neamul lui Ștefan cel Mare*, Iași.

EDUARD FISCHER. *Răsboiul din 1497 dintre Ștefan cel Mare și regele Poloniei Ioan Albrecht*, bătălia din codrul Cosminului, 1904.

I. LUPAȘ. „*Chronicon Dubnicense*” despre Ștefan cel Mare. An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., ser. 3, tom. X, 1929.

I. BOGDAN. *Luptele Românilor cu Turcii până la Mihai Viteazul*. Buc., 1898.

Pentru istoria militară din timpul lui Ștefan cel Mare, v. lucrările: R. ROSETTI, general. An. Ac. Rom., Mem. Secț., Ist., seria III, vol. XI (1930), XII (1931—1932), XIV (1933).

a-l alunga dela domnie, Ștefan cel Mare, refugiindu-se la Vlad Țepeș, a obținut ajutor din partea principatului muntenesc. Această țară, după moartea lui Mircea cel Bătrân, a devenit câmpul de luptă între diferiți pretendenți la domnie, Dănești și Drăculești, care a durat dela 1418 și până la 1455. Vlad Țepeș a pus capăt acestor frământări și totodată a ajutat consolidarea statului vecin moldovenesc ¹⁾).

Ștefan cel Mare ocupă un loc de cinste printre principii medievali. Toată viața sa el și-a petrecut-o în nenumărate lupte. Sensul lor istoric este de a pune stavilă invaziunii musulmane în Europa și pe de altă parte de a transforma Moldova dintr'un stat vasal, într'un stat de sine

*Ștefan cel Mare, Bogdan cel Orb și Petru Rareș
(după tresca dela mănăst. Dobrovăț).*

stătător, al cărui domnitor ar fi însuși suzeran. Cine știe ce gânduri nutrea Ștefan cel Mare, luând de soție pe Maria, fiica principelui de Mangop, din neamul Paleologilor și Comnenilor? Intrucât organizarea principatului Mangop era ajutată de Tătarii din Crimeia, el devenea prieten al hanilor tătărăști, iar înrudirea cu familia Paleologilor și Comnenilor îl făcea un eventual pretendent la tronul bizantin.

Din 36 războaie, pe cari le-a dus cu mare vitejie, Ștefan a pierdut numai două. Aceste succese se explică prin personalitatea acestui domnitor.

Grigorie Ureche ne povestește că Ștefan era un „om războinic, și de-apururea trăgându-l inima spre vărsare de sânge“, „om nu mare la statură, mâniaș și degrabă vărsa sânge nevinovatu“. El „de multe ori la ospete omora fără județu. Era întregu la minte, nelenevosu, și lucrul său scia să-lu aco-

¹⁾ I. BOGDAN. *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, Buc., 1896.

N. IORGA. *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*. „Convorbiri literare“, 1900.

pere, și unde nu cugetai, acolo îlu aflai. La lucruri de războaie meșteru; unde era nevoie, însuși se vâra, ca văzându-lu ai săi să nu îndărăpțeze. Și pentru aceea, raru războiu de nu biruia. Așijderea și unde-lu biruiau alții, nu pierdea nădejdea; că sciindu-se căzutu josu se rădica deasupra biruitorului" ¹⁾.

Cronicarul polon Dlugosz îl numește „bărbat minunat, cu nimic mai prejos, decât comandanții eroici, de cari atât ne mirăm" ²⁾.

Faima lui mergea prin toată Europa. Insuși papa dela Roma îl lăuda pentru înțelepciune și vitejie.

Cu vecinul său din Nord-Vest, regele unguuresc Matia Corvinul, Ștefan cel Mare a avut neînțelegeri din cauza lui Petru Aron, care după ce a părăsit adăpostul din Polonia a pribegit în Ungaria și l'a convins pe Matia să se ridice împotriva lui Ștefan. Lupta dela Baia (1467) a pus capăt acestor pofte, iar după doi ani, intrând în țara Secuilor, Ștefan l'a prins pe dușmanul său Petru Aron și l'a omorît. În 1475, 12 Iulie, Ștefan încheie cu Matia un tratat de alianță, prin care Ștefan declară că rămâne credincios regelui unguuresc. În cazul unui război cu Turci, dacă regele va merge în persoană sau va trimite un căpitan împotriva Turcilor, prin Țara Românească, va merge și Ștefan în persoană sau va trimite oștile sale. Și în general principele moldovean se obligă a-l ajuta pe rege cu oști împotriva tuturor dușmanilor, cu excepția regelui Poloniei, cu care predecesorii săi au avut pace și alianță. El se mai obligă a nu ocroti în țară pe nobilii unguri răsculați și a pedepsi pe răufăcători cari s'ar refugia în țara lui după prădăciuni, săvârșite pe teritoriul regatului, etc. ³⁾. Din partea sa, Matia promitea lui Ștefan sprijinul său, dacă nu va fi reținut de nevoile regatului său. Apoi pentru a întări raporturile de bună prietenie, Matia îi dă în stăpânire Cetatea Ciceiului, unde Ștefan pune pe pârcălabii săi, iar mai târziu și Cetatea de Baltă.

Cu Muntenia Ștefan cel Mare a dus câteva războaie. În 1462 luptă cu Vlad Țepeș pentru a lua cetatea Chilia, cedată principelui muntean de Unguri, și capătă o rană la picior. În 1465 recucerește această cetate definitiv, așează în

¹⁾ M. KOGĂLNICEANU. *Ibidem*, vol. I, pag. 178 și 152.

²⁾ N. ORGHIDAN. *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare*. Craiova, 1916, p. 18.

³⁾ I. BOGDAN. *Documentele*, vol. II, pag. 330 ș. u.

ea ca pârcałabi pe Isaia și pe Buftea, și de bucurie clădește mânăstirea Putna. În 1473, luptă cu Radu cel Frumos, pentru a așeza în locul lui pe Laiotă Basarab. Radu s'a refugiat la Turci și de acolo a căutat să-i ridice pe aceștia împotriva lui.

Cu Ardelenii Ștefan cel Mare întreținea cele mai bune raporturi. El scria Brașovenilor scrisori cu mămăntea de a-l

Steagul lui Ștefan cel Mare

(dela mânăst. Zogrophos, după I. Bogdan).

turcească, care întrecea cu mult forțele moldovenești. Cu toate acestea la Podul Inalt pe Racovăț, la Vaslui, Ștefan a obținut cea mai strălucită biruință asupra Turcilor. În anul următor, fiind în așteptarea unei incursiuni din partea lor, Ștefan a trimis solii la diferiți principii creștini, cerând ajutor im-

forma despre nișcările Turcilor¹⁾, iar ei îl considerau ca pe un trimis al lui Dumnezeu, pentru apărarea Ardealului.

Ștefan simțea propierea primejdiei turcești, ntrucât Turcii nainte de a veni împotriva lui, s'au ridicat împotriva Crimeei tătărești, au distrus portul Caffa și au desființat principatul din Mangop. Ștefan ceru ajutor dela Unguri și dela Poloni, dar în zadar.

În 1475, Soliman Pașa a intrat în Moldova cu o oaste mare

¹⁾ De exemplu în 1476, 1477, 1479 și 1480. Ibidem, pag. 338—342 și 353—357.

potriva păgânilor și arătând că Moldova e „poarta creștinătății” și că dacă ea ar fi pierdută, ar fi amenințată toată lumea creștinească ¹⁾).

Intr’adevăr în vara anului 1476 a venit împotriva Moldovenilor însuși Mohamed cu o oaste și mai mare, și cu Tătari. De frica Tătarilor, țaranii au părăsit armata și au mers la vetrele lor ca să le apere, Ștefan rămânând numai cu boeri. La Valea-Albă (Războieni), Ștefan neprimind nici un ajutor din afară, a suferit cea mai cumplită înfrângere și s’a ascuns în munți. Inșă chiar în toamna aceluiași an, după retragerea Turcilor, el stă din nou în fruntea armatei sale gata de luptă.

În privința acestui războiu, poporul a creat următoarea legendă. Retrăgându-se, Ștefan a ajuns la mănăstirea Neamțu, unde se adăpostea familia lui. Era timpul nopții și el intenționa să rămână acolo. În momentul când se apropia de poarta mănăstirii, din unul din turnuri s’a auzit vocea mamei sale Oltea, care poruncea portarului: „Nu deschide, acesta nu este fiul meu”. Adânc impresionat, Ștefan s’ar fi întors din nou pe câmpul de luptă, a pornit în atac cu riscul vieții sale și ar fi biruit. În realitate, doamna Oltea atunci nu mai era în viață, murind cu 11 ani înainte de acest războiu.

În 1478 așteptând din partea Turcilor un atac împotriva Chilieii și Cetății-Albe, Ștefan cel Mare trimite solie la Venețieni și la Papa, cerând ajutor. În fruntea soliei a mers Ioan Țamblac, unchiul domnului, „orator ilustru”. Solia explică înfrângerea dela Războieni prin totală lipsă de ajutor din partea principilor creștini și o înțelege ca o pedeapsă, trimisă de Dumnezeu pentru păcate. Țamblac făcea cunoscut Venețienilor că Turcii vor veni asupra Moldovei în vara anului 1478, pentru cele două ținuturi, Chilia și Cetatea-Albă, cari „sunt Moldova toată, și Moldova cu aceste două ținuturi este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia”. Ba și mai mult: „Dacă aceste două cetăți vor fi păstrate, va fi cu puțință ca Turcii să piarză și Caffa și Chersonesul. Și lucrul ar fi ușor”. Senatul venețian dă la aceasta un răspuns cu totul vag „de bunele sale intențiuni” ²⁾.

Mai târziu în an. 1484, sultanul Baiazid, urmașul lui Mahomed II, atacă pe Moldoveni din nou și reușește în câteva zile să ocupe Cetatea-Chilia (la 14 Iulie) și Cetatea-Albă (probabil la 28 Iulie).

¹⁾ BOGDAN. Ibidem, vol. II, pag. 319—322.

²⁾ I. BOGDAN. Idem, pag. 342—351.

Pierderea acestor cetăți, prin cari Turcii căutau să pună mâna pe tot comerțul dunărean și maritim, a inspirat lui Ștefan cel Mare ideea necesității de a se împăca cu Turcii. Fiind însă preocupat de gândul de a-și asigura autonomia în treburile interne ale statului, Ștefan, trimițând pe la 1490 în solie la Poarta Otomană pe marele logofăt Ioan Tăutu, îi poruncește să obțină dela sultan toate garanțiile autonomiei. Solul reușește în însărcinarea sa. Sultanul recunoaște dreptul Moldovei de a-și păstra credința, legile și datinele, și dreptul de a-și alege domn. Sultanul întărește numai alegerea domnului. Turcii își luaseră obligația de a nu construi case, nici moschee, pe pământul moldovenesc. Moldovenii în schimb trebuiau să plătească anual un tribut de 4.000 galbeni și să ajute cu oastea pe sultan în cazuri, când el ar porni într'o expediție.

Prin urmare Ștefan a trebuit să treacă în politica sa externă la principiul păcii cu Turci.

În ce privește pe Polonezi, Ștefan a avut la început neînțelegeri în legătură cu șederea în Polonia a adversarului lui pribeag, Petru Aron. Prin tratatul moldo-polonez, încheiat la lagărul dela Nistru la 4 Aprilie 1459,

Pecetea lui Ștefan cel Mare.

Ștefan lasă în stăpânirea regelui cetea Hotinului, împreună cu vama, ce ține de ea, și cu dreptul de pescuit la Nistru. Reprezentanții regelui polon se obligă a nu îngădui lui Petru Aron să se apropie de hotarele Moldovei mai mult ca până la Smotrycz. Ștefan declară că nu va recunoaște și nu va sluji nici unui alt suzeran, afară de regele Poloniei, și la nevoie îi va da ajutor împotriva păgânilor¹⁾. Văzându-se strămtorat în activitatea sa, Petru Aron și-a mutat domiciliul în Ungaria, unde survine sfârșitul său tragic.

În 1462, printr'un tratat special, Ștefan repetă din nou făgăduiala sa de a fi credincios și să fie prieten prietenilor coroanei poloneze și dușman dușmanilor ei, fără excepție, fie păgân, fie creștin, și că la cea dintâi ocazie, la venirea regelui în părțile rusești la Camenița, Colomeia sau Sneatinul, îi va ieși înainte și-i va preda omagiul de fidelitate. Regele polon îi promite ocrotire și ajutor armat²⁾.

¹⁾ I. BOGDAN. *Ibidem*, vol. II, pag. 266—269.

²⁾ *Ibidem*, pag. 300—304.

Obligația de fidelitate o repetă Ștefan, „domn al Moldovei din mila lui Dumnezeu”, și în 1485 ¹⁾).

După moartea lui Matia Corvinul, încingându-se luptă între fiii lui Cazimir Vladislav și Ioan Albert, ambii pretenedenți la tronul Ungariei, Ștefan se folosește de împrejurări favorabile și ocupă Pocuția (1490). Mai târziu această ocupație servește de cauză pentru un războiu polono-moldovenesc, care se termină însă în folosul lui Ștefan. La Codrul Cosminului (1497) el îi biruie pe Poloni, răsturnând asupra lor copacii tăiați, cari se țineau numai în coaje. La 12 Iulie 1499 între Ioan Albert, regele Poloniei, și cu frații săi Alexandru, marele duce al Litvaniei, și Sigismund, prin mijlocirea fratelui său Vladislav, regele Ungariei, de o parte, și Ștefan de altă parte se încheie o pace perpetuă. Totodată Ștefan, cu fiul său Bogdan, arhiepiscopii și episcopii, boierii sfetnici și supușii săi, jură regelui că vor fi prieteni prietenilor și dușmani dușmanilor comuni ²⁾). Despre vasalitate de data această nu se vorbește nimic. Părțile vorbesc ca dela egal la egal.

Tot în anul acesta, Ștefan mai plănuia să compună o coaliție antimusulmană în fruntea căreia ar fi Rusia. El a trimis solie la marele principe Ivan al III-lea la Moscova, cu invitația de a adera la ideea războiului tuturor creștinilor împotriva Porții Otomane. Inșă marele principe a respins propunerea, deoarece era pornit împotriva Poloniei și prefera să aibă în Moldova o aliată pentru cazul de luptă cu Polonezii.

În sfârșit, cu Tătarii Ștefan întreținea legături de prietenie, în afară de cazul când Tătarii împreună cu Turcii, au năvălit în Moldova pentru a susține pe tronul Țării Românești pe Radu cel Frumos. Aproape de Nistru, la Lipnic, Ștefan a înfrânt pe Tătari și a luat dela ei multă pradă și robi (1470).

În ultimii ani ai domniei sale, Ștefan, care a depus atâtea eforturi pentru a-și înălța statul și a-l vedea independent, a trebuit să constate forța crescândă a Porții și să simtă momente de mare decepție. Nici măcar în ce privește administrația țării, slăbită prin nenumărate războaie, unde domina clasa boierescă cu interesele ei egoiste, el nu putea fi liniștit, nu putea să prevadă armonie și prosperitate. Dovada i-a fost

¹⁾ Ibidem, pag. 370—378.

²⁾ Ibidem, pag. 417—441.

dată cu câteva ceasuri înainte de moarte. Scaunul domnesc trebuia să-l ocupe fiul lui, Bogdan cel Chior. Boierii însă doreau să-l vadă pe scaun pe fiul lui neligitim Petru și cu această intenție au complotat. Ștefan, bolnav, a cerut să fie dus în mijlocul boierilor răsvrațiți și acolo, pe câmp, în văzul întregii oștiri, a ordonat să li se taie capetele.

Dându-și seama că urmașii lui nu vor fi în stare să reziste primejdiei turcești, el pe patul de moarte a dat fiului său Bogdan sfatul de a se închina Turcilor.

A fost înmormântat la mănăstirea Putna.

Dela moartea lui Ștefan cel Mare.

În timpul domniei fiului lui Ștefan—*Bogdan* (1504—1517)¹⁾ Moldova s'a închinat Porții Otomane, urmând atât pilda, cât și sfatul principelui viteaz decedat.²⁾ Pe această cale s'au normalizat și raporturile cu Tătari. Cu Polonia a avut neînțelegeri mari, provocate de dorința nesatisfăcută a principelui de a se căsători cu sora regelui polon Elisabeta. Prin tratatul din 1510, el a trebuit să renunțe la orice pretențiuni în această direcție.

Lui Bogdan i-a urmat fiul său *Ștefăniță* (1517—1527), care avea pe atunci numai 11 ani și era cărmuit de boierul Luca Arbore. Împlinind vârsta de 17 ani și ne fiind de acord cu sfetnicul său, care era pentru înțelegerea cu Polonia și împotriva Turcilor, el a început să guverneze singur. Partidul polonez al boierilor a fost distrus de dânsul. N'a avut însușiri politice și, în sfârșit, a fost otrăvit la Hotin de soția sa, îndemnată de boieri la această crimă.

În timpurile acestea, în *Muntenia* au domnit întâi *Radu IV cel Mare* (1495—1508) și *Neagoe Basarab* (1512—1521). Acesta din urmă a fost unul din cei mai distinși principii munteni, om evlavios, care s'a consacrat ridicării culturale a țării sale. Ne-a lăsat un prețios monument istoric: catedrala din Curtea de Argeș, clădită de el.

1) IULIAN MARINESCU. *Bogdan III cel Orb*. Buc. 1910.

2) C. GIURESCU. *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, 1908.

N. A. CONSTANTINESCU. *Inceputurile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, 1914.

GH. ZAGORITZ. *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova*. „Convorbiri Literare”, XLVIII, 1914.

V. și observațiile critice asupra acestor lucrări la: A. D. XENOPOL. *Istoria Rom.* vol. IV, pag. 212—213, nota.

După cum am pomenit mai sus, *Ungaria*, pierzând lupta din 1526, a trebuit să recunoască supremația Turcilor. Ca rege a fost ales voevodul ardelean Ion Zapolia (1526—1540). Alegerea a fost confirmată de Soliman, căruia Ungaria s'a obligat să-i plătească un tribut anual de 10.000 galbeni. Din cauza unui conflict izbucnit între Ion Zapolia și Ferdinand de Habsburg, care pretindea și el la conducerea statului ungar, Ungaria a fost împărțită în două; prima parte, apuseană, era dată în stăpânirea lui Ferdinand, iar cealaltă lui Ion Zapolia (1538). În 1541, după moartea lui Ion Zapolia, din teritoriul stăpânit de el, se separă Transilvania, ca principat independent, de fapt supus Turcilor, sub conducerea micului fiu al lui Zapolia Ion Sigismund și sub regența reginei văduve Isabela. Restul formează un pašalâc turcesc. Prin urmare Ungaria este divizată în trei bucăți. Când însă Ferdinand voi să ocupe și partea lui Ion Sigismund, Isabela chemă (1556) în ajutor pe domnii români Pătrașcu cel Bun al Țării Românești (1553—1557) și Alexandru Lăpușneanu al Moldovei (1552—1561), cari, răspunzând la chemare, străbat tot Ardealul cu armatele lor și o ajută pe regină să-și recucerească principatul. După moartea Isabelei, Ioan Sigismund domnește singur (1559—1571), ascultând sfaturile românului înțelept Mihail Valahul. Ungaria este dată în conducere unui alt român: Nicolae Olahus, care trecând la catolicism, a fost numit regent.

Cu moartea lui Ioan Sigismund, stingându-se dinastia Zapoleștilor, scaunul Transilvaniei îl ocupă Ștefan Bathory, însă, după ce ajunge rege al Poloniei (1576), el lasă Transilvania fratelui său Cristofor. Ii urmează Sigismund Bathory.

În Moldova după Ștefaniță domnește *Petru Rareș*, cel mai însemnat dintre domnitorii Moldovei în veacul al XVI-lea (1526—1538, a două oară 1541—1546)¹⁾. Petru Rareș, poreclit Majă dela cuvântul măjerie—pescărie, era fiul nelegitim al lui Ștefan cel Mare și al unei pescărițe. A fost ales la dom-

¹⁾ I. URSU. *Petru Rareș*, 1923.

I. URSU. *Die ausswärtigē Politik der Woywodēn Moldau, Peter Rareș*, 1527—1538, 1907.

D. CORIOLAN. *Petru Rareș, înainte de urcarea sa pe tron și Petru Pribeagul*, Buc., 1909.

P. P. PANAITESCU. *Petru Rareș și Moscova*, 1934.

I. NISTOR. *Die Moldauischen Ausprüche auf Pokutien*, 1910.

CODRESCU. *Uricariul*, III.

nie de boieri, partizanii lui. Petru Rareș a dus câteva războaie, unele cu succes. Așa de exemplu, a biruit în Ungaria oastea lui Ferdinand Habsburg la Feldioara în 1529. Dimpotrivă a pierdut lupta cu Polonia pentru Pocuția. În urma unei instigațiuni din partea curții poloneze, sultanul Soliman vine în Moldova să-l pedepsească pe domn, pretextând că nu i-se plătește tributul anual. Împreună cu Turcii vin din Est Tătarii și dinspre Nord Polonezii, cari ocupă Hotinul, iar Turcii Tighina. Această din urmă cetate a fost transformată în raia. I s'a schimbat și numele în „Bender“, ce înseamnă „poarta“. Sudul Basarabiei se preface în sandjagul turcesc. Fiind părăsit de boieri, Petru Rareș fuge în Transilvania.

Soliman pune în fruntea statului moldovenesc pe Ștefan Lăcustă (1538–1540), care s'a obligat a plăti bir și la fiecare doi ani să se prezinte în persoană la Constantinople. El a reușit să ia dela Poloni Hotinul. Domnia lui însă n'a fost fericită. Recolta a fost mâncată de lăcustă. Fiind ucis de boieri, în locul lui vine Alexandru Cornea, fiul lui Bogdan cel Chior (1540–1541). În acest timp Petru Rareș, care s'a adăpostit la Ciceiu, ducându-se la Constantinople, a reușit să-și recapete simpatiile curții turcești. Sprijinit de Turci, el s'a întors în Moldova și, prinzându-l pe Cornea, i-a tăiat capul.

În ciocnirea dintre Ioachim de Brandenburg și Turci, Petru Rareș a jucat un rol dublu, care însă n'a fost scos la iveală. El și-a recăpătat cetățile Ciceiul, Cetatea de Baltă și Bistrița (1544), pe care le luase Zapolia. Petru Rareș a fost înmormântat în mănăstirea Pobrata sau Probata, zidită de el.

D. N. Iorga e de părere că Petru Rareș merită să fie așezat în rândul Suveranilor din epoca Renașterii. El avea de gând să dea Moldovei Ardealul și Țara Românească, și pentru reușita planurilor lui mergea pe căile bune și rele ¹⁾.

După moartea lui Petru Rareș decăderea politică a Moldovei înaintea cu pași repezi. Scaunul ei devine o jucărie în mâna boierilor, Turcilor și a aventurierilor străini. Poporul gemea sub povara sistemului politic, haotic și anarhic. Iar fiscalitatea întrecea orice margine, transformându-se într'o pompă permanentă de vlagă a poporului. Curtea turcească înghițea dările, aurul strâns din sudoarea țărânului român. Fiecare pretendent la tron vroia să-și întemeieze dinastie, de fapt însă nu stătea

¹⁾ *Istoria Rom. prin călători*, vol. I, pag. 139 și 144.

mult și era înlocuit, dacă nu chiar ucis. Omorurile de domni nu mai mirau pe nimeni.

Iliaș II (1546—1551), a fost un desfrânat, despre care cronicarul Ureche scrie că din afară „se vedea pomu înfloritu, iar dinlăuntru lacu împuțitu” și că „având lângă sine sfetnici tineri Turci, cu care ziua petrecea și se desmierda, iar noaptea cu Turcoaiice umblând, de obicei ce creștinești s’a depărtat”¹⁾. El trece la islam și este numit guvernator al Silistrei sub numele de Mehmet-Pașa. Moare în închisoare.

Fratele său *Ștefan VI Rareș* (1551—1552) concurează cu el în ceea ce privește depravarea și tirania. Umbla întotdeauna cu două concubine turce și este omorât într’o călătorie, la Prut, în timpul nopții, de boieri conspiratori.

Tronul ocupă comisu *Ion Joldea* (1552), care se logodise cu o fată de sânge domnesc, Ruxandra, fiica lui Petru Rareș.

Dar Polonezii proclamă ca domn pe Petru Stolnicul, care își schimbă numele în *Alexandru* și este poreclit Lăpușneanu²⁾, deoarece mama lui era o femeie din Lăpușna. El este fiul (probabil natural) al lui Bogdan Orbul. Joldea este prins, i se taie nasul, iar cu logodnica lui Ruxandra se căsătorește Alexandru Lăpușneanu. El jură împreună cu boierii credință regelui polon Sigismund, pe care-l numește „domnul meu prea milostiv“.

Boierii peste puțin timp îl răstoarnă din domnie și-l pun pe *Ioan Heraclide Despotul* (1561—1563), grecul Iacob Basilicos, fiul adoptiv al unui căpitan din oștirea lui Carol al V-lea³⁾. Ion Heraclide capătă tronul numai grație ajutorului dat de Poloni, mai ales de un polonez Lasky, și de Cazaci.

Cronicarii noștri îl zugrăvesc în culori foarte întunecate. Nicolae Costin întrebuițează pentru el cele mai urâte epitețe și expresiuni: „Nespusă trufie grecească, multu de sine

1) M. KOGĂLNICEANU. *Ibidem*, vol. I, pag. 206.

2) I. MINEA. *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*. „Cercetări Istorice”, 1925, No. 1, pag. 100—113.

3) BURGHELEA. *Despot Vodă Eraclide*. „Convorbiri Literare”, XXXI, 1897, pag. 471 s. u.

PETRI HANS. *Relațiunile lui Iacobus Basilicos Heraclides cu capi Reformăniunii*. Mem. Sect. Ist. Seria 3, tom. VIII, 1927—1928.

EMIL LEGRAND. *Deux vies de Jacques Basilicos*,

Principalele izvoare, în afară de cronicile noastre, colecția lui E. HURMUZAKI. *Documente* și N. IORGA. *Acte și fragmente*, vol. I: IOH. SOMMER. *Vita Iacobi Despotae Moldavorum*. Witebergae, și GRAZIANI. *De Ioanne Heraclide Despota Vallachorum princepe libri tres*, 1759.

socotindu", „minciunos", „firea cea nestătoare grecească care-i totu a supunere pre alții și a rămânerea numai ei nesupuși", „pedepsitu pământul pre care punu peciorul Grecii", „cumplitu, tiranu și neînblânzitu" ¹⁾). Grigorie Ureche e ceva mai tolerant față de Despot-Vodă, însă și el îl socotește „la taină ereticu" și spune despre el că „multe lucruri fără de cale făcea, care nici auzise că le va vedea" ²⁾). Explicația acestei judecăți severe o găsim în lupta înverșunată, pe care o ducea Despot-Vodă cu boierii, deprinși să-și dicteze voința în stat pentru interesele lor corporatiste și personale. Firește că cronicarii noștri, aparținând boierimii, clasei dominante, îl priveau cu o vădită antipatie.

Despot-Vodă, deși la suirea pe tron a procedat ca un adevărat aventurier, totuși nu făcea prea mare disonanță cu spiritul vremii de atunci. Scaunele țărilor române se obțineau cu bani, trădări, șiretenie, omoruri, etc. Despot-Vodă era un om învățat, știa patru limbi: săsească, nemțească, latinească și românească și avea în caracterul său trăsături de reformator. Dar avea și neajunsuri, cari l'au dus în curând la pieire.

Primul defect e acela că era un om sărac și la suire pe tron a trebuit să se împrumute la un polonez Lasky. Visteria țării fiind golită complet de Lăpușneanu, nu avea bani să plătească măcar lefile oștirii. Pe de altă parte trebuiau să fie plătite datoriile contractate la suire pe tron la polonezul Lasky. La rândul lor și Turcii așteptau tributul. Numai situația materială extrem de grea l'a îndemnat să se atingă de credința poporului, poruncind să fie topite un policandru și sfeșnice din biserică, în scop de a transforma argintul în bani pentru plata armatei, și să înființeze o nouă dare de câte un galben de casă.

Al doilea cusur al lui Despot Vodă constă în raționalismul lui protestantist. Într'o țară ortodoxă, în care ortodoxia era cea mai de seamă temelie spirituală a existenței poporului, baza întărită și oțelită în luptele religioase încă înainte de înființarea principatelor, nu putea să stea la domnie și să guverneze cu succes un reformator în stil protestant. Iar Despot-Vodă nu prea ținea cont de convingerile și credințele religioase ale poporului român, înființând și o școală

¹⁾ M. KOGĂLNICEANU. *Ibidem*, vol. I, apendice X, pag. 432.

²⁾ *Ibidem*, pag. 212.

protestantă la Cotnari. Totodată el a atins în activitatea sa pe acest tărâm și interesele boierilor. Inființarea impozitelor speciale la desfacerea căsătoriei (pentru acei ce „nu s'a îndestulatu cu o femeie“) lovea mai mult în interesele boierimii, decât în cele ale claselor sociale inferioare.

Un foarte însemnat neajuns era și baza socială șubredă a domniei lui. Cu puțin mai târziu Ion Vodă cel Cumplit a știut să se rezeme pe țărănime, care i-a răspuns la chemare și l'a susținut cu un adevărat avânt eroic. Pe aceeași cale probabil, vroia să meargă și Despot Vodă. Fiind la Hotin l'a întâmpinat mulțimea, strigând să ridice grelele dări câte 1 galben de casă. Vodă a răspuns că face greutate din sfatul boierilor Bârnov, al lui Moțoc și a doi Vlădici. Atunci mulțimea a cerut „de este cu voie, să le dea pre aceia pe mânele lor, să-i omoare“, zicând că „totu acești patru au fostu pricina și la Alexandru-Vodă de l'au îndemnat la toate tiraniile; și nu se vor părăsi de răutățile lor acești patru, de nu va grăbi Despot Vodă să le facă sfârșitu vieței lor“. Cu greu mulțimea de țărani s'a liniștit, fiind asigurată că „le se vor ridica acele nevoi“ ¹⁾.

Ne așteptând ca să se facă realmente alianță între Vodă și țărănime, boierii au complotat și în primul rând au otrăvit pe omul cel mai apropiat de Vodă, episcopul Luscenie, deoarece „acela știa toate planurile lui Despot-Vodă“.

În sfârșit, Despot Vodă nu poseda acea tărie de caracter, voință fermă, pe care o vedem mai târziu întruchipată în persoana lui Ion Vodă cel Cumplit și care a făcut pe Turci și pe Tătari să tremure de frică în fața sa.

Boierii, în frunte cu Ștefan Tomșa, provoacă o răscoală. Despot-Vodă se închide în cetatea. Sucevei, care însă este predată lui Ștefan prin trădare. Lovit de buzduganul lui Ștefan, Despot-Vodă cade și este omorât de oaste. Ii succede *Ștefan Tomșa* (1563), însă Turcii nu-l recunosc. El e nevoit să fugă la Poloni, unde, fiind cerut de sultan, din porunca regelui i se taie capul.

Îl înlocuește *Alexandru Lăpușneanu* (1563---1568), care vine la domnie pentru a doua oară. În timpul domniei lui joacă un rol foarte important cumnata sa Kiajna, fiica lui Petru Rareș și soția lui Petru Ciobanul, devenită văduvă în 1559. Cu o rară iscusință diplomatică, cu insistență și bani, ea iz-

¹⁾ NECOLAI COSTIN. KOGĂLNICEANU. Ibidem, vol. I, apendice X, pag. 440-441.

butește să dispună de scaunul muntenesc, exercitând totodată și oarecare influență asupra numirilor de domni în Moldova. Cruzimea ei nu știa margini. Lăpușneanu pune mâna pe fratele mortului domn Despot-Vodă și-i taie capul. Din porunca Kiajnei capul tăiat i se aduce la ospăț și „este aruncat sângerând pe masă între tăcămuri și pahare. Kiajna, sculându-se în picioare, scuipe în fața aceluia cap rostogolit“. În cruzime concurează cu ea Lăpușneanu, care, deși la suire pe tron jură că nu se va răzbuna, îi terorizează pe toți boierii și la un prânz poruncește să fie omorâți deodată 47 boieri invitați.

Pentru a plăcea Turcilor el distruge cetățile, în afară de Hotin, de care Turcii aveau nevoie, pentru ca ei să-l prefacă mai târziu în raiaua lor.

Totodată Alexandru Lăpușneanu știe să-și caute profitul. El vinde în Ardeal porci și este pentru timpul său un negustor mare¹⁾.

Lăpușneanu moare otrăvit de boieri. Fiul lui, *Bogdan al IV-lea* (1568 — 1572), un tânăr de 15 ani, devine un mare prieten al Polonilor, până la umilință. Prin tratatul din 1569 de închinare Polonilor, el promite regelui polon a sări în ajutor Poloniei nu numai la chemarea regelui, dar și la prima chemare a hatmanilor lui. Incapabil să conducă statul, el a fost înlăturat din domnie de Turci după cererea boierilor, în timp ce după trecerea Nistrului pentru a vizita pe logodnica sa în Polonia, stătea arestat de nobilul Zborovschi în scop de șantaj.

Alexandru Lăpușneanu
(după tresca din Athos)

¹⁾ N. IORGA. *Istoria Rom prin călători*, vol. I, pag. 144.

Îl înlocuiește *Ioan Vodă cel Cumplit*, poreclit *Armeanul* (1572—1574), fiindcă se trăgea din mamă armeană, soția unui Serpega. După părerea lui Lasicki, el era fiul natural al lui Ștefan al V-lea cel Tânăr și strănepotul lui Ștefan cel Mare ¹⁾.

Istoricii polonezi mărturisesc unanim că Ion Vodă înainte de a se face domn al Moldovei, fiind în Turcia, a trecut în credința musulmană, s'a ocupat cu negoțul și și-a făcut o avere foarte frumoasă. Trecerea la turcism, însă, n'a fost sinceră și, devenind domn, el a început să apere credința ortodoxă.

Din primul moment, după o ciocnire cu armata nobililor polonezi, el întoarce Moldovei Hotinul și reușește ca Bogdan să fie alungat din Polonia. Bogdan se mută din țară în țară până ce ajunge la Moscova, unde stă mai mult timp.

În Polonia, în timpul acesta se stinge dinastia Iagheloniilor și cu sprijinul turcesc scaunul polon îl ocupă fratele regelui francez Carol al IX-lea—Henric de Anjou. Se urmărea ca Polonia să aibă dreptul de a numi pe domnia din Moldova. Lasky, despre care am mai vorbit, primește din partea candidatului francez promisiunea de a fi numit domn al Moldovei. Însă Henric de Anjou domnește abia trei luni, deoarece fratele lui murind, îi lasă moștenire tronul francez. Promisiunea dată lui Lasky rămâne neindeplinită.

Ion Vodă duce o mare luptă cu boierii moldoveni, mai ales cu acei cari îl susțineau pe Bogdan, și arată o cruzime fără margini. În această luptă, el avea de partea sa țărănimia, care îi păstra o deosebită dragoste și credință. În domnia lui, din nou intră în joc Kiajna, demonul rău al poporului românesc. Fiul ei Petru stătea în așteptarea tronului Moldovei. Ea propune Turcilor dublarea tributului. Ion Vodă refuză să

¹⁾ B. P. HASDEU. *Ioan Vodă cel Cumplit*, Buc. 1865.

GORECKI. *Descriptio belli Yvoniae voivodae Valachiae*. În Papiu Ilarian. „Tezaur de monumente istorice”, III.

LASICKI. *Historia de ingressu Polonorum in Valahiam cum Bogdano voivoda cui succedit Ivonia*. 1572. În Papiu Ilarian. „Tezaur”, III.

E. HURMUZAKI. *Documente*, I, Suplim. 1 și 2, și II.

N. IORGA. *Acte și Fragmente*, vol. I.

Asupra originii lui Ion Vodă există și alte păreri. Gorecki afirmă că Ion Vodă numai se dădea drept urmaș al voievozilor moldoveni, pe când alții îl considerau Polonez din Mazovia. Fredro („Dzieje norodu Polskiego pod Henrykiem Walezenszem”) spune că lumea îl socotea Rutean. Kostomarov în scurta monografie despre „*Ivan Svirgorschi, hetmanul căzăcesc al secolului XVI-lea*”, susține că originea lui Ion Vodă „rămâne necunoscută” (pag. 7—9).

ofere aceeași mărire și Turcii îl mazilesc, numind în locul lui pe fiul Kiajnei, Petru Șchiopul, domn al Moldovei.

Însă Ion Vodă lansează țării o chemare la luptă, pentru ca să-și scape țara de jugul turcesc odată pentru totdeauna. Inspirând mulțimii entuziasm, poporul jură să lupte pe moarte. Ion Vodă obține ajutor din partea unor nobili poloni și a Cazacilor, cari vin în Moldova în frunte cu Svirgovschi ¹⁾). Împotriva lui Ion Vodă pornesc Turcii, Tătarii și Muntenii. Cu oastea sa el trece prin Muntenia, bate pe Turci la Brăila, Svirgovschi bate armata turcească, care venea în ajutorul Brăilei, ieșind din Chilia și Cetatea-Albă, apoi Ion Vodă împreună cu Svirgorschi ia Tighina și o arde.

Sultanul, foarte îngrijorat, trimite în Moldova o nouă armată și mai mare, având ca aliați pe Tătari. După planul principelui moldovean, lupta cu dușmanii trebuia să fie dusă consecutiv, pe rând. Cel mai de încredere, cel mai protejat și iubit boier, Ieremia Golia, a primit din partea domnului însărcinarea să rețină pe Turci la Dunăre, până ce el va reuși să bată pe Tătari. Golia însă, îl trădează, fiind cumpărat de Turci cu 30.000 de galbeni. Lăsând pe Turci să treacă Dunărea, el se întoarce la domn și, după ce reușește

Ioan Vodă cel Cumplit.

să se desvinovățească, obține comanda cavaleriei. De teama primejdiei pentru domn, pedestrirea nu-l lasă pe domn să iasă din rândurile lor. Atunci boerii, în frunte cu Golia își dau arama pe față și toată cavaleria trece la Turci.

Incepe cea mai înverșunată luptă. „S'a întunecat soarele

¹⁾ N. KOSTOMAROV. *Monografii și cercetări istorice*, S. Pet.. 1872. vol. 2, pag. 1 ș. u.

D. BANTĂȘ-CAMENSKI. *Istoria Rusiei Mici (Ucrainei)*. Chiev, 1903, pag. 78 ș. u.

În „lista hetmanilor ucraineni” se afirmă că Svirgovschi a dus în Moldova 14 războaie fericite și a fost ucis de Turci în 1574. N. BELOZERSCHI. *Cronicele Sudruse*, vol. I, Chiev, 1856, pag. 130.

de pulberea și fumul tunurilor“. Inșă nenorocul îi urmărește pe Moldovenii și mai departe. Pulberea e muiată de ploaie, ceea ce face ca Moldovenii să nu aibă nici artilerie. Turcii și Tătarii avansează, Vodă se retrage la Roșcani, lângă Cahul, și intră în șanțuri. Inșă în satul acesta lipsea apa. Armata din cauza setei era nevoită să întindă pânzele pe ierburi pentru a strânge rouă și a o suge.

Turcii îi propun lui Ion Vodă să se predea. El, după un sfat cu oștirea, consimte, cu condițiunea însă ca nimeni să nu fie pedepsit și Cazacii să plece neatinși în țara lor. Turcii de șapte ori jură pe coran că vor respecta aceste condiții. Inșă imediat după predare, Ion Vodă a fost omorât. I-a fost tăiat capul și înfipt într'o suliță, iar corpul, fiind legat de cozile a două cămile, gonite în direcții opuse, a fost rupt în bucăți. Apoi Turcii și Tătarii se năpustesc asupra armatei moldovenești și a Cazacilor, măcelărindu-i aproape până la unu. Au rămas numai 16 oameni, luați ca prizonieri.

Desigur, această cruzime inutilă își avea explicația nu numai în sălbătăcia turcească, ci și în motivul de ordin social al urei nesfârșite a boierilor față de armata țărănească.

Războiul acesta, în care țărănimea își puna ultimele speranțe de îmbunătățire a soartei sale, a golit țara de locuitori. Din cauza lipsei de brațe, nu s'a lucrat la timp pământul și Moldova a fost bântuită în an. 1574 și 1575 de secetă și foamete cumplită.

În această vreme tulbure și plină de lipsuri, începe să domnească *Petru al V-lea Șchiopul* (1574—1579)¹⁾. El se poartă pe placul boierilor și cronicarul semnalează că el „era boierilor ca un părinte și la mare cinste îi ținea și din sfatul lor nu ieșea“. Petru Șchiopul nu putea domni liniștit²⁾, întrucât apăreau unul după altul pretendenții la scaunul domnesc: frații după mamă cu Ion Vodă cel Cumplit Nicoară, Alexandru

1) N. IORGA. *Documente nouă relative la Petru Șchiopul*. An. Ac. Rom., Ser. 2, tom. XVIII, 1898.

N. IORGA. *Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul*. An. Ac. Rom. Mem. Secț. Ist., Seria 3, tom. XII, 1931—1932.

N. IORGA. *Nichifor Dascălul*. An. Ac. Rom., Ser. 2, tom. XXVII, 1906.

Pentru domnitorii dela Petru Șchiopul și până la Mihai Viteazul, v. în afară de cronicile noastre, L. HURMUZAKI. *Documente*, vol. III și IV.

2) În „lista hetmanilor ucraineni“, pe care am citat-o, se afirmă că în 1577 a devenit hetman Sah, care după dorința Moldovenilor a pus pe scaunul Moldovei pe Cazacul său distins Podcova. N. BELOZERSCHI. *Ibidem*, pag. 130.

și Constantin *Potcoavă* (Serpega), susținuți de țărâtime și Cazaci. Se ridică și Petru, un fiu al lui Lăpușneanu.

Văzând că Petre Șchiopul nu poate fi menținut la putere, Kiajna se hotărăște a-l ajuta pe fratele său natural, *Iancu (Ioan al II-lea) Sasul* (159—1582), fiul natural al lui Petru Rareș și al unei săsoaice din Brașov (femeia unui Weiss Iörg). Banii fac totul. Cu daruri însemnate de 80.000 de galbeni, dați sultanului, 20.000 de galbeni dați sultanei mame și 50.000 marelui vizir Sinan-Pașa, Iancu obține domnia. Toate aceste sume mari fură împrumutate de Iancu prin ajutorul unui oarecare Bartolomeu Brutti, un albanez catolic, pe care Iancu e nevoit să-l pună general al armatei; îl numește apoi mare postelnic și se conduce în mare parte după sfaturile lui. Iancu nu numai că scoate toate aceste cheltuieli din țară, dar își mai adună o avere fabuloasă, plecând dela domnie cu cele o sută de care încărcate, dintre cari patruzeci erau cu bani.

Impotriva lui se ridică boierii lăpușneni, cari și-au ales ca domn pe Ioan Lungul. Revolta a fost însă potolită la Bălota. Boierii fug în străinătate, mai ales Movileștii, cine în Polonia, cine în Muntenia. Pierzând sprijinul Kiajnei, Iancu Sasul este detronat. El fuge în Polonia, însă este prins și decapitat la Lemberg.

Pentru a doua oară vine la domnie *Petru Șchiopul* (1582—1591), obținând scaunul prin donațiuni noi la curtea turcească și prin promisiunea de o nouă mărire a tributului anual. Brutti trece în grația noului domn, care îl numește în 1587 „mare clucer al Moldovei și căpitan de Lăpușna“¹⁾. Acest boier stăruie la propagarea catolicismului în Moldova. Papa începe să se intereseze de această țară, sperând că o va aduce la credința catolică. Catolicismul face progrese mari. Insuși mitropolitul Moldovei Gh. Movilă se închină Papei Sixt al V-lea, poate nu tocmai sincer. De sigur că această trădare a intereselor ortodoxiei, în desacord cu însuși spiritul poporului, provenea din dorința boierilor de a fi pe placul lui Petru Șchiopul, care într-o vreme ținea mult la catolicism și la rândul său se purta pe placul boierilor. Probabil această înclinare spre catolicism era dictată de aspirațiile îndrăznețe, dar cu totul irealizabile ale domnului. El spera cu ajutorul Turciei să ocupe scaunul polonez, eliberat prin moartea lui Ște-

¹⁾ HURMUZAKI. *Documente*, vol. III, pag. 96.

fan Bathory la sfârșitul an. 1586. Neizbutind, zelul lui se reduce și el intră în realitate.

La sfârșitul domniei se ivesc candidații la tron, unul după altul, cari promit curții turcești mărirea tributului. Domnul este în goană după bani, se împrumută la evreul Celibi și evreul David, fiul lui Rabi Abraam și la alte persoane, cu sume mari, pentru a satisface pretențiile nesățioșilor Turci. Plătind, el înlătură de vr'o patru ori candidaturile aspiranților și la urma urmei, disperat, temându-se de soarta sa, leapădă totul și luându-și familia, fuge în Germania.

Tronul vacant îl cumpără un evreu botezat Aron, sau *Emanoil Aron Vodă Tiranul* (1591—1593), care promite Turciei tribut anual de 400.000 de galbeni, precum și donații marelui vizir și multor altor persoane, inclusiv ambasadorul englez. Aron s'a împrumutat la diferite persoane din Constantinopole cu suma enormă de un milion de galbeni, pe care trebuia s'o scoată din țară. El vine cu creditorii săi și începe jefuiala. A fost pusă o nouă dare pe țară „de totu omulu câți și suntu în toată țara, câte un ban”.

Domnia devine intolerabilă, absolut despotică. Aron s'a înconjurat la palat cu o oaste ungureasă din călări și pe-deștri. „Nu se sătura de curvăritu, de giucatu”, „fetele țărănilor le rușina și ce vrea să facă, făcea”, „pre boieri pentru averi îi omora ; giupânesele loru le silea” etc.

Răbdarea ajungând la sfârșit, boierii Orheieni și Soroceni s'au răsculat în frunte cu Ionașcu, care a fost ales principe și numit Bogdan. Aron-Vodă a strâns oastea și înainte de plecare pentru luptă a tăiat pe trei boieri din curtea sa : pe marele vornic Bucium, pe logofătul Bârlădeanu și pe vornicul Paos, afirmând că ei erau în înțelegere cu răsculații. La Reut s'a produs lupta, Aron biruie pe „domnitor”, îi taie nasul și-l călugărește. A început după aceasta cea mai crudă răsbunare. A căzut victima lui și Brutti, domnul având de scop a confisca în folosul său averea acestuia.

Răscoala își produce efectul la Constantinopole. Aron este mazilit. Merge în Iunie 1593 la Constantinopole, împreună cu toți creditorii, cari intervin în favoarea lui la sultan pentru reîntronare, ceace după două luni se-și produce.

În aceste două luni a isbutit să ocupe scaunul Moldovei și să domnească *Petre Cazacul*, care a venit din țara căzăcească cu puțini Cazaci și cu pribegi. Aron-Vodă întorcându-se, l'a prins și l'a trimis sultanului.

În vremea această se produce un războiu între Austria și Turcia. Austriacii căutau cât mai mulți aliați. Aron-Vodă stătea la gânduri, însă năvala Cazacilor l'a silit să fugă în Muntenia, unde domnea atunci Mihai Viteazul. După îndemnul acestuia din urmă, se încheie o înțelegere între el, Aron-Vodă și Sigismund Bathory, împotriva Turcilor. Aliații obțin în lupte cu Turcii succese considerabile. Însă Aron-Vodă a fost trădat de hatmanul său Ștefan Răzvan. Sigismund Bathory îl închide pe Aron într'un castel din Transilvania, unde Aron moare.

Îi succede Ștefan Răzvan, de neam țigan (1595) ¹⁾. Intrucât însă el se unește cu Mihai Viteazul în lupta cu Turcii, Polonii din prietenie față de Turci, îlucid, punând în locul lui pe *Ieremia Movilă* (1595—1606), adversarul lui Mihai.

În Muntenia după Neagoe Basarab s'au perindat la scaunul domnesc mai mulți domni, după același sistem, ca și în Moldova, dintre cari cel mai de seamă a fost Radu dela Afumați (1522—1529). El a avut multe lupte cu Turci, dar apoi s'a împăcat cu ei.

Expunerea de mai sus ne arată ce distanță enormă a străbătut poporul românesc în evoluția lui istorică, dela primii domni până la Mihai Viteazul. Cu toate faptele vitejești și eroice ale unor domni mari, el își pierde neatârnrarea. Vasalitatea pură se transformă într'un nesecat izvor de exploatare materială de către Turci. Cu mici excepții, domnitorii par a fi simpli aventurieri, mânați de pofta de îmbogățire. Dela domn nu se mai cere nici gradul obișnuit de moralitate, nici obârșia curată românească. Postul de domn este ocupat de Grec, de Armean, de Albanez, de Evreu, de Țigan și de Cazac-Rus. Mulți din ei se întrec, în cecece privește jefuirea populației și tirania.

Dar această lăcomie din partea Turcilor provoacă schimbări importante în starea internă a principatelor, contribuind la fiscalitate excesivă și la desvoltarea schimbului. Se înviorază negoțul. Se nasc breslele. Se poate afirma că din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un nou regim social-economic este aproape constituit. În veacurile posterioare el înflorește. Îl putem denumi regimul de stări sociale.

¹⁾ N. IORGA. *Originea lui Ștefan Răzvan*. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul la Constantinople. An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 3, vol. XI, 1950.

CAPITOLUL 16.

Clasele sociale.

Privire generală.

În trecutul românesc vechiu, venitul național în cea mai mare parte era produsul agriculturii. Din munca pământului se alimenta populația. Firește, că și divizarea populației în clasele sociale depindea de locul fiecărui în procesul de muncă a pământului. În jurul lui se creau raporturile sociale. Unii stăpâneau pământul, aveau rolul dirigent și formau clasa privilegiată, superioară. Alții, fără a-l stăpâni, îl lucrau, îl cultivau, formând clasele inferioare ¹⁾.

Primii erau boieri Ceilalți oameni liberi sau dependenți.

Boierimea în sensul generic al cuvântului, purta diferite denumiri, cari își aveau explicația în evoluția istorică a acestei clase, anume: 1] cnejii și juzii, 2] boierii, 3] moșnenii și răzeșii, 4] curtenii. Clasele sociale inferioare se împărțeau în: 1] oamenii liberi, în cea mai mare parte săteni cultivatori, 2] vecinii și rumânii și 3] robii.

Trecem acum la examinarea fiecărei clase sociale aparte.

Cnejii și juzii.

Discuțiile asupra instituției cnezatului și judeciei au început nu de mult ²⁾.

¹⁾ O sinteză a claselor sociale din trecutul românesc găsim, în afară de lucrări generale asupra istoriei Românilor, la IOAN C. FILITTI. *Evoluția claselor sociale în trecutul principatelor române*. „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an. V, 1924 No. 1—2, 3—4, an. VI, 1925, No. 3—4. Conținutul acestei monografii a fost rezumat în *Clasele sociale în trecutul românesc*, Buc., 1925.

²⁾ I. BOGDAN. *Despre cnejii români*. An. Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., Seria 2, tom. XXVI, Buc. 1903.

RADU ROSETTI. *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, Buc., 1907.

N. IORGA. *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*. Buc., 1905.

C. GIURESCU. *Despre boieri*. Buc. 1920.

DR. I. N. ANGELESCU. *Histoire économique des Roumains*, Geneva—Paris, 1919.

IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, Buc., 1935.

E. CONDURACHI. *Juzii și judeciile moldovenești*. „Cercetări istorice”, V—VII.

Primul care a supus examinării atente și amănunțite cnezatul a fost I. Bogdan. În monografia sa interesantă, din 1903, autorul face distincție între cnejii români din Ungaria și Transilvania și cnejii din Moldova și Muntenia.

Cei dintâiu erau administratorii satelor, în numele proprietarilor, judecătorii locuitorilor și supraveghetorii îndeplinirii serviciului militar de către locuitori în timpul războiului. Regii Ungariei au întrebuițat pe cneji în scopuri de colonizare; iar pentru a-i interesa, au concediat în favoarea lor o parte din veniturile acestor colonii. Dreptul de cnezat (*jus kenezatus*) se acorda pe un timp nedeterminat, sau pe viață, ori chiar cu posibilitatea de a-l transmite moștenitorilor direcți. Cnejii posedau o porțiune de pământ, erau liberi de taxe și contribuții, puteau să aibă o moară, etc.

Pilda regilor a fost adoptată și de proprietarii mari de pământ, cari și ei la rândul lor acordau cnejilor dreptul de cnezat. Însă cnejii ce se aflau pe proprietățile nobililor, clerului sau a comunelor, așa ziși „cnejii comuni”, nu aveau drept ereditar asupra cnezatului și nu erau scutiți de dări, spre deosebire de cnejii regali, cari se asimilau în totul cu nobilii unguri.

Cnezatul din Ungaria și Transilvania nu e, decât o utilizare a vechei organizații cneziale a satelor române. În aceste țări cnezatul a avut ca urmare transformarea cnejilor în nobili, prin veacurile XIV și XV. Mulți din ei trecând în tagma nobililor, primesc catolicismul și încetează de a mai fi Români.

Cu totul alt aspect are cnezatul în țările române. Aici cnezatul nu e, decât un judecător în satele domnești, pe cari domnul le dăruiește boierilor sau mănăstirilor, sau „în satele libere, nestăpânite de mănăstiri ori de boieri”. Proprietatea cnezească, ca și cea boierească, era considerată în atârnare de domn. Darea calului la moartea stăpânului era un „*signum domini*”. I. Bogdan se sprijină în teoria sa: 1. pe numele „jude” în Moldova și „judec” în Muntenia, sinonimul numelui „cneaz”, 2. pe termenul „judecie” din Moldova, ca circumscripție judecătorească și administrativă și, în sfârșit, 3. pe termenul „vataman”, care se întrebuițează în același înțeles, ca cneaz și judec, și care, după cum cunoaștem din documente istorice, era judecătorul și administratorul satului ¹⁾.

¹⁾ I. BOGDAN, *Ibidem*, pag. 21—22, 34, 34—35.

În documente din secolele XIV și XV, se întrebuițează foarte des în privința proprietăților domnești donative expresiuni: „unde au fost cneaz, jude, vataman” sau „unde este”, „unde a trăit” etc.

Termenul „judecie”, în locul cărui uneori apare cuvântul „parte” („ciasti”) sau „cut”, corespunde cu „sudstvo” din diploma lui Ștefan Nemanja, cu „kenezatus” din documentele ungurești, cu „kneazstvo” din Galiția și înseamna funcțiunea de judecată ¹⁾. Cuvântul „cut” s’a păstrat în unele locuri în Bucovina ²⁾.

În veacurile XV—XVI cnejii și judecii se ocupau încă de judecata satelor, cisluirea lor, poliția și, poate, alegeau pe țărani pentru oaste, fiind asistați în funcțiunile lor de bătrânii satelor, numiți și jurați. Dela sfârșitul veacului al XVI-lea se semnaleză o transformare importantă a acestei pături sociale.

Cuvântul cnez sau judec se întrebuițează în documente în înțelesul de țăran liber sau țăran cu moșie, în opoziție cu țăranul neliber, care era așezat pe pământul altora : al domnului, al boierilor, al mănăstirilor, al orășenilor sau al țăranilor liberi. Aceasta s’a întâmplat în urma crizei, prin care a trecut proprietatea sătească în a doua jumătate a secolului XVI. Vechii proprietari liberi ai satelor au început să se vândă în masă.

În ce privește originea cnejilor și juzilor, I. Bogdan crede că în epoca cea mai veche ei erau întemeietori de sate sau șefi aleși dintre fruntașii satelor, pe vieață, ca să judece pe săteni după vechiul lor obicei, împreună cu bătrânii satului, cu jurații de mai târziu. Cuvântul „cneaz” a fost împrumutat dela Slavi, însă cnezatul a devenit o instituție românească cu trăsături originale ³⁾.

Radu Rosetti introduce în această părere o schimbare importantă, afirmând că cnejii și juzii din veacul al XV-lea erau stăpânii satelor și în asemenea calitate erau și judecători, „județi” ai Românilor așezați în acele sate ⁴⁾.

La început peste tot locul găsim sate, ocârmuite de cneji. Această ordine a fost împrumutată de Români dela Slavii, ce erau așezați în țările noastre. Intrucât toți Slavi erau liberi, fără îndoială că și Românii erau liberi. Stăpânirea cnezului

¹⁾ Ibidem, pag. 30—31.

²⁾ Precum și în Rusia până azi, vom adăuga noi.

³⁾ Ibidem, pag. 43—44.

⁴⁾ RADU ROSETTI, Ibidem, pag. 31 s. u.

trebuia să fi avut la început o întindere uriașă. Insurând un fiu, el îl trimitea să așeze un sat pe un loc pustiu, ceea ce era un lucru ușor, având în vedere înmulțirea populației din satele cneazului.

Cu toate că și cnejii și juzii erau magistrați rurali, judecători, între ei exista o mare deosebire. Cnejii ocârmuiau satul din tată în fiu, având „un drept de moștenire strămoșesc”, și formau „o castă stăpânitoare ereditară”, pe când juzii nu aveau această trasatură: ei erau simpli dregători, numiți sau aleși ¹⁾.

D. N. Iorga crede că prin cneji în Țara Românească și Moldova se înțeleg „magistrații satelor, aleși dintre bătrâni, de bună seamă în biserică și printr’o procedare electorală, pe care o întâlnim mai târziu la țarani din Săliștea Sibiului de pildă” ²⁾.

În Moldova după întemeierea ei, principele dând vitejilor săi danii (imunități), lăsa pe judele sau cneaz în exercitarea funcțiilor lui, care însă în mod firesc „se coboară tot mai mult până la starea unui dregător, unui ureadnic al stăpânului, viteazul de odinioară, ajuns boier”.

Cuvântul, pe care îl întâlnim în acte de danii, „judecie” sau „amândouă judeciile”, înseamnă că scutirea (imunitatea) „se întinde asupra unui întreg teritoriu de un astfel de jude, sau asupra amândoror părților dintr’un sat, care având, în ceea ce privește locuitorii, altă spiță a neamului, au și juzi deosebiți, reprezentând fiecare alt moș și începător al seminției”.

„Juzii moldoveni dispărură și pe la 1550 nu mai era urmă de dânșii, pretutindeni omul boieresc li luase locul”.

C. Giurescu supune criticei toate aceste păreri, afirmând că: 1) „o proprietate cnezială atârnată de domn nu se adeverește în principate”; iar dacă proprietatea cnezească a existat, ea, ca și cea boierească, nu atârna de domn, 2) juzii nu erau judecătorii satelor, deoarece „judec” este un termen muntenesc și în țara sa de origine, în Muntenia, însemna om liber și nu judecător. Din partea sa autorul crede că prin numele de cnezi se înțeleg „toți acei locuitori, cari nu erau slujbași sau rumâni”. Ei se împărțeau în două categorii: stăpâni de sate și moșneni sau oameni liberi, proprietari mici. Deci cneazul este boier, de preferință cel fără dregătorie ³⁾.

1) Ibidem, pag. 40—44.

2) N. IORGA. Ibidem, pag. 16, 18—19 ș. u.

3) C. GIURESCU. Ibidem, pag. 84—85, 88—89, 98, 109—110.

Jude înseamnă stăpânul rumânului și nu judecător. Până la începutul secolului XVII proprietarul pământului era și stăpânul țăranilor. Nu existau țărani liberi fără pământ, ci numai iobagi. Judec este un om liber, domn. Până la sfârșitul secolului XVI-lea el avea și pământ, după această dată el putea să nu mai posede proprietăți de teren, confundându-se cu megiași, proprietari mici, devălmași.

I. N. Angelescu pune termenii de cneaz și jude, judec, în legătură cu forma slavă a vieței agrare „zadruga”. Șefii acestor comunități erau sau cnejii din satele slavo-române sau juzii din satele curat române ¹⁾. Judecia înseamnă economiceste un teren cultivabil, atribuit judecilor, și mai abstract totalitatea venitului, care se încasa de pe acest pământ ²⁾. Domnul acorda judeciile slugilor sai ³⁾. Descendenții cnejilor și judecilor au apărut mai târziu sub numele de moșneni și răzeși ⁴⁾.

În sfârșit această chestiune o atacă într-o recentă lucrare a sa d. I. Filitti ⁵⁾, care, stabilind sensul termenilor de mai sus, face deosebire între Muntenia și Moldova. În prima cneaz și jude au înțelesul de proprietar, în a doua acela de dregător sătesc, ca și vataman. După cum jude și judec nu însemnează judecător, tot așa și judecia nu este funcțiunea de a judeca. Judecia este proprietate și dacă se vorbește uneori de două judecii într'un sat, e probabil vorba „de sate mari, roite unul din altul”. D-sa crede că proprietatea nu mai era colectivă nici la mijlocul secolului XIII Cnezii, voevozii, „maiores terrae”, înainte de întemeierea statului muntean nu erau numai cârmuitori, ci și proprietari în indiviziune, însă după formarea lui ei au încetat să fie cârmuitori. Judeciile au trecut la dispoziția domnului și funcționarilor săi.

Toate părerile de mai sus le putem rezuma pe scurt astfel: 1] cnejii și juzii sunt judecători în satele domnești sau în satele libere (I. Bogdan); 2] sunt și judecătorii și stăpânii satelor, însă cnejii sunt judecători și proprietari ereditari, pe când juzii sunt numai judecători aleși (R. Rosetti); 3] și cnejii și juzii sunt magistrații aleși ai satelor, lăsați de principe să-și exercite funcțiunea lor (N. Iorga); 4] sunt proprietarii

¹⁾ Dr. I. N. ANGELESCU. *Ibidem*, pag. 167 s. u.

²⁾ *Ibidem*, pag. 168.

³⁾ *Ibidem*, pag. 174.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 175.

⁵⁾ IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului*, pag. 64-75.

mici și boieri, de preferință fără dregătorie (C. Giurescu, 5) sunt șefii „zadrugelor” (I. N. Angelescu) și în sfârșit, 6] cnejii și juzii au diferite roluri în Muntenia și Moldova : în cea dintâi ei erau simpli proprietari, în a doua erau dregători sătești (I. Filitti).

Cred că dintre toți autorii cari au studiat această problemă, d. N. Iorga și d. I. N. Angelescu au mai multă dreptate.

Instituirea cnezatului trebuie să fie pusă în legătură cu starea social-politică a Românilor, anterioară întemeierii principatelor. Cnejii și juzii sunt o moștenire a regimului gentilico-familial, sunt șefii conducători, desigur aleși, ai zadrugelor, și ca atari erau și administratori și judecători totodată. Moșia „zadrugei” forma ocolul până unde se întindea puterea lor, adică „judecie”. Firește judecia a devenit aducătoare de venituri. Populația judeciei înmulțindu-se și legăturile familiale slăbind, judecia a început să fie oarecum exploatată de șeful ei, care strângea unele „dări”, „mulțumiri”, remunerându-și munca de administrare și judecare.

Nu este exclus ca pe alocuri în urma repetării alegerii șefului zadrugei, totdeauna din sânul unei și aceleași familii, funcțiunea de cneaz să fi devenit ereditară.

Teritoriul ocupat de câteva zadrugă, aparținând toate unui neam, unei jupe, era administrat de „jupân”. Din șefii jupei au ieșit *voevozii*, conducătorii militari ai unei sau mai multor jupe.

Originea voevodatului a fost studiată de I. Bogdan ¹⁾, care a ajuns la concluzia „că voevodatul, ca și chinezatul, este una din acele vechi instituții slave, cari împrumutate de timpuriu de Români, au primit la ei o desvoltare cu totul particulară, rezultată din împrejurările osebite ale vieții lor politice”.

Cnejii, fiind ajutori ai voevozilor, trebuiau să aibă unele funcțiuni militare în districtele comunităților familiale, conduse de ei. Se pare că juzii nu aveau nici un rost militar și în aceasta constă deosebirea între cnejii și juzii, iar nu în caracterul etnic al judeciilor, cum crede d. Angelescu.

Cnejii și juzii făceau parte din clasa socială superioară, fiind elementul ei pământean și stând alături de druginicii (curtenii) principelui. Cu timpul ambele elemente s’au contopit. A apărut pe scena istorică românească boierimea unitară.

¹⁾ *Originea voevodatului la Români*. An. Ac. Rom., vol. XXIV, Buc. 1902, pag. 204.

Boierii.

Părerile istoricilor despre rolul în viața socială a acestei clase și transformările ei în decursul acestei perioade, variază ¹⁾).

A. Xenopol afirmă că în țările române a existat o nobilime ereditară, care se trage încă din timpul încetării stăpânirii avare și se explică prin influența slavonă. Cuvântul „boljar“ derivă dela slavicul „boi“, luptă, războiu, deoarece boierii aveau datoria de a merge la războiu. Chiar și cuvântul „pan“, care se întrebuița mai târziu, era de proveniență slavobulgară ²⁾).

Radu Rosetti face o deosebire între boierimea din timpul descălecării și cea de mai târziu. Prima era formată din cnejii și urmașii lor, iar a doua e rezultatul transformării lor în clasă stăpânitoare de pământ, un fenomen ce s'a petrecut în secolele XV—XVII. După cum țările vecine slave: Polonia, Boemia, Serbia și Rusia, la începutul istoriei lor au avut „casta nobiliară“, tot așa a fost și în țările române. Cnejii erau stăpânii satelor. „Urmașii lor se foloseau în chip ereditar de drepturile lor de stăpânire“. Fiii cnejilor deseori începeau o gospodărie proprie în locuri noi. Spre deosebire de ei juzii și vatamanii, erau numai magistrați rurali, aleși sau numiți ³⁾. Urmașii cnejilor făceau totodată slujbă domnului. Pentru a răsplăti credința și serviciile față de persoana sa, domnul dăruia urmașilor cnejilor „sate din așezările să-

¹⁾ RADU ROSETTI. *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare în Moldova*. An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, tom. XXIX. Buc. 1906.
N. IORGA. *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, 1921, pag. 154—163.
N. IORGA. *Constatări cu privire la viața agrară a Românilor*. Buc. 1908.
N. IORGA. *Scrisori de boieri*, 1912.

C. GIURESCU. *Despre boieri*, Buc. 1920.

I. BOGDAN. *Cultura veche română*. Buc. 1898.

IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului*, 1935.

ȘT. D. GRECIANU. *Genealogiile documentale ale familiilor boierești*, I—II. Buc. 1913, 1916.

O. G. LECCA. *Familii boierești române*. Buc. 1899.

²⁾ A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 171.

Unii autori ruși (de ex. *Sreznevski*) socotesc posibil să derive cuvântul „bolarin“ în măsură egală și din „boi“ (războiu, luptă) și din „bolii“ (mai mare, în sensul avuției și influenței). În realitate războiul și avuția se combinau pe atunci reciproc. Războiul aducea cu sine înstărire și ostașul devenea avut, bun și mare. Pe de altă parte, cei înstăriți aveau posibilitate să întrețină pe ostași și împreună cu ei să ia parte la războiu.

³⁾ RADU ROSETTI. *Despre originea*, pag. 29.

țești, cari slujiau ocoalelor târgurilor, din cele confiscate dela dușmani sau dela trădători, din locurile pustii și din braniștele domnești, cari alcătuiau rezerva domnului“. Țărănimea era liberă, asculta și se supunea ¹⁾).

Dela întâia jumătate a secolului XVII, soarta boierimii române se schimbă radical. Boierimea se transformă în aristocrație. În Moldova se așează familiile străine grecești: Cantacuzino, Ghica, Hrisoverghi și Rosetti, din așa zisă „aristocrația Fanarului“. După ele mai vin și altele, cari stabilindu-se aci, ajung la slujbe mari și fac averi. Dela începutul epocii fanariote și până la 1858 un număr mic de familii bogate începe să joace în stat rolul cel mai important. Se creează oligarhia. După 1858 ea dispăre, dând locul unei plutocrații ²⁾).

Prin urmare, după părerea lui R. Rosetti, vechea boierime se compunea din dregători domnești, stăpâni mari de sate.

D. N. Iorga e de părere că baza boierimei vechi e slujba domnului, deoarece la început numai dregătorii se numeau boieri, titlu împrumutat dela Sârbi și Bulgari ³⁾). În ce privește însăși instituția, ea putea să pătrundă la noi din Bizanț pe căi lăaturalnice prin Chiev și Rușii din Galiția statului rusolituavian ⁴⁾).

Dregătorii erau puțini la număr. La început exista numai țărănimea pe deplin liberă și stăpână, iar dregătorii nu primeau încă bani pentru a putea agonisi averi. Primii boieri erau dintre foști țărani sau străini. Colonizările și confiscările au îmbogățit pe dregătorii domnești. Pe această cale apare aristocrația românească.

I. Bogdan scrie că calitatea de boier depindea în timpurile vechi de stăpânirea moșiei. Însă toți proprietarii de pământ l'au căpătat ca danie dela domn. Tot pământul se socotea domnesc și țărani numai se foloseau de pământ, cu drept de uzufruct ⁵⁾).

Intrucât, însă, în cele mai dese cazuri danii se făceau pentru răsplata muncii, pentru slujbă, reiesă că la baza boierimii stătea nu numai stăpânirea pământului, ci și serviciul prestat domnului.

¹⁾ Ibidem, pag. 31, 34–35.

²⁾ Ibidem, pag. 39–40, 68 ș. a.

³⁾ N. IORGA. *Scrisori de boieri*, 1912, pag. II–IV, și *Constatări*, pag. 16–17 ș. u.

⁴⁾ N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. 2. pag. 118.

⁵⁾ I. BOGDAN. Ibidem pag. 44 ș. u.

În sfârșit, C. Giurescu, supunând această chestiune unei examinări atente, trage concluzia că la noi „exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele. Ea se compunea din proprietarii mai mari, adică din stăpânii de sate și moșii“. Însă proprietatea în sine nu se diviza în cea nobiliară și cea de rând. „Petecul moșneanului se afla în aceeași situație ca și domeniul dregătorului. Drepturile lor de stăpânire, ca și sarcinele, erau la fel“.

Având în vedere că proprietatea era uniformă și proprietarii mari se numeau boieri, după părerea autorului trebuie să admitem că „toți proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moșiei, făceau parte din boierime“. Cel puțin până la sfârșitul secolului XV nu se poate stabili nici o distincțiune între proprietarul mare și proprietarul mic. Boierul este moșier, oricare ar fi întinderea moșiei lui ¹⁾. Proprietarii mici, însă, nu întotdeauna se numeau boieri, ci mai mult megiași, cneji, judeci și moșneni. La început orice proprietar este megiaș. Denumirea aceasta provine dela „medja“, hotar, și în limba slavă înseamnă vecin de hotar sau de moșie ²⁾.

Dela a doua jumătate a secolului XVI sau începutul secolului XVII, cuvântul megiaș se aplică numai micilor proprietari, deoarece megiașii îmbogățiți prin slujbe și cumpărări de loturi de pământ ale copartașilor lor, își hotărâneau moșia, adică o scoteau din devalmășie, ieșeau din rândul megiașilor mici, deci deveneau boieri mari prin excelență ³⁾. De acum înainte boierii sunt proprietari mari, iar megiașii, cei mici. În conformitate cu aceasta și proprietatea mare, scoasă din devălmășie și stăpânită individual, se numește boierească, iar cea mică nehotărnicită, rămasă în devălmășie, megieșească ⁴⁾. Megiașul este totuși nobil, deoarece este nu numai om cu moșie,—știm că unii dintre rumâni aveau și ei pământ—, ci și om liber, stăpân pe persoana și libertatea sa. În acest sens în documentele dela sfârșitul veacului al XV-lea, întâlnim uneori date că proprietarii mici se vând în rumânie, adică își pierd libertatea, de care dispuneau ⁵⁾.

Prin urmare diferitele denumiri ale boierimii se explică prin felurile ei aspecte în viața socială. „Ca vecini de moșie

1) C. GIURESCU. Ibidem, pag. 30—33 ș. a.

2) Ibidem, pag. 34.

3) Ibidem, pag. 64—65.

4) Ibidem, pag. 67.

5) Ibidem, 68—69.

în același hotar sau în hotare apropiate, boierii sunt megiași. Ca proprietari prin moștenire ai ocinelor lor, sunt dedi, dedini nasledniți, moșteni sau moșneni. Sunt cnezi și juzi ca stăpâni ai iobagilor lor, iar ca oameni liberi, cnezi și judeci". Titlul de boier se subînțelege pe lângă fiecare din aceste denumiri.

Când sub apăsarea fiscală marea majoritate a vechei boierimi cade în starea de pauperitate, denumirea de boier începe să fie aplicată numai „pătorei bogate și privilegiate a populației”¹⁾.

Din expunerea teoriilor despre boieri, s'ar părea că cheia de boltă pentru deslegarea problemei ar fi un răspuns la întrebarea, dacă calitatea de boier se datorește moșiei sau slujbei la curte. În viața reală veche nu găsim acest contrast, această alternativă. La început coexistau ambele elemente ale boierimii: 1] boierimea pământeană, organică, conducătoare satelor, proprietară de pământ în indivizie, cnejii și juzii și 2] curtenii principelui, slugile lui la curte, veniți cu el, ori primiți după instalarea lui la cârma țării. Primii dregători cari s'au ridicat din sânul curtenilor, erau modești și cuminți. Țara se conducea după voința boierilor pământeni.

Prin urmare chiar dela însuși începutul istoriei politice a Românilor, dela întemeierea principatelor, existau două criterii pentru calitatea de nobil: moșia și slujba.

Endosmoza acestor elemente sociale, adică, căpătarea moșiilor de către dregători grație favorurilor din partea domnului de o parte, și ocuparea posturilor la curte de boierii pământeni de alta, a contribuit la amestecarea acestor elemente și la formarea unei clase sociale unitare, însă cu un alt caracter, decât îl avea fiecare parte componentă.

Pe când la început diferența între boier mare și mic nu era prea însemnată, cu timpul gradul acesta nivelat al boierimii a încetat să existe. Distanța între ei creștea tot mai mult, până ce s'a transformat în adevărată prăpastie. Boierul mare a devenit un latifundiar, care lucrează pământul cu brațele vecinilor și sătenilor liberi. El se bucură deseori de unele elemente de putere publică, cari emană dela principe prin danii și imunități. Boierul mare este sfetnic al tronului și, luând parte la sfatul domnesc, cârmuiește statul și conduce oastea. Boierii mici, adică dregătorii mici de curte²⁾, nu jucau acest rol.

¹⁾ Ibidem, pag. 127—128.

²⁾ În principatele ruse boierii mici dela curte se numiau: „drugina mladșaiia” (drugina mică), „otrochi” (pruncii), „detschie” (copiii).

De obicei ei nu erau consultați de domn și în documentele cancelariei domnești nu erau pomeniți pe nume ¹⁾.

Tot în categoria boierilor mici intră și devălmașul, proprietar al lotului unei moșii parcelate, care în cele mai dese cazuri lucrează pământul singur cu membrii familiei sale, fără brațe străine, nu se bucură nici de imunități, nici de un rost la sfatul domnesc și își face datoria militară.

Rolul social și politic, foarte diferit, al boierului mare și mic, îi desparte, constituindu-i în două categorii sociale separate, încât unii autori nu vor să recunoască calitatea de boieri pentru micii proprietari de pământ, preferând să-i considere țărani.

Boierimea mare avea obligație să apere hotarele țării și să vină la chemarea domnului la războiu călare și înarmată, împreună cu ostașii din gospodăria boierească. Prin urmare „pe cal, cu oameni și arme” iată formula datoriei militare a boierilor, care corespunde cu formulele respective din alte țări, inclusiv Rusia veche.

Pe de altă parte, boierul mare putea să pretindă la slujbe la curte, cari purtau denumirea de „boierii”.

Boierii mari (și nu mici) în general erau scutiți de dare către stat, care purta denumirea de bir, latinește tributum (la Ruși „tiaglo”). Cât privește celelalte dări și în ce măsură erau scutiți de ele boierii, e greu de stabilit în lipsa datelor precise în documentele istorice. Se știe însă, că boierii nu plăteau „goștină de oi”. Probabil erau în uz și alte scutiri din cecece „plăteau” sau dădeau statului clasele sociale inferioare.

Moșnenii și răzeșii.

Moșnenii și răzeșii sunt proprietari mici și boieri mici. Denumirea de moșnean provine dela moș și înseamna un proprietar cu moștenire dela moși. De aci și moșie. Moșnenii se numeau uneori și megiași (dela slavicul „meja”, hotar). La început denumirea de moșnean avea un înțeles general, fiind întrebuințată pentru toți proprietari funciari, însă cu timpul începe să se aplice numai proprietarilor mici, devălmași ²⁾.

¹⁾ C. C. GIURESCU. *Contribuții la studiul marilor dregătari*, pag. 36—37.

²⁾ În afară de lucrările citate mai sus la chestiunea boierilor: I. N. ANGELESCU. *Originea răzeșilor și moșnenilor, caracterul codevălmașiei lor*. Pitești, 1909. SEBASTIAN RADOVICI. *Moșnenii și răzeșii, origina și caracterele juridice ale proprietății lor*. Buc. 1909, deasemenea și lucrări parțiale pentru moșneni și răzeși din diferite părți ale țării.

În Moldova pentru acești mici proprietari și boieri era în uz denumirea de „răzeși”. În chestiunea originii acestui cuvânt s’au emis mai multe propuneri. Diferiți autori îl derivă: din cuvintele latinești „haeres” (moștenitor), „radix” (rădăcina), „radius”; din cuvântul român „rază” (N. Iorga), din cuvântul rusesc „rezati” a tăia (Nacco); din polonezul „rycerz” luptător călare (Nandris); din ungurescul „reszes”, coproprietar (R. Rosetti, P. Gore și I. Filitti); și în sfârșit din cuvântul turco-arab împrumutat prin Cumani „erzeși”, tovarăși de pământ (Al. Philippide)¹⁾.

În privința ipotezei despre proveniența ungurească, Al. Philippide scrie: „Înțelesul s’ar potrivi, dar nu se potrivește sunetul s, care în asemenea împrejurări nu putea să devină în românește z, apoi nu se potrivește faptul ca numele unei instituții atât de intime a societății române din Moldova, să fi provenit din limba Ungurilor, cari nu au avut nici odată atâta influență și importanță asupra organizației societății românești de dincoace de munți”. Din partea sa, autorul propune să tragem numele de „răzăș”, după cum am arătat, dela cumanicul „erzeși”, părtaș de pământ, tovarăș de pământ.

Cred că noi trebuie să ținem seamă de sugestiile marelui lingvist român, întrucât într’adevăr influența cumană asupra Moldovenilor a fost incomparabil mai mare, decât cea ungurească, și instituția răzășiei este o emanație a comunității gentilico-familiale, care în timpul conviețuirii moldo-cumane trebuie să fi fost în floare. Deci trebuie să fie socotită ca cea mai firească, tocmai derivația din limba cumană.

Răzeșii sunt boieri, însă se deosebesc de boierii mari prin două trăsături: 1) sunt moșieri mici și 2) devălmași. Deși după starea socială, după traiul lor și stindardul de vieță, ei se aseamănă foarte mult cu țărani, totuși nu trebuie să fie confundați cu aceștia. Răzeșii sunt stăpânitorii pământului, oricât de mic ar fi lotul lor. Țăranii din sate dimpotrivă sunt numai niște arendași și cultivatori de pământ, care aparține clasei sociale dominante. Răzeșii nu dau nimănui dijmă și nu prestează muncă. Ei sunt liberi, pe când țărănimea în cea mai mare parte, e pe jumătate șerbită, aflându-se în stare de dependență.

¹⁾ P. GORE. *Răzășii. „Vieța Românească”, 1920, 3, pag. 406.* I. C. FILITTI. *Proprietatea solului*, pag. 122 nota. AL. PHILIPPIDE. *Originea Românilor*, vol. II, pag. 378—379. N. IORGĂ. *Istoria poporului românesc*, vol. III, pag. 110.

Curtenii.

Prin numele de curteni ¹⁾ înțelegem pe boieri mici, proprietari de curți la sate, cari sau au sărăcit, fiind înainte avuți, sau, fiind săraci înainte, s'au ridicat din sărăcie, ajungând dela starea simplă de oameni liberi, la treptele boieriei.

Ei nu trebuie să fie confundați cu răzăși, deoarece nu erau devălmași, ci proprietari individualiști, fără restricțiuni.

Dar ei se deosebesc foarte mult și de boierii mari, întrucât erau boieri de clasă mai inferioară, ședeau de obicei la sate („boierimea teritorială”) și probabil se aflau în raporturi de vasalitate față de boierii mari, deci erau de fapt subvasali. În Muntenia din sec. al XVI-lea în situație analoagă se aflau „roșii”.

Prin urmare, denumirea de curtean nu trebuie să fie înțeleasă în sensul de „om de curte domnească”, ci în sensul de „proprietar de curte”. Curtenii încep să joace un rol mai important în secolul al XVII-lea, când sunt organizați în bresle.

Oamenii liberi, cultivatori ai pământului.

Mult timp existența în trecutul românesc vechiu a cultivatorilor liberi nu se punea la îndoială, deoarece în chestiunea evoluției sociale românești „*communis opinio*” a istoricilor români, se pronunța în favoarea tezei „dela libertate la dependență”. Se credea că constrângerea libertății cultivatorilor liberi avansa numai treptat.

În această armonie a fost însă introdusă de C. Giurescu o notă disonantă. Acest autor a susținut că la început nu exista libertate, decât numai dacă omul avea proprietate, cu alte cuvinte era boier. Cealaltă masă omenească se afla în dependență personală de moșieri. Ei răspundeau înaintea domniei pentru plata birului de către toți oamenii, așezați pe pământurile lor. Situația de om liber fără moșie a devenit posibilă numai dela Mihai Viteazul încoace, întrucât dela această vreme răspunderea colectivă a satelor de vecini a fost înlocuită cu răspunderea individuală a fiecărui om în parte și proprietarul nu mai avea motiv ca omul liber fără pământ să rămână al lui ²⁾.

În altă parte a lucrării arăt că sistemul financiar vechiu este imaginat de autor greșit. Apoi mai sunt și motive speciale, pentru cari trebuie să respingem această teorie.

¹⁾ Bibliografia v. la chestiunea boierilor.

²⁾ *Vechimea româniei*, pag. 13, 78.

D. Filitti a adunat diferite argumente pentru a dovedi existența în trecutul românesc vechiu, a cultivatorilor liberi fără pământ ¹⁾. Iată câteva din ele mai însemnate.

Dacă într'adevăr evoluția românească ar fi avut acea direcție, pe care o afirmă C. Giurescu, fenomenul acesta ar fi contrar evoluției țărilor vecine cu noi: Polonia, Ungaria, Rusia, în cari au existat oameni liberi încă până la veacul al XVI-lea.

Brațele de muncă la începutul istoriei noastre politice erau rare și se prețuiau mult, ceea ce se dovedește prin acordarea avantajilor fiscale pentru colonizatori în ambele principate, încă din secolul al XV-lea. Voiu adăuga, că nici statul, nici proprietarii nu posedau suficientă forță pentru ca să impună dependența personală atâta timp, cât existau pământuri libere în țară.

În documentele istorice găsim diferiți termeni cu privire la pătura socială inferioară, cari totuși nu se referă la oameni în dependență personală, spre exemplu: 1] „sărac“ (în Moldova și Muntenia), 2] „siromah“ (în Muntenia), 3] „liude“, adică oameni, termen slavon, care în Rusia însemna „țărani liberi“, alături de alt termen cu același sens: „smerd“, 4] „zemleni“, adică pământeni, dela cuvântul slav „zemlea“, pământ, și 5] „mișei“. Termenii aceștia se referă la oameni liberi și neproprietari.

Așezându-se pe moșiile proprietarilor, oamenii liberi datorau numai dijma, iar dela secolul al XVII-lea li se impunea și lucru ²⁾.

Vecinii.

Țăranii, cari se aflau în dependență de moșieri, purtau denumirea de „vecini“ ³⁾. Cuvântul acesta este românesc și se

¹⁾ *Proprietatea solului*, pag. 160 ș. u.

²⁾ *Ibidem*, pag. 168—171.

³⁾ N. IORGA. *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, Buc. 1908.

C. GIURESCU. *Vechimea rumâniei și legătura lui Mihai Viteazul*. An. Ac. Rom. Mem. Secț. Ist., seria 2, tom. XXXVII. *Despre rumâni*. An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., seria 2, tom. XXXVIII, 1916.

R. ROSETTI. *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, Buc. 1907.

GH. PANU. *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, Buc. 1910.

R. ROSETTI. *Răspuns la o agresiune*, Iași 1910.

GH. PANU. *O încercare de mistificare istorică*, Buc., 1910.

R. ROSETTI. *Pentru adevăr și dreptate*. Iași 1911.

S. G. LONGINESCU. *Așezământul și legătura lui Mihai-Viteazul*. Buc. 1919.

IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului*.

potrivește cu sensul cuvântului grecesc „paroikoi“¹⁾. În Moldova în câteva acte slavonești din secolul al XVI-lea apare cuvântul „*susedi*“²⁾, adică cuvântul „vecini“, tradus slavonește, ceea ce prezintă o dovadă a provenienței românești a acestui din urmă cuvânt.

În documentele muntenești, scrise românește, cuvântul „vecin“ este înlocuit prin cel de „rumân“, de prima dată la 1598, și de atunci el intră în uz în Muntenia³⁾.

În Ardeal în loc de „vecini“ și „rumâni“ se întrebuița cuvântul „*iobagi*“.

Deși cuvântul „rumâni“ se aplica numai țăranilor, cari se aflau în dependență de moșieri, deci unei clase inferioare, d. N. Iorga susține cu dreptate că numele acesta însemna „cel ce nu e altceva decât român, omul obișnuit, omul de rând, fără ca aceasta să însemneze și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane“⁴⁾. Cuvântul nu conținea în sine nici un sens de înjosire. El putea să între în uz pentru motivul că rumânii formau marea majoritate a poporului românesc, după cum și în timpul de față cultivatorii de pământ, formează partea covârșitoare a populației și numele său derivă din denumirea întregii obști românești, dela „țară“ („țărani“), asemenea Franței care își numește țăranii „*paysans*“ dela „*pays*“, țară.

În Rusia pentru denumirea țăranilor s'a mers mai departe, adoptându-se un sens și mai general: țăranii dela finele secolului al XIV-lea au început să fie numiți „*hristianii*“ sau „*crestianii*“, adică „creștini“.

În cazuri mai rare se întrebuița la Români pentru țăranii dependenți și alte denumiri, de exemplu: „*podan*“, probabil cu sensul de oameni supuși sau oameni în general, dela cuvântul slavon „*podannai*“.

Starea de dependență poartă numele de „vecinie“ sau „rumânie“ și se transmite tuturor urmașilor omului dependent, în linie bărbătească⁵⁾.

¹⁾ N. IORGA. *Constatări*, pag. 10—12.

²⁾ C. GIURESCU. *Despre rumâni*, pag. 52 (doc. din 4 Apr. 1645—Petru Rareș confirmă nepoatelor lui Coste Stravici împărțirea moștenirii).

³⁾ C. GIURESCU. *Ibidem*, pag. 2 (doc. din 21 Aug. 1598, diata marelui arnaș Udrea Băleanu mănăstirii Panaghia, lângă Târgoviște).

⁴⁾ *Constatări*, pag. 16.

⁵⁾ N. IORGA. *Constatări*, pag. 51.

C. GIURESCU. *Ibidem*, pag. 10.

Vecinul, ca regulă generală, este lipit pământului, legat de el¹⁾. Numai în secolul al XVII-lea el începe să fie considerat în dependență personală de moșier, care îl mută de pe o moșie la alta, îl păstrează, vânzând moșia, îl dă în schimb pentru moșie sau pentru Țigani, îl vinde, îl dăruiește²⁾.

Vecinul putea să-și șahimbe stăpânul, dacă îndeplinea față de el tot ce îi datora și obținea consimțământul lui. Deci ieșirea din starea de dependență putea să se producă numai în caz de „iertare“ de „vecinie“ sau prin răscumpărare învoită de stăpân. Desigur că în viața reală, raporturile între moșier și țăran, în cele mai dese cazuri excludeau cu desăvârșire această posibilitate.

Vecinul datora stăpânului său: 1. *Dijma*, care purta denumirea de găleată (slavonește „kabra“), ceea ce înseamnă probabil măsura, cu care se dijmuia; în Moldova ea se mai numea uneori în secol. XV-lea „coloade“ de grâu și orz. Găleata se lua în grâu, orz și fân, deci nu era generală din toate produsele țării; lotul vecinului de pe care se strângea această dijma, se numea în Moldova „jirebie“ și în Muntenia „delnița“³⁾, care se cultiva de vecin din tată în fiu, și îmbunătățirile făcute pe ea de vecin rămâneau proprietatea lui; 2. *Datul*, adică dări pentru vite și stupi; 3. *Lucrul* sau *claca*. Vecinii trebuiau să lucreze tot ce s'ar porunci lor de stăpân; numărul zilelor n'a fost stabilit oficial niciodată⁴⁾. Vecinii puteau să fie constrânși la lucru și bătuți de stăpân „foarte rău“ și „mult“. Lucrul este trăsătura cea mai caracteristică pentru starea vecinului, întrucât dijma și datul puteau să fie datorate moșierului și de o persoană liberă, prin încheierea înțelegerii dearendă.

Cum a ajuns țăranul român la stare de dependență?

În istoriografia românească găsim trei răspunsuri la această întrebare. N. Bălcescu⁵⁾ și după el Radu Rosetti ș. a. au susținut că țărăniile au fost liberi până la așa zisă legătura lui Mihai Viteazul, dela care se trage adevărata șerbire a ță-

1) Ibidem, pag. 15.

2) Ibidem, pag. 23—25.

3) Termenii de „jirebie“ sau „delnița“ erau în uz și la razeși și moșneni, proprietari în indivizie. Dela începutul sec. al XVII-lea termenul „delnițe“ se întâlnește și în Moldova.

4) C. GIURESCU. Ibidem, pag. 40.

5) *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*. Magazinul istoric pentru Dacia, II, Buc., 1846, pag. 237.

rănimii. R. Rosetti scrie : „Românii locuitori ai satelor au fost șerbiți numai de Mihai Viteazul și acest hrisov de șerbire este însuși o dovadă strălucită a faptului că până atunci ei erau nelegați de glebă, căci dacă ar fi fost șerbi dela început, n'ar fi fost nevoie să se mai dea un hrisov spre a-i șerbi“¹⁾).

În părerea aceasta rectiliniară d. N. Iorga introduce unele modificări, arătând că constrângerea libertății țaranului a început cu mult mai înainte de Mihai Viteazul. Încă din secolul al XVI-lea sub apăsarea exigențelor turcești și fiscalității excesive, provocate de starea de vasalitate față de Turci, țaranul „bucuros să scape de datorie, de urmărire, de împlinire, de răspundere socială și de prigonire administrativă, gata să părăsească rolul, greu de susținut, al unui element neatârnat în vieța statului, viteaz fără vina lui, se lasă îngenunchiat, înjugat, înlănțuit, șoptind în locul blestemului ce-am aștepta, mai curând o rugăciune de ușurare“.

Această schimbare în situația țaranului convine și principilor români, deoarece ei căpătau prin ea „în locul miilor de sate sărăcite cari puteau fi strânse cu greu pentru răspunderea nenumăratelor și adesea neprevăzutele sarcini fiscale, un număr mărginit de mari case boierești, cari garantau o execuție ușoară a birului și dăjdiilor, și dădeau chiar puțința unor împrumuturi bine venite în momentele de criză mai grozavă sau de cereri mai năprasnice“²⁾).

Totuși schimbarea juridică definiiivă se produce în timpul lui Mihai Viteazu, când prin tratatele încheiate cu ambițiosul și „lacomul de stăpânire Sigismund Bathory“, țările române au pierdut obiceiurile lor străvechi. „Și țara Românească și Moldova, trebuia să schimbe vechea datină răzimată pe liberul drept românesc, îngustat de curând printr'o criză financiară nenorocită, cu norma feudală ardelenescă, moștenită dela regatul de odinioară al Ungariei“³⁾).

C. Giurescu susține o părere diametral opusă celor de mai sus, afirmând că țaranii români erau legați de moșieri dela însăși întemeierea principatelor, că rumânia cu libertățile ei limitate, este cea mai caracteristică trăsătură a clasei sociale sătești inferioare, din cele mai vechi timpuri. Mihai Viteazul nici n'a creat, nici n'a consfințit șerbirea țara-

¹⁾ *Pământul*, pag. 32.

²⁾ N. IORGA. *Constatări*, pag. 27-28.

³⁾ *Ibidem*, pag. 29.

nului, ci numai a oprit „de a se mai căuta și readuce la urmă rumânii fugiți, hotărînd ca fiecare să rămăe pe moșia, unde se afla în momentul acela”. „Poporul român se înfățișează dela început alcătuit din două pături sociale : una liberă, formată din proprietari de pămînt, alta neliberă, compusă din țărani de pe moșiile lor“. Deci nu găsim în principate țărani liberi proprietari ¹⁾.

Al treilea curent este reprezentat prin A. D. Xenopol ²⁾, I. Bogdan ³⁾, ș. a. Legătura lui Mihai Viteazu, după părerea acestor autori, n'a creat șerbia țaranului, ci numai a consfințit starea de fapt. Deși țaranul român în momentul întemeierii principatelor și mai târziu, era liber, totuși evoluția economică a vieții românești îl împingea spre o stare de șerbie. Mihai Viteazul, pentru a putea duce cu succes războaiele lui, a socotit necesar sprijinul boierimii și spre a-i fi pe plac, a recunoscut într'un act oficial ceea ce exista în realitate : starea de dependență a țaranului față de moșier, cu lipsa dreptului la strămutarea domiciliului fără voia lui.

Ca o părere cu caracter mixt o relev pe cea a d-lui I. Filitti, care susține că N. Bălcescu în parte a avut dreptate. Insuși actul „legăturii“ lui Mihai Viteazul nu s'a păstrat. Se cunoaște ceva despre el numai din câteva acte posterioare domniei lui Mihai Viteazul și primul act în care se pomenește de „legătură“ este cel dela 1613. Cetim acolo: „Mihai Voevod.. așa au fost făcut tocmeala, cum care, pe unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla“. D. Filitti atrage atenția noastră că în acest document nu se spunea „că oricare rumân“ sau că oricare „pe unde va fi rumân“, să fie rumân unde se va afla. Și ajunge la concluzia că legătura nu se referă numai la rumâni, ci și la oameni liberi ⁴⁾. Legătura lui Mihai Vodă prezintă două aspecte, pe de o parte „împiedică revendicările reciproce de rumâni fugiți“ și pe de altă parte „rumânește pe toți cultivatorii de pe moșia altuia, din momentul acela“ ⁵⁾.

Autorul crede că această legătură „corespunde cu dispoziția, luată în Rusia la 1592, și prin care, pentru a se curma mutările cultivatorilor de pe o moșie la alta, în dauna fis-

¹⁾ *Despre rumâni*, pag. 1. *Vechimea rumâniei*, pag. 37 ș u.

²⁾ *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 333-334 ș. a.

³⁾ *Patru documente de la Mihai Viteazul*. „Prinos lui D. A. Sturdza“, pag. 153.

⁴⁾ I. FILITTI. *Proprietatea solului*, pag. 175.

⁵⁾ *Ibidem*, pag. 178.

cului, s'a hotărît că tot omul liber, care se afla atunci așezat de 6 luni pe o moșie, va rămânea pe ea, cu familia lui, pentru totdeauna și va putea fi readus, dacă fuge, întocmai ca și oamenii dependenți" ¹⁾.

În primul rând trebuie să facem acea constatare, care reiese clar din toate documentele, privitoare la starea țărănimii: „iobăgirea" ei s'a produs fără nici un act de legislație, ca rezultat firesc al practicei de toate zilele. Meritul răposatului C. Giurescu, consta în a fi arătat sensul adevărat al așa zisei „legături" a lui Mihai Viteazul. Acest domn a stins certele între proprietari cu privire la „vecini" și „rumâni".

E suficient să ne închipuim, ce perturbații sufletești și ce speranțe trebuiau să nască primele războaie ale lui Mihai, în mințile țăranilor necăjiți, pentru ca să înțelegem pe deplin rostul adevărat al actului lui Mihai. Fugăria țărănească probabil a luat proporții și amenința ordinea în stat. Mihai n'a făcut altceva, decât că a creat un titlu juridic pentru ceea ce exista de fapt: unii țărani, fugiți dela foștii lor moșieri, de cari erau nemulțumiți, și așezați pe pământurile stăpânilor noi, au căpătat acum pentru așezarea lor în locurile noi o bază de drept.

Dar toți acești țărani au fost înainte vecini și rumâni. E vorba numai de recunoașterea ca legală a repartizării de fapt a vecinilor printre gospodăriile boierești. Pentru a curma diferite neînțelegeri cu privire la țăranii fugiți, Mihai Viteazul a recunoscut ca buni pe toți moșierii, la cari ei s'au adăpostit. Schimbarea de proprietar nu producea nici o schimbare în situația socială a țăranilor. Din documentele, unde se pomeneste despre legătura lui Mihai Viteazul, nu rezultă că ea s'ar fi aplicat și oamenilor liberi ²⁾. Dela aceste documente, cari numai perifrizează conținutul legăturii, nu se poate cere formule exacte și orice interpretare, bazată pe lipsa de precizie, ar fi pretențioasă.

¹⁾ Ibidem, pag. 177, deasemenea și pag. 63.

²⁾ Interpretarea unor documente din secolul al XVII-lea, pe care o găsim la d. Filitti, ibidem, pag. 174—176, în sensul că legătura s'ar fi aplicat și oamenilor liberi, o consider eronată. De exemplu, din povestirea cazului dela 1642, când niște locuitori din Dragoslavele au fost rumâniți, se vede că ei au fost rumâniți „cu sila", adică cu călcarea dreptului, și nu pe baza legăturii lui Mihai. În cazul dela 1661 se vorbește despre „rumâni de legătura lui Mihai" și autorul conchide că titlul de stăpânire asupra lor era legătura lui Mihai. Dar de fapt e vorba, probabil, de titlu de stăpânire a unui anumit moșier asupra unor rumâni fugari și nu de crearea rumâniei noi asupra oamenilor, cari până atunci erau liberi.

Comparația stărilor dela noi cu dispoziția, luată în Rusia în 1592, prin care se iobăgia orice om liber, așezat de 6 luni pe o moșie, este complet greșită. Eroarea d-lui Filitti constă în confundarea a două ucazuri, cari n'au nimic comun între ele.

Primul cu data de 25 Aprilie 7105 (1597) are în vedere pe robi („holopi“) în slujbele la curți și între altele hotărăște că crice om s'ar afla în slujba benevolă la cineva o jumătate de an sau și mai mult, fără consimțământul lui scris („cabala“) și fără întărirea dreptului proprietarului printr'un hrisov („gramotă“), devine rob ¹⁾. Acest ucaz se referă numai la robi, la oameni de curte, și nicidecum la țărani, iobagi așezați pe pământurile boierilor și mănăstirilor.

Guvernul moscovit nu avea nici un interes să mărească numărul robilor, întrucât spre deosebire de țărani robii nu plăteau birul către stat. Robii și țărani au început să se amestece în ce privește situația lor socială și juridică, numai în veacul al XVII-lea și definitiv s'a șters între ei orice deosebire numai la începutul secolului al XVIII-lea sub Petru cel Mare.

De unde, ne întrebăm, a luat autorul data de 1592?

A luat-o din alt ucaz cu data de 24 Noembrie 7106 (1597—1598), care se referă la țărani fugiți. Ucazul conține următoarea hotărîre: dacă țăranul a fugit dela moșier numai cu cinci ani înainte de anul 7106, adică de 1592 (sau 1593), și s'a așezat într'un loc nou, la alt moșier, să fie adus la locul său vechiu. Dimpotrivă, dacă țăranul a fugit cu 6, 7, 10 ani înainte și mai mult, sa fie lăsat în pace acolo, unde este ²⁾. Prin urmare această lege introducea prescripțiunea de cinci ani și stingea orice pretențiune a moșierului asupra țăranului fugar, dacă țăranul se afla în lipsă mai mult de cinci ani.

Acest ucaz a dat prilej istoricilor ruși vechi (în special lui Karamzin) să creadă că a existat în 1592 un ucaz, prin care s'ar fi iobăgit țărănimea, punctul de vedere complet părăsit în momentul de față.

În literatura istorică rusă nouă domină părerea că iobăgirea țăranului rus a fost un rezultat firesc al vieții social-economice și nici decum n'a fost decretară de legi și de guverne, ale căror putere fiind mărginită, nu le permitea nici

¹⁾ M VLADIMIRSCII-BUDANOV. *Hristomația pentru istoria dreptului rusesc*, S.-Pet.—Chiev, vol. III, 1908, pag. 81.

²⁾ Ibidem, pag. 82—84.

un amestec mai serios în procesul real al raporturilor între moșieri și țărani.

Constatăm, deci, că d. Filitti, făcând confuzie între două legi diferite, invoacă pe nedrept în sprijinul tezei sale și pentru comparații istoria rusească. Legislatorul rusesc nu s'a ocupat de iobăgirea țăranilor liberi, ci numai de împușinarea certelor între boieri în privința țăranilor iobagi. Aceiași scop într'o formă și mai radicală a avut și legătura lui Mihai.—

Intr'un document muntenesc dela 1628, în care se vorbește de legătura lui Mihai, găsim expresiunea „de la Sinan pașa încoace”. Reiesă că legătura a fost dată de Mihai după ce acest pașa a părăsit Țara Românească în Oct. 1595 ¹⁾.

Inercarea lui Longinescu, pe bază de interpretări meculoase, de a dovedi că legătura lui Mihai este de fapt tratatul lui cu Bathory, încheiat la 20 Maiu 1595, deci înainte de a fi venit în Țara Românească Sinan Pașa (August 1595), este prea artificială ²⁾. Ea trebuie să fie respinsă și pentru faptul că conținutul tratatului nu se potrivește cu sensul legăturii. Tratatul prevedea posibilitatea de revendicare a „colonilor și iobagilor” fugiți, pe când scopul legăturii a fost tocmai contrariu, să oprească urmărirea celor fugiți.

Aceiași scop ca și legătura lui Mihai, aveau în Moldova unele măsuri ulterioare ale domnilor. De exemplu, Ștefan Tomșa (1622—1623) pentru un caz parțial, stabilește prescripțiunea de 15 ani. El nu permite târgoveților din Roman să-și caute pe vecinii, cari au fugit dela ei înainte de Constantin Vodă Movilă (1607—1611) ³⁾. Măsuri de felul acesta se repetau de domnii Moldovei și mai târziu.

Respingând părerea despre originea legală a iobăgiei țăranului român, e firesc să admitem cealaltă ipoteză cum că iobăgia este produsul vieței social-economice și să ne întrebăm, când a început acest proces al iobăgirii țăranului și cari anume cauze l'au provocat. Spre regret, la ambele aceste întrebări (când și cum) noi n'avem încă un răspuns studiat și bine fixat de știința istorică română. Pagina aceasta rămâne să fie scrisă de istoricii români.

¹⁾ C. GIURESCU. *Vechimea rumâniei*, pag. 29—30 ș. a.

²⁾ S. G. LONGINESCU. *Ibidem*, pag. 29 ș. u.

E. HURMUZAKI. *Documentele*, vol. III, pag. 472. Tratatul cu Moldova dela 3 Iunie 1595, *ibidem*, pag. 477.

³⁾ I. FILITTI. *Ibidem*, pag. 178.

E foarte probabil că în procesul de aservire a țăranilor români au jucat principalul rol nevoia și sărăcia țăranului, împrumuturile în bani și în natură, pe cari ei erau siliți să le facă la moșieri și cari, neplătite la timp, transformau starea liberă a țăranului în permanenta dependență de moșieri ¹⁾).

Pentru ajutor bănesc sau în natură pe care-l primeau dela moșier țăranii, ei erau obligați, desigur, să-i întoarcă nu numai datoria contractată, dar și procentele. În timpurile primitive aceste procente erau foarte urcate în toate țările, ridicându-se până la 20 la sută și mai mult. Uneori ajutorul se condiționa cu prestarea muncii pentru moșie. Dacă am admite ceea ce a avut loc în Rusia și putea să aibe loc și la noi, că în contractele țăărănești verbale sau scrise, de muncă și împrumut, se mai prevedea și o clauză, că în caz de neîndeplinire sau de călcare de către țăran a condițiilor contractuale, el e obligat să dea în folosul moșierului și o amendă, ne putem da lesne seama, că țăranul era lipsit de orice posibilitate să-și organizeze o gospodărie stabilă și era nevoit să fie permanent legat de moșier, ca un vecin al lui.

Desigur că și birul, pe care țăranul îl plătea statului, mai precis în folosul principelui, încurca socotelile lui gospodărești și-i desorganiza gospodăria.

Ca să scape de această stare insuportabilă, el nu avca decât următoarele căi: 1) să plătească tot ce datora, cu procente și, poate, amendă, grație ajutorului unui alt moșier, 2) sau pur și simplu să fugă în locuri pustii, eventual la un alt moșier, cu riscul de a fi adus la domiciliul său vechi, 3) sau, în sfârșit, să emigreze. Cea mai frecventă soluție era fără îndoială fuga, întrucât ajutorul unui alt moșier nu însemna, decât schimbarea moșierului și de fapt ducea la o nouă dependență, iar emigrarea era un mijloc dureros sufletește.

Dacă țăranul nu recurgea la nici unul din aceste mijloace, el vrând nevrând, se învechea în gospodăria moșierului. Într'un document de mai târziu găsim menționat acest fenomen. În 1645, într'o pricină dintre Calcaș cu niște vecini din Petia se mărturisește că ei „într'adevăr au fost *vecini din vechime*, în sat în Petia“ ²⁾. Vechimea dependenței economice se transformă apoi în dependență juridică. Moșierul se deprinde a-l socoti pe țăran ca un bun al său.

¹⁾ Ecoal acestei sărăcii întâlnim în documente muntenești. Ibidem, pag. 147.

²⁾ R. ROSETTI. Ibidem, pag. 264 nota.

Nu ar fi exclus ca originea acestui fenomen psihologic să fi fost uitată cu timpul : orice țăran îmbătrânit în slujba moșierului, a început să fie considerat neliber, vecin.

Procesul de iobăgirea țăranului român, pare-se, poate fi considerat terminat aproximativ către începutul secolului al XVI-lea. Pământurile libere, pustii pe timpul acela, dispar. Fondul donațiilor se epuizează. Țăranii nu mai au unde să fugă. Cu imobilizarea întregului fond teritorial, cu așezarea temeinică a tuturor pe pământ, țăranii pierd toate posibilitățile de mișcare și sunt mai susceptibili la aservire.

După cât se pare, la Români procesul de iobăgire s'a desfășurat cu mai multă repeziciune, decât, de exemplu, la vecinii lor Ruși, la cari șerbia țărănească s'a stabilit definitiv abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fiind atenuată în dezvoltarea ei de procesul de colonizare rusească la Nord și la Est. Românii foarte curând după întemeierea principatelor sunt închiși în granițele lor, împiedicați de alte popoare să-și continue colonizarea.

Toate cele de mai sus se referă atât la țăranii, așezați pe pământurile moșierești și mănăstirești, cât și la cei așezați pe pământurile domnești. La început și moșiile domnești aveau un caracter particular. Pe de altă parte, domnul ceda uneori dreptul său de a strânge birul mănăstirilor și boierilor. De exemplu în an. 1448, Petru II, domnul Moldovei, încuviințează mănăstirii Pobrata să strângă birul în satele mănăstirești și să-l lase în folosul ei ¹⁾. Prin urmare soarta țăranilor de pe pământurile moșierilor și mănăstirilor aproape nu se deosebea de soarta țăranilor de pe pământurile domnești.

Numai treptat în perioada următoare, situația se schimbă. Unele moșii domnești se consideră ca aparținând statului, și se separă de patrimoniul particular al domnului. Țăranii de pe domeniile statului se aflau în condițiuni mai bune, decât celelalte categorii de țărani, deoarece nu suportau un jug dublu față de moșier și față de stat, ci unul singur în folosul statului.

Pe pământurile domnești vecinii datorau dăjdiile (birul și dijmele) și îndeplineau diferite servicii sau slavonește „*ra-bota*“ : căratul, podvezile, păscutul, cai de olac, posada, pescuitul morunilor, cositul fânului, lemnele, conacele și merticele și munca la cetăți, vii și iazuri, într'un cuvânt, făceau tot ce se cerea la gospodăria agricolă a domnului ²⁾.

¹⁾ *Arhiva Istorică*, I, 1, pag. 163.

²⁾ I. FILITTI. *Ibidem*, pag. 190. R. ROSETTI, *Pământul*, pag. 280—283.

Robii.

Intr'o situație cu totul deosebită de cea a vecinilor se aflau robii. Pe când vecinii „viețuesc slobod” conform cu „*legea moldovenească*” („voloschii zakon”), robii trăiesc după „*dreptul robilor și al Tătarilor*” („holopscoe i tatarscoe pravo”¹⁾. Stăpânul robilor și Tătarilor avea dreptul să-i lase ca moștenire cui va voi, să-i dăruiască ori să-i vândă. Dacă robul scăpa din robie, el devenea un sătean liber sau, ceea ce se întâmplă mai des, intra în clasa vecinilor. Starea de rob se moștenește de copii.

Desigur și rolul robilor în gospodărie era altul, decât cel al vecinilor. Vecinii munceau pământul, iar robii îndeplineau diferite servicii la curte; pe când vecinii erau legați de pământ, robii se aflau în dependență personală de moșier, în stare de ascultare, absolută și necondiționată.

La situația robilor se referă și termenul „*poslușnic*”, întrebuințat în documente mănăstirești. Într'un document muntelesc din 1529, se face deosebire între rumâni și poslușnici. Cetim acolo: „Drept aceasta și rumânii toți să asculte pre părintile igumenul și pre poslușnicii sfintei mănăstiri, iar cine nu va asculta din rumâni, să fie volnic părintele igumenul să-l năcăjască și să-l pedepsească după faptele lui, și să-l aducă legat la domnia mea”²⁾. Cei mai vechi poslușnici în documentele moldovenești sunt patru case de Tătari din Baia, dăruite de Alexandru cel Bun mănăstirii Moldovița³⁾.

Altădată rumânii se deosebesc de „*slugi*”, cari după porunca stăpânului, în caz de lipsă de „*poslușanie*” (ascultare, supunere), pot să-i bată pe rumâni mult⁴⁾. Între poslușnici și slugi se poate pune un semn de egalitate.

În categoria robilor intrau și Țigani. La 1428 Alexandru Vodă dăruiește mănăstirii Bistrița 31 familii de Țigani și 12 case de Tătari⁵⁾. În 1429 dăruind soției sale cneaghina Marena mănăstirea la Vășnevăț, unde era egumen Chipriau, îi dă și niște Țigani⁶⁾. În 1434, Ștefan Voevod dăruiește mănăstirii din Poiana trei familii de Țigani⁷⁾. În 1435 același voe-

¹⁾ I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 140—143.

²⁾ C. GIURESCU. *Despre rumâni*, pag. 35—36 nota.

³⁾ R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 297.

⁴⁾ C. GIURESCU. *Ibidem*, pag. 36 nota.

⁵⁾ M. COSTĂCIEȘCU. Vol. I, pag. 212—215.

⁶⁾ *Ibidem*, pag. 248—250.

⁷⁾ *Ibidem*, pag. 392—393.

vod dăruiește boierului Petru Hudici sate, o prisacă, o se-
liște, două locuri de pustie și două familii de Țigani¹⁾.

Această practică continuă și mai departe sub Ștefan
cel Mare și urmașii lui, atât în privința Tătarilor, cât și a
Țiganilor²⁾.

Pentru denumirea Tătarilor și Țiganilor se întrebui-
tează în documentele noastre întotdeauna cuvântul slovenesc
„celedi“. În limba rusă robul purta denumirea de „celeadin“,
iar în plural „celeadi“³⁾. În documentele noastre cuvântul
„celed“ are două sensuri: prima accepțiune are în vedere gru-
pul de robi, familia lor sau gospodăria, cu indicarea numelui
capului familiei, a doua înseamnă pur și simplu rob indivi-
dual. Aceasta se poate vedea clar din documentul din 23 Apr.
1441, prin care se dăruiește mănăstirei Poiana „patru celed
țigănești cu nume Slav Hârlăuanul cu celedea și Nicola cu
celedea și Băzâla cu celedea“⁴⁾.

De obicei cuvântul „celed“ în cel dintâiu înțeles, se tra-
duce la noi cu „sălaş sau curte“, pe când ar fi mai corect să
fie trecut cu „familie sau gospodărie“. Într'un document din
1446, vorbindu-se de șase „celed“ țigănești, după arătarea
numelui capilor de familie, se adaugă: cu femeile lor și copiii
lor și cu toți moștenitorii lor (nașlednichi)⁵⁾. Într'un surset
de uric din 30 Martie 1500 „celed“ se traduce cu „odaie“, ceea
ce se apropie mai bine de „familie“⁶⁾.

Țigani au venit la noi, odată cu năvălirea Tătarilor, ai
cărora slugi și robi erau. De aci provine și denumirea lor
„Tătărăși“.

Intrucât robia Tătarilor și Țiganilor era rezultatul cap-
tivității lor în timpul războaielor, cari la începuturile evo-
luției istorice a lumii erau la toate popoarele un mijloc de
robire a prizonierilor, și printre prizonieri se aflau uneori și
oameni de alte naționalități, se poate crede că erau la Ro-
mâni în vechime și alți robi, decât Tătari și Țigani, deși do-
cumentele nu ne vorbesc despre aceasta nimic.

¹⁾ Ibidem, pag. 402—409.

²⁾ I. BOGDAN. Ibidem, vol. I. pag. 6—7, 13, 39, 78, 91, 106, 140, 245,
283 ș. a., vol. II, pag. 176.

³⁾ M. F. VLADIMIRSCII-BUDANOV. Ibidem, pag. 380—381.

S. F. PLATONOV. *Cursul istoriei ruse*, S. Pet., 1904, pag. 82—83.

V. CLUCEVSCII. Ibidem, vol. I, pag. 334 ș. u.

⁴⁾ M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 80—81.

⁵⁾ Ibidem, pag. 237—238.

⁶⁾ I. BOGDAN. Ibidem, vol. II, pag. 176—178.

CAPITOLUL 17.

Organizarea statului.

Puterea domnitorului.

Se pare că dela Dimitrie Cantemir pornește tradiția de a socoti că domnii Moldovei aveau în stat o putere absolută ¹⁾. „Nu le lipsea,—scrie D. Cantemir,—nici o superioritate a puterii supreme, cu care se mândresc principii cei mari. Afară de Dumnezeu și sabia lor, nu recunoșteau pe nimeni superior în țară, iar în afară nu erau legați de nici un principe sub nume de feudă sau de fidelitate ²⁾); războiul, pacea, vieața, moartea și bunurile tuturor locuitorilor depindeau de voința lor și de toate acestea puteau să dispună după voință, pe drept sau pe nedrept, fără să se poată împotrivi cineva“. Cu fiul lui Ștefan cel Mare, Bogdan, dispărea baza gloriei Moldovei, totuși libertatea se menține până la Petru Rareș. După el „cele mai multe drepturi supreme, cari erau înainte ale domnilor, începură să fie ale Curții Otomane“.

Dreptul de a face politică externă se ridică dela Domnitori. Le rămâne: „libertatea de a face legi, de a pedepsi pe locuitori, de a face boieri și a le lua boieria, de a pune impozite, chiar de a face episcopi și altele, având aproape aceeași putere, pe care o avusese odinioară“. „Toate demnitățile civile și militare stau în puterea lui: le dă celor iubiți, le ia celor urâți de el. În darea acestora nu există pentru principe nici o regulă“.

O singură delimitare, și aceea nu prea mare, găsește D. Cantemir în următoarele: „Nu s'a dat aceeași putere față de averea locuitorilor“. Pentru asupririle cu biruri sau vărsarea sângelui nevinovat se făceau uneori plângeri la Poartă și domnul putea fi pedepsit cu exil sau cu confiscarea averilor. Totuși primejdia aceasta nu era prea mare, întrucât domnul putea „să îmblânzească prin daruri pe vizir, pe kehaia, pe teftedar“, funcționarii înalți la Poartă, iar „un avocat îl putea apăra de orice, dacă știa să pledeze cu mâinile pline“ ³⁾.

¹⁾ *Descrierea Moldovei*, pag. 36—37.

²⁾ D. CANTEMIR se contrazice, vorbind în alt loc al lucrării (p. 66) despre „feuda“ Moldovei față de Turci.

³⁾ *Ibidem*, pag. 38—39.

Totuși în capitolul imediat următor, D. Cantemir recunoaște că din timpul lui Ștefan al III-lea „s’au născut pentru boierii Moldovei privilegiile mai mari, pe cari nu le avusese înainte, în privința alegerii domnilor, cu această restricție că nu puteau alege, decât din familia domnească, dacă mai era cineva“.

Această caracteristică a puterii domnului a influențat puternic asupra concepției posterioare a istoricilor noștri. Se poate afirma chiar, că teoria clasică a puterii domnului, formulată de cei mai mari istorici ai noștri, d. N. Iorga și A. D. Xenopol, este inspirată de D. Cantemir.

D. N. Iorga scrie : „Principele are toate drepturile asupra teritoriului, asupra bunurilor supușilor săi, asupra vieții lor însăși“ și altădată, povestind despre cruzimile domnilor, afirmă că nimănui nu-i trecea prin gând „că aceste fapte nelegiuite, vrednice de mânia cerului, ar fi o încălcare a legilor țării, a obiceiului pământului... Domnul putea să hotărască după plac felul morții, să aleagă sabia, spânzurătoarea, țeapa și chiar să adauge și alte chinuri rafinate“ ¹⁾.

A. D. Xenopol deasemenea afirmă că „legal domnul nu era îngrădit prin nimic; în voia domnului stătea tot ce-i trecea prin minte, și nedreptatea cea mai strigătoare la cer putea să iee ființă, de îndată ce domnul avea inima a o îndeplini. Stavilele morale rețineau adeseaori pe domn dela abuzuri, dar vai de acea societate în care morala este singura garanție a intereselor! Domnul român avea deci, în vremurile mai vechi ale istoriei noastre, o putere absolută în înțelesul cel mai deplin al cuvântului. Despotismul asiatic, iată caracterul domniei românești“ ²⁾.

În discordanță cu aceasta d. Const. C. Giurescu susține că „puterea domnului n’a fost niciodată absolută“. Ea era îngrădită pe de o parte de obiceiul pământului, iar pe de altă parte de boieri. „Domnul nu poate governa împotriva acestor factori; cei care au încercat-o, au fost întotdeauna înfrânți“. Obiceiul pământului permitea domnului să ia moșia cuiva numai în caz de viclenie, adică de trădare, de neplata dărilor și în lipsa moștenitorilor legali. Obiceiul pământului limita puterea domnului și în domeniul judecării. Oricine putea să se sustragă judecării domnești, recurgând la judecata megie-

¹⁾ *Le caractère commun des institutions du Sud-est de l’Europe*, Paris, 1929, pag. 38, și *Istoria poporului românesc*, Buc. 1925, vol. III, pag. 38

²⁾ *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 161.

șilor, ceea ce se exprima prin formula „a lua lege”. Dacă arătările împricinatului asupra moșiei în cauză, erau confirmate de megieși, i se dădea câștig de cauză și domnul în sfatul domnesc îi elibera hrisovul. Partea adversă avea o singură cale de combatere, să ia „lege peste lege”, adică să adune un număr îndoit de megieși. Se putea merge pe această cale până la 48 de megieși.

În afară de aceasta, puterea domnului era limitată și de boieri, din rândurile cărora se alegeau dregătorii. „Boierii reprezentau elementul politic prin excelență al țării. Domnul poate governa numai cu concursul boierilor”¹⁾.

Examinând aceste două concepții asupra puterii domnului, cari se bat cap în cap, menționez în primul rând că, după cât se vede, cu D. Cantemir s'a întâmplat același lucru ce se întâmplase și cu unii istorici ruși din veacul al XVIII-lea, Tatișcev și Lomonosov. Aflându-se sub impresia contemporaneității, acești istorici afirmau că Rusia chiar dela începutul existenței sale istorice trăia sub formă de monarhie ereditară atotputernică, că între prezentul și trecutul statului rusesc nu există o deosebire mare.

Desigur, D. Cantemir nu avea de gând să justifice prezentul prin denaturarea trecutului, după cum erau intenționați să facă istoricii ruși, totuși el a pierdut, sub influența covârșitoare a timpului său, imaginea adecuată și fidelă a puterii domnului din timpurile mai vechi, a modernizat-o. În timpul lui era la modă monarhia absolută și boierimea românească nu reprezenta ceea ce era ea în vechime: principala forță politică motrice a întregului stat.

È instructiv să continuăm comparațiile cu istoriografia rusă și în altă direcție. În privința puterii principelui rus vechiu și respectiv a boierilor ruși, există aceeași divergență de păreri. Și acolo au fost formulate două păreri opuse diametral, aproape cu același conținut, ca și în România.

Un istoric de vază al dreptului rusesc, Sergheevici, cercetând textele cronicelor, a ajuns la concluzie că principele se sfătuia cu boierii în toate chestiunile mai importante de administrare a statului („duma principelui”), fără însă ca boierii cari stăteau în jurul lui să formeze o instituție²⁾. Era mai curând

¹⁾ CONST. C. GIURESCU. *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Buc., 1932, pag. 77—80. C. GIURESCU. *Despre boieri*, Buc. 1920, pag. 39—43.

²⁾ V. I. SERGHEEVICI. *Antichitățile juridice ruse*, S. Pet., 1896, vol. II, „Vece i kniazi”, pag. 337 ș. u.

un simplu act de consultare, decât o instituție, și puterea principelui nu era prin nimic limitată.

Dimpotrivă cel mai mare istoric din timpurile din urmă Kliucevski, într'o monografie specială, datorită cărei a-și devenit renumit, sub titlul: „Duma boierilor“, a dovedit că principele rus era obligat să se consulte cu boierii, că dreptul consuetudinar îl lega și îl făcea să se conformeze sfaturilor boierilor, că la început „duma boierilor“ cuprindea pe druginici și boierii pământeni, iar apoi s'a transformat într'o instituție compusă din persoane, ce ocupau diferite funcțiuni gospodărești la curte, atât în interesul principelui, cât și în interesul țării, care se confunda atunci cu cel al principelui. Elementul acesta aristocratic a jucat în istoria Rusiei un rol foarte important. Numai evaluând acest element social la justa lui valoare, ne putem explica lupta marilor principii ai Moscovei și a țărilor ruși, mai ales a țarului Ivan Groznâi, împotriva boierilor¹⁾. Această părere a fost apoi acceptată aproape de toți istoricii ruși și recunoscută ca o achiziție a științei istorice ruse.

Ceva asemănător s'a petrecut și la alte popoare, de exemplu la curtea Merovingienilor, cari aveau pe lângă ei „consiliarii“, „optimates“, și nici o lege scrisă nu-i obliga pe regi să consulte persoanele, cari îi încoujurau, totuși ei erau nevoiți să facă aceasta dintr'o necesitate iminentă. Lucrul acesta era necesar mai ales din cauză că nu existau atunci legături de supușenie, vieța publică fiind dominată de înțelegeri reciproce. Regii trebuiau să atragă la curtea lor pe boieri, făcându-i să se intereseze de afacerile statului.

Așa a fost și la noi. Boierii prezentau în vieța statului un element de bază. Principii români nu puteau să-l ignoreze. E prea categorică afirmațiunea lui A. D. Xenopol că „boierii își dădeau numai părerea fără a o impune domnului; divanul a fost totdeauna în țările române numai un sfat al domnului, nu o autoritate neatârnată de el“²⁾.

În timpul când „obiceiul pământului“ normalizează toată vieța și este deseori mai sever decât legea, nu ne putem aștepta la prea mare libertate a principelui față de boieri.

¹⁾ V. CLIUCEVSKI. *Duma boierească a Rusiei vechi*, Moscova, 1882.

ZAGOSCHIN. *Duma boierească*, Cazani, 1871.

I. MALINOVSKI. *Rada marelui principat lituan, în legătură cu duma boierească a Rusiei vechi*, Tomsc, 1903, partea I: *Duma boierească a Rusiei vechi*.

²⁾ *Istoria Românilor*. Ibidem, pag. 157—158.

Ei îl călăuzesc și sfaturile majorității lor, înfățișând opinia publică a clasei dominante, puteau să nu fie luate în considerare de domn, decât în foarte rare cazuri. În mod normal principele guvernează împreună cu sfatul boierilor, care reprezintă un element permanent și cel mai de seamă în sistemul politic și administrativ al țării.

Teroarea, pe care o deslănțuiau uneori principii, însemna sau că însăși boierimea era desbinată, ceea ce permitea principelui să se asocieze cu una din grupările boierești mai pe placul lui, sau că întreaga boierime nu-l agreea pe domn și el se rezema pe o altă clasă socială, după cum s'a întâmplat către sfârșitul perioadei, de care ne ocupăm, în domnia lui Ioan-Vodă cel Cumplit.

Dacă ne mai gândim și la sistemul alegerii domnului, concluziile noastre se confirmă pe deplin. D. Cantemir scrie că „domnia Moldovei a fost la început ereditară”¹⁾. Din expunerea posterioară se vede că această expresiune nu e prea exactă, deoarece cetim: „Stingându-se neamul Dragoșeștilor, până în timpul Movileștilor, s'a lăsat de către Turci libera alegere a domnilor de către frunțașii țării”²⁾.

Mai aproape de adevăr în această privință se situează A. D. Xenopol, care definește sistemul de succesiune la tron în țările române chiar delă început ca „electiv-ereditar”, deoarece „toți copiii și chiar alte rude ale mortului domn aveau cu toatele un drept egal de a fi alese la domnie de către țară”. Autorul mai susține că „fiii naturali erau puși pe aceeași linie cu acei legiuți, deoarece și ei erau din osul domnului”, și „fusesse destul ca un domn să se fi întâlnit în viața lui cu o femeie, pentru ca fiul acesteia să poată pretinde că-l avusese de tată”³⁾.

Deci în realitate în țările române se practica sistemul alegerii, limitat la un neam cu toți descendenții, ascendenții lui, liniile lateralnice și fiii din concubinaj. Boierii, alegând pentru postul de domn în numele țării pe cel mai pe placul lor, deseori prin însuși actul acesta inițial al dispunerii de soarta scaunului domnesc, determinau și caracterul viitoarei guvernări. În tot cazul, întotdeauna cu dreptate, boierii pretindeau la rolul sfetnicilor ascultați și respectați: persoana a

¹⁾ *Descrierea Moldovei*, pag. 39.

²⁾ *Ibidem*, pag. 46.

³⁾ A. D. XENOPOL. *Ibidem*, pag. 161—162.

cărei alegere fusese rezultatul voinței lor, trebuia să se conformeze cu părerile și năzuințele lor.

Rolului de autocrat nu îi corespundea nici situația externă a principelui. Principii români nu numai odată au jurat credință regilor Poloniei și Ungariei¹⁾. Uneori, după cum am văzut, concomitent cu ei, dar separat, jurau această credință și boierii țării.

În contrazicere vădită cu toate tratatele internaționale, pe cari le-a încheiat Moldova, D. Cantemir neagă caracterul vasal al legăturii principelui Moldovei cu curțile poloneză și ungară și explică părerile contrarii tendențioase ale autorilor Poloni sau Unguri numai prin faptul că unii dintre domnii Moldovei se refugiau în Transilvania și Polonia. Acești autori „ar fi schimbat în supunere ceea ce pe drept era numai alianță sau tovărășie”²⁾.

De sigur, de supușenie în sensul adevărat al cuvântului nu poate fi vorba. Regele Poloniei și regele Ungariei nu se amestecau—sau aproape nu se amestecau—în afacerile interne ale Moldovei. Dar nici tovărășie nu era, deoarece raporturile aveau în structura lor principiul de vasalitate, dependența unui inferior de superior³⁾. Vasalitatea s'a adâncit mai ales sub Turci. Semnul ei exterior a fost atât ceremoniile de numire a domnului la curtea sultanului, cu sărutarea de mâini până și a kehaiei, cât și obiceiul de a cere din trei în trei ani confirmare la Poartă („mucarer mare”, adică reînnoirea domniei printr'un firman nou al sultanului), și din an în an („mucarer mic”). Înmulțirea pretențiilor la scaunele principatelor române, poftele pecuniare ale curții otomane și a funcționarilor mari dela această curte, creșterea vertiginoasă a tributului și dărilor către Turci, au demoralizat postul de domn, l'au făcut să fie un instrument al lăcomiei omenești.

¹⁾ Suzeranul se numea „gospodin”, „gospodar” sau „opecalnic”, adică protector. Vasalul purta numele de „goldovnic”, dela „gold” sau „hold” și „holdunoc”, ce înseamnă feud, V., de ex., I. BOGDAN. *Documente istorice slavo-române din arhiva curții imperiale din Viena*, Ac. Rom., ședința dela 3 Febr. 1889, pag. 39 și același autor: *Documentele*, vol. II, pag. 284 (Suceava 2 Martie 1462). Ștefan cel Mare recunoaște ca „obiceiul strămoșilor noștri ai pământului moldovenesc” „epunerea jurământului de credință („veri nașoi holdunoc dati”) față de suzeran.

²⁾ D. CANTEMIR. *Ibidem*, pag. 71.

³⁾ Nu împărtășesc părerea d-lui I. D. CONDURACHI (*Suzeranitatea ungaro-polonă și efectele ei asupra suveranității principatelor române până la 1500*, Cernăuți, 1923, pag. 23) cum că supremația ungară și polonă avea un caracter al unei „alianțe” inegale, ca la Romani, îmbrăcate numai în forma feudală a timpului.

Sfatul domnesc (rada).

Domnitorul guvernează țara cu ajutorul sfatului boierilor. Boierii formează un element esențial în viața statului.

La început sfatul boierilor nu are nici o denumire ¹⁾. În documentele istorice se vorbește numai de boieri, cari iau parte la întărirea hotărârii domnitorului. Formula obișnuită din urice este: „Iar la aceasta, credința Domniei noastre mai sus scrisului (numele domnitorului) și credința copiilor noștri și credința boierilor noștri (urmează indicarea persoanelor) și credința tuturor boierilor moldoveni mari și mici” ²⁾. Boierii arătați în urice cu nume (de obicei aproximativ 20 persoane) erau de fapt sfatul domnesc sau al boierilor.

În cazuri mai importante luau parte la sfat și mitropolii și episcopii.

Cu timpul, sub influența galițiană și poloneză, sfatul capătă denumirea de „rada noastră” sau „rada moldovenească”. Confirmând mănăstirii Pobrata unele avantagii, Ștefan Vodă în an. 1466, 9 Iulie, scrie în uric: „Am hotărât cu mitropolitul nostru chir Teoctist și episcopul nostru chir Tarasie dela Roman și cu toată rada a noastră”. Urmează credința a 25 de boieri ³⁾.

Deși ca idee domnitorul ține țara și o guvernează împreună cu toți boierii, totuși rada nu se confundă cu boierimea moldovenească în general și este privită ca un organ superior. Ștefan Vodă stabilește teritoriul episcopiei de Rădăuți în an. 1490, 15 Martie, confirmându-i stăpânirea a peste 44 de sate. Hotărârea aceasta el o ia „împreună cu rugătorul și părintele nostru chir Gheorghe, mitropolitul Sucevei, și cu toți boierii noștri moldovenești, și în deosebi împreună cu toată noastră rada” ⁴⁾.

Denumirea de „radă” se pomenește des în documentele externe: în tratate și privilegii. În tratatul de alianță, încheiat

¹⁾ IOAN C. FILITTI, *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, Buc. 1935, pag. 9—10.

GH. GHIBĂNESCU. *Divanurile domnești din Moldova și Muntenia în secolul XVI*, Iași, 1927.

GH. D. FLORESCU. *Divane domnești din Muntenia din secolul al XV-lea*.

²⁾ De exemplu în docum. din 22 Sept. 1411 al lui Alexandru Voevod. M. COSTĂCHESCU. *Document. moldov.*, vol. I, pag. 95—96.

³⁾ I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 105.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 406. V. deasemenea și documentele din 17 Aprilie 1480, *ibidem*, pag. 239, și din 15 Martie 1490, *ibidem*, pag. 419.

La 14 Septembrie 1499 între Ștefan Voevod și Alexandru, marele duce al Litvaniei, sunt arătați în formula de credință: „Noi, boierii țării moldovenești, rada gospodarului nostru Ștefan Voevod”¹⁾.

Boierii vorbeau în numele țării și se socoteau țară legală. Însă cam pe timpul lui Ștefan cel Mare, începe să se facă distincție între boerime și noțiunea țării întregi. Așa, de exemplu, în tratatul din 28 Iulie 1468, încheiat între Ștefan Voevod și regele polonez Cazimir, prin care Ștefan Voevod făgăduiește regelui să fie supus credincios, numai să fie și el apărut de coroană împotriva Turcilor, Tătarilor și Ungurilor, Ștefan jură credință cu tot clerul, cu toți boierii bătrâni și tineri, cu toată rada moldovenească credincioasă, cu toți supușii și cu toată obștea („pospolstvo”) țării moldovenești. Jurământul se depune față de rege, coroana poloneză, toți arhiepiscopii, episcopii, prelații și întreg clerul, toți demnitarii („cesnicom”) și boierii „radei poloneze”²⁾.

Ideea de țară întregă se întărește în cazuri extraordinare prin adunările ostășești, după cum s'a întâmplat în timpul lui Ștefan cel Mare, care înainte de moarte a strâns „în câmp” pe „toți ai săi”³⁾. Închinându-se lui Ion Corvin în an. 1450, Bogdan Voevod jură credință cu „căpitanii noștri, boierii noștri, oștile noastre, sfatul nostru și întreaga țara noastră”⁴⁾. Însă ideea aceasta este încă prea vagă și nu dă naștere unui organ de conducere a țării, ceea ce se petrece mai târziu în perioada regimului de stări sociale.

La sfatul domnesc iau parte atât primii demnitari ai țării, cât și boierii fără funcțiuni, mari proprietari.

Sfatul domnesc delibera în cele mai importante chestiuni administrative, având și dreptul de judecată. În acele timpuri primitive obiceiul pământului înlocuiește legea. Soluțiile date în cazurile concrete, pe baza obiceiurilor, călăuzesc viața statului.

La curte pentru nevoile sfatului domnesc există și o cancelarie domnească⁵⁾.

¹⁾ Ibidem, vol. II, pag. 442-446. V. deasemenea: pag. 261-265 (an. 1458), pag. 370-372, (an. 1485), pag. 417-442 (an. 1499), pag. 442-446 (an. 1449).

²⁾ Ibidem, vol. II, pag. 301.

³⁾ E. HURMUZAKI, *Documente*, vol. VIII, pag. 41.

⁴⁾ I. BOGDAN, *Cinci documente istorice slavo-române*. An. Ac. Rom. Ser. 2, vol. XI, pag. 54 ș. u.

⁵⁾ NICOLAI GRĂMADĂ, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, extras din „Codrul Cosminului”, 1935, IX, Cernăuți.

Marii dregători.

La început principele era acela, care judeca personal poporul și administra țara. Administrația era primitivă și nu avea nevoie de un personal administrativ numeros. Pe măsura dezvoltării vieții administrative, principele dădea diferite însărcinări curtenilor săi, cari în afară de serviciile pe cari le prestau la curte, trebuiau să se ocupe și de nevoile statului. Cinci sau șase dregători îl ajutau la toate treburile administrative și judecătorești.

Cel mai mare era *vornic*, care avea grijă de curte, judeca personalul curții și totodată era cel mai mare judecător al țării. Numai el era competent să judece pricinile de omor și să pronunțe pedeapsa cu moarte. În același timp el avea în mână sa poliția și siguranța statului. Pe la sfârșitul veacului al XV-lea, Oltenia e scoasă din competența vornicului muntean și se încredințează marelui *ban* cu sediul la Craiova.

Logofătul la început numai aplica pecetea la actele domnești, iar apoi s'a transformat într'un judecător, mai ales pentru chestiuni de moșii. De el depindeau raporturile dintre stat și biserică.

Vistierul avea în grija sa vistieria domnească, care în primele timpuri nu se deosebea de cea a statului. Tot el era și vameș. Când casieria domnului a început să se deosebească de cea a statului, tezaurul particular al domnului a trecut în grija marelui cămăraș.

Postelnicul (sau *stratornicul*) îngrijea patul și dormitorul domnului. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, însemnătatea lui a crescut, dându-i-se dreptul de a judeca personalul curții domnești, care până atunci aparținea marelui vornic. El era și cărmuitorul afacerilor externe.

Celelalte funcțiuni aveau mai mult un caracter curtean, în afară de *marele armaș*, care executa sentințele de moarte

¹⁾ CONST. C. GIURESCU. *Contribuții la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926.

CONST. C. GIURESCU. *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Buc. 1925.

D. NICHITA. *Contribuții asupra pârcalabiei în Moldova, până la sfârșitul secolului al XVI-lea*. „Arhiva”, Iași, XXXII, 1925, No. 2, p. 90—98 și No. 3 și 4, pag. 245—254.

T. BĂLAN. *Vornicia în Moldova*, 1931.

IOAN C. FILITTI. *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*. Buc. 1935, ed. 2.

și avea în supravegherea sa temnițele. Nu era însă membru în sfatul domnesc.

Paharnicul turna băutura la mesele principelui, *stolnicul* era bucătar al curții, *clucerul* șeful curții, *jitnicerul* îngrijitorul grânarului domnesc, *comis* șeful grajdurilor.

Alte funcțiuni au fost împrumutate mai târziu, ca de exemplu *serdarul* (dela cuvântul sârb - „sardar”, prefect), care la noi era șeful călărimii, *hatmanul* la Moldoveni era capul armatei, *medelnicerul* turna apă domnului în timpul spălatului mâinilor (dela cuvântul unguresc „medencze”, lighean), *aga* era șeful siguranței publice.

Mai erau *șatrarul* care avea grijă de corturile și tunurile oștirii, *spătarul* care ținea spada principelui în timpul mesei, *ușierul*, *portarul* etc..

Dregătorii mari aveau sub ordinul lor pe ajutoari, cari purtau același titlu ca și ei, însă cu adăugirea „*vtori*” sau „*treți*”, adică al doilea, al treilea (logofăt al doilea, logofăt al treilea).

În afară de ajutorii imediați, dregătorii mari aveau în subordine și pe așa zișii „*slugi*”, cari purtau titlul șefului în formă diminutivă: în secolul al XV-lea în Moldova de marele vornic depindeau vorniceii, de spătar—spătăreii și de paharnic—paharniceii.

În competența subalternilor marilor dregători intrau: administrația, strângerea veniturilor, pronunțarea gloabelor sau amenzilor și de aceea li se zicea și „globnici”.

Particularitatea fundamentală a acestui sistem de administrare a țării este confundarea și nedivizarea funcțiilor administrative de cele ale justiției. Aproape fiecare funcțiune era în același timp și administrativă și judecătorească. În distribuirea atribuțiilor lipsea orice logică. Cumulul de funcțiuni era un rezultat al practicei ocazionale, și al încrederii personale din partea domnului față de marii dregători și din partea acestor din urmă față de ajutorii și subalternii lor.

Pe de altă parte, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atât marii dregători, cât și ceilalți funcționari, nu aveau leafă, ci erau mulțumiți numai cu părțile, ce li se cuveneau, din gloabele sau amenzile, pe cari le aplicau. În sistemul de recompensare intrau deasemenea daniile domnești și scutiri de dări, acordate de domn.

În sfârșit, în tot timpul perioadei, de care ne ocupăm, dregătorii statului erau totodată și slugi particulare ale domnului.

Toate aceste trăsături nu sunt proprii numai țărilor române, ci și tuturor statelor europene din timpurile medievale.

Dregătoriile se creează treptat ¹⁾.

Șefii cetăților apar în statul domnesc întâiu fără titlu, numai cu indicarea cetății de unde sunt; de pildă „dela Hotin” la 1400, iar apoi cu denumirea de pârcălab, de pildă pârcălab de Cetatea-Albă 1449, de Chilia 1465, de Orhei 1472, de Hotin 1472.

Care este originea acestui sistem administrativ? D. N. Iorga crede că ar fi fost împrumutat dela Bizanț. D-sa spune: „Se găsesc printre acești sfetnici ai Voievodului, un Logofăt, un Vistiernic și un Vornic, adecă Marele cancelar, Tesaurariul și Maiordomul, dregătorii cari, afară poate de cea din urmă, au fost toate împrumutate dela falnicul Bizanț, printr’o imitație stângace, dar pretențioasă, în Preslav, Prespa și Târnova” ²⁾.

Aproape de aceeași părere este și D. Onciul, care afirmă că „boierile erau întocmite după tipul bizantin, cu denumiri grecești sau slavonești (dvornic—palatinus, logofăt—cancelarius, spătar—gladifer, vistiar—thesaurarius, postelnic—cubicularius, paharnic, în Moldova ceașnic,—pincerna, stolnic—dapifer, comis—comes stabuli)”. Totuși același autor arată că pârcălabii (ungurește porkolab, lat. castellanus) și starostele (polonește starosta, lat. capitaneus), capul ținutului Cernăuți, erau dregători de origine ungurească și polonă ³⁾.

A. D. Xenopol se pronunță în favoarea originii slavo-bulgare. El scrie: „Mai tot sistemul dregătoriilor țărilor române, și desigur toate cele de căpetenie, sunt de origină slavo-bulgară. Cuvintele de origină slavo-bulgară cu care sunt însemnate dregătoriile în țările române, arată într’un chip învederat că ele au trebuit să fie introduse dela statul bulgar de peste Dunăre, și anume întâiu în Muntenia și de aici în Moldova” ⁴⁾.

Jirecec se îndoiește, dacă denumirile dregătoriilor românești au fost împrumutate dela Bulgari. El socoate această părere ca nedovedită, arătând că la Bulgari erau alte denumiri pentru cele mai importante dregătorii, anume, în afară de logofăt: protovestiar, protosevast, protokeliatin, protostra-

¹⁾ I. C. FILITTI. Ibidem, pag. 12.

²⁾ *Istoria poporului românesc*, vol., II, pag. 8—9.

³⁾ D. ONCIUL. *Din Istoria României*, Buc., 1914. pag. 44.

⁴⁾ *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 173 și 176.

tor, marele primikiur, epichern. Se mai întâlnesc strator și comis ¹⁾).

D. I. Filitti se mărginește la arătarea denumirii dregătorilor fără a preciza originea funcțiunilor ²⁾).

Comparând părerile istoricilor, unele cu altele, constatăm o mare varietate, care, cred, pledează în favoarea influenței mai multor state asupra vechiului nostru sistem administrativ, dar în același timp exclude caracterizarea acestui sistem ca „slavo-bulgar“. De bună seamă nu provoacă îndoieli faptul că medelnicerul și pârcălabul au fost luați dela Unguri. Starostele este împrumutat dela Poloni. Logofătul, vistierul și spătarul dela Bizantini. Dela Ruși, și nu dela Bulgari, Moldovenii au putut să împrumute pe vornic (la Ruși „dvorschii“ avea în grija sa curtea princiară și pământurile domnești), ceașnic, postelnic, stolnic, clucer, vataman, (hatman, ataman), și ureadnic, care era sluga marilor dregători. Comisul a fost cunoscut mai multor state europene.

Teritoriul și diviziunile teritoriale.

Intinderea stăpânirii moldovenești asupra teritoriului, populat de Rămâni, se făcea treptat. Sub Dragoș-Vodă Moldova era încă un mic principat, un germen al viitorului stat moldovenesc. Așa a rămas ea și în timpul lui Bogdan cu aceea deosebire că și-a căpătat neatârnairea, care i-a deschis posibilitatea dezvoltării.

Lațcu, fiul lui Bogdan, lărgește hotarele statului în direcția nordică, mutând și reședința domnească dela Baia, prima capitală a Moldovei, la Siretiu.

Petru Mușat, în urma fericitei căsătorii cu Nastasia, fiica lui Lațcu, unește în mâinile sale două țări: Moldova și voevodatul Șepenițului. În an. 1387 el numește pârcălabi la Hotin pe Nistru și la Țețin pe Prut.

Roman lărgește hotarele Moldovei spre Sud și își însușește titlul: „Mare de sine stătător domn Țării Moldovei dela munți până la țarmul mării“. Nu se știe, în ce măsură acest titlu corespundea cu realitatea.

Însă nu prezintă îndoială că numai Alexandru cel Bun, gonind Tătarii peste Nistru, a stabilit hotarele statului dealungul acestui fluviu, ocupând întâiu Tighina și apoi coborîndu-se până la Cetatea-Albă. În ce ani s'au petrecut aceste

¹⁾ *Istoria Bulgarilor*, capit. XXV, în trad. rusă, pag. 500.

²⁾ *Despre vechea organ. adm. a princip. române*, pag. 12.

evenimente, nu se știe precis. În 1408 vedem Cetatea-Albă stăpânită de Moldoveni ¹⁾. Apoi vine rândul să fie ocupată de Moldova și Chilia, care la începutul domniei lui Mircea cel Bătrân era încă a Muntenilor, însă între anii 1408—1412 a devenit moldovenească ²⁾. Aici la mare se ciocneau interesele ambelor țări: Moldova și Muntenia, deoarece și una și alta tindeau spre un debușeu pentru comerțul lor extern.

Ținutul în jurul Chilieii, care se numea în vechime „ținut basarabean“ sau „Basarabia“, după numele dinastiei muntene „Basaraba“, cu toate că a trecut în stăpânirea moldovenească, nu numai și-a păstrat acest nume, ci l'a întins și asupra Bugeacului întreg.

În cursul perioadei feudale stăpânirea asupra cetăților moldovenești a fost de mai multe ori contestată de Polonezi, Munteni și Turci.

În scopuri administrative, Moldova se diviza în ținuturi cu nume de „volost“ sau „derjava“. Ele depindeau de centrul administrativ, stabilit în oraș sau cetate. Administratorii acestor ținuturi și ai orașelor sau cetăților, aveau titluri destul de variate, și anume: vornic, staroste, pârcălab, (prin ung. „porkolab“ din nemț. „Burggraf“). Acest din urmă titlu se dădea comandanților cetăților. În secol. XVI în sfatul domnesc găsim pe pârcălabii de Hotin, Neamț și Cetatea Nouă (Roman) și portarul de Suceava. În secolul al XVII-lea această demnitate devine obișnuită pentru orașe și postul își pierde însemnătatea. Ținuturile sau volostele se subdivizau în ocoale.

Am văzut că unele orașe moldovenești apar înainte de constituirea politică a principatelor și prin urmare trebuie să fi fost organizate și cărmuite după modelul Galiției ³⁾. După întemeierea țărilor române, în documentele istorice se pomeneste treptat despre diferite orașe ⁴⁾.

Târgurile erau așezate pe pământurile domnești, de cari

¹⁾ Privilegiu comercial Liovenilor, din 8 Oct. 1408. M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 630—637.

²⁾ Datele acestea indică: prima privilegiul comercial, acordat Liovenilor, în care orașul Chilia nu figurează încă, a doua tratatul dela Lublau, unde printre orașele moldovenești găsim pomenită și Chilia.

DOGIEL. *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae*, vol. I, Vilnae, 1758, pag. 47, citat după A. D. XENOPOL, *Istoria Rom.*, vol. III, pag. 128.

³⁾ V. pag. 162. Deasemenea: N. IORGA *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. 2, pag. 106.

⁴⁾ I. FILITTI. Ibidem, pag. 22.

dispunea domnul, și uneori erau dăruite de el mănăstirilor și persoanelor particulare. În orașe și cetăți în afară de pâr-călabi, ca reprezentanți ai principelui, mai erau și organe autoritare, alese de populație ca: șoltuz (dela Schulteiss) cu 12 pângari (Bürger), sistem care a fost împrumutat probabil dela Unguri și s'a păstrat până la secolul al XVIII-lea. Organele aceste comunale aveau în competența lor atât judecarea pricinilor de proprietăți în cuprinsul târgului, cât și întărirea contractelor între târgoveți, administrarea averii comunale, repartizarea prin cislă a dărilor statului și a corvezilor din partea târgoveților și sătenilor, așezați pe moșiile târgului, și în sfârșit aveau și o putere penală, aplicând amenzi (gloabe) și pedepse cu lovituri de toiege.

Satele, ca subdiviziuni teritoriale, cari s'au format pe ruinele familiilor din epoca regimului gentilico-familial, erau de două feluri: 1. domnești, înțelegând prin acest cuvânt proprietatea domnului, și 2. particulare, ale mănăstirilor și ale boierilor.

În acele sate, unde se păstra proprietatea indiviză (devăl-mășia), în fruntea satelor stăteau cnejii, juzii și vatamanii. Acești conducători ai vechilor familii gentilice au devenit după întemeierea principatelor reprezentanți ai domnului. Ei continuau să conducă satele și mai departe, însă de acum înainte în numele domnului.

În satele, formate din proprietari, ieșiți din indivizie, cărmuitorii satului erau puși de acești proprietari, cu nume de uriașnici și vatamani în Moldova și pâr-călabi în Muntenia. Tocmai prin aceștia se exercita puterea proprietarilor mari, ce o aveau ei în urma donațiilor domnitorului.

Armata.

Primul istoric român, care s'a ocupat de chestiunea armatei românești din timpurile vechi, N. Bălcescu, susținea că țările române, în deosebire de celelalte țări, și-au organizat foarte de timpuriu armata națională, compusă din cete de o mie de oameni, centurii și decurii și că această armată permanentă și regulată s'ar trage chiar din timpul lui Mircea cel Bătrân.

Istoricii mai noi au părăsit acest punct de vedere, care stă în vădită contradicție cu toată evoluția militară a Europei și cu ceea ce se cunoaște din documentele istorice despre războaiele țărilor noastre. Mai ales d. N. Iorga și I. Bogdan

au lămurit această chestiune, punând-o în legătură cu organizarea socială a principatelor¹⁾. La noi, ca și la celelalte popoare, vechea armată a fost o armată boierească. Boierii erau obligați să vină, după chemarea domnului, călare și înarmați, însoțiți de oamenii lor din sate. „Boierii mari și mici, scrie N. Iorga, cu toții trebuiau să facă serviciul militar și erau chemați direct de către domn la o anumită dată. Ei veneau de la curțile lor, cari erau în parte întărite cu turnuri și ziduri înalte; calul, haina ostășească și armele erau ale lor. Marii dregători, sfetnicii domnului, pârçălabii erau totodată și comandanții unor astfel de cete de boieri”²⁾.

Un alt istoric, I. Bogdan, subliniază că „proprietatea pământului era strâns legată de slujba militară; una era condiția celeilalte. Boierul care avea pământ, fie moștenit, fie cumpărat, fie dăruit de domn, dacă nu mergea la oaste, când îl chema domnul, săvârșia o trădare, sau cum se zicea atunci, o hiclenie, adică o lipsă de credință față de domn și țară”³⁾.

Armata era compusă din „cete”, un cuvânt slav, ce înseamnă „tovărășie, însoțire”; ostașii se numeau feciori și voinici. Oastea era compusă cel puțin din cinci feluri de cete: 1) cetele voinicilor dela curte, a căror situație se aseamăna la început cu situația așa zișilor „milites aulae” sau „servientes regales” din Ungaria; acești ostași se mai numeau uneori „viteji”, un cuvânt împrumutat dela Unguri; 2) cetele boierilor dela țară, ale mânăstirilor și episcopilor; 3) cetele pârçălabilor și staroștilor, compuse din sătenii cetăților și posadelor,

¹⁾ N. BĂLCESCU. *Puterea armată și arta militară la Moldoveni în timpurile mării lor*. „Magazinul Istoric pentru Dacia”, Buc., 1846, vol II, p. 36 ș. u. N. IORGA. *Istoria poporului românesc*. vol. II, p. 109—112.

N. IORGA. *Istoria armatei române*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910.

I. BOGDAN. *Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cneștilor și boierilor moldoveni în sec. XIV—XV*. An. Ac. Rom., Secț. ist., Seria 2, tom. XXIX, 1907.

I. BOGDAN. *Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul XV*. An. Ac. Rom., Secț. Ist., Seria 2, tom. XXIX, 1907.

GEN. GR. CRAINICEANU. *Despre istoria armatei române*. Discurs de recepție la Ac. Rom., Buc. 1912.

GEN. RADU ROSETTI. *L'influence du régime de la propriété sur l'organisation des armées roumaines au XV-e siècle*. Bul. de la Sect. hist. de l'Ac. roum., XV, 1929; *Essais sur l'art militaire des Roumains*, Buc. 1935, ș. alt.

IOAN C. FILITTI. *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară în principatele române până la Regulamentul organic*. Buc. 1936.

²⁾ N. IORGA. *Istoria poporului românesc*. Ibidem, pag. 109.

³⁾ I. BOGDAN. Ibidem, pag. 13.

(suburbiilor); în aceste cete se înrolau probabil și cetele cne-
jilor și juzilor din satele domnești, cari mergeau la războiu
în persoană, însoțiți de doi, trei ostași călari din aceste sate;
4) cetele târgurilor sau orașelor fără cetăți și, în sfârșit,
5) cetele de mercenari străini, cari se numeau lefegii dela cu-
vântul leafă, de origine turcească, împrumutat de popoarele
slave și de noi; la începutul secolului XVI se întrebuinta și
cuvântul „joldunari”, format din „jold”, leafă, nemțește „Sold”,
polonește „zold”¹⁾.

Din cete se forma „pâlcul”, cuvânt slav, împrumutat dela
Slavii de Sud. Din pâlcuri se forma „oastea”. Această denu-
mire este moștenită dela Romani (latinește „hostis, hostem”,
italienește „oste”).

Când legătura dintre proprietatea de pământ și slujba mi-
litară a dispărut, a început decăderea militară a țărilor române.

Finanțele.

Finanțele statului românesc primitiv nu se deosebeau
de cele ale domnitorului. Pentru nevoile statului și princi-
pelui se percepea un impozit direct sub denumirea de bir.
Domnul mai avea veniturile ocnelor. Sarea forma atunci
obiectul monopolului princiar. Tot în favoarea lui se percepeau
și taxele vamale la export și import și la trecerea mărfurilor
prin orașe.

O altă categorie de venituri prezentau „zecomile” de la
ceară și vinul produs în țară, apoi așa zise: oieritul, porcă-
ritul (goștina), albinăritul (desetina), găletăritul (dare pe gă-
leata de grâu), vinăriciul (darea pe crășme), posada (darea
pentru încartiruirea armatei în orașe), ilișul ș. a.

În sfârșit clasele sociale inferioare mai erau impuse în
folosul domnului cu prestațiile în natură, ca spre exemplu:
carii de olac, boii de podvodă, căratul bușilor, facerea mo-
rilor și pescuitul morunilor.

Dar, fără îndoială, din toate aceste venituri cea mai
mare însemnătate o avea *birul*, sau *tributul*. Nu se știe precis,
care a fost criteriul lui de bază. Probabil acest criteriu era
gospodarul și curtea lui, ca și la Slavi.

D. I. Vlădescu, care a studiat această veche instituție
financiară românească, crede că birul a apărut abia în seco-
lul al XV-lea în legătură cu stabilirea stăpânirii turcești a-

¹⁾ Ibidem, pag. 12—15.

supra țărilor române. În Moldova el s'ar fi tras aproximativ dela Petru Aron, care în 1456 împreună cu boierii și mitropolitul hotărăște să plătească Turcilor acest tribut ¹⁾).

Cred că nu se poate susține acest punct de vedere. Tăcerea documentelor în această privință, sau lipsa lor, nu este de loc concludentă.

Se știe că în orice țară primul impozit apare sub formă de răscumpărare. Cei slabi socialmente plătesc vecinilor lor mai tari bani, pentru ca să fie lăsați în pace și liniște. Această dare este inerentă oricărei organizări politice.

Insoțit de druginicii săi și fiind desigur cel mai tare în stat, domnul românesc avea toată posibilitatea să se impună locuitorilor țării, cerându-le tribut pentru nevoile lui personale și cele ale organizației politice primitive. E imposibil să admitem ca Românii să nu fi făcut ceea ce au făcut toate popoarele din lume, la începuturile istoriei lor politice. Denumirea birului în limba slavonă este „dan“ sau „dani“ ²⁾. Acest impozit direct era cunoscut Rușilor încă din timpul, când ei, ducând lupte cu diferite genuri, se aflau abia în faza primelor momente ale organizării lor politice.

Deci, pentru a nu cădea în păcatul idolatrizării documentelor, trebuie neapărat să admitem că birul este o instituție financiară veche, contemporană întemeierii principatelor.

Desigur, birul a început să fie simțit mai mult de popor atunci, când au apărut pretențiunile Turciei la tribut de vasalitate, turcește „haraciu“. În cronicile noastre el se numește uneori „plocon“, sau „poclon“, cuvânt slav ce înseamnă închinare. Tributul ce se strângea dela locuitorii țării, trebuia acum să fie mărit, întrucât era menit să satisfacă nu numai nevoile interne ale țării, ci și cele externe.

Boierii mari, în calitatea lor de oameni privilegiați, sunt scutiți de această dare. Birul se plătește numai de rumâni, moșneni și răzăși, slugile domnești (mici dregători) și străini ³⁾.

În privința felului, cum se plătea birul, sunt două păreri, reprezentate mai hotărît de C. Giurescu și I. Vlădescu.

Primul afirmă că birul se percepea dela sate întregi în mod colectiv și că „pentru birul cu care rumânii figurau în catastiful vistieriei era răspunzător proprietarul; dacă ei nu puteau plăti, ori dacă fugeau, proprietarul era constrâns să-l

¹⁾ I. VLĂDESCU. *Despre dări și impozite*. I. Birul. Buc. 1925, pag. 33.

²⁾ Ibidem, pag. 35.

³⁾ Ibidem, pag. 52—53.

plătească dela casa lui“¹⁾. „Întreg sistemul nostru fiscal de atunci, scrie autorul, era întemeiat pe principiul responsabilității colective: de birul unui rumân răspundeau toți rumânii de pe o moșie; de birul lor proprietarul; de al acestuia ceilalți proprietari din același sat sau hotar; de al satului întreg satele vecine, iar de al tuturor erau răspunzători slujbașii în sarcinați cu strângerea dărilor“²⁾. Numai dela Mihai Vi-teazul răspunderea colectivă e înlocuită cu cea directă individuală³⁾.

D. I. Vlădescu socoate că această părere este greșită: „Fiecare răspundea birul, iar când nu avea, îl răspundea altcineva, care se despăgubia din averea celuiilalt“⁴⁾, funcționarii însărcinați cu adunarea birului, răspundeau de încasarea totală a birului.

Părerea lui C. Giurescu se bazează pe presupunerea că chiar dela începutul istoriei politice a principatelor nu existau, decât două elemente sociale: 1) boierii moșieri și 2) rumânii fără pământ propriu, supușii lor. Oameni liberi fără moșie nu găsim. În conformitate cu această concepție erau firești două concluzii, la cari a și ajuns C. Giurescu, anume ca proprietarii, în rolul lor de organizatori ai societății românești, erau răspunzători pentru rumânii lor și că era în interesul moșierilor să fie recunoscută și răspunderea reciprocă, unul pentru altul, a rumânilor.

Autorul a simplificat realitatea veche. Concepția lui izvorăște dintr'o credință greșită în structura omogenă și simplă a societății vechi românești. Și imediat ce admitem că în această societate se aflau și oameni liberi fără moșie, stăruințele autorului de a dovedi caracterul colectivist general al sistemului financiar vechiu, rămân cu totul zădarnice.

Acest sistem, firește, se adapta mecanismului social, și trebuia ca în satele cu ordinea agrară de devalmășie — fostele zadrughe — să fi existat răspunderea colectivă pentru bir. Cnejii adunau birul dela toți locuitorii judeciei și purtau răspunderea pentru bir, după cum erau răspunzători reciproc pentru acest impozit și toți membrii judeciei. Tocmai în această legătură colectivă pentru bir al ocolului cneazului constă probabil sensul expresiunii „*bir cnezstvo*“, pe care l'a găsit într'un do-

1) *Despre rumâni*, pag. 31.

2) *Vechimea rumâniei*, pag. 13.

3) *Ibidem*, pag. 78.

4) I. VLĂDESCU. *Ibidem*, pag. 61.

cument din 1568 I. Bogdan, ca o reminiscență a orânduielilor vechi ¹⁾).

În satele boierești, cari erau creațiuni recente pe baza principiului individual în accepțiunea medievală a cuvântului, birul se percepea individual. Poate numai doar mănăstirile, ca unități bine distincte, răspundeau în mod colectiv pentru toți vecinii, așezați pe pământurile lor.

Prin urmare sistemul financiar românesc vechiu, nu putea să fie, decât unul mixt. Principiul individual își lărgea sfera sa de aplicare treptat, pe măsură ce se descompuneau judeciile, conduse de cneji și judeci, și boierimea nouă „înghițea” pe cealaltă boierime pământeană, refăcând complet întreg stilul societății.

¹⁾ I. BOGDAN. *Despre cneji români*, pag. 35 și 38.

CAPITOLUL 18.

Normalizarea juridică a vieții.

Izvoarele dreptului.

Dreptul este anterior apariției statului. El regulează raporturile omenești chiar din treptele cele mai primitive ale evoluției istorice. La ideea de lege scrisă, omeneirea ajunge târziu de tot, mulțumindu-se la început numai cu practica vieții, cu soluționarea uniformă a diferendelor, în mai multe cazuri concrete. Se formează obiceiul, a cărui rădăcina stă în psihologia socială a omului și care este prima formă a dreptului. Firește, și poporul românesc era condus în timpurile vechi numai de obiceiul ca și alte popoare europene, de așa zis „obiceiul pământului”¹⁾.

Încă din secolul al XV-lea unele documente istorice, întrebuițează expresiuni, cari la primă vedere par a însemna legea scrisă. De exemplu, într'un document din 17 Aprilie 1480 se spune: „Noi am cercetat împreună cu boierii noștri și cu sfatul (rada) și i-am făcut lege (zacon) după dreptul țării”²⁾.

¹⁾ S. G. LONGINESCU. *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinacius*, 1909. *Istoria dreptului românesc din vremile cele mai vechi și până azi*. Buc. 1908. *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, 1912. *Pravila lui Alexandru cel Bun*, 1923.

G. FOTINO. *Contribution à l'étude de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1926.

N. IORGA. *Anciens documents de droit roumain*, avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier, I-II, Paris-Buc., 1930—1931.

C. A. SPULBER. *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuți, 1930.

C. DISSESCO. *Les origines du droit roumain*, Paris, 1899.

P. NEGULESCU. *Studii de istoria dreptului român*, Buc., 1910. *Cercetări asupra originii dreptului consuetudinar român*. „Revista de drept și sociologie”, 1900, No. 7.

I. NADEJDE. *Origina dreptului consuetudinar român*. „Noua revistă română”, 1, 1899. *Trac să fie oare dreptul consuetudinar român?* „Noua revistă română”, 1900, No. 16 și 17.

L. PIC. *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Rechte*, Prag. 1886.

I. PERETZ. *Curs de istoria dreptului român*, I. 1926.

ȘT. BERECHET. *Istoria vechiului drept românesc*, I, Izvoarele, 1933.

IOAN D. CONDURACHI. *Formarea vechiului drept românesc nescris (obiceiul pământului)*, 1935. Extras din rev. „Țara Bârsei”.

²⁾ I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 238-240.

Pe de altă parte, dela sfârșitul secolului al XV-lea în principate au început să fie cunoscute „nomocanone“, adică colecții de legi bizantine, civile și bisericești, anume: Synagma dela 1335 a juristului bizantin Matei Vlastari, utilizată în pravila dela Neamț (1474), Proheiron (manual) al împăratului Vasilie Macedoneanul, ale cărui dispoziții au trecut în pravila dela Bisericiani (1512), cea dela Neamț (1557), cea dela Putna (1581) etc. Nu ar fi exclus să fi fost cunoscută principatelor române încă din secolul al XVI-lea și cartea juristului bizantin Constantin Harmenopulo (1345), așa zisa „Hexabiblos“.

Probabil faptul circulației în trecutul vechiu românesc a acestor colecții de legi și concepțiile istorice greșite, au îndemnat pe D. Cantemir să afirme că Alexandru cel Bun a făcut un extras din legi bizantine pentru folosința judecătorilor. Iată acest pasagiu din „Descrierea Moldovei“: „După ce năvălirile barbarilor au lipsit-o (Dacia) de locuitori,... legile romane au început a se strica și a se schimba așa de mult între locuitorii Daciei încât, când prin îndrăzneala fericitului Dragoș s'a întemeiat Moldova, judecătorii mai că nu știau cum să judece. Alexandru... cel Bun, când a primit coroana regească dela împăratul Constantinopolului, văzând aceste neajunsuri, a adoptat și legile Grecilor, cuprinse în cărțile „Basilicale“ și din vastele acelea volume a făcut un extras de legi, cari și azi se întrebuițează în Moldova“¹⁾.

Din însăși expunerea lui Cantemir se poate vedea clar că afirmațiile lui se întemeiază pe simple supoziții: 1) că viața juridică a Românilor înainte de întemeierea principatelor era haotică și 2) că trebuia să existe un extras din legi bizantine, din moment ce Basilicalele nu puteau să fie întrebuițate în întregime, atât din cauza lipsei de judecători pregătiți, cât și din cauza diferenței mare între condițiunile vieții bizantine și celei românești.

Deși nu există nici un document istoric, care ar confirma că primii judecători ai noștri „mai că nu știau cum să judece“ și că exista la Români pe timpul lui Alexandru cel Bun un extras din Basilicale, Longinescu a luat aceste afirmații în serios și a căutat să argumenteze existența acestui extras, întrebuițând metoda de dovezi indirecte. Comparând pravila lui Vasile Lupu și compilația glosatorului italian Pros-

1) Pag. 101.

per Farinaccius („Praxis et theoricæ criminalis”), dela începutul secolului al XVII-lea, el a conchis că toate dispozițiile pravilei lui Vasile Lupu, odată ce ele nu se află la Farinaccius, sunt împrumutate din codul presupus al lui Alexandru cel Bun.

În afară de aceasta, termenul „zacon”, care în limba slavă de azi are înțelesul de „lege”, Longinescu îl referă tot la acest cod.

S'a arătat de unii autori că numai 94 paragrafe dela început din pravila lui Vasile Lupu, nu erau luate din Farinaccius și că despre „zacon” se vorbește uneori și în documentele muntenesti.

Deci, argumentele pentru a dovedi existența extrasului lui Alexandru cel Bun din legi bizantine, sunt evident insuficiente.

Adaug la aceasta și unele considerente în privința termenului „zacon”, pe cari le găsim dezvoltate cu altă ocazie la istoricul dreptului rusesc V. Sergheevici. El combate părerea lui Macieowski („Slavische Rechtsgeschichte”), care bazându-se pe expresiunea cronicarului rus Nestor, că Slavii aveau obiceiurile lor și legea („zacon”) părinților lor și dă-tini, a presupus că Slavii la începutul istoriei lor cunoșteau nu numai obiceiul, ci și legea. Sergheevici afirmă că termenul „zacon” înseamnă tot obiceiul și nu legea, deoarece cronicarul întrebuițează uneori și expresiunea „obiceiul părinților lor”, acolo unde altă dată pune „legea părinților lor”; cuvântul „zacon” înseamnă limita activității omenești, ca și obiceiul, precum și în limba latină din ev mediu „lex” nu însemna numai „legea”, ci și „obiceiul” (Pardessus, Zoepfl)¹⁾.

Aplicând aceste argumente la cazul nostru, ajungem la concluzia că „zacon” din documentele noastre putea să aibă înțelesul de „obicei”, ca și la alte popoare, deci nu este dovedită existența legii scrise. Un singur izvor al dreptului reglementează la început viața publică și privată a omului, obiceiul. Pentru a nu intra în amănunte, nu voi da, decât două, trei exemple.

În vechime la Români exista obiceiul de a recurge la

¹⁾ V. SERGHEEVICI. *Istoria veche a dreptului rusesc*, S. Pet., 1899, pag. 13—15. Distincția, pe care încearcă s'o stabilească d. CONDURACHI (ibidem, pag. 16), înțelegând prin „zacon” o parte din obiceiul pământului, anume „principiile și normele de drept nescris, cari aveau tărie de lege scrisă”, pare, față de primitivismul dreptului consuetudinar în treptele lui inițiale, prea artificială.

juratori. Impricinatul putea să se sustragă dela judecata domnească, propunând judecata juratorilor, ceea ce nu putea să-i fie refuzat. La termenul, fixat de cancelaria domnească, se întruneau juratorii și judecau. Hotărîrea ce se dădea era definitivă, dacă partea adversă nu lua „lege peste lege”, adică nu se obliga să aducă un îndoit număr de martori juratori pentru a combate prima hotărîre.

Numărul juratorilor variază. De exemplu în cartea domnească din 12 August 1461 sunt arătați ca jurători șapte preoți. În urma depunerii acestui jurământ un oarecare Husin cu soția lui Marușca, câștigă cauza, luând în stăpânire moșiile contestate ¹⁾. La 13 August 1464 jură „după legea țării” patru cojuratori ²⁾. La o judecată interesantă din 26 August 1474, domnul a propus pretendentului la moșia Marușcăi, Ivanco, să sprijine afirmația sa cu jurământul a 24 de juratori. Ivanco „s’a lepădat de jurământ” și a fost admisă să jure partea adversă, adică Marușca, care a-și câștigat cauza ³⁾.

A. D. Xenopol crede că această instituție a fost împrumutată de Români dela Germani, prin intermediul Slavilor de Sud: Bulgari, Sârbi și Croați și cei dela Nord: Poloni și Boemi ⁴⁾.

Adaug la această enumerare și pe Ruși, la cari exista o instituție asemănătoare a „posluhului”. „Posluh” (dela cuvântul „poslatisea”, adică „a se referi”) este jurator, care în timpul răzburării organizate de stat („pole”) putea să înlocuiască pe acela tras la răspundere ⁵⁾. Posluh nu este martor, ci ajutor, care adeverește dreptatea. Numărul „poslușilor”

¹⁾ I. BOGDAN. *Ibidem*, vol. I, pag. 48.

²⁾ *Ibidem*, pag. 82.

³⁾ *Ibidem*, pag. 191.

⁴⁾ *Istoria Românilor*, vol. VII, pag. 120—129. Despre jurători v. și articolul aceluiași autor din „Convorbiri Literare”, vol. VIII, 1874—1875. Au mai scris: M. V. DEMETRESCU. „Convorbiri Literare”, 1899, D. STOENESCU. *Instituția juratorilor*. Craiova, 1921. G. ALEXIANU. *Instituția juratorilor în vechiul nostru drept*. Buc. 1924, (se dă bibliografia chestiunii) și ȘT. BERECHEȚ. *Particularitățile cojuratorilor la Români după documente slave*. Chișinău, 1925.

Despre juratori în Țara Românească la I. MINEA și L. T. BOGA. *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea?* vol. I, pag. 117.

⁵⁾ V. SERGHEEVICI. *Ibidem*, pag. 466—467.

M. F. VLADIMIRSCHI—BUDANOV. *Istoria dreptului rusesc*, Chiev, 1900, pag. 642—643.

Mai amănunțit la N. L. DIUVERNUA. *Izvoarele dreptului și judecata în Rusia veche*. Moscova. 1896.

variază dela 1 și până la 12. În cazuri de ofense personale și de furturi, se cereau doi „posluși“; în cazuri de omor 7; în cazuri, unde trebuia să fie dovedită existența datoriei, tăgăduite de debitori, era nevoie de 12 „posluși“.

În chestiuni litigioase despre hotarele moșiei exista la Români un obicei de „*a jura cu brazda în cap*“. Se recurgea la jurământul „oamenilor buni“ și „bătrâni“. Ei jurau, cu o bucată de pământ pe cap, că vor arăta cinstit hotarele vechi adevărate. La baza acestui obicei stătea credința veche a poporului că în cazuri de jurăminte false pământul se răzbună, atrăgând asupra capului mincinosului toate nenorocirile posibile. D. D. Mototolescu crede că jurământul cu brazda în cap face parte din ordalii, și este „o rămășiță păgână, când se știa că chemarea pământului ca martor aducea răzbunarea, întocmai ca apa, soarele și focul, întrebuințate ca mijloace de probare“¹⁾. Acest obicei s'a păstrat până în timpurile moderne. În 1726 se hotărânesc în Basarabia satele Cotuijâni și Dobrușa. „Neafându-se nici un hotar nu i-am crezut“, se scrie în scrisoarea cancelariei domnești, „ci le-am zis să meargă cu sufletele lor să ia brazda în cap și să meargă pe unde zic că le-au arătat bătrânii lor și zic că au fost pietre hotară și acum le-au scos și nu știu cine“²⁾.

Un alt obicei interesant a fost acela al „*înfrățirii*“, adică o învoială a doi proprietari, cum că dacă o parte moare fără moștenitori, cealaltă parte intră în posesiunea moștenirii³⁾. Firește, aceste învoieli trebuiau să fie întărite de domn.

Acest obicei nu era, decât o rămășiță a comunității familiale a Românilor din trecutul lor îndepărtat.

Mai rămâne de văzut, care este originea „obiceiului pământului“ în general⁴⁾. Unii, ca B. P. Hasdeu, Gr. Toculescu, V. Pârvan, Șt. Longinescu, susțin că el s'ar trage din dreptul roman. Alții cred că normele noastre juridice

¹⁾ D. D. MOTOTOLESCU. *Jurământul cu brazda în cap*. 1922, pag. 27.

²⁾ *Documente din Basarabia*, adunate de P. S. VIȘARION PUIU, ȘT. BERECHET, CONST. TOMESCU și ȘT. CIOBANU, Chișinău, 1928, pag. 30—51.

³⁾ A. D. XENOPOL. *Ibidem*, pag. 90—91.

E. HURMUZAKI. *Documentele*, vol. II, 2, pag. 176.

N. IORGA. *Studii și documente*, vol. I, pag. 169.

PAUL NEGULESCU. *Adopțiune fraternală sau înfrățirea*. „Convorbiri Literare“, XXXII, 1898,

I. MINEA. *Despre solemnitatea înfrățirii*. „Cercetări istorice“, V—VII. Despre frăția de cruce: ȘT. BERECHET. *Caterisirea (degradarea) preotului și frăția de cruce*, Chișinău, 1924.

⁴⁾ Un rezumat bun la I. D. CONDURACHI. *Ibidem*, pag. 22—41.

vechi nescrise au origine slavă. Printre acești autori se numără A. D. Xenopol, Gh. Popovici, C. Dissescu, P. Negulescu, I. Peretz. Originea tracă este sprijinită de I. Nădejde. Despre influențele bizantine asupra dreptului român vechiu vorbesc mai mulți autori. În sfârșit, bazându-se pe C. Diculescu, d. Condurachi încearcă să dovedească o influență ungaro-germană asupra dreptului obișnuelnic românesc („lex Olachorum“).

Ar fi greșit să afirmăm originea unitară a obiceiului românesc. Din cauza multiplelor vicisitudini istorice poporul român a fost nevoit să între în raporturi, deseori destul de strânse, cu multe alte popoare. În decursul istoriei sale el imprumută câte ceva pentru traiul său social dela fiecare din ele. Dar, fără îndoială, influența slavă, în comparație cu celelalte, a fost cea mai puternică, determinantă.

Dacă obiceiul pământului normaliza viața poporului și nu existau legi scrise, aceasta nu înseamnă că era complet exclusă crearea unui drept nou din partea domnitorului. Domnul este un organ superior de judecată. El judecă, bazându-se pe obiceiul pământului. Însă acest obicei, ca și obiceiul vechiu al oricărui alt popor european, nu putea să prevadă toată varietatea vieții. Obiceiul, invariabil și inflexibil, pe măsura dezvoltării vieții nu este în stare să satisfacă cerințele ei, devenind insuficient. Tocmai atunci pentru domnitorul țării se deschide posibilitatea de a influența asupra vieții juridice a poporului, pe cale de creare a precedentelor. Deși la început hotărârile domnești trebuiau să respecte cu strictețe preceptele consuetudinare, cu timpul principele capătă o oarecare sferă liberă de acțiune, creând dreptul nou.

Hotărârile domnești se scriau la cancelaria domnească. Părților în litigiu se eliberau cărțile de judecată, la cari se atârna și pecetea statului. Cel mai întrebuițat termen pentru aceste documente vechi, este slavonescul „list“, adică scrisoare, carte. Uneori se întrebuița și termenul de hrisov, ispisoc, foarte rar „hrisovul“, cu același înțeles ca și „list“ sau „carte“.

Alături de obiceiul pământului și hotărârea domnească, foarte de vreme a început să se manifeste și însemnătatea învoielilor, ca izvor de creațiune juridică. În timpurile noastre înțelegerea între părți nu creează dreptul, ci numai îl aplică. Nu era la fel în timpurile vechi, când nu exista încă dreptul scris și prin învoială se creau norme noi. Firește acest izvor al creațiunii juridice avea un rol foarte modest.

Proprietatea.

Dreptul civil vechiu românesc se baza, în raport cu caracterul vremii, pe proprietatea funciară ¹⁾. Ea era osia vieții în stat. Schimbul nu era încă dezvoltat. De industrie nici nu se pomenea.

Am arătat mai sus, că proprietatea funciară nu era liberă și absolută. Fondul teritorial întreg al țării se afla în mâinile domnitorului, care avea „dominiul eminent”. În stăpânirea lui se aflau: 1] moșiile moștenite, cumpărate, donate sau primite în schimb, 2] moșiile, cari mai târziu erau tratate ca domeniul statului, dar cari atunci nu se distingeau de moșiile proprii ale domnului (sate cultivate de coloni, locuri pustii, hotarele târgurilor), 3] moșiile confiscate dela boieri, acuzați de „vicienie” sau „hainire” față de domn și țară, 4] moșiile vacante din cauza lipsei de moștenitori (desherența).

Pentru a lega de persoana sa prin sentimente de recunoștință cât mai mulți boieri de seamă și totodată pentru a-și crea o situație bună după moarte în vieța cealaltă, cerească, domnul făcea danii boierilor și mănăstirilor. În aceeași ordine de idei stăteau și concesiunile dreptului de judecată și scutiri de dări ²⁾.

Moșiile donate erau moștenite în ordinea succesivă, arătată în uricul de donație. În cele mai multe cazuri se preciza: „Să-i fie úric lui, și copiilor și nepoților și strănepoților și răstrănepoților lui”. Formula uneori se schimba, prevăzându-se numai frații sau numai copiii. Ne rămânând moștenitori, indicați în actul de danie, moșia revenea domnului.

La orice schimbare de proprietar, provenită fie din buna învoială, fie din judecată, se elibera de cancelaria domnească uric de întărire.

R. Rosetti deosebește, după obiect, următoarele categorii

¹⁾ IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului*, 1955.

I. TANOVICIANU. *Formațiunea proprietății funciare în Moldova*. „Prinos lui D. A. Sturdza”, 1903.

R. ROSETTI. *Pământul*, 1907.

G. POPOVICI. *Despre ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în secolul al XIV-lea*, 1903.

²⁾ Faptul că aceste concesiuni și scutiri se întâlnesc des în hrisoave, date mănăstirilor, și relativ mai rar în hrisoave pentru boieri, nu înseamnă încă, contrar afirmațiunii lui A. D. Xenopol, că acestea din urmă erau în realitatea de atunci simple excepții, Mănăstirile, grație rolului lor cultural din trecut, își păstrau toate documentele vechi istorice, pe când în mâinile particulare ele se pierdeau foarte ușor. A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. VI, pag. 161.

ale uricelor: 1) pentru danie și întăriri de sate, 2) pentru întărirea vânzării, 3) împărțeala, 4) întărirea daniei de mai înainte, 5) schimburi, 6) curmarea judecății și 7) pentru vânzări de sate de către domni la particulari ¹⁾).

Uricele cuprindeau șase părți esențiale ²⁾).

1] Partea *promulgativă*: la început se punea semnul crucii (invocatio simbolica), apoi cuvintele: „în numele Tatălui, Fiului și sfântului Duh (invocatio verbalis), cu mila lui Dumnezeu eu (cutare domn, intitulatio), „gospodin“ sau gospodar al țării moldovenești („moldavscoi“ sau „moldovlahiiscoi“, în Muntenia „uggrovlahiiscoi“) „facem cunoscut cu aceasta carte a noastră, cine va căuta la dânsa sau o va auzi cetindu-se“ (promulgatio).

2] Partea *narativă*, de exemplu: „că au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri Stroeasa Marușca de a sa bună voie și a dat nepotului său Oana postelnic satul său Stroești, la gura Șimuzului, pe Moldova, amândouă cuturile“ (narratio) ³⁾).

3] Partea *dispozitivă*, de exemplu: „Noi văzând a lor bună învoială și noi am dat acest sat amândouă cuturile și cu moara, să fie lui pan Oana uric și cu tot venitul, lui și copiilor lui și fraților lui și nepoților și întregului neam al lui, nesticat nici odată în veci“ (dispozitio).

4] *Pedepse*, cari trebuiesc să fie aplicate în caz de nerespectare a uricului. Ele se întâlnesc în trei forme: a) Pedepsa spirituală, blestem: „Să fie blăstămat de Domnul Dumnezeu și de Preacurata lui Maică și de cei 12 sfinți și frunțași apostoli și de cei 318 sfinți părinți dela Nicheia și de toți sfinții și de sfântul și atot puternicul patriarh și de mitropolitul nostru și unul ca acela să fie asemenea și lui Iuda vânzătorul și jidovilor, cari au răstignit pe Hristos, și lui Arie, cel de trei ori blăstămat“ ⁴⁾). Formula aceasta completează se întrebuița în urice, date mânăstirilor. b) Pedepsa temporală: „Sub marea noastră caznă și urgie a Domniei mele“ (poena temporalis). c) Pedepsa materială, sau „za-

¹⁾ R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 140.

²⁾ DAMIAN P. BOGDAN. *Contribuțiuni la studiul diplomaticii vechi moldovenești*. Extras din „Revista Istorică Română“, tom. IV, 1934, fasc. 3-4, GH. GHIBĂNESCU. *Uricarul*, vol. XXIII, Iași, 1895, Prefață: Ce este documentul? H. STĂNIL și D. P. BOGDAN. *Manual de paleografie slavo-română*, Buc., 1936.

³⁾ M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 459 (an. 1453).

⁴⁾ Redacția în documente variază.

vească". De exemplu: „Oricine ar vrea să părăscă pentru acest sat din alți frați ai ei sau nepoți sau oricine din neamul ei sau din neamul tatălui ei sau din neamul mamei ei, oricine ar pârî pe Oana pentru acest sat, acesta să plătească zaveasca 60 de ruble de argint topit“¹⁾). Zaveasca, deci, după cum arată originea slavă a acestui cuvânt, este o legătură, pentru nestatornicia eventuală a părții adverse, o pedeapsă convențională în cazul, când partea, care a pierdut procesul sau s'a degajat de proprietatea sa, reînnoindu-și pretențiile, ar începe din nou judecata. Cunoaștem și un caz de zavească, pusă pentru ambele părți²⁾). Zaveasca se plătea domnului, dar mergea în folosul părții, pentru care era prevăzută³⁾).

5] *Arătarea martorilor*, adică boierilor mari, cari au asistat la judecarea cazului sau la învoiala părților, pe nume.

6] *Formula de validare*. De exemplu: „Iar pentru mai mare tărie, am poruncit credinciosului nostru pan, lui Mihai Logofătul, să scrie și să atârne pecetea noastră către această carte a noastră" (corroboratio); apoi se arată diacul, care a scris uricul, și data.

Atât în limba ruso-galițiană a uricelor, cât și în formelor, se observă influența rusă. Cu dreptate d. N. Iorga afirmă că Moldovenii întrebuițau „cancelaria acelor stăpânitori lituano-ruși, cari moșteniseră tipicul cancelariilor din Chiev, cu forme bine determinate, putând trece apoi și aiurea“⁴⁾). La aceasta ași adăuga numai, că din Chiev tipicul cancelariei princiare ruse a putut trece la noi și prin intermediul statelor române ale Brodnicilor și Bolohovenilor și prin Galiția, încă înainte de întinderea stăpânirii ruso-lituane până la granițele moldovenești și chiar înainte de formarea principatului Moldovei.

Proprietatea în timpul acesta nu este absolută, ci condițională. Proprietarii de pământ au obligațiuni unul față de altul. Proprietatea capătă un caracter de funcție în sistemul raporturilor vasale.

Moșile se numesc „ocina“ sau „otnina“ dela cuvântul slav „oteț“, tată, sau „dedina“, dela cuvântul slav „ded“, moș. În Moldova pământul primit ca moștenire, se mai numea „bătrân“.

¹⁾ M. COSTĂCHESCU. Ibidem.

²⁾ Ibidem, vol. II, pag. 421—423.

³⁾ I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 40—43.

⁴⁾ *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a, pag. 119. În Muntenia a servit de model cancelaria sârbo-bulgară. Comp. mai sus pag. 158.

Moșiile erau stăpânite sau în indivizie (devălmășie) sau individual, diviz. Prima proprietate poartă numele de proprietate răzeșească sau moșnenească. Natura juridică a acestei proprietăți o definește scurt și bine d. I. Filitti, care scrie ¹⁾: „Proprietatea răzeșească nu este comunitatea agrară dezvoltată în imperiul bizantin din motive fiscale. Nu este comunismul agrar al mirului rusesc, cu împărțiri periodice de loturi egale de simplă folosință. Nu este nici zadruga Sârbilor cu caracterul ei de proprietate colectivă și cu drepturi egale de folosință ale membrilor comunității. Așezările noastre de moșneni, sau răzeși, nu sunt persoane juridice, cum s'a admis pentru ușurință de procedură, ci juxtapuneri de drepturi individuale, indivize, de proprietate, ale descendenților unor autori comuni. Fiecare moșnean, sau răzeș, are un drept individual de proprietate în întreg hotarul așezării. Aceste drepturi sunt inegale, determinate prin spița neamului fiecărui. Fiecare poate ieși din indivizie și dispune de partea sa, sub rezerva dreptului de preemțiune al copărtașilor“. Islazurile, pădurile și munții erau folosite în comun,

Cu totul altfel privește proprietatea răzeșilor d. A. Rădulescu, care consideră satele lor ca o colectivitate, cu un fond teritorial comun, personalitate juridică și reprezentanți permanenți ²⁾. Aceste trăsături corespund numai cu proprietatea răzeșească din Vrancea, și nu din celelalte locuri ale țării, unde principiul de stăpânire individuală a progresat mai mult ³⁾.

Dreptul răzeșesc cuprindea așa zisul drept de protimisis ⁴⁾. La înstrăinarea lotului răzeșesc exista restricțiune: lotul putea să fie înstrăinat unei persoane din afară de obștea răzeșească numai după ce au refuzat să-l cumpere: a) rudele, b) răzeșii vecini cu lotul în chestie și c) ceilalți răzeși din obște. Deci dreptul de protimisis constă în dreptul de preem-

¹⁾ *Proprietatea solului*, pag. 125.

²⁾ *Viața juridică și administrativă a satelor*. „Arhiva pentru știința și reforma socială“, vol. VII, 1927, Nr. 1—2.

³⁾ D-lui I. FILITTI i-se pare că documentele Vrancei vin în sprijinul ipotezei despre „o transformare, relativ recentă, a proprietății indivize, în proprietate colectivă, sub influența împrejurărilor topografice și economice“. Ibidem, pag. 200 ș. u. Nu împărtășim această părere, fiind neîntemeiată.

⁴⁾ P. NEGULESCU. *Etude sur le protimisis dans l'ancien droit roumain*. „Nouv. Revue hist.“, XXIII, 1899.

A. CAZACU. *Contribuțiuni la studiul formării și evoluțiunii dreptului de protimisis*, Chișinău, 1932.

țiune și cuprinde dreptul fiecărui răzeș din obște de a fi consultat în prealabil la orice înstrăinare proiectată a patrimoniului ei și dreptul de răscumpărare.

Originea dreptului de protimisis se trage dela proprietatea regimului gentilico-familial, fiind o fază intermediară dintre colectivismul primitiv și proprietatea individuală deplină.

A. D. Xenopol susține că originea lui e romană și nu slavă. De la Slavi noi am fi putut împrumuta și nu am împrumutat mirul rusesc. Dar autorul întâmpină dificultăți, imediat ce își pune întrebarea, de ce unele restricțiuni de a consulta pe *rude* la înstrăinări de moșii existau și la proprietatea mare. Și nu găsește altă explicație, decât imitația, inspirată de proprietatea mică ¹⁾. Pe de altă parte, în privința mirului rusesc între istoricii ruși există o discuție, după cum se pare neîncheiată încă: unii susțin că mirul rusesc este o creațiune relativ târzie a administrației ruse în scopuri fiscale, alții îl derivă din vechea comunitate gentilică.

D. A. Cazacu crede că protimisis are cu totul altă rădăcină, mai nouă, trăgându-se din contractul feudal, de concesiune a veniturilor domnești, condiționat de servicii. Domnul a afectat anumite bunuri unei serii de familii și de seminții, agreeate de el. Protimisis se naște în secolul al XVI-lea. Cu trecerea timpului însă, concesionarii au uitat că sunt simpli concesionari și au început să se considere proprietari. Domnii fanarioși au scotit pe răzeși, urmași de feudali, ca simpli proprietari în indivizie, după modelul bizantin ²⁾. În această concepție răzeșia este un fenomen relativ nou, ne având nici o legătură cu regimul vechiu primitiv. Părerea autorului stă cu desăvârșire izolată de tot ce s'a scris asupra acestei chestiuni mai înainte și nu are temei în documentele istorice.

Dreptul de *moștenire* în linia descendentă nu era unitar în Moldova și Muntenia. În cea dintâi ambele sexe erau egale, fetele moșteneau la fel cu băeții. În a doua exista privilegiul masculinității, cunoscut și dreptului vechiu german. În lipsa de băeți moșia revenea domnului, ca și în cazul lipsei de moștenitori în general.

În uricele muntenești cetim : „Să fie ocina și ohaba, lor și fiilor lor (nu „copiilor lor“, ca în Moldova) și nepoților lor și strănepoților și veri, căruia din ei s'ar întâmpla mai

¹⁾ *Istoria Românilor*, vol. VII, pag. 88—90.

²⁾ A. CAZACU. *Ibidem*, pag. 91—92, 94 și 136.

înainte moarte, la ei predalica să nu fie, ci să fie celor rămași“.

„Predalica să nu fie“ înseamnă ca averea rămasă fără moștenitori legali să rămână altor rude și să nu fie predată domnului ¹⁾).

De sigur că la început voința testamentală trebuia să repete numai dispozițiile obiceiului pământului, și numai treptat cu timpul se elibera de sub stricteța lor²⁾.

Crime și pedepse.

În ci privește domeniul dreptului penal ³⁾, desigur că la Români, ca și la toate popoarele, era la început în uz răzbunarea din partea rudelor, întâiu în forma pură de represalii; dela aceasta s'a trecut la principiul talionului, pentru a pune pedepsele în raport cu faptele criminale, și în sfârșit sistemul de răzbunare a fost înlocuit cu despăgubire (compozitio), adică o împăcare între părți.

Pentru un Tătar omorît mânăstirea Neamțului în 1487, primește ca despăgubire pe un Țigan ⁴⁾.

În caz dacă împăcarea nu se putea face, vinovatul se prezenta la autoritatea publică și, pe lângă despăgubire, suporta și o pedeapsă, fie materială (gloaba în vite sau bani), fie fizică (bătaie, tăierea nasului sau moarte). Gloaba pentruucidere, omor („dușegubstvo“) se numea „dușegubina“ și era, probabil, împrumutată dela Ruși, la cari, după „Ustavul bise-

¹⁾ I. MINEA și L. T. BOGA. *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească*, vol. I, pag. 19 ș. u., vol. II, pag. 81—83, 90—93. Cuvântul „predalica“ nu provine dela slavul „prodati“, a vinde, nici dela ungurească „predalas“ sau „predalni“, a prăda, după cum credea I. Nădejde, nici, în sfârșit, dela „praedium“ sau „praedialica“ (loc), moșie pustie, după cum propun d-nii I. Minea și L. T. Boga, ci, probabil dela slavul „predati“, „preadati“, „peredati“, ce înseamnă a transmite, a preda. Predalica se scria în slavonște nu numai „ПРЪДАЛКА“, ci „ПРЪДАЛКА“, și „ПРЪДАЛКА“. Deci „predalica“ ar fi o transformare a cuvântului „predare“. E imposibil să admitem ca domnitorul și cancelaria lui să consimte la întrebuițarea în documentele oficiale a unui termen cu înțelesul de prădare, jefuire. Cancelaria domnească nu putea să accepte un cuvânt de înjosire la adresa domnitorului. Celelalte derivații nu se potrivesc cu sensul formulei.

²⁾ IOAN FILITI. *Proprietatea solului*, pag. 100 ș. u.

³⁾ I. C. FILITTI și D. SUCHIANU. *Contribuțiuni la istoria justiției penale în principatele române*, 1928.

I. C. FILITTI. *Vechiul drept penal român*, Buc. 1934.

IOAN D. CONDURACHI. *Trăsăturile caracteristice ale vechiului drept penal românesc*, Buc., 1934.

C. UNGUREANU. *Pedepse în Moldova*, Iași, 1931.

C. C. ANGELESCU. *Pedeapsa cu moarte la Români*, 1927.

⁴⁾ GHIBĂNESCU. *Surete și izvoade*, vol. VIII, Iași, 1914, pag. 152.

ricesc" al lui Iaroslav, omorul, adică distrugerea sau „pierzania" sufletului, purta numele de „duşegubstvo" ¹⁾. În uricele moldoveneşti vechi se întrebuintează termenii „duşegubstvo" şi „gloaba pentru duşegubstvo" ²⁾.

Când, alături de despăgubire în folosul celui dăunat, domnul începe să ceară dela criminal şi o amendă în mod obligatoriu, dreptul penal vechiu face în desvoltarea sa un pas înainte.

Împăcarea putea să intervină şi după judecată. Practica cunoştea „iertarea capului" după ce judecata s'a pronunţat pentru condamnarea la moarte.

Un caz interesant de împăcare s'a petrecut în 1421 pe pământul Basarabiei. Cavalerul Guillebert de Lannoy, ambasadorul regelui francez Carol al VI-lea şi al celui englez Henric al V-lea, pe la curţile răsăritene, trecea în acest an din Lituania în Moldova. Dela Cozia, unde s'a văzut cu Alexandru cel Bun, el s'a îndreptat spre Cetatea-Albă. Înainte de a ajunge la acest oraş, el a fost prins şi prădat de nişte hoţi, cari, desbrăcându-l gol, numai în cămaşă, l'au legat de un copac pe malul Nistrului şi l'au ţinut astfel legat toată noaptea. Dimineaţa, scăpând cu vieaţa şi ajungând la Cetatea-Albă, el s'a prezentat guvernatorului cetăţii şi a reclamat cazul. I s'au furat 120 de galbeni. Hoţii au fost prinşi şi aduşi înaintea cavalerului cu ştreang la gât. Dela el depindea vieaţa lor sau moartea. Lannoy a rugat să li se lase vieaţa, întrucât ei i-au restituit banii ³⁾.

Bine înţeles împăcarea nu se admitea, dacă era vorba de o crimă în contra ţării sau îndreptată împotriva domnitorului.

Acest obicei de împăcare a fost atât de puternic, încât s'a păstrat până la veacul al XIX-lea, trecând în pravila lui Ion Caragea, dela 1818, partea 3, cap. XVII, unde art. 8 prevedea că „ucigaşul poate să se învoiască pentru ucidere cu rudele celui omorît".

Pedepsele variau după clasa socială, din care vinovatul făcea parte. Oamenii de rând sufereau mai mult pedepse corporale, decât amenzi, şi dimpotrivă boierii ca persoane

¹⁾ VLADIMIRSCHII—BUDANOV. Ibidem, pag. 306.

²⁾ M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 288—293. (ur. mânăstirei Neamţului, 22 Aug. 1447), pag. 517—518 (ur. aceleiaşi mânăstiri, 8 Dec. 1464). I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 95 (13 Martie 1466), pag. 173 (19 August 1472), pag. 230 (30 Aug. 1479), pag. 267 (23 Aug. 1481).

³⁾ Vezi pag. 97, nota.

privilegiate, mai mult amenzi. Dregătorii puteau fi bătuți numai de domn ¹⁾).

În trecutul vechiu românesc era în uz răspunderea colectivă. Familia, comuna și comunele vecine, erau obligate să predea pe vinovatul, în caz contrar plăteau compensație. În condițiunile primitive ale vieții acest obicei era un mijloc bun de a preveni crimele. În secolul al XVII-lea lupta dintre două principii ale responsabilității, colective și individuale, se termină în favoarea celei din urmă.

Domnul avea dreptul de grațiere. Deasemenea el practica uneori și amnistie parțială față de boieri, adversarii săi politici, refugiați în țările vecine Ungaria, Polonia, Rusia, Turcia.

¹⁾ I. CONDURACHI. *Ibidem*, pag. 48.

CAPITOLUL 19.

Cultura românească veche.

Caracteristica generală.

Dacă și în timpurile noastre omul în activitatea sa de fiecare zi este purtat de valurile instinctului, ne putem da lesne seama cu cât mai mult era condus de sfera sufletească subconștientă și inconștientă omul primitiv. Toate raporturile lui cu semenii săi și cu natura erau călăuzite de obiceiuri și superstiții. La baza lor stătea credința că ele sunt impuse de divinitate și încălcarea lor atrage furia cerului asupra celui neascultător.

Românul nu făcea excepție ¹⁾. Și el, așa cum îl găsim în istorie, era adânc pătruns de sentimentul religios, care îi dicta normele de conduită în viața socială. Toată țesătura ei era făcută de religia creștină. În acele timpuri biserica avea o înrăurire covârșitoare asupra omului. Ea îl hrănea sufletește. Tot ea la nevoie, în momentele grele pentru popor, îi servea de adăpost. Mănăstirile vechi nu erau numai locuri simple de rugăciuni, ci și imense gospodării. Ele erau deschise călătorilor toată ziua și în timpul nopții. Primele hanuri erau mănăstirești.

¹⁾ N. IORGA. *Viața sufletească a poporului român* („Istoria Românilor în chipuri și icoane”, Craiova, 1921, pag. 142—153).

I. MINEA. *Din istoria culturii românești*, Iași, 1935, pag. 5—17.

I. BOGDAN. *Luptele Românilor cu Turcii până la Mihai Viteazul. Cultura veche română*. Două conferințe, Buc., 1898.

N. IORGA. *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, I—II, Buc., ed. 2, 1928—1930. *Condițiile generale în care s'au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV—XVI*. Mem. Ac. Rom., Secț. ist., vol. XXXV.

N. DOBRESCU. *Rolul bisericii în trecutul românesc*, 1909. *Intemeierea mitropoliilor*, Buc. 1906. *Contribuțiuni la istoria bisericii române în secolul XV-lea*, Buc., 1907.

C. MARINESCU. *Infunțarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, 1924.

N. TIHOMIROV. *Mitropolia galițiană*. Cercetare istorico-bisericească. S. Pet., 1896.

I. CISTOVICI. *Schița de istorie a bisericii vest-ruse*, vol. I—II, S. Pet. 1882—1884.

E. GOLUBINSCHI. *Schița scurtă a istoriei bisericilor bulgară, sârbă și română sau moldo-vlahă*, Moscova, 1871.

Deasemenea lucrările de istoria literaturii române (N. Iorga, S. Pușcariu G. Pascu ș. a.) și a artei române.

Dar și primele școli erau ale mănăstirilor și ale bisericilor. Limba oficială în stat era cea slavonă. În această limbă se făcea serviciul divin. O vorbeau la curte și o scriau în textele oficiale ale cancelariei domnești. Pentru învățarea limbii slavone, cetirea cărților bisericești și cântare, au fost înființate pe lângă mănăstiri și biserici primele școli românești. Iar pentru a învăța întrebuintarea limbii oficiale și a scrie formularul uricelor, tratatelor, scrisorilor domnești etc. a pornit un obicei de a avea școli mici practice pe lângă curte.

Oameni învățați în primele timpuri erau preotul, dascălul, logofătul, pisarul sau diacul și atâta. Deseori nici domnitorul nu era inițiat în carte. Boierii nu o știau, ca regulă.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea se produc schimbări considerabile în starea culturală a Românilor. În vremea lui Petru Schiopul și succesorilor lui în Moldova, legăturile cu străinătate s'au înmulțit. Tulburările politice din aceste timpuri făceau ca boierii moldoveni să se pribegescă într'un număr mare în țările vecine, mai ales în Polonia, unde luau contact atât cu cultura ruteană (galițiană), cât și cu cea poloneză. Liovul (Lembergul) și Ostrogul erau centrele culturii rutene. Aici se aflau atunci, ca refugiați, mai mulți Greci învățați. La Liov exista „școala frăției ortodoxe“, la care învățau boierii moldoveni și care era susținută de domnii Moldovei și de boierii moldoveni. Boierii noștri învățau limba greacă. Legăturile tot mai intense cu Polonia duc la influența culturii poloneze asupra Moldovenilor. Se trezește la ei și interesul față de cultura proprie. Incepe să se simtă nevoia de cărți, scrise românește. D. I. Minea caracterizează sfârșitul secolului al XVI-lea, ca o „răspântie culturală“, „prima licărire a culturii naționale“, „o lume nouă, un alt suflet“¹⁾.

Aceste schimbări spirituale au fost ajutate de unele fenomene ce s'au petrecut în viața sufletească a popoarelor din centrul Europei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Încă în secolul al XV-lea, din Boemia catolică, din îndemnul lui Huss a pornit mișcarea pentru apropierea sfintei scripturi de popor fără mijlocirea preoților. Această mișcare, așa zisă hussită, cerea traducerea cărților sfinte în graiul poporului. Mișcarea s'a răspândit în țările vecine cu noi, la Unguri, la Poloni, ajungând și la noi²⁾.

¹⁾ I. MINEA. *Ibidem*, pag. 7, 9, 12-13 ș. a.

²⁾ MACUREK. *Husistvi v rumunskych zemich*, 1927. Recenzia d-lui P. P. PANAITESCU. „Revista Istorică“, 1928.

După Huss, cu un secol mai târziu, apare în Germania Luther, care adâncește curentul de popularizare a bibliei.

Sașii din Brașov, fiind luterani, vroiau să răspândească învățătura lor nouă și la Sibiu, cu care aveau legături. În 1544 apare în acest oraș cea dintâiu carte scrisă în limba românească, catehismul luteran. În scopul răspândirii credinței Sașii utilizează pe diaconul Coresi, diac de cancelarie, fugit din Țara Românească de frica lui Mircea Ciobanul. I se pune la dispoziție la Brașov o tipografie și el tipărește pentru Români cărți bisericești în limba slavonă, dar pe lângă aceasta publică și în limba română *Evangheliarul* (1561), *Tâlcul Evangheliei* (1564), *Psaltirea* (1570) ș. a. ¹⁾. Astfel apar primele cărți, scrise românește.

Nu e de mirare, că primele cărți românești ce au intrat la noi în circulația publică, au fost bisericești. Intreaga noastră cultură în timpurile vechi, avea un caracter pronunțat teologic. I. Bogdan cu dreptate subliniază că „tot ce se producea ca artă și știință, purta semnul ortodoxismului celui mai pur, așa cum era reprezentat prin biserica de răsărit, mama bisericii noastre... Literatura noastră veche avea un caracter cu preferință religios și dogmatic. Cea mai mare parte a manuscriselor și cărților vechi sunt cărți de ale cultului religios, ca evangheliile, apostole, sinaxare, octoihuri, psaltiri, scrieri dogmatice ale sfinților părinți” ²⁾.

Primele publicații românești apar abia către sfârșitul perioadei. Deci o putem caracteriza din punct de vedere cultural, ca epoca slavonismului.

Influența lui a fost foarte puternică. Limba slavă a intrat parțial în vorbirea românească. O mulțime de cuvinte slave au pătruns în patrimoniul lexic românesc pentru a fi întrebuințate la tot felul de activitate omenească, până și la cele mai întinse mișcări sufletești.

Unul din cei mai de seamă lingviști români, Ovid Densusianu, în cartea sa despre istoria limbii române apreciază influența slavonă în astfel de expresiuni: „O bună parte din moștenirea latină a fost înlocuită prin împrumuturi făcute

¹⁾ Pentru primele publicații românești: I. BIANU și N. HODOȘ. *Bibliografia românească veche*, Buc., vol. I, 1903, pag. 63—93 și 516—529. Deasemenea ANDRÉI VERESS. *Bibliografia română-ungară*, Buc., vol. I, 1931, No. 23, No. 53 ș. a. *Bibliografia scrierilor despre Coresi și opera lui la SEXTIL PUȘCARIU, Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1936, pag. 224—225.

²⁾ I. BOGDAN. *Ibidem*, pag. 68 și 71.

la Slavi și aceasta nu numai pentru a exprima noțiuni secundare ce s'au scos din tezaurul lexical al acestei limbi... Influența ei asupra limbii române era cu mult mai intensă și variată, decât cea a limbii germane asupra celei italiene sau franceze... Am deveni vinovați de o falsificare a istoriei, dacă n'am vrea să recunoaștem marea parte de influență, ce a avut limba slavă asupra limbii române" ¹⁾).

Explicația influenței slavone se află în conviețuirea poporului românesc cu Slavi în vechime, dar mai cu seamă în conviețuirea Românilor cu Ruși la Nord de Nistru, în timpul Brodnicilor și Bolohovenilor.

Vine să ne confirme aceasta, în mod indirect, d-na Margareta Ștefănescu, care, cercetând elementele rusești-rutene în limba română, face constatarea că ele sunt concentrate mai mult în Bucovina, Nordul Basarabiei și Nordul Moldovei, între Carpați, Nistru și Ceremuș, și conchide că ele sunt rezultatul influenței foarte vechi rutene, ce vor fi avut loc din primele timpuri ale întemeierii Moldovei. „Elementul rus-rutean, scrie autoarea, a conlucrat la consolidarea statului și s'a afirmat în conlucrare, căci numai astfel se explică faptul că s'au denumit așezările create prin cuvinte rusești-rutene... Așa ne explicăm cum toate numirile de localități, menționate ca existând în veacul al XV-lea, se află în Nordul Moldovei, ceea ce probează existența Rușilor-Ruteni aici, în timpul când statul se afirma numai în aceste părți" ²⁾).

Din aceste concluziuni interesante se poate vedea o dovadă în plus pentru ipoteza mea despre întemeierea Moldovei cu ajutorul elementelor românești, venite din Nord de Nistru. Autoarea cărții are perfectă dreptate, afirmând influența culturii rutene asupra celei moldovenești, încă din timpurile foarte vechi, însă nu i-a putut găsi o explicație adecuată. La așezarea politică a statului moldovenesc au venit să ia parte Români rutenizați prin conviețuire îndelungată cu Rutenii în statele

¹⁾ OVID DENSUȘIANU. *Histoire de la langue roumaine*, 1902, pag. 241.

²⁾ MARGARETA C. ȘTEFĂNESCU. *Elementele rusești-rutene din limba românească și vechimea lor*. Teza de doctorat. Iași, 1926, pag. 110.

D. ILIE BĂRBULESCU crede că „individualitatea etnică românească nu se compune și din elementul slav ca fundamental și că s'a plămădit și s'a format în afara teritoriului ocupat de Slavi pe vremea nașterii ei, s'a născut în Dacia Traiană, dar în orice caz în afara Moldovei de mai târziu, a acestei provincii românești“. V. *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, Buc., 1929, pag. 1.

Brodnicilor și Bolohovenilor ¹⁾). Tocmai lor, acestor Români rutenizați, se datorește pătrunderea elementelor ruse-rutene în limba românească. Vor fi venit cu ei și Rutenii, ce vor fi colaborat la întemeierea statului moldovenesc, însă fiind puțini la număr și întâlnind aici în locuri noi pe Români autohtoni, s'au supus ușor desnaționalizării. Numai admițând numărul neînsemnat al Rutenilor, fenomenul desnaționalizării lor apare firesc ²⁾).

Creștinismul oriental.

Dela Slavi Români au împrumutat și forma ortodoxă a creștinismului, creștinismul oriental, care s'a suprapus primelor începuturi creștinești latine și a jucat în istoria poporului românesc un rol foarte considerabil. D. Rădulescu-Motru crede că Biserica ortodoxă a fost chiar „o adevărată providență pentru popoare din Orientul Europei“, deoarece a adus „pace și mângâiere acolo, unde Biserica Apusului ar fi adus războiu și vrajbă“, având „preocupațiuni practice, cari divid, nu unifică“ ³⁾.

După părerea mai multor autori, în deosebi ruși, există o mare deosebire între creștinismul catolic apusean și cel ortodox oriental. Pe când primul tinde spre normalizarea vieții și are scopuri sociale practice, cel de al doilea servește mai mult ideea mântuirii sufletului, este puțin activ, mistic ⁴⁾.

¹⁾ Chiar și în alte locuri, apropiate de aceste state. Iată, de exemplu, ce aflăm despre satul *Voloschi*, din Volânia, volostea Liubitovecaia, la o îndepărtare de 11 verste de orașul Kovel, dela autorul rus N. I. TEODOROVICI (*Volânia în descrierea orașelor, târgurilor și satelor*. Descriere istorico-statistică a bisericilor și parohiilor. Vol. V. Județul Kovel. Pociavev, 1903, pag. 409—410). În împrejurimile acestui sat erau în vechime păduri, izvoare și bălți păduroase. Bătrânii mărturisesc că satul se afla atunci în alt loc, la o distanță de 2 verste, în localitate numită Dubno, Boiar, bălțile Rudicov. Aici în timpul aratului se descoperă multe oase omenești și cărămizi sfărâmate. Bătrânii arată și locul unde se afla cândva locuința boierului Voloh, primul colonizator, dela care se trage denumirea satului.

²⁾ Firește, că în baza celor de mai sus, nu mă pot asocia la părerea d-lui I. NISTOR că „toponimia slavonă a Moldovei nu este de origine ruteană, precum susțina fără temeiului unii istorici; ea ne-a rămas drept moștenire dela vechile semnii slavone, cari în drumul lor spre peninsula balcanică au popășit vreme îndelungată la Nordul Dunării“. Dar, ca și d-sa, cred că „stăpânirea principilor de Halici nu s'a întins niciodată asupra Moldovei“. I. NISTOR. *Români și Rutenii în Bucovina*. Studiu istoric și statistic, Buc., 1915, pag. 8.

³⁾ C. RĂDULESCU-MOTRU. *Cultura română și politicianismul*. Buc., 1936, pag. 107, 102 ș. a.

⁴⁾ S. BULGACOV. *Două cetăți*, studii asupra naturii idealurilor obștești, Moscova, 1911, vol. II, pag. 309 (rusește). În același sens Pobedonosșev, RADULESCU-MOTRU, ibidem, pag. 98 ș u.

Ar reieși că și biserica românească, făcând parte din biserica ortodoxă, are trăsături originale ale acesteia din urmă.

Dar d. N. Iorga se ridică împotriva unei asemenea supoziții. D-sa scrie : „Creștinismul nostru n'a fost niciodată, ca acela al Răsăritenilor, mulțămît cu plecarea genunchilor, cu spunerea rugăciunilor, cu mișcarea mătăniilor și facerea exterioară a semnului sfânt. Nu, pentru noi ideea creștină a însemnat : răscoală, războiu, recucerire, căpătare înapoi a celor pierdute ; crucea noastră a fost mai mult aceea, bătută de soare de pe vârful steagurilor, decât crucea înconjurată de fumul, tămâiei în umbra altarelor. Această tălmăcire a creștinismului, fiind energică, activă, laică, militară e apuseană, Răsăritul preferând renunțarea, lăsarea „în plata lui Dumnezeu” a vinovaților de robire, de apăsare, de stoarcere”¹⁾.

Dacă am judeca bisericile din punct de vedere al rolului lor în apărarea statului, ar trebui să recunoaștem că și biserica rusă a avut un rol activ în organizarea statului rusesc. La ridicarea principatului Moscovei și la izbânda lui asupra tuturor concurenților, au contribuit într'o măsură însemnată și mitropoliții ruși. Și Rușii au pe sfinții lor, foarte respectați de militari, pe un Alexandru Nevschi, Serghei Radonejschi ș. a.

Ceea ce desparte biserica ortodoxă de biserica catolică apuseană, în afară de chestiuni dogmatice, este gradul de amestec în chestiunile de dreptate socială, în raporturile interne în stat. Pe când catolicii se interesau de problemele sociale, le studiau și căutau să dea turmei păstoriților o educație socială, biserica ortodoxă mai puțin reacționa la chestiuni de felul acesta. Binele social se poate ajunge pe cale de perfecționare a omului. Prin mântuirea individuală către scopul final al mântuirii întregii omeniri, --iată metoda bisericească răsăriteană.

Biserica românească este o emanație a bisericii răsăritene și aceasta ar fi suficient pentru ca în toată ființa sa să aibă o asemănarea cu ea. Dar pentru o apropiere există și altă cauză, mai generală : influența slavonă asupra poporului românesc. Românii sunt un popor apusean, însă adânc influențat, în ce privește cultura, mai ales cea religioasă, de Răsărit.

Oare înseamnă aceasta că biserica românească, în ce privește structura ei, trăsăturile esențiale și scopurile, este identică cu bisericile răsăritene?

¹⁾ *Scrisori de loieri. Scrisori de Domni*, Vălenii de Munte, 1932. pag. 151.

Fără îndoială, biserica Românilor a avut și are unele deosebiri, în conformitate cu caracterul etnic al populației, după cum și bisericile răsăritene variază dela una la alta. Se pare chiar că biserica românească este mai sensibilă, decât de exemplu cea rusească, la chestiuni de dreptate socială. Totuși se poate afirma categoric că biserica românească este orientală și nu apuseană. Din punct de vedere bisericesc distanța dela noi până la Moscova sau Belgradul a fost întotdeauna mult mai scurtă, decât distanța până la Roma.

Organizarea bisericii.

De unde a pornit organizarea bisericească la Români?

Muntenii se aflau sub influența Bulgarilor și Sârbilor. Primul mitropolit Iachint a venit (1359) din Vicina (Dobrogea). El se intitula „mitropolit al Ungro-Vlahiei și exarh al plaiurilor”, ceea ce înseamnă că sub ascultarea lui se aflau și Români din Transilvania. Mitropolitul Antim, în lume Daniil Kritopulos, pe la 1370, a fost Grec. Patriarhul Nifon era Sârb după tată și Grec după mamă.

Spre deosebire de Muntenia, biserica Moldovei avea legături cu Nordul rusesc, aflându-se în atârnare de biserica Galiției. După toate probabilitățile ea a devenit independentă în 1374 în timpul domniei lui Iuga Coriatovici, unul din fiii lui Coriat Ghediminovici, principele lituan.

D. N. Iorga, în desacord cu N. Dobrescu, care admite înființarea mitropoliei moldovenești de către Iuga, precum și unii autori ruși, ca Tihomirov, Cistovici ș. a., susțin că biserica Moldovei și-a căpătat independența mai târziu ¹⁾.

Intr'adevăr nu avem indicații directe în documentele istorice din timpul acestui principe despre întemeierea organizației bisericești independente a Moldovei.

Se pare, totuși, că această organizație se dicta de împrejurările politice ale timpului, se impunea imperios, încât nu putea să nu existe.

Se știe că după moartea regelui polonez Cazimir (1370), Galiția a fost dată pe mâna unui principe din neamul Piaștilor Vladislav Opolschi, un catolic înfocat, care a dus o luptă

¹⁾ N. IORGA. *Istoria bisericii române*, vol. I, pag. 46—47.

N. DOBRESCU. *Intemeierea mitropoliilor*, pag. 76 s. u.

N. TIHOMIROV. *Ibidem*, pag. 121—124.

I. CISTOVICI. *Ibidem*, vol. I, pag. 112—113.

aprigă pentru biruința catolicismului în Galiția. Sub aspectul ofensivei catolice timpurile acestea erau grele nu numai pentru Galiția, ci și pentru Moldova, unde principele Lațcu a aderat la catolicism. Cu greu s'ar putea admite ca un principe ortodox, ca Iuga, să fi tolerat dependența bisericii moldovenești de Galiția catolicizată.

Din cauza succéselor catolicismului a scăzut prestigiul bisericii ortodoxe din Galiția. Puțin mai târziu în 1389—1390 ieromonahul Simeon, exarh al bisericii moldovenești, a fost însărcinat de patriarh să conducă, în mod provizoriu, în caz de moarte a mitropolitului Galiției Antonie, biserica galițiană. Această însărcinare însemnată, data unui simplu ieromonah, ne arată în mod foarte elocvent, cât de mult a scăzut autoritatea mitropoliei ortodoxe galițiene.

Primii episcopi moldoveni, pe cari îi găsim pomeniți în documentele istorice purtând acest titlu, sunt Iosif, episcop al Cetății-Albe, o rubedenie a lui Petru Mușat, și Meletie, ambii hirotonisiți de mitropolitul Galiției Antonie.

În ce privește raporturile dintre biserica moldovenească și patriarhul din Constantinopole, ele au trecut printr'o serie de grele încercări. Episcopii Iosif și Meletie nu au fost agreați de patriarh. El a încercat să pună în Moldova pe oamenii săi: în 1391 pe un Teodosie, în 1392 pe un Ieremia, în ambele cazuri fără reușită, din cauza împotrivirii Moldovenilor. În 1395 se mai face o încercare. Trimisul Moldovenilor la Constantinopole protopopul Petru, ademenit de perspectiva de a fi numit ca mitropolit, consimte să primească dela patriarh titlu de exarh și vicariu în Moldova, fără a cere în prealabil învoiea principelui moldovean. Moldovenii însă rămân neclintiți în hotărîrea lor ¹⁾.

Constatând imposibilitatea de a ține biserica Moldovei în ascultarea sa, fără voia principelui și boierilor, patriarhul cedează, și trimite pe doi emisari ai săi, pe învățatul egumen Grigorie (probabil Grigorie Țamblac) și diaconul Manuil, să cerceteze; dacă hirotonisirea episcopului Iosif a fost făcută în regulă. După cercetare, în 1401, Iosif este recunoscut ca mitropolit legal al Moldovei.

Sediul mitropoliei a fost fixat la Suceava. Trebuia să fie stabilit și un patronat sfânt asupra tănărului stat al Moldovei, ce avea nevoie să fie ocrotit. Cu un deosebit alaiu au

¹⁾ N. IORGA. *Istoria bisericii românești*, pag. 59—64.

fost aduse în acest oraș din Cetatea-Albă moaștele sf. Ioan cel Nou, patronul Moldovei ¹⁾).

Sf. Ioan cel Nou
(Cartea de învățătură, Iași 1643).

Iosif întemeiază primele mănăstiri moldovenesti: Neamțu și Bistrița. Ce făcea concurentul lui, episcopul Meletie, nu se știe. Scaunul mitropolitan a fost mutat la Iași în 1564. În timpul lui Alexandru cel Bun au fost înființate episcopiile sufragane la Roman și Rădăuți, iar mai târziu (în 1597—1599) la ele s'a adăugat și episcopia Hușilor.

Răsvrătirea bisericească din Moldova, ce a durat timp de zece ani, capătă o deosebită însemnătate, fiind pusă în lumina concepțiilor bisericești din timpurile medievale. Ea prezintă o ilustrație a doctrinei de supremația puterii spirituale asupra celei laice. Deslegarea certeii între patriarh și Moldova în folosul acesteia din urmă, pune pentru totdeauna capăt oricăror pretențiuni cu acest caracter și determină normalizarea raporturilor dintre stat și biserică. Numai în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu declanșarea crizei social-economice și politice, aproximativ după Alexandru Lăpuș-

¹⁾ Despre Ioan cel Nou: EP. MELHISEDEK. *Viața sfântului Ioan cel Nou*. „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II. *Mitropolitul Grigorie Tamblac*. „Revista p. ist., arch. și fil.”, III.

S. F. MARIAN. *Sf. Ioan cel Nou*, Buc., 1895. N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 46 ș. u.

A. I. IAȚIMIRSKI. *Din istoria predicei slavone în Moldova*, S.-Pet., 1906. *Grigorie Tamblac*, S.-Pet., 1904.

neanu, aceste raporturi degenerază în supunere completă a reprezentanților bisericii puterii laice. Fiecare domn își avea pe mitropolitul său, ca exponentul său politic. D. I. Mînea califică acest timp în istoria raporturilor dintre domn și biserică ca „un fel de cesaropapism în istoria moldovenească”¹⁾.

În sfârșit, e nevoie să mai pomenim despre un obicei, al cărui început pornește dela sfârșitul secolului al XVI-lea, anume obiceiul de a închina mănăstirile noastre locurilor sfinte. D. Cantemir ne poveștește că domnul și boierii, zidind o mănăstire și temându-se ca ea în urma vicisitudinilor politice să nu fie distrusă, o închinau lavrelor mai mari din locurile sfinte (Ierusalim, muntele Sinai și Sf. Munte)²⁾. Aceste lavre își luau obligația să aibă grijă pentru bunul mers al mănăstirii și în schimb se foloseau de veniturile ei pentru trebuințele lor. Acest obicei a dus treptat la mari abuzuri din partea călugărilor străini și la apariția problemei mănăstirilor închinat.

¹⁾ I. MINEA. *Aron Vodă și vremea sa*. „Cercetări Istorice”, anul VIII-IX (1932—1933). No. 1, Iași, 1933, pag. 114. Această lucrare interesantă trebuie să fie avută în vedere și la bibliografie, din pag. 208.

²⁾ *Descrierea Moldovei*, pag. 151—152.

CAPITOLUL 20.

Basarabia în perioada feudalismului românesc.

Considerațiuni generale.

În prima perioadă a existenței istorice a statelor românești, Basarabia, ca provincie mărginașă, a avut o viață destul de sbuciumată. În părțile ei sudice ea a fost contestată de Munteni, de Unguri, de Turci, de Tătari, la Nord — de Polonezi, în partea de mijloc, ce ținea foarte mult la cealaltă Moldovă, de Turci și de Tătari. Dacă mai adăugăm la aceasta năvălirile prădalnice ale Cazacilor, vom înțelege că Basarabia suferea mai mult, decât orice altă parte a teritoriului românesc, de lipsă de stabilitate a vieții.

Peripețiile istorice ale diferitelor părți ale Basarabiei sunt întruchipate în viața cetăților ei ¹⁾. Ele sunt mărturiile vii ale trecutului românesc în provincia noastră. Fiecare piatră din ele răscolește în sufletul nostru sentimente de admirație față de Românii de odinioară, cari, cu toate scăderile lor temporare, știau să apere patrimoniul lor teritorial, luptând din răspuțeri împotriva diverșilor inamici. Când suferind eșec, când ridicându-se din nou cu forțe împospătate, ei rămăneau dealungul Nistrului la veghe și de pază. Cetățile, așezate pe linia Nistrului și la delta Dunării, marchează granița de răsărit a românismului din timpul istoric.

Dacă dela aceste realizări ale sufletului românesc în exterior, ne vom îndrepta privirile la ceea ce se făcea în interiorul provinciei, în diverse momente ale vieții ei, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, va trebui să constatăm un caracter cu totul specific, revoluționar, al acestui teritoriu moldovenesc, înconjurat din toate părțile de dușmani. Lipsa de stabilitate a vieții interne, cusur determinat de împrejurările istorice și de tributul mereu crescând în folosul Turcilor, nășteau în populația provinciei un spirit de neliniște

¹⁾ N. IORGA. *Basarabia noastră*, Vălenii de Munte, 1912.

C. STAMATI. *Despre Basarabia și cetățile ei vechi*. Memoriile Societății de istorie și anticități din Odessa, vol. II, 1848, pag. 814.

ȘT. CIOBANU. *Monumentele istorice, în „Basarabia“*, monografie (colecție de articole), Chișinău, 1926, pag. 177.

GEN. SCARLAT. PANAITESCU. *Cetățile-ruini din Basarabia*. Anuar. Com. Moa. Ist., Secția din Basarabia, Chișinău, 1924, pag. 96 - 99.

și contribuiau la tulburări. De aceea vedem că în această provincie se produc foarte dese mișcări îndreptate împotriva domnitorilor. Răsar diferiți pretendenți la domnie. Unii din ei reușesc să adune armată și să pornească la luptă fățiș. Limba poporului i-a poreclit „domnișori”.

O ochire retrospectivă ne dă în această privință dovezi cu prisosință.

Astfel boierul Șarpe, ce poate fi considerat boier orheian, deoarece avea moșii la Puhăcenii Orheiului și la Șerpeni, s'a răsculat împotriva lui Ștefăniță-Vodă (1517—1527) ¹⁾.

În timpul lui Despot Vodă se produce o răscoală țărănească în ținutul Hotinului ²⁾. Sub Petru Șchiopul apar pe rând trei pretendenți la domnie, trei frați Potcoavă, susținuți în primul rând de țărănimea basarabeană. Desigur că și cellalt pretendent la domnie Petru, fiul lui Lăpușneanu, își avea rădăcina tot în provincie, în ținutul Lăpușnei ³⁾.

În timpul lui Iancu Sasul se ridică boierii lăpușneni în frunte cu Ion Lungul, pe care-l proclamă domn ⁴⁾.

În sfârșit sub Aron-Vodă Tiranul, se răscoală boierii orheieni și soroceni, având ca conducător pe Ionașcu, ales domn și numit Bogdan ⁵⁾.

Mișcărilor se țin lanț. Când cuțitul ajungea la os și răbdarea se epuiza, populația își manifesta nemulțumirea fățiș, găsind, relativ ușor, sprijin din partea Cazacilor și altor forțe externe, cari astfel jucau un rol oarecare în înscăunarea și retragerea domnitorilor.

Basarabia se administra la fel cu celelalte părți ale Moldovei. În fruntea tuturor cetăților și punctelor mai principale, ca Lăpușna, Ciubarciu și Chigheciu, se aflau pârcălabii, cari se socoteau administratori ai întregului ținut și aveau uneori pe lângă persoana lor în calitate de ajutoari, pe vătași mari sau pe hotnogi ⁶⁾. Afacerile pur orășenești se concentrău în

¹⁾ N. IORGA. *Basarabia Noastră*, pag. 31. În citație: *Studii și documente*, vol. IV, pag. 274—275.

²⁾ V. mai sus pag. 202.

³⁾ V. pag. 206—207. Despre caract. rul rebeliunii fraților Potcoavă. H. DJ. SIRUNI. *Mărturie armenescă despre România*, extrase din cronica Armenilor din Camenița, Buc., 1935, pag. 13.

⁴⁾ V. pag. 207.

⁵⁾ V. pag. 208.

⁶⁾ La Ciubarciu stăteau de pază în 1526 Fătul, în 1535 Tomșa. Deasemenca găsim acolo pe pârcălab în anul 1559, la care în 1529 se mai adaugă hotnogi. La Chigheciu pârcălabul Toader apare în timpul lui Ion Vodă cel Cumplit. Se află acolo și staroste. N. IORGA. *Basarabia Noastră*, pag. 28, 44 și 43/

măinile unui șoltuz cu 12 pângari, cari aplicau pecetea orașului la actele, ce emanau dela administrația orașului.

Originea cetăților basarabene se pierde în negura vremurilor. Nu știm precis de cine au fost clădite de prima dată. Putem numai bănuși și ajungem la unele concluzii în privința lor pe baza ipotezelor și rolului ce l'au jucat în trecutul nostru românesc. De aceea înțelegem sentimentul de mahnire, cu care scrie cronicarul Miron Costin despre cetățile românești: „Mare nevoie este a scrie de dănsese, de cine ar fi făcute; cu cât am nevoie și cât am cercat să știu ceva, din ce neamu sunt făcute, un cuvântu, o pomenire n'am putut afla, cu mare jale”¹⁾.

Rolul istoric al cetăților nu este identic. Soarta fiecărei din ele prezintă unele particularități și pentru ca acestea să fie mai clare, vom examina fiecare cetate aparte. Incepem cu Nordul provinciei, dela care pornește organizarea politică a Moldovenilor.

Hotin.

La Nord punctul principal este Hotinul, pe care împrejurările îl aruncau din mână în mână, dela Moldoveni la Poloni și invers²⁾. Hotinul mai mult ca orice altă cetate basarabeană, a fost supus în situația lui politică deselor schimbări.

În timpul din care ne vin mărturiile istorice, Hotinul făcea parte din țara Șepenicului, un voevodat ce a fost dat de regele polonez Cazimir cel Mare (1333—1370) în stăpânirea Moldovenilor, probabil pe motivul că cea mai mare parte a populației lui era moldovenească. Așa cel puțin putem deduce dintr'un document posterior, din anul 1436, în care, spre deosebire de țara Șepenicului, țările „Kolomăia” și „Sniatinul” sunt numite „rusești”³⁾. Țara Șepenicului prezenta un trilater întărit. La unghiurile lui se aflau cetățile: Hotin la vadul Nistrului, Țetin la vadul Prutului și Hmielov la drumul dela Colacin⁴⁾. Pe la anul 1375 țara Șepenicului se încorporează în statul moldovenesc și își pierde unitatea ei politică.

¹⁾ M. KOGĂLNICEANU. *Letopiseșele*, vol. I, pag. 23.

²⁾ I. NISTOR. *Drepturile noastre asupra Hotinului*, Chișinău, 1918.

Dr. C. I. ISTRATI. *Despre Cetatea Hotinului*, Anal. Ac. Rom., Seria II, t. XXXIV, Buc., 1912.

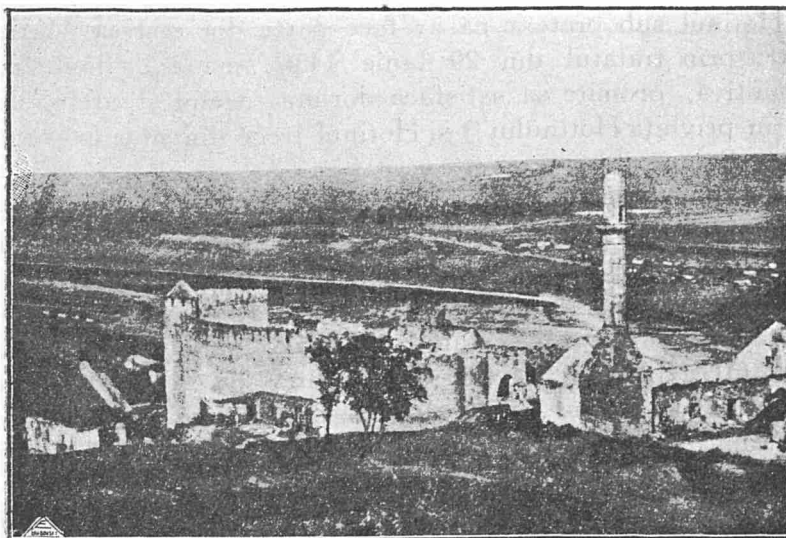
³⁾ M. COSTACHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 706—709 (doc. 23 Sept. 1436, Liov).

⁴⁾ TEODOR BĂLAN. *Țara Șepenicului*, Cernăuți, 1936. *Cetatea Hmielov*, Cernăuți, 1927.

În timpul lui Petru Mușat Hotinul se afla în posesiunea efectivă a domnului, deoarece într'un act din anul 1387 găsim pomenindu-se de pârcălabii dela Hotin și Țetin, ce aveau în mâinile lor puterea civilă și militară.

La 1395 Ștefan Mușat era gata să cedeze țara Șepenicului Poloniei, dar planul lui nu s'a realizat.

Alexandru cel Bun întărește cetățile și reușește să lărgească hotarele moldovenești, ocupând Tighina și coborîndu-se până la Cetatea-Albă. El luptă de mai multe ori cu Tătarii, gonindu-i peste Nistru. Cu acest prilej, Hotinul și Cetatea-Albă apar ca cele mai importante puncte de reper în apărarea hotarelor țării.

Cetatea Hotin. Vedere generală.

După moartea lui Alexandru cel Bun, începe lupta între fiii lui, Ilie și Ștefan. În schimbul ajutorului cerut dela Poloni, Ilie cedează acestora în 1436 Hotinul cu celelalte orașe și proprietăți ale Țării Șepenicului ¹⁾. În 1443 Ștefan face o răscoală împotriva fratelui său, îl prinde, îl orbește și îl pune în închisoare. Soția lui Ilie Marinca, poloneză, fuge cu fiul său Roman în Polonia și silește, la începutul anului 1444, pe pârcălabul hotinean Manoil să cedeze cetatea castelanului de Cracovia și palatinului din Liov și Rusia ²⁾. Ei își iau obli-

¹⁾ M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 706—709.

²⁾ *Ibidem*, pag. 721—722.

gația de a restitui această cetate, dacă într'un termen scurt Ilie nu va căpăta moșiile de adăpost în Polonia. Roman intră în Moldova și ucide pe unchiul său Ștefan, ca răzbunare pentru orbirea tatălui său.

Însă Roman domnește numai un an, fiind otrăvit în 1448. Ii succede fratele său Alexandrel, care este partizanul convins al Polonezilor, astfel că Hotinul rămâne pentru mult timp în stăpânirea acestora.

După o serie de evenimente, scaunul Moldovei a reușit să-l ocupe Petru Aron. În a doua sa domnie (1455), el se obligă să se închine regelui polonez Cazimir și dă în schimbul Hotinului, doamnei Maria, văduva lui Ilie, târgul Siretiul, Olhovețul și altele ¹⁾. Totuși întrucât Polonezii revendicau și Hotinul sub pretext că ar face parte din zestrea Mariei, Petru prin tratatul din 29 Iunie 1456, amânând hotărîrea definitivă, promite să satisfacă dorința regelui și sfetnicilor săi în privința Hotinului ²⁾ și Hotinul trece din nou în stăpânirea Polonezilor.

Prima preocupare a lui Ștefan cel Mare, la urcarea sa pe tron, a fost recucerirea Hotinului și întoarcerea lui sub scutul Moldovei. El l'a asediat timp de doi ani, însă deabia a reușit să capete dela Poloni prin pacea dela 4 Aprilie 1459, orașul Hotin, dar fără cetate ³⁾. Numai după un timp oarecare a putut Ștefan cel Mare să pună mâna și pe cetate, numind pentru ea în postul de pârcălab pe Goian. Numele acestuia îl aflăm într'un document cu data de 1464 ⁴⁾. El a fost apoi înlocuit cu Vlaicu, unchiul lui Ștefan după mamă.

La Hotin își găsește adăpost Ștefan cel Mare în 1476 după bătălia lui cu sultanul Mahomed al II-lea. Turcii au asediat cetatea, însă nu erau în stare să o ia.

În 1538 în urma certelor din cauza Pocuției, generalul polon Tarnowski, după o asediere a Hotinului timp de 2 săptămâni, reușește să-l cucerească ⁵⁾, aruncând în aer zidurile cetății. În 1539 însă, cetatea este cedată lui Ștefan Lăcustă. În a doua domnie a sa, Petru Rareș ridică din nou zidurile cetății și îi sporește apărarea.

1) M. COSTACHESCU. *Ibidem*, vol. II, pag. 773—777.

2) *Ibidem*, pag. 779—788.

3) Pacea dela Overchelăuși. E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. II, 2, pag. 126—127.

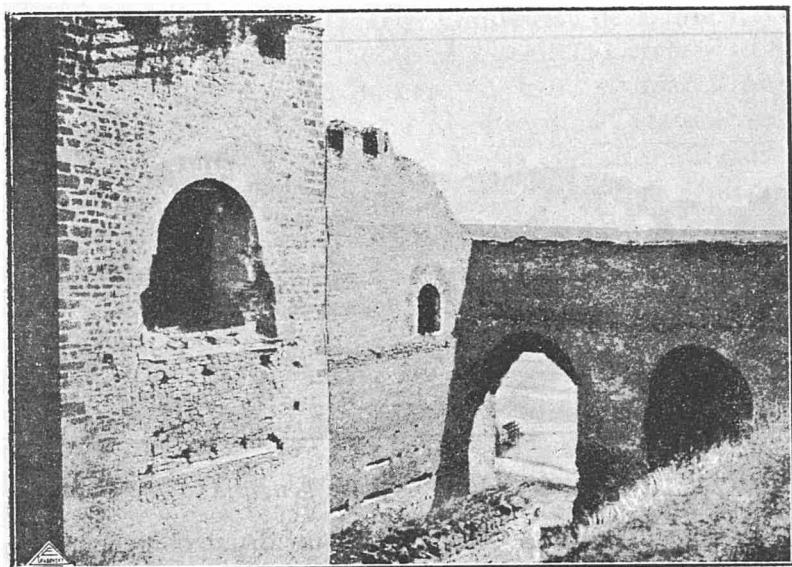
4) I. URSU. *Ștefan cel Mare*, pag. 36.

5) N. IORGA. *Basarabia Noastră*, pag. 37.

În anul 1562 Hotinul este cedat de domnitorul Ioan Heraclide Despot unui prieten al său Albert Laski, dar în curând e reluat dela el ¹⁾.

Alexandru Lăpușeanu spre a fi pe placul Turcilor arde cetățile basarabene, păstrând din îndemnul lor numai Hotinul, socotit necesar armatei turcești într'un eventual războiu împotriva Poloniei.

Bogdan al IV spre a fi apărat împotriva lui Ioan Vodă cel Cumplit, donează cetatea nobilului polonez Dobrovolschi ²⁾, căruia însă i-se pune condiția că dacă timp de trei luni Bogdan nu va fi apărat de către Polonezi, cetatea va trece în mâna Turcilor.

Cetatea Hotin. Intrarea principală.

Ioan Vodă însă capătă tronul și, legând cu Polonezii raporturi de prietenie, face ca cetatea să fie retrocedată Moldovei.

În ce privește orașul Hotin propriu zis, el întotdeauna făcea un negoț bun cu Polonia. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, în 1585, un călător francez François Pavie, baron de Fourquevaux, mărturisea că Hotinul era un „târg mare“.

Vicisitudinile politice, prin cari trece Hotinul, nu se sfârșesc cu acelea pe cari le-am arătat. În perioada următoare

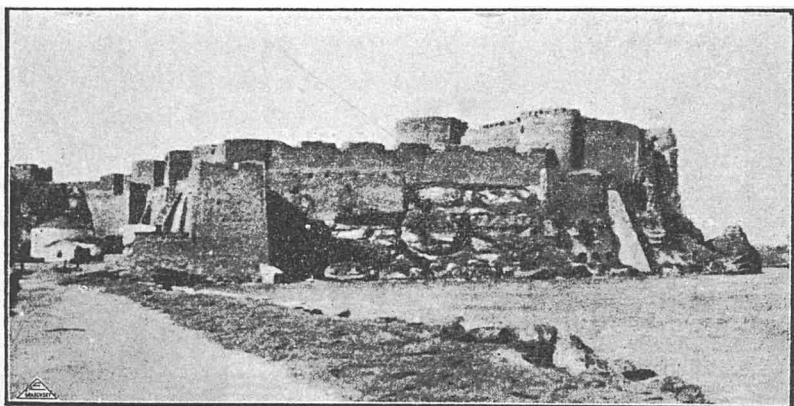
¹⁾ H. DJ. SIRUNI. *Mărturii armenesti despre România*, extrase din cronica Armenilor din Camenița, Buc , 1936, pag. 9.

²⁾ A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. V, pag. 89.

el este de vre-o câteva ori rupt din sânul Moldovei, trecut la Polonezi, pentru ca în sfârșit să rămână Turcilor și să fie transformat în raia turcească la fel cu celelalte cetăți din Sudul Basarabiei.

Chilia, Cetatea-Albă și Ismail.

În această parte inferioară a provinciei jucau un rol foarte mare două localități: Chilia și Cetatea-Albă ¹⁾. Chilia era la început muntenească și numai în anul 1412 o vedem aparținând Moldovei, ce stăpânea și Cetatea-Albă. Moldova prețuia aceste ieșiri la mare, ca puncte prin cari se făcea comerțul extern. Dealtfel aceleași motive îi îndemneau și pe Munteni să caute stăpânirea asupra Chiliei.

Cetatea Albă. Vedere generală

Cetatea-Albă era așezată pe un drum comercial care pornea dela părțile occidentale ale Europei spre îndepărtatul Orient. Dar în același timp ea era și un punct ce lega Nor-

¹⁾ N. IORGA. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, Buc., 1900. *Lucruri noi despre Chilia și Cetatea-Albă*, 1925.

AL. LAPEDATU. *Grauri și vederi dela Cetatea Albă*, Buletinul Com. Mon. Ist., an. VI, pag. 57—66.

G. I. BRĂTIANU. *Recherches sur Vicina et Cetatea-Albă*, Buc., 1935.

I. BOGDAN. *Inscripțiile dela Cetatea-Albă*, Anal. Ac. Rom., Secția ist., vol. XXX, pag. 340.

A. COCIUBINSCHI. *Inscripțiuni lapidare din secolul al XV-lea din Cetatea-Albă*, Mem. Societ. de ist. și antich. din Odessa, vol. XV.

A. COCIUBINSCHI. *Tura (Tiras)—Cetatea-Albă—Akkerman și noua inscripție lapidară din an. 1454*. Mem. Societ. de ist. din Odessa, vol. XXIII.

N. MURZAKEVICI. *Inscripțiunea grecească din Cetatea-Albă*. Mem. Societ. de ist. și ant. din Odessa, vol. II, pag. 480.

dul cu Sudul. Acest drum îl foloseau și pelegrinii ruși. Pentru ei, Cetatea-Albă era o oprire centrală în drum spre locurile sfinte, o jumătate de cale. În „Povestirea monahului Epifanie despre călătoria la Ierusalim“, după manuscrisul mănăstirii Ciudov, din secolul XVI—XVII, cetim: „Dela Marele Slucisc până la Belograd 500 verste și dela Belograd până la Țaregrad tot 500 verste“¹⁾.

Alexandru cel Bun apăra acest patrimoniu scump al principatului moldovenesc cu cea mai mare râvnă. În 1420 Turcii întreprind un atac împotriva Moldovei din partea mării, fără să aibă succes. Ingrijorat, Alexandru cel Bun cere ajutor regelui polonez Vladislav. Acesta împreună cu fratele său Vitold, se decid să-l ajute. În 1421, pe când călătorea prin părțile acestea călătorul francez Guillebert de Lannoy, voevodul lituan al Podoliei Ghedigold a sosit la Cetatea-Albă cu 12.000 de oameni și 4.000 de care cu lemn și piatră, având intenția de a reface și a întări castelul din Cetatea-Albă²⁾.

Fiii lui Alexandru cel Bun, Ilie și Ștefan, după o ceartă pentru domnie, termină printr'o împăcare la 1 Septembrie 1435 Ilie îi cedează lui Ștefan „orașul Chilia cu vama și bălțile ce țin de dânsa, orașul Vaslui cu pământul lui, ținutul Tutovei, târgul Bârladului cu tot ținutul, morile covurluiene, orașul Tecuciu, Oltenii“³⁾. Această despărțire, în ce privește soarta istorică, a Chiliei de Cetatea-Albă, a fost totuși de scurtă durată. Foarte curând vedem că lui Ștefan îi aparține și Cetatea-Albă, iar în 1443 el biruie pe fratele său definitiv și îl orbește. În inscripția de pe o tablă de marmoră dela Cetatea-Albă din 1440, el figurează ca singur stăpânitor al acestei cetăți, care se îngrijește și de fortificarea ei⁴⁾.

Însă lupta fratricidă a slăbit poziția Moldovei în afara granițelor. Succesorul lui Ștefan, Petru cedează Chilia Ungurilor, dela cari așteaptă un ajutor mai eficace în cazul unui atac din partea Turcilor⁵⁾.

¹⁾ A. A. COCIUBINSCHI. *Tura (Tyras) — Belgrad — Akkerman*, Odessa, 1901, pag. 65—66.

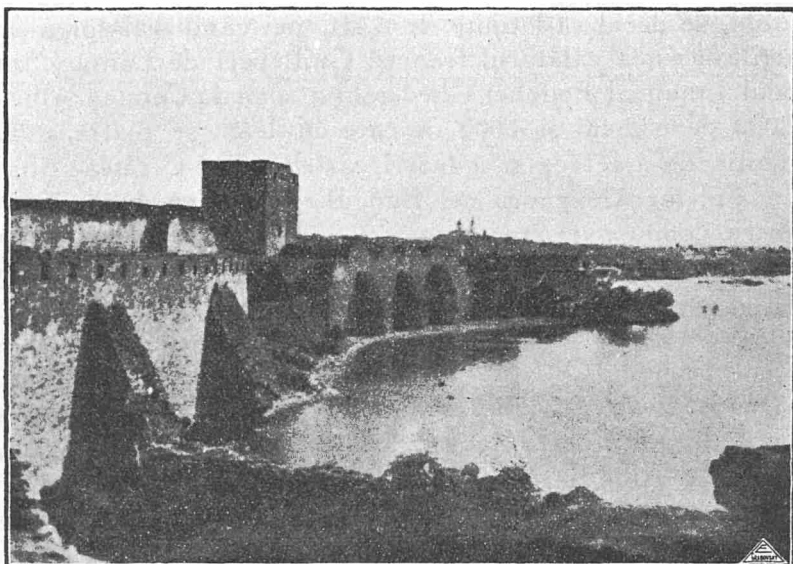
²⁾ *Memoriile Societății de istorie și anticități din Odessa*, vol. III, pag. 433 ș. u. N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 83.

³⁾ M. COSTĂCHESCU. *Ibidem*, vol. II, pag. 681—684.

⁴⁾ Inscripția ne arată că un oarecare Fedorca, arhitect sau pârcălab, „a făcut această cetate pe vremea preacuviosului domn gospodar Io Ștefan Voievod“. E vorba probabil de întărire și lărgire a cetății, ce servea de reședință pentru Ștefan, I. BOGDAN. *Ibidem*, pag. 315—323.

⁵⁾ N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 102.

Este pusă în primejdie de a fi înstrăinată și Cetatea-Albă. În 1450, în toiul luptei între Bogdan și Alexandru pentru tronul Moldovei, Polonezii plănuiră să se așeze la Cetatea-Albă¹⁾. Pentru a servi statul polonez în scopurile lui, Alexandru Vodă își stabilește reședința la Cetatea-Albă, însă este otrăvit în curând de boieri. Planurilor de cucerire a Polonezilor le pune capăt Bogdan, fiul natural al lui Alexandru cel Bun, care obține la Crasna, lângă Vaslui, o izbândă hotărâtoare asupra oștirii poloneze. Bogdan a fost ucis de Petru Aron, care se împacă cu Polonezi, păstrând însă Cetatea-Albă.

Cetatea-Albă. Vedere parțială.

Căderea Constantinopolului în 1453 face primejdia turcească pentru țările creștine foarte reală²⁾. Într'adevăr Turcii se gândesc acum la cucerirea Cetății-Albe și a posesiunilor genoveze de pe malul Mării Negre (Caffa). Petru trimite la Constantinople pe logofătul Mișu, cu oferta unui tribut anual de 2.000 de galbeni ungurești. Sultanul a primit propunerea, însă acordul nu s'a putut stabili din cauza diferențului cu privire la termenul plății³⁾.

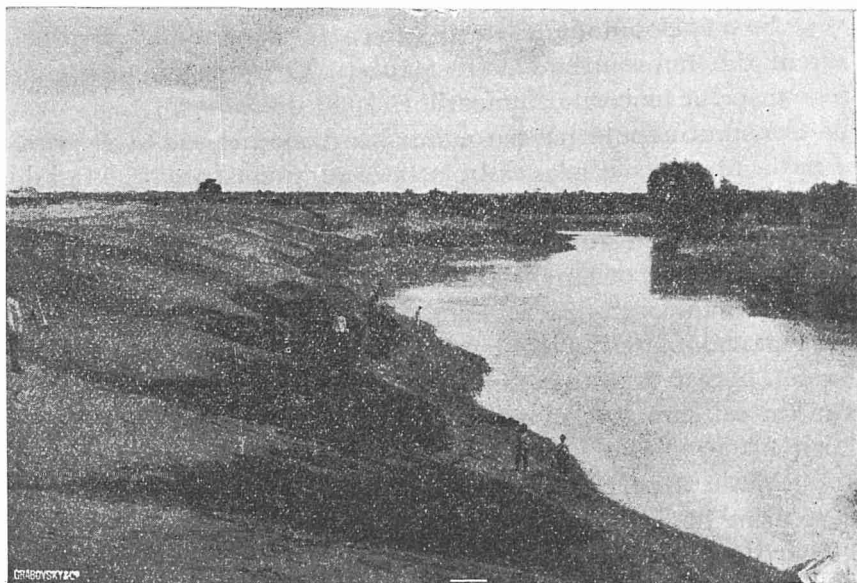
¹⁾ Ibidem, pag. 103—106.

²⁾ Însemnătatea acestui eveniment se resimte imediat în întărirea Cetății-Albe. Pe o piatră, găsită în această cetate, cu data de 1464, este scris că pârcașul Stanciul a întărit turnurile cetății. I. BOGDAN. *Inscripțiile*, pag. 327 ș. ur

³⁾ M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 797—801.

Intr'o vreme se părea că Moldova își pierde simțul primejdiei turcești. Ștefan cel Mare în 1462 împreună cu Turcii luptă pentru redobândirea cetății Chilia, însă nu reușește, și este rănit de Ungurii din cetate în picior. Totuși în 1465 Ștefan pune mâna pe Chilia, numind acolo pe pârcălabii săi Isaia și Buhtea ¹⁾).

Peste puțin timp planurile războinice ale Turcilor ies la iveală. Ei își manifestă dorința de a cuceri cetățile basarabene. Prima lor încercare din 1475, respinsă de Ștefan, nu-i descurajează. O repetă în 1476, dar fără un succes definitiv. În fața primejdiei, Ștefan se pregătește să răspundă unei even-

Șanțul cetății Chilia.

tuale lovituri. El face zid în jurul orașului Chilia, ce s'a format pe malul moldovenesc al Dunării, adică în jurul Chilieii Noi. Vechiul Licostomo pe timpul acela era ruinat și părăsit. Totodată Ștefan are grijă și de Cetatea-Albă ²⁾).

În 1481 împotriva Chilieii se produce un atac din partea Muntenilor în tovărășie cu Turcii. În 1483 se face o nouă încercare. Astfel avem de față un fel de preludiv al eveni-

¹⁾ N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 129.

²⁾ Din timpul lui Ștefan cel Mare avem două inscripții cu data de 1476 și 1479. Prima arată că în anul 1476 a fost construită „poarta mare” a cetății, din a doua aflăm că Ștefan rezidește cetatea, fără îndoială în așteptarea unui atac din partea Turcilor I. BOGDAN. *Ibidem*, pag. 334 și 338.

mentelor fatale din anul următor, când se adeverește temeinicia îngrijorărilor lui Ștefan.

Turcii vin cu o flotă mare, pentru cucerirea ambelor cetăți basarabene. Cu ajutorul Tătarilor Chilia cade în mâinile Turcilor la 14 Iulie 1484, iar Cetatea-Albă la 4 August a aceluiași an. Prima a fost apărată de pârcălabii Ivașcu și Maxim, cealaltă de pârcălabii Gherman și Oană ¹⁾. Comunicând Ragusanilor despre această izbândă, sultanul Baiazid II numește Chilia: „cheie și poartă la toată țara Moldovei și Ungariei și a țării dela Dunăre”, iar Cetatea-Albă o caracterizează ca „cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tătaria și toată Marea Neagră” ²⁾.

Soarta populației Cetății-Albe a fost penibilă. Locuitorii săteni din împrejurimi au fost robiți. O parte din orașeni a fost înscrisă în corpul ienicerilor, 2000 de fete au fost duse la Constantinopole pentru a intra în seraiuri sau a fi vândute la târguri de sclave. În cetate au rămas abia 200 familii de pescari în loc de 20.000 de locuitori, câți au fost ³⁾. Cu această victorie a Turcilor Marea Neagră devine „lacul turcesc”.

Firește că cuceririle turcești trebuiau să producă unele schimbări în organizarea administrativă a Moldovei. După 1484 pârcălabia principală moldovenească se strămută la Ciubarciu. Acest oraș este cunoscut încă depe vremea lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, fiind populat de Unguri husiți ⁴⁾.

Ajutorul pe care l’au primit Turcii dela Tătari, nu trece fără urme în istoria provinciei. Tătarii încep să se stabilească în părțile sudice ale Basarabiei, întâiu în mod ocazional, iar apoi tot mai temeinic. „Tartari Bialogrodenses” se află stabiliți în Basarabia de Sud încă din 1510. În 1513 ei prădă Moldova până la Iași și repetă prădăciunile lor în 1514. O nouă năvălire a Tătarilor dela Perecop are loc în 1518.

Pentru apărarea Moldovei se creează o vornicie a Țării

¹⁾ I. BOGDAN. *Ibidem*, pag. 353, restabilește lista pârcălabilor dela Cetatea-Albă, care în ordinea cronologică este următoarea: Iacșa Litavor 1374, Iuga 1435, Fedorca 1440, Jurghici 1443—1447, Stanciul 1449, 1453, 1454, Vlaicul 1457, Vlaicul și Stanciul 1459, Stanciul și Zbiera 1466—1470, Stanciul și Bălco 1470, Bălco și Luca 1471—1474, Luca și Hârman 1475—1476, Hârman și Duma 1478—1480, Gherman și Oana 1481—1484.

²⁾ N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 156—158.

³⁾ *Ibidem*, pag. 161.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 187.

de jos. Ca vornic este numit de Bogdan-Vodă, Cărăbaș. Domnul își face o nouă reședință la Huși ¹⁾.

În 1538 din cauza cerței pentru lemne între locuitorii Chigheciului și Tătari, chighecenii i-au urmărit până la Chilia, arzându-i marginile. Soliman indignat, pornește cu oștirea sa în Moldova pentru a pedepsi pe „necredinciosul Moldovean” (Petru Rareș). Domnul se afla atunci într’o situație extrem de grea, fiind atacat din Nord de Polonezi și la Est de Tătari. El fuge în Ardeal. Sultanul, punând în scaunul Moldovei pe Ștefan Lăcustă, pleacă spre Tighina, pe care o întărește. După porunca lui pe o piatră din cetate se face o inscripție în amintirea învingerii domnului moldovean „sub potcoavele cailor turcești”.

În 1538 Turcii prefac în raia aceste două cetăți. În raiaua Cetății-Albe ²⁾ intră Maiacul, Ciubarciu și Căușanii. Pârcălabia principală moldovenească este nevoită să se mute și mai la Nord, anume la Soroca, care își însușește de acum înainte rolul strategic de apărare nu numai împotriva Tătarilor, ci și împotriva Turcilor. Odată cu aceasta s’a luat dela Moldoveni și Cetatea Tighinei, transformată în raiaua Benderului, un nume nou, cu care a fost botezată Tighina și care înseamnă după unii „poartă”, după alții „port, oraș comercial” ³⁾.

În 1568 se strămută în Bugeac din regiunea dintre Don și Volga Tătarii Nohai ⁴⁾, cari, întărind aci elementul tătăresc, îl fac să se răspândească și mai mult pe teritoriul Moldovei. Totuși Moldova păstrează în mâinile ei o fâșie de pământ între raiaua Cetății-Albe și raiaua Benderului. În 1585 Cetatea-Albă este vizitată de un călător francez François de Pavie, Baron de Furquevaux, care o numește „Creman sau Magraman”. Dela această cetate el pornește spre Nord, prin ținuturi de pășune, cu turme de vite, boi, cai, oi și capre, până la satul „*Porcaer care desparte țara Turcului de țara Moldovei*”. Satul Porcaer este actualul sat Purcari la Nistru ⁵⁾.

Dar această fâșie de pământ se menține moldovenească

¹⁾ N. IORGA. *Basarabia noastră*, pag. 28.

²⁾ N. IORGA. *Chilia și Cetatea Albă*, pag. 205.

³⁾ N. IORGA. *Basarabia noastră*, pag. 35.

ȘT. CIOBANU. *Cetatea Tighina*, pag. 13—14.

⁴⁾ D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 20.

⁵⁾ N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 206.

numai până în anul 1595, când în urma încercării nereușite a lui Aron Vodă, de a recuceri Tighina și Cetatea-Albă, ea este cedată sub denumirea de „Șapte sate de țară“ hanului tătăresc. E foarte probabil că tocmai după aceasta Căușanii se vor fi ridicat politicește, devenind reședința hanilor din Crimeia.

Ultima din cetățile sudice ale Basarabiei *Ismailul* a apărut relativ târziu. Orașul Ismail a fost ridicat după anexarea Bugeacului de către Turci. În curând a fost construită acolo și o fortăreață.

În 1595, în timpul luptelor lui Aron Vodă cu Tătarii, un comandant transilvanean Andrei Barcsai a ocupat acest oraș întărit. Cu paza cetății el a însărcinat pe Moldoveni. Însă în scurt timp ei au pierdut-o în folosul Turcilor ¹⁾. În acest an Turcii storc definitiv aceasta bucată a pământului românesc, înființând o raia nouă.

Cetatea Ismail n'a avut prea mare însemnătate în cursul perioadei, pe care o examinăm.

Partea mijlocie a Basarabiei.

Prin forța lucrurilor, partea mijlocie a provinciei devine o citadelă de rezistență națională. Mai ales regiunea a Chigheciului sau Tigheciului, situată mai la sud de Lăpușna până la apa Ialpușului, cu pădurile ei seculare, ajută la organizarea Moldovenilor.

Iată ce spune despre această regiune păduroasă Dimitrie Cantemir: „Copacii, măcar că sunt înalți, sunt totuși așa de deși, încât nici om pedestru nu poate să treacă pe acolo, decât prin poteci cunoscute numai de locuitori“. Locuiau în aceste părți „cei mai strașnici ostași din toată Moldova“ ²⁾.

Domnii Moldovei, pentru a coloniza această regiune, precum și regiunile vecine dela Nord, favorizează așezarea Moldovenilor în aceste locuri prin acordarea diferitelor avantagii. Populația din cuprinsul Chigheciului, Lăpușnei și Orheiului se distinge prin însușirile ei militare și spiritul dârz.

Domnitorii dăruiau uneori pământ uri cetașilor din celele boierești, ca răsplată pentru slujba lor contra Tătarilor. S'a păstrat dela 1484 un document privitor la satul Râzeni, din care se vede că un oarecare Gangur, marele sfetnic la curtea lui Ștefan cel Mare și pârcălab de Orhei, a obținut

¹⁾ N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 210.

²⁾ *Descrierea Moldovei*, pag. 30.

dela domn o danie pentru Mălușca, Neicea, Cozma Râzan și Drăguș, ce s'au distins prin slujba pentru țară, în contra Tătarilor ¹).

În regiunea dintre Prut și Cahul, Ion-Vodă înființează „o capetenie a codrului”.

În partea mijlocie a Basarabiei cetățile de margine sunt: Tighina, Orhei și Soroca.

Tighina.

Tighina, după cum am văzut, a împărțit soarta cetăților de Sud ²). Deși originea localității se trage de mai de mult ³), despre cetate nu găsim pomeniri în documente istorice, decât dela anul 1408. Într'un privilegiu, dat în anul acesta de către Alexandru cel Bun negustorilor din Liov, Tighina figurează ca localitate de vamă, una din principalele vămi ale Moldovei, în rând cu Suceava, Iași, Cetatea-Albă, Cernăuți ș. a. m. d. Ca vamă Tighina figurează și în 1452, când Alexandrel-Vodă ia hotărâri asupra bălților Botnei, pescarilor Nistrului și vămii dela Tighina ⁴). În 1456 vama ce se plătea la Tighina se desființează. Locul ei ocupă acum Lăpușna. Aceasta este un semn că Tighina își pierde însemnătatea, ca punct comercial.

Dar despre cetate nu se vorbește nimic. Miron Costin afirmă că cetatea Tighina este o cetate veche, ca și cetățile Suceava, Neamțul, Hotinul și a fost refăcută de domnii Moldovei. Că la Tighina a fost o cetate înainte de Turci, crede și Dimitrie Cantemir ⁵). În desacord cu aceste păreri, d. St.

¹) I. BOGDAN. *Documentul Râznilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul XV*, pag. 2.

²) ȘT. CIOBANU. *Cetatea Tighina*. Anuar. Com. Monum. Ist., secția din Basarabia, Chișinău, 1928.

³) Despre originea localității Tighina s'au emis diferite ipoteze, pe cari le enumărăm: 1) persană, cum că Tighina ar fi existat pe timpul trecerii peste Nistru a armatei lui Dariu Histasp, 2) getică sau romană, 3) slavo-rusă, a lui P. Crușevan, care afirmă greșit că Tighina ar purta în secolul X numele Tungata, 4) geneveză (N. Bălcescu, Z. Arbore, Ion Halippa ș. a.), 5) lituano-rusă a lui Batiuşcov, care era de părere că Tighina a fost întemeiată de Vitovt în anul 1395, 6) moldovenească (C. Stamatii), 7) tătărească (Șt. Ciobanu). ȘT. CIOBANU. *Cetatea Tighina*, pag. 3—4. În expunerea de mai sus, pag. 91, am motivat originea cumanică a denumirii orașului Tighina. E foarte probabil că tocmai din timpul Cumaniilor se trage originea acestei localități.

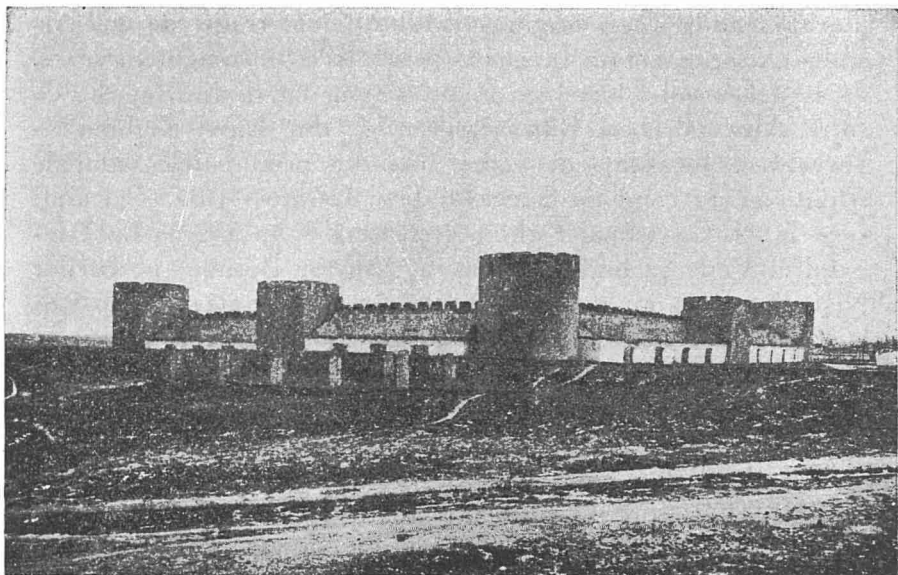
⁴) N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 106.

⁵) M. KOGĂLNICEANU. *Letopisețele*, vol. I, pag. 23.

D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 16.

Ciobanu demonstrează că cetatea a fost ridicată de sultanul Soliman și la începutul anului 1541 era gata ¹⁾).

Soarta ulterioară a Tighinei este strâns legată de invaziunile căzăcești în Basarabia. Mai ales prin acest punct, al Tighinei, treceau Cazacii Nistrul, pentru a prăda populația. Invaziunile Cazacilor încep dela anul 1563, când hatmanul lor Dimitrie Vișnevețchi avea intenția să ocupe scaunul Moldovei, dar planurile lui au fost denunțate regelui polonez de către sangiacul Cetății Albe ²⁾).

Citadela Cetății Tighina

(Col. Com. Mon. Ist., Secția Basarabiei).

În timpul lui Ioan Vodă cel Cumplit Cazacii au jucat un rol foarte mare. Împreună cu Cazacii, domnul cucerește Tighina și o arde.

Cu toate că între Turcia și Polonia la sfârșitul anului 1574 se încheiase un tratat de pace, peste doi ani Cazacii neastâmpărați, deși erau sub ascultarea Poloniei, pradă din nou regiunea Tighinei. Pentru a curma aceste incursiuni,

¹⁾ ȘT. CIOBANU. *Ibidem*, pag. 11.

²⁾ Despre incursiunile Cazacilor v.: N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*; ȘT. CIOBANU. *Cetatea Tighina*; A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor* ș. a. În limba rusă: CULIȘ. *Prima perioadă istorică a Cazacilor*, 1876; EVARNIȚCHI. *Istoria Cazacilor zaporojeni*, vol. I—III, 1889—1897 și lucrările, consacrate istoriei Ucrainei (HRUȘEVȘCHI, BANTĂȘ-CAMENSCHI ș. a.).

Turcii fac în 1579 dincolo de Nistru în fața Tighinei, o nouă fortăreață. Regele polonez Ștefan, a cerut să fie distrusă această cetate. La refuzul sultanului, Cazacii cu voia regelui trec în 1583 Nistrul, devastează Tighina și o ard. Iar apoi pradă și Cetatea-Albă.

În 1584, Petru Șchiopul reface cetatea pe socoteala sa proprie, căpătând dela sultan în semn de recunoștință baine de stofă de aur și o sabie cu pietre scumpe.

Totuși incursiunile Cazacilor se repetă în 1585 și 1586. O nouă năvălire a Cazacilor se produce în 1587, când se pradă în afară de Tighina, Oceacovul și raiaua Cetății-Albe. În anul următor Cazacii pradă 13 sate și alte 4 sate turcești lângă Tighina. Cazacii mai pradă Tighina, sau regiunea ei, în 1590, 1592 și 1593.

În 1595 Aron Vodă cu aliații săi Cazaci, conduși de hatmanul lor Nalivaico și Loboda, se ridică împotriva Turcilor și ia cetatea Tighinei. Însă în urma revendicării cetății de către Cazaci, Tighina tot rămâne în mâinile Turcilor.

Dacă Tighina cade foarte de vreme sub dominațiunea directă a Turcilor, în schimb celelalte două cetăți mai la miază-noapte: Orheiul și Soroca, se păstrează de către Moldoveni.

Orheiu.

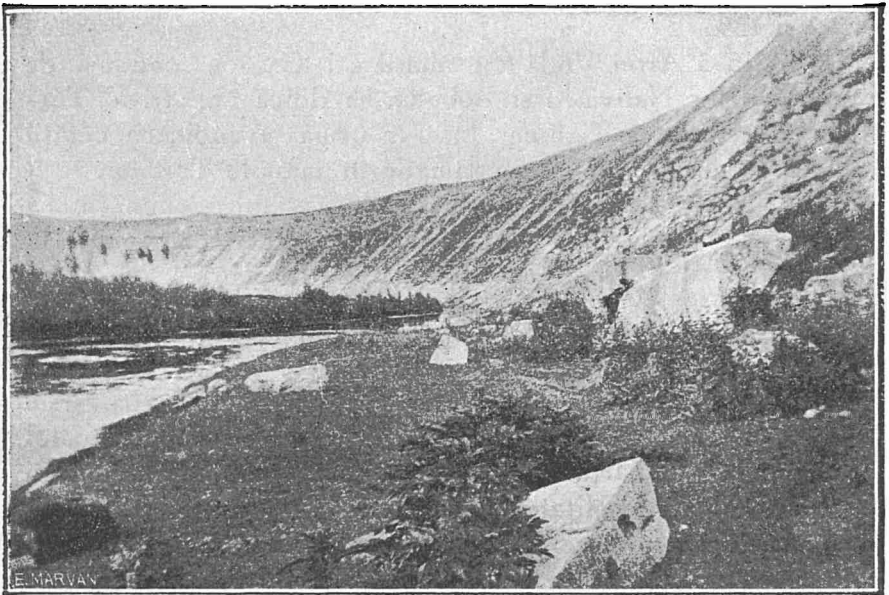
În legătură cu cetatea Orheiului există o controversă. Nu se știe precis unde se afla ea. La Sud-Est dela actualul Orheiu, la o depărtare de 18 km., lângă comunele Trebugeni și Botuceni, în localitate numită „Peștera“, s'au păstrat până acuma urmele unei cetăți: valuri, cărămidă, piatră, în așa fel, încât se vede unde erau situate biserica și cimitirul. Iar mai departe se văd și ruinele unei băi. Întrucât această cetate e atât de aproape de Orheiul de astăzi, s'a presupus că tocmai în locul ruinelor acestei cetăți se afla cetatea veche a Orheiului ¹⁾. D. Șt. Ciobanu obiectează, arătând că într'un document din 20 Ianuarie 1497, se pomeneste satul „Molești lângă Orhei“, pe care îl identifica cu satul Mălăești, situat la vr'o câțiva kilometri mai sus de Orheiul de astăzi ²⁾. Deci ar reieși că Orheiul vechiu nu putea să fie pe alt loc, decât acel al actualului Orheiu. În ce privește ruinele, d-sa le atribue

¹⁾ C. STAMATI despre antichitățile vechiului Orheiu în „Memoriile Societății de istorie și antich. din Odessa, vol. II, pag 806.

²⁾ ȘT. CIOBANU. *Monumentele istorice*, ibidem, pag. 183.

orașului Oriow, ce figurează în harta, anexată la „Descrierea Moldovei“ a lui D. Cantemir.

Această afirmație nu poate să fie acceptată, întrucât ne lipsesc dovezi că satul Molești ar fi într'adevăr satul Mălăești și nu un alt sat dispărut. Apoi expresiunea „lângă“ nu însemnează neapărat câțiva kilometri, puteau să fie și douăzeci. În sfârșit nu ar fi exclus ca cetatea Orheiului să fi existat separat de orașul Orheiul la o oarecare distanță de el, iar denumirea Oriow putea să fie un nume schimbat al Orheiului, poate împrumutat dela Cazaci, năvălitori în aceste locuri. În veracitatea acestei presupuneri ne îndreptățesc să credem indicațiunile hărții din an. 1686, a geografului italian

*Cetatea Orheiul Vechiu. Cotul râului Răut în interiorul cetății.
Col. Com. Mon. Ist. Secț. Basarabiei.*

Giacomo Cantelli da Vignola. La vărsarea Răutului în Nistrul, pe cealaltă parte, rusească, a Nistrului este aiătată o cetate sub denumirea: „Oriu, Oriso et Oriow“¹⁾.

Am putea admite așa ceva, întrucât din exemplul Tighinei știm că Turcii și Tătarii simțeau nevoia unei cetăți și de cealaltă parte a Nistrului, în fața Tighinei, și într'o vreme aceasta a doua cetate a existat. Dar mai degrabă înclinăm să credem că avem de față o simplă greșeală în ce

¹⁾ V. A. URECHIA. *Chartografia română*. Anal. Acad. Rom. 1880, No. 3.

privește exactitatea arătării locului. Același Oriow pe o altă hartă din veacul al XVII-lea (Ioh. Baptista Homanno, Norimberg) este arătat la vărsarea Răutului în Nistru, adică pe teritoriul moldovenesc, iar pe harta lui I. M. Hafius, profesor de matematici, din 1744, ocupând aceeași poziție, are alături și o a doua denumire „Orihow“, ce se apropie mult de sunetele cuvântului Orhei¹⁾. Această localitate se cheamă Orihow și în harta lui Viaceslav Grodețchi, din veacul al XVI-lea. În limba Cazacilor zaporojeni Orheiul se numea „Irgheev“ și „Orâha“²⁾.

Dacă însemnările de mai sus ne dovedesc că Oriow și Orihow sunt alte denumiri ale orașului Orhei și nimic nu ne îndreptățește să credem că în aceste locuri a existat o altă cetate, decât Orheiul, apoi mai avem și o dovadă pozitivă directă cum că în vechime a existat „Orheiul vechiu“ în deosebire de Orheiul de azi. Într'un ispisoc din 1618, Ianuarie 28, se vorbește de o moară din satul Macicăuții, „din vadul cel din sus, di unde easă Răutul din stâncă, din gios de Orheiul cel vechiu“³⁾. Prin urmare, la începutul veacului al XVII-lea se credea că a existat un Orheiul vechiu și nu avem nici un motiv să respingem această părere.

La Orheiul în funcțiunea de pârcălab apare prima oară, în 1470, Radul Gangur, apoi în 1481—1484 Vlaicul, unchiul lui Ștefan cel Mare; în 1486—1491 figurează Grozea Micoțici, în 1492—1493 Gangur a doua oară, în 1499 Ivanco și Alexa, în anul 1573—1574 Cristea și Danciul și în domnia lui Petru Schiopul—Pârvu. În 1580 orașul mai avea un vătaf mare, Turbure. În 1583 pârcălab de Orheiul este Nădăbaico. **Soroca.**

Cealaltă cetate, Soroca, apare în documentele istorice foarte târziu⁴⁾. Unii afirmă, însă fără argumente solide, că

¹⁾ Ibidem.

²⁾ P. A. CRUȘEVAN. *Basarabia*, Moscova, 1903, pag. 221. În 1593 Cazacii pradă orașul „Orihovo“ sau „Harcova“ (N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 207), unde ei apar în timpul bătăliei. Probabil e vorba de Orheiul. Unii autori ruși cred, însă fără un temei serios, că în veacul I î. d. H. în locul Orheiului vechiu se afla cetatea Patridava.

³⁾ M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. I, pag. 462, nota 10.

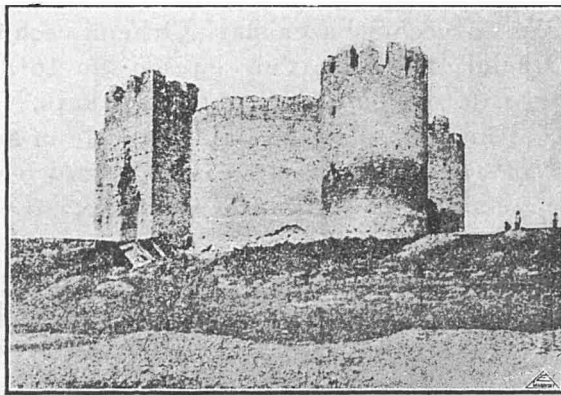
⁴⁾ A. LAPEDATU. *Cetatea Sorocii*. Bul. Com. Mon. Ist., an VII, Buc., 1914, pag. 85.

IC. ST. MILETIE RĂUTU. *Cetatea cu monografia orașului Soroca, Oradia*, 1932.

D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 17.

în locul Sorocei de azi se afla o așezare grecească Alchionia, iar în timpul regelui Buerebista Serghidava sau Sergus ¹⁾).

Orașul Soroca, ca vad, se afla politicește în mâinile Moldovenilor chiar dela sfârșitul veacului al XIV-lea sau începutul veacului al XV-lea. Pomenirea despre cetate și pâr-călăbie se face de prima dată în tratatul de pace între Ștefan cel Mare și regele Poloniei din 12 Iunie 1499, unde întâlnim cuvintele : „pârcălăbul de Soroca Coste“ ²⁾. E foarte probabil că Ștefan cel Mare a făcut aci o cetate de pământ și de lemn pentru a se apăra împotriva Tătarilor. Apoi mențiunile despre Soroca se repetă în 1510 și 1522. În 1543, în domnia lui Petru Rareș cetatea a fost refăcută în piatră.

Cetatea Soroca.

Cazacii cari în nenumărate rânduri au prădat Sudul Basarabiei și Tighina, nu numai odată s'au ivit și sub zidurile cetății Soroca. Spre exemplu, în 1587, după cum povestește cronicarul Gr. Ureche, „ridicatu-s'au o seamă de Cazaci ca niște lupi învățați de pururea la pradă și au intrat în țară, și multe bucate din ținutul Sorociei au luat“. Pârcălăbul Sorociei Pârful, împreună cu hânsarii și unii voluntiri moldoveni, i-au urmărit pe Cazaci până la Pereiaslavli. Deoarece Cazacii nu vroiau să înapoieze prada, s'a încins o bătălie, ce a durat două zile, până ce Moldovenii „au spart“ pe Cazaci și i-au tăiat aproape pe toți ³⁾.

¹⁾ P. A. CRUȘEVAN. *Ibidem*, pag. 226.

²⁾ I. BOGDAN. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, pag. 425.

³⁾ M. KOGĂLNICEANU. *Letropiseșele*, vol. I, pag. 37.

Cetăți și orașe dispărute. Movile și valuri de pământ.

În Basarabia veche au existat și alte cetăți, în afară de acelea, pe cari le-am trecut în revistă. Se poate afirma categoric că numărul cetăților, dela cari au rămas numai ruini sau nu s'a păstrat nimic și pe cari nu le putem identifica, întrece numărul cetăților cunoscute de noi. Iată câteva exemple.

Dimitrie Cantemir, vorbind despre Bugeac și Tătarii Nogai și arătând că ei au un singur oraș, Căușanii lângă râul Botna, adaugă: „Această provincie a fost semănată cu orașe destul de frumoase, ceea ce se dovedește prin ruinile vechilor clădiri ce se găsesc pe ici pe colo”. Printre altele, autorul se referă la ruinile unui foarte vechiu oraș din Sudul Basarabiei numit astăzi *Tatar-Bunar*, adică puțul Tătarilor ¹⁾. Aceste ruine sunt așezate pe o stâncă foarte înaltă.

Apoi, continuă D. Cantemir, „nu departe de gura râului Ialpuh sunt ruinele altui oraș, mai vechiu, numit de popor *Tint*”. „Ștefan cel Mare l'a ridicat din ruini, dar Turcii l'au ras dela pământ, încât astăzi de-abia se poate arăta locul, unde a fost. Din ruinele lui s'a ridicat alt târg în ținutul celui vechiu, care înflorește azi și se cheamă Tobac, lângă Marea Neagră, poate pe locul unde era vechiul *Aepolium*” ²⁾.

Până la 1858 au existat, după mărturia scriitorilor ruși, ruinele unei cetăți la satul *Palanca* ³⁾. Urmele unei cetăți erau și în târgul *Leova* ⁴⁾.

Pe valea Botnei s'au păstrat ruinele a două cetăți: *Gorodca* și *Gârlele*. Prima se afla nu departe de Ulmu la patru kilometri de satul Gorodca, a doua la doi kilometri de satul Gârlele, pe malul stâng al Botnei.

Pe râulețul *Lopatna*, afluentul Ichelului, în județul Orhei, la o distanță de 14 km. dela șoseaua Chișinău-Orhei, sunt urmele unei a treia cetăți ⁵⁾.

¹⁾ Pe harta Moldovei și Valahiei a lui Vignola din veacul al XVII-lea este arătat în Bugeac un oraș cu nume Tartar-Barlat, ceea ce înseamnă oraș tătaresc. Acuma nu mai există o localitate cu asemenea nume, Deci, sau acest oraș a dispărut, sau acest nume însemna târgul Tatar-Bunar. V. A. URECHIA. *Cartografia română*, harta No. 3.

²⁾ *Descrierea Moldovei*, pag. 20-21.

³⁾ A. ZASCIUC. Materiale pentru geografia și statistica Rusiei. *Oblastea Basarabiei*, S.-Pet., 1862, vol. II, pag. 241.

⁴⁾ A. EGUNOV. *Descrierea statistică a Basarabiei*, vol. III, pag. 292.

⁵⁾ ȘT. CIOBANU. *Monumentele*, pag. 184. *Biserici vechi din Basarabia* (An. Com. Mon. Ist., 1924), pag. 49 și 57. *Notele* (ibidem, 1928), pag. 144.

O foarte mare cetate se afla lângă satul *Stolniceni*, din jud. Lăpușna. Movila din acest sat numită „Cetate“, este înconjurată din trei părți de un șanț cu val dublu ¹⁾).

La aceste cetăți de pământ mai putem adăuga : „cetățuia“ dela *Chicera* între Trușeni și Durlești, jud. Lăpușna, înconjurată de un șanț, și „cetățuia“ dela *Grozești*, de lângă Durlești ²⁾).

Nu puteau să nu fie întărituri și în târgul *Lăpușna*, întrucât toate orașele vechi aveau mai mult sau mai puțin cetăți. În limba slavă, „grad“ sau „gorod“ (oraș) înseamnă așezare întărită. Iar Lăpușna juca un rol de capitală a provinciei.

Găsim deasemenea urme ale unor așezări omenești dispărute, despre care însă nu putem afirma că au fost întărite. La seria lor se referă : 1) târgul *Sarata* despre care se pomenește într'un uric al lui Ștefan cel Mare din 13 Martie 1489 ³⁾ și 2) urmele unui cimitir vechiu cu un val de pământ, de lângă satul *Ustia* din jud. Orhei. D. St. Ciobanu crede că aici exista pe vremuri satul *Gătișca*, notat în catagrafia din 1817 ⁴⁾).

În diferite părți ale Basarabiei se află movile și valuri de pământ ⁵⁾, de exemplu în județul Tighina : movila Șvezilor de lângă Tighina, movila Dragaiselor de lângă Chircăești, movila lui Suvorov, după denumirea rusă, dintre Tighina și Căușenii, movila hanului, de lângă Copanca, movila Sfatului de lângă Hârtop Nou ; în județul Cetatea-Albă : movila mare de lângă Talmaz ; în județul Soroca : Movila uriașului, între Soroca și Atachi, ce are în lungime 21 metri și în lățime 7 metri. Câteva movile se află în jurul Chișinăului, deasemenea lângă satele Sângera, Mireni, Ghidighici, Visterniceni și Bucovăț.

Legenda poporană afirmă că movilele serveau ca puncte de observație și de signalizare. Pe ele noaptea se aprindea

¹⁾ P. CONSTANTINESCU-IAȘI. *Cetăți de pământ*. Rev. „Viața Basarabiei“, 1932, No. 5, pag. 39.

²⁾ P. CONSTANTINESCU-IAȘI. *Ibidem*, pag. 40.

³⁾ I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 373.

⁴⁾ ȘT. CIOBANU. *Biserici vechi din Basarabia*, An. Com. Mon. Istoric Secția Basarabiei, Chișinău, 1924, pag. 65.

⁵⁾ ȘT. CIOBANU. *Monumentele*, pag. 178—179.

P. CONSTANTINESCU-IAȘI. *Cetăți de pământ*. Rev. „Viața Basarabiei“, 1932, No. 5 pag. 37—43.

focul pentru a da de știre punctelor mai importante de apărare despre apropierea inamicilor : Tătari și Cazaci.

Acestei legende îi putem da crezare atâta timp, cât nu se vor încerca săpături spre a verifica, dacă nu cumva movilele noastre sunt de o proveniență mai veche, asemenea „curganelor“ din Rusia ¹⁾.

Unele movile, ca cea de lângă Curluceni și cea din satul Volcineț, jud. Lăpușna, aveau și beciuri. Aceasta ne da de bănuț că ele erau legate cu așezările omenești ²⁾.

Lăpușna, Chișinău și alte localități.

După ce am arătat într'o expunere sumară soarta istorică a cetăților noastre, se cuvine să dăm o oarecare atenție și altor câteva puncte mai însemnate, din provincia răsăriteană a Moldovei.

Un rol foarte important în viața statului moldovenesc vechiu l'a avut *Lăpușna*, situată în mijlocul provinciei, la înțretăierea drumurilor comerciale. Lăpușna apare în documentele istorice prima oară în 1454, când Petru Voevod întărește mânăstirii Moldavița scuteala de vamă pentru 3 care de pește, 3 care de sare și carele sale cu miere dela Bohotin. În uric de întărire se spune ca mânăstirea aceasta „să nu plătească vamă nicăeri, fie în vămile vândute, fie în cele nevândute, nici în Târgul Frumos, nici în Târgul Iașilor și nici în Lăpușna, nici în Vadul Călugăresc, nici în Vaslui, nici în Vadul Tușorei și nici în Mogoșești, nici în Târgul Romanului ³⁾.

Peste doi ani, în 1456, Iunie 20, de Lăpușna se vorbește din nou ca de un punct important vamal ⁴⁾. Petru Voevod prin uricul cu această dată, întărește neguțătorilor din Liov privilegiile de mai înainte și cu această ocazie se prevăd anumite norme de vămuire.

¹⁾ Cele mai vechi „curgane“ ruse se atribue Sciților și au un caracter foarte pronunțat, încât istoricii și arheologii ruși denumesc poporul ce le-a lăsat, „neamul curganic“. M. POCROVSKI. *Istoria rusă din cele mai vechi timpuri*, Moscova, 1913, vol. I, pag. 36—38.

²⁾ P. CONSTANTINESCU-IAȘI. *Orașe și cetăți dispărute*. Rev. „Viața Basarabiei“, 1932, No. 6, pag. 24.

³⁾ M. COSTĂCHESCU. *Documentele moldovzenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, pag. 508 ș. u. Autorul crede că satul Lăpușoa exista și în veacul al XIV-lea, pag. 611.

Tot atunci în 1464 Petru dăruiește niște moșii la Vaslui, la Brodul Călugărilor și la Lăpușna. OREST POPESCU. *Câteva documente moldovene*, Cernăuți, 1895, pag. 8—9, citat după N. IORGA. *Basarabia noastră*, pag. 18.

⁴⁾ M. COSTĂCHESCU. *Ibidem*, pag. 788 ș. u.

Cine merge către ținutul tătäresc, plătește pentru 12 cântare, ce se vor cumpăni la Suceava, o rublă de argint, în Târgul Iașilor treizeci de groși, în Lăpușna 30 de groși, iar în Cetatea-Albă o jumătate de rublă de argint.

Cine nu va merge la Cetatea-Albă, să dea în Lăpușna vama dela Cetatea-Albă, ca și cum ar fi dat în Cetatea-Albă. Iar în Tighina să nu dea nimic. La strajă, de fiecare car--câte 12 groși.

Cine va duce vite cornute la Tătari, să plătească în Suceava de fiecare vită cornută câte patru groși, în Iași doi groși, în Lăpușna 2 groși.

Pentru o sută de oi, în Suceava să se plătească șasezeci de groși, în Iași 30 de groși, în Lăpușna treizeci de groși.

„Vama ce a fost în Tegheneachiciu (Tighina) se desființează, pentru ca să nu mai fie acolo nici un groș vamă, ci în Lăpușna să fie această vamă. Aceasta este vama acelora ce merg la Tătari“.

În 1460, Iulie 3, Ștefan confirmă Liovenilor vechiul privilegiu comercial și cu acest prilej pentru vămuire în Lăpușna se repetă normele stabilite de Petru-Voevod ¹⁾. Tot în legătura cu vama se pomenește de Lăpușna și în 1470, Aprilie 1 ²⁾. Ștefan acordă mănăstirii Neamțu privilegiul de a trimite trei care după pește, fie la Chilia, fie la Lacuri, fie la Cetatea-Albă, sau la Nistru. Scutirea de vamă se face oriunde ar fi; printre localitățile scutite se află și Lăpușna.

Altădată, mai târziu, în 1489, Ianuarie 9, și în 1493, 3 Martie, despre Lăpușna se vorbește la desemnarea hotarelor unor sate ³⁾.

Un călător polonez Erasm Otwinowski, de pe timpul lui Alexandru Lăpușneanu (an. 1551), vorbește în descrierea călătoriei sale de Lăpușna, ca de „un orașel al fratelui domnului, care era vameș“ ⁴⁾.

Un alt călător polonez Andrei Taranowski, a fost pe la noi în 1570, și ne-a lăsat niște notițe scurte, din cari aflăm despre importanța Lăpușnei. Alexandru Lăpușneanu era lă-

¹⁾ I. BOGDAN. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, pag. 271—282.

²⁾ *Ibidem*, vol. I, 143—149.

³⁾ M. COSTĂCHESCU. *Documentele moldovenești dela Ștefan Cel Mare*, 1933, pag. 130.

I. BOGDAN. *Ibidem*, vol. II, pag. 3—5.

⁴⁾ P. P. PANAITESCU. *Călătorii poloni în țările române*, Buc., 1920, pag. 8.

pușnean prin mama sa, ce a fost îngropată la mănăstirea Râșca ¹⁾).

În 1576, Aprilie 25, se pomenește despre volostea Lăpușnei, care avea în cuprinsul său și satul Chișinău ²⁾). Deasemenea despre un alt sat—moșia Horgești—se vorbește în anul 1598, Aprilie 15, ca făcând parte din volostea Lăpușnei ³⁾).

În anul 1588, la Lăpușna se înființează o căpitănie și căpitan este numit vestitul Bartolomeiu Bruti ⁴⁾).

Lăpușna avea un pârcălab sau doi și unul sau doi vătași mari. În aceasta din urmă calitate apar: în 1581 un oarecare Bodeiu, iar în 1590 Mihalcea și Constantin. În anul acesta pârcălab la Lăpușna era Toader Cehan ⁵⁾).

Deși indicațiile istorice despre Lăpușna sunt foarte sgâr-cite, e în afară de îndoială faptul că vechea Lăpușnă era un punct comercial și administrativ foarte important. Ea figurează în hărțile geografice foarte de vreme, alături de Cetatea-Albă, Tighina, Soroca și Hotin.

Indipotrivă, actualul *Chișinău*, rămâne mult timp ca un simplu sat de puțină importanță. În toate hărțile din veacul al XVII-lea, nu mai vorbim de cele de mai înainte, lipsesc orice indicațiuni asupra acestei localități ⁶⁾). Prima mențiune în documentele istorice despre Chișinău se referă la anul 1436, Iulie 17 ⁷⁾). Dată fiind importanța acestui document, reproducem traducerea lui aproape în întregime.

„Cu mila lui Dumnezeu, Noi Ilie Voevod și fratele Domniei mele, Ștefan Voevod, Domnii Țării Moldovii, facem cunoscut și cu această carte a noastră tuturor, cari vor căta la dânsa sau o vor auzi citindu-se, că această adevărată slugă și boer al nostru, credinciosul pan Vancea logofătul a slujit mai înainte sfânt răposatului părintelui nostru cu dreaptă și credincioasă slujbă, iar astăzi slujește nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă. De aceea,

¹⁾ N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, Buc., 1928, vol. I, pag. 179.

²⁾ M. COSTĂCHESCU. *Ibidem*, vol. I, pag. 466.

³⁾ GH. GHIBĂNESCU. *Surete și izvoade*, vol. VIII, pag. 242.

⁴⁾ V. mai sus, pag. 207. E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. III, pag. 95—96.

⁵⁾ N. IORGA. *Basarabia noastră*, pag. 43—44.

⁶⁾ Am stabilit mai sus, pag. 95, proveniența cumanică a denumirii orașului Chișinău, ce stă în concordanță și cu toponimia întregii Basarabii. Însă pentru a fi în această chestiune mai complect, relev și părerea d-lui N. IORGA. D-*sa* scrie: „Denumirea vine de la întemeietorul satului, de la moș. Găsim doar în 1610 pe un Lazăr Chișinău între boierii Moldovei (numele vine din Chișănea; cf. Hîjdău din Hîjdul, Codău din Coadă, Buzău din Buză). *Basarabia Noastră*, pag. 36.

⁷⁾ M. COSTĂCHESCU. *Ibidem*, vol. I, pag. 459—461.

noi vîzându-l cu dreaptă și credincioasă slujbă către noi, l'am miluit cu osebita noastră milă și i-am dat și i-am întărit vislujenia lui, satele la Răut, anume Procopiși, unde a fost Procop și Vasile vataman, și cu moara și Macicăuții și cu prisaca și Cozarouții ¹⁾ și Fântâna albă și la gura Volcinții, unde se unesc cu Cotouții și la Ichil, între Crotolci, mai jos, unde este Peatra („Камень“) mai în sus de locul lui Oșel și lângă Bâc, de cealaltă parte, pe valea ce cade împotriva Cheșenăului lui Acbaș, la fântâna, unde este Seliștea tătarească, împotriva păduricii (и близь быку по той сторонѣ, на долину што падает против акбашева кешенева оу кръници, гдѣ ест татарскяя селища, против лѣска). Toate aceste să-i fie lui uric cu tot venitul și copiilor lui și fraților lui și nepoșilor lui de soră și nepoșilor lui de frați și nepoșilor lui și strănepoșilor lui și răstrănepoșilor lui și neamului celui mai de aproape al lui, nesticat niciodată, în veci.

Iar hotarul acestor sate să fie după vechiul hotar, pe unde trăiesc din veac. Iar hotarul pustiilor, cât vor putea să trăiască aceste sate, ce întemeiază, îndestul. Iar la aceasta este credința Domniei noastre, mai sus scrisului, Ilie Voevod și Ștefan Voevod și credința boierilor noștri (urmează arătarea lor pe nume) și credința tuturor boierilor noștri moldoveni mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi Domn Țării noastre, din copiii noștri sau din frații noștri sau din seminția noastră, oricine, pe cine Dumnezeu va alege, acela să nu le strice dania noastră, ci să le întărească și împuțernicească, pentru că i-am dat, pentru dreapta și credincioasă lui slujbă.

Iar pentru mai mare întărire a acestor toate mai sus scrise, am poruncit să lege pecetea noastră câtră această carte o noastră.

¹⁾ E interesantă această pomenire despre Cozarouții, un sat, care acum nu există. În documentele istorice se mai pomenesc sate cu nume asemănătoare: în 1439 satul „Cozarevți“ mai sus de satul Ohrineca din județul Orhei, în 1451 și 1479 satul Cozareuți la Terebne. M. COSTĂCHESCU, ibidem, pag. 463 și nota 3. Există în momentul de față în fosta volostea Lipcani, jud. Hotin, satul Cozărceeni. În lista locurilor populate, din timpul rusesc, satul e numit „Cozâriani“. В. ЛЕВИТСКИЙ. Списокъ населенныхъ мѣстъ Бессарабской губерніи, Квиневъ, 1913, pag. 129. Denumirea indică prezența pe pământul Basarabiei pe vremuri a unui popor de neam turc Hozarii, cari aveau capitala lor Itil în părțile inferioare ale fluviului Volga și o cetate Sarchel (rusește „Belaia Veja“) pe Don, în apropiere de Volga. Hanul lor, cagan, era de credință iudaică, iar poporul se ținea de diferite religii. În secolele VIII—X Rusia era sub stăpânirea Hozarilor. O parte din ei putea să treacă în Basarabia sub presiunea Pecenegilor. V. CLIUCEVSCHI. Curs de istorie rusă, 1904, vol. I, pag. 144—147. În lista popoarelor barbare, ce s'au stabilit pe pământul românesc sau numai au trecut prin el, alcătuită de AL. PHILIPPIDE (v. mai sus, pag. 103), nu găsim pe „Hozarii“.

In Vaslui, în anul 6944 Iulie 17, Ghedeon a scris“.

Originalul documentului se păstrează la arhiva ministerului de externe din Moscova.

Satele din acest uric se identifică nu tocmai ușor. Proprietății pe Răut, Cazarouții, Crotolci, și Piatra („Камень“) nu se mai află. Macicăuții sunt Mașcăuții pe Răut, în fosta volostea Criuleni, lângă Orheiu. Satul Fântâna Albă era probabil la miază-zi de Isbești din județul Orheiu. Volcința, numit azi Volcinețul, este o vale și un pârâu din județul Lăpușna, Cotovța e probabil un afluent al Volcianețului, iar Itchel este râul Ichel.

Conform indicațiunilor acestui uric, în locul unde în momentul de față este situat Chișinăul, se aflau două proprietăți sau așezări omenești; în partea de Sud a Bâcului, într'o vale, era seliștea tătărească, cu o fântână, și mai sus pe un loc mai înalt, poate unde acum e biserica lui Mazarachii, se afla proprietatea lui Acbaș. Proprietatea asupra seliștei tătărești a căpătat-o Vancea logofătul, ca danie dela domn în urma credincioasei sale slujbe. Vancea apare uneori în documente cu nume: Oanța, Oancea, Oana.

În 1466 Ștefan Voevod confirmă boierului Vlaicul danie asupra seliștei de lângă Chișinău, la fântâna Albișoara, cumpărată dela Toader, feciorul lui Fedor și dela rudele lui cu 120 de zloți tătărești¹⁾. Probabil e vorba de un loc din proprietatea lui Acbaș (Albaș), dacă nu chiar de întreaga lui proprietate.

La Nord de râul Bâc mai târziu, în 1517, apare un alt sat, pe care Iacob, fiul pitarului Oțel, avându-l ca privilegiu dela Iliăș și Ștefan Voevozi, îl vinde lui Eremia Visternicul. Dela el se trage numele satului Visterniceni²⁾. Acest sat a fost apoi vândut de Eremia Visternicul mănăstirei Moldavița, prin uricul din 1525, Februarie 12³⁾.

Din uricul din 1576 al lui Petru Voevod aflăm că satul Chișinău („Кишиней“) pe Bâc din volostea Lăpușnei, probabil vechea seliște a lui Acbaș (Albaș), ce aparținea atunci Vasutcăi, fiica Maricăi, nepoata lui Eremia postelnic (în călugărie Evloghie), a fost vândut unui oarecare Drăguș, ureadnic

1) I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 116—117.

2) I. BOGDAN. *Album paleografic moldovenesc*, No. 75 și „*Cercetări Istorice*“ de I. MINEA, an. 4, 1929, No. 2, pag. 215—217.

3) „*Cercetări Istorice*“, ibidem, pag. 217—219.

la Iași, cu 500 de zloți tătărești. Această seliște a trecut la Vasutca dela strămoșul ei Vlaicul, ca danie din partea lui Ștefan cel Mare ¹⁾).

Aceasta este tot ce știm noi pozitiv despre vechiul sat Chișinău, în timpul inițial al existenței politice a Moldovei.

Acest Chișinău, sâmburele actualului oraș Chișinău, nu trebuie să fie confundat cu „*Chișinăul Mare*” sau „*Chișinăul Roșu*”, despre care se pomenește în documentele istorice. În 1455 Petru Voevod dăruiește mănăstirii Bistrița „Botna cu ezerele, gârlele și ezurcanele și dela Cheșenăul Roșu până la dealul Zagornei și în sus și pe Nistru și în jos” ²⁾. În 1458 Ștefan Voevod confirmă călugărilor dela mănăstirea Bistrița stăpânirea peste aceste locuri așa cum sunt arătate ele în uricul din 1455 ³⁾. În sfârșit, în Martie 1535 Petru Rareș dăruiește lui Tomșa de Ciubărciu „un loc din pustie pe Botnă între Dobra și Oale, unde este Marele Chișinău, pentru a-și face satul” ⁴⁾.

Probabil acest „*Chișinău Mare*” coincide cu „*Chișinăul Roșu*”. Nu se mai poate stabili acum, unde a fost așezat acest oraș, dar în conformitate cu arătările documentelor el trebuia să fi fost undeva pe la gura Botnei, poate chiar pe Nistru.

Unii autori ruși îl identifică cu orașul Căușenii, care a jucat un rol foarte important în timpul dominațiunii Tătarilor prin aceste părți. De exemplu, Murzachevici spune că, bazându-se pe asemănarea sunetelor denumirilor, s’ar putea admite că „*Chișinăul Mare*” era situat acolo, unde sunt Căușenii Vechi sau Căușeni ⁵⁾. Însă această ipoteză nu se potrivește cu indicațiunile topice ale documentelor. Mai precaut în formularea părerii sale a fost Stamati, care a afirmat că Tătarii au distrus „*Chișinăul Mare*” la sfârșitul secolului al XVI-lea și din materialul lui au ridicat nu prea departe de el un alt oraș—Căușenii ⁶⁾. Spre regret în chestiunea aceasta nu se poate face nici o precizare. „*Chișinăul Roșu sau Mare*” rămâne pentru istoria Basarabiei și mai departe o enigmă.

¹⁾ *Operele Comisiunii Arhivelor basarabene*, vol. I, pag. 171—172 (documente pentru istoria Chișinăului).

²⁾ M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 531 ș. u.

³⁾ I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 8—9.

⁴⁾ *Arhiva Istorică*, vol. 1, pag. 83.

⁵⁾ *Memoriile Societății de istorie și antichități din Odessa*, vol. II, pag. 563.

⁶⁾ *Ibidem*, pag. 814.

La cele de mai sus adaugăm și câteva informații despre localități, ce au devenit cunoscute în urma unor evenimente istorice, ca de exemplu: satul *Lipnic* cu dumbrava (sau *Lipnița*, *Lipinți*), unde în 1470 s'a dat lupta de către Ștefan cel Mare în contra Tătarilor și s'a reputat o biruință strălucită; în timpul bătăliei a fost prins fratele hanului tătăresc din Crimeia ¹⁾; satul *Roșcanii*, re *Cogâlnic*, la care s'a dat lupta de Ioan-Vodă cel Cumplit împotriva Turcilor.

Populația provinciei.

E foarte greu să descrii populația provinciei din timpul, de care ne ocupăm. Nu avem date precise, cu cari am putea manipula.

Nu se știe, cât de deasă a fost populația. În timpurile lui Alexandru cel Bun țara moldovenească era încă puțin populată. Dacă chiar și în veacul al XVII-lea în hărțile geografilor străini, pe locul unde se află Basarabia sunt arătate puste („deserta“), cu atât mai mult trebuiau să fi fost ele atunci, când statul moldovenesc abia se organiza.

Către începutul și prima jumătate a secolului al XVI-lea Basarabia prezenta, ținând seama de dificultățile luptei omului împotriva naturii, o provincie destul de bine populată. Harta așezărilor omenești în Basarabia din acest timp²⁾, pe care am

¹⁾ Cronica lui Ureche: M. KOGĂLNICEANU. *Letopiseșele*, vol. I, pag. 156. Cronica Putneană și Moldo-polonă: I. ECGDAN. *Vechile cronici moldovenești până la Urechia*, Buc., 1891, pag. 195 și 226.

²⁾ La alcătuirea hărții mi-a servit de călăuză harta rusă a inginerului hotarnic al Basarabiei Eitner din 1843. Harta aci anexată nu este complectă atât din cauza că multe sate au dispărut sau cu greu se supun identificării, cât și din cauza că o asemenea hartă presupune cercetări prealabile pentru fiecare localitate aparte, ceea ce în momentul de față, făcând abstracție de unele excepții, nu există. Datele din hartă însemnează anul apariției localității în documentele istorice. În unele cazuri am admis prezumpții, bine justificate.

Din orașele mai mari sunt arătate fără o justificare cu date precise: Bălții și Cahulul. În primul din aceste orașe, după cât se pare, a locuit în 1421 sora principelui lituan Vladislav al II-lea Iaghello, iar la fine'e secolului al XV-lea acest oraș a fost ars de Tătari. P. CRUȘEVAN. *Basarabia*, Moscova, 1903 pag. 223. Printre documentele, adunate de I. BOGDAN, se află unul din 1 Aprilie 1470, în care se vorbește de „Lacuri“ („Озера“), probabil de o localitate din Sudul Basarabiei în apropiere de lacurile mari, situate pe linia Dunării și mării. Autorul cărții a tradus acest cuvânt greșit cu „Pălți“. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, pag. 143—144, V. și GHIBĂNESCU. *Stobozia Bălților*. Isp. și zap., VI, 2, pag. 1.

În ce privește Cahulul, deși în formația lui actuală el prezintă un oraș nou, poziția lui în apropiere de Prut ne face să credem că originea lui, ca așezare omenească, se trage din vechime.

întocmit-o pe baza informațiilor istorice, culese din urice, tratate și cronice, ne arată că strămoșii noștri preferau să se așeze dealungul râurilor, ca Nistru, Prut, Dunărea și alte mai mici, și au populat întâiu Nordul și partea mijlocie a provinciei.

Vechea civilizație se ținea mai aproape de râuri și păduri, în afară de unele popoare, cari preferau stepa, ca Tătarii. Inșă treptat cu mărirea numărului de locuitori, se ocupau toate locurile libere. După epuizarea complectă a teritoriului, ce se lucra ușor, lumea a început să cultive pământurile de sub păduri, bălți, coline, etc.

Componența socială numerică a vechei societăți românești din provincie nu ne este cunoscută. Totuși din câteva date interesante ale visteriei despre bir dela finele perioadei, an. 1591, aflăm cum se repartiza, din punct de vedere social, populația ținuturilor de sub dominațiunea directă moldovenească.

„Catastihul de cisle“ ne dă următoarea repartizare a populației (în capi de familie) : ¹⁾

Ținuturi	Tărani de „istov“	Săraci	Curteni	Vătași	Nemeși	Popi	TOTAL
Hotin	1.916	232	77	41	122	95	2.483
Soroca	1.714	204	114	14	193	48	2.287
Orhei	2.657		380	—	226	—	3.263
Lăpușna	1.538	288	501	42	352	88	2.809
Chigheciu	2.260	220	268	50	325	88	3.211
Total	11.029		1.340	147	1.218	319	14.053

Din același an s'a păstrat și „Socoteala pentru goștină a oilor din Moldova“, din care se vede, că deși Basarabia, ca provincie mărginașă, suferea mult depe urma năvălirilor Tătarilor și Cazacilor, totuși populația ei rămânea destul de instărită în comparație cu alte localități ale Moldovei. Ținu-

¹⁾ E. HURMUZAKI. *Documente*, vol XI, pag. 219.

turile basarabene au dat visteriei : Hotin — 5.901 de oi, Orhei — 4.376, Lăpușna — 2 840, Chigheciul — 5.000 și Soroca — 5.000, pe când celelalte ținuturi din Moldova dădeau mai puțin, de exemplu Bârladul abia 1.500 ¹⁾. Oile se vindeau cu cât: 38—42 „aspri noi” bucata.

Cu toate că multe popoare au trecut prin Basarabia și unele din ele s'au așezat în ea, ca de exemplu Tătarii, stăpânirea moldovenească asupra provinciei imprimă stilul său național întregii societăți. Și nu este de mirare că însuși begul de Bender, dorind a liniști pe starostele polonez de Rașcov pe cealaltă parte a Nistrului, îi scria în 1580 în limba românească ²⁾. Nu putem pune la îndoială preponderența etnică a Moldovenilor în provincie și din motivul că din perioada istorică ulterioară s'au păstrat urmele certe ale acestei preponderențe.

Populația Basarabiei nu era mai puțin religioasă, decât restul populației din Moldova. Biserica răspundea nevoilor ei sufletești. Raportul între om și divinitate era viu și permanent.

Primul schit mănăstiresc Chisio-Varzărești, ia ființă încă în timpul lui Alexandru cel Bun ³⁾. Sub Ștefan cel Mare apare și o a doua mănăstire Căpriană, la o depărtare de 35 klm. de Chișinău ⁴⁾. Numărul mare de preoți („popi”) ne dovedește că populația provinciei era devotată religiei.

Patronul Moldovei i-a fost dat de Cetatea-Albă. Sfântul Ioan cel Nou se considera ocrotitor și protector al statului moldovenesc. În afară de el, mai exista și un alt patron, patronul special al oștirii, Sf Gheorghe — purtătorul de biruințe. Imaginea lui împodobește steagul lui Ștefan cel Mare, cu care el ducea armatele sale la bătălii și obținea biruințe strălucite asupra inamicilor ⁵⁾.

¹⁾ Ibidem, pag. 224, 225, 226, 228 și 229.

²⁾ N. IORGA. *Studii și documente*, vol. V, pag. 391.

³⁾ I. VENELIN. *Gramote vlaho-bulgare sau daco-slave*, S.-Pet., 1840, pag. 60—62.

⁴⁾ T. CODRESCU. *Uricariul*, vol. X, pag. 63—65.

⁵⁾ I. BOGDAN. *Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare din Muntele Athos*. *Analele Acad. Rom.*, 1902, vol. XXIV, desbaterile, pag. 90—95.

I N D I C E.

A.

Aceaș (Akbaș), 93, 95, 302, 303.
Acoliatra, oraș, 162.
Adam-Clissi, 48.
Adamescu Gh., 3.
Aepolium, 297.
Aga, 244.
Agatirși, popor, 31, 33, 34.
Alani, popor, 57, 67, 73, 83, 84, 103.
Alazoni, popor, 33, 37.
Alexandrel Vodă, 189, 282, 283, 291.
Alexandru cel Bun, 94, 181, 187, 188, 246, 255, 256, 255, 281, 285, 288, 291, 305, 307.
Alexandru cel Marz, 40, 59.
Alexandru Cornea, 199.
Alexandru Lăpușneanu, 198, 200, 201, 202, 203, 283, 300.
Alexandru, marele duce al Litvaniei, 195, 242.
Alexianu G., 257.
Alexie III Anghelos, împărat bizantin, 107
Aliobrix, oraș, 42.
Alpes Bastarnae (Carpafi), 75.
Amian Marcelin, 64.
Anatelz române, 1, 155.
Anarfi, popor, 42.
Andrei, principe de Suzdal, 135, 135.
Andrei II, regele Ungariei, 111, 112, 120.
Andrieșescu I, 6, 40.
Androfagi, popor, 34.
Andronic Komnenos, 128.
Angli, popor, 75.
Angelescu C. C., 265.
Angelescu I. N., 14, 148, 210, 214, 215, 220.
Anna Comnena, 144.
Antim, mitropolit, 274.
Anfi, popor, 68, 73, 74, 144.
Antonescu T., 48.
Antonie, mitropolitul Galiției, 275.
Antoninus Pius, împărat, 50.
Antonovici, istoric rus, 71.
Anul dela Martie, 159.
Apolodor din Damasc, arhitect, 47.
Apullum (Alba Iulia), oraș, 50, 52.

Araros (Siretul), râu, 35.
Ardeal, 81, 101 (denumirea), 193, 198, 201.
Arion Dinu C., 22, 169.
Aristov, 82.
Armaș mare, 243.
Armata, 248-250.
Aron Vodă Tiranul, 203, 209, 279, 290, 293.
Arpad, regele Ungurilor, 81.
Arpis, sat, 60.
Arrianus, 40
Arsi, statul Rosilor, 71.
Asan, rege valaho-bulgar, 107, 108, 109,
Asan II, rege valaho-bulgar, 108.
Aschbach, 47.
Asprocastron (Cetatea-Albă), 96.
Astingi (Vandali), popor, 103.
Atelcuz, localitate, 79, 80.
Atharic, rege vizigot, 64.
Attila, 67, 73.
Aurelian, împărat roman, 53, 54, 101, 102, 109.
Avakian Gr., 63.
Avari, popor, 66, 67, 68, 73, 87, 103.
Azarie, 1.

B.

Bacău, 82, 94, 180.
Bâcicov, 141.
Bacota, oraș, 121, 129.
Bagalei, istoric rus, 71.
Baia, oraș, 162 (Bania), 180, 246.
Baiazid II, sultan, 194, 288.
Bălan T., 132, 134, 136, 243, 280.
Bălcescu N., 4, 225, 227, 248, 249.
Balduin de Flandra, 109.
Balota, localitate, 207.
Balta, cetate, 192, 199.
Balta, județ, 33.
Balfi, neamul regesc got, 66.
Bălfi, oraș în Basarabia, 305.
Ban, 243.
Banatul Severinului, 110.
Bani, 183.
Bănescu N., 110.
Ban-Saraba, 86.
Bantâș-Camenschi D., 205, 292.

- Barcsai Andrei*, voevod transilvanean, 290.
- Bărbulescu Ilie*, 133, 271.
- Bărlad*, oraș, 135, 136, 180, 285.
- Bărlad*, principat, 132, 133.
- Bărlad*, ținut, 307.
- Bărladeanu*, logofăt, 208.
- Bărnov*, boier, 202.
- Barsov*, N. P., 119, 120, 121, 123, 129, 131, 132, 141, 142, 143, 144, 163.
- Baruh*, râu, 80.
- Barwinski Eugen*, 2.
- Basarab I cel Bătrân*, 155.
- Basarab Matei*, 9.
- Basarabi*, 86.
- Basarabia*, 42, 43, 49, 66, 67, 68, 86, 138, 165, V. deasemenea: Cetăți, Orașe, Răuri, Sate, Ținuturi.
- Basarabia în diferite epoci*: în timpul Daciei, 56–65; năvălirile barbare, 87–99, 302 nota; epoca încercărilor de organizare politică, 145–147; epoca feudalismului românesc, 278–307.
- Basarabia-Bugeac*, 247.
- Basilicare*, 255.
- Bastarni*, popor, 42, 43, 44, 59, 64, 75, 103, 137
- Bastii*, 84.
- Batiuşcov P. N.*, 120, 127, 141.
- Bathory Cristofor*, 198.
- Bathory Sigismund*, 198, 209, 226.
- Bathory Ștefan*, rege al Poloniei, 198, 208.
- Bătrân*, bucată de moșie, 262.
- Bătrânii țării*, 170.
- Batu*, hanul tătăresc, 138, 139.
- Bayer*, 71, 72.
- Bazarabski Brod*, vad, 86.
- Bekker*, 37, 58, 63.
- Bela III*, regele ungar, 107.
- Bela IV*, regele ungar, 84, 110, 112, 139.
- Belavenef P. I.*, 116.
- Belgorod (Cetatea-Albă)*, 96, 97, 162.
- Belowski*, 70.
- Belozerschi N.*, 205, 206.
- Beneficium*, 17, 23.
- Bengescu G.*, 187.
- Berechet Șt.*, 254, 257, 258.
- Berendei (Berindei)*, trib peceneg, 82, 117, 123.
- Berladca (Birladca)*, sat, 135, 136, 137.
- Berladnici*, popor, 12, 114, 116, 132–137.
- Bessi (Bissenii)*, popor, 32, 67, 82, 101, 103.
- Bessarabi cu variante*, 86.
- Bestujev-Riumin*, istoric rus, 170.
- Bianu I.*, 270.
- Bibescu-Vodă*, 30.
- „Bir cnezstvo“*, 252.
- Bir (tribut)*, 1°, 208, 220, 222, 253.
- Biserica Galiției*, 274.
- Bistrița*, 199.
- Bistrițeni*, 180.
- Bizanț*, 78, 79, 217, 245 (influența lui).
- Bizantini*, 68, 78, 79, 80, 83, 96, 97, 107, 108, 159.
- Bizone (Cavarna)*, oraș, 38.
- Blaci*, Blacumen (Romani), 81, 128.
- Boemi*, 216 (nobili), 257 (influența lor).
- Boga L. T.*, 187, 257.
- Bogdan Damian*, 261.
- Bogdan Ioan*, 1, 2, 3, 6, 13, 23, 69, 88, 109, 132, 133, 139, 150, 159, 163, 169, 173, 174, 178, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 227, 223, 234, 240, 241, 242, 248, 249, 253, 254, 257, 262, 266, 268, 270, 284, 285, 287, 288, 291, 296, 298, 300, 303, 304, 305, 307.
- Bogdan I*, 155, 156, 165, 246.
- Bogdan II*, 189, 190, 242, 286.
- Bogdan III Orbul*, 196, 197, 200, 289.
- Bogdan IV*, 203, 204, 283.
- Bogrea V.*, 110, 128, 187.
- Boieri*, 176, 216–220, 237, 238, 241, 242, 249, 252.
- Boi*, popor, 42.
- Boldur (Boldor)*, vornic, 173.
- Boldur*, cuvânt tătăresc, 173.
- Boleslavli*, principe polonez, 121, 122, 162.
- Bolohov*, oraș, 120, 122, 123, 124, 130.
- Bolohovca*, sat de lângă Hotin, 126.
- Bolohoveni*, popor, 12, 120–125, 127, 128, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 158, 159, 161, 165, 174, 175, 179, 262, 271.
- Bonfini*, 46, 104.
- Borani*, popor, 103.
- Borețchi-Bergfeld N.*, 102.

Borila, rege valaho-bulgar, 108.
Boris, rege bulgar, 79.
Boristhenes (Nipru), 32, 35, 42.
Bortz (Borz), 84, 89.
Braila, 182, 205.
Brationu Gh., 86, 146, 162, 179, 284.
Braşov, 146, 182, 270.
Braşoveni, 180, 181, 193.
Britolagi, Britogali, 42, 59.
Brodî, oras, 117, 118, 119, 131, 165.
Brodî (Brudî), oraş, 127.
Brodnici (Brodnic, Prodnic, Brodniţi Bordonî), 12, 110, 111—119, 124, 125, 128, 129, 130, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 158, 159, 161 (terra Brodnicorum), 165, 174, 175, 179, 262, 271.
Brodoc, sat la Nistru, 127.
Bruce Boswel A., 85.
Brun F., 35, 36, 45, 46, 61, 62, 66, 97, 144.
Brutti Bartholomeu, 207, 208, 301.
Bucium, boier, 208.
Bucureşti, 181.
Budini, popor, 34, 74, 77.
Budjeac, V. Bugeac.
Buerebista, rege get, 42, 43, 45, 296.
Bugeac, 36, 41, 80, 86, 90, 141, 247, 289, 290, 297..
Bugul sudic, râu, 141, 142
Bulgari, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 87, 103, 107, 108, 112, 114, 133, 144, 146, 163, 164, 190, 217, 245.
Bulgaria, 76,
Bunea A., 112, 116.
Buracicov P. O., 62.
Burghilea, 200.
Burza, 111.

C.

Caciar-Ogala, şef al Alanilor, 83.
Caesarius de Nazianz, 75.
Caffa, port şi colonie în Crimeia, 145, 193, 194, 286.
Caliman Asan, rege valaho-bulgar, 165.
Calipizi, popor 34.
Callus, oraş, 129.
Callatis (Mangalia), 32, 35, 38.
Cameniţa (Kamenet), oraş, 121, 195.
Camos, principe cuman, 113.

Câmpulung, principat cuman, 85.
Câmpulungul moldovenesc, 150.
Canabaudex, general got, 53.
Cancelaria domnească, 262.
Câdea Romulus, 112.
Cantelli da Vignola, geograf, 294.
Cantemir Dimitrie, 2, 3, 69, 80, 84, 89, 149, 150, 235, 236, 237, 239, 240, 255, 277, 289, 290, 291, 293, 295, 297.
Cărăbaş, vornic al Țării de jos, 289.
Caracala, împărat roman, 52.
Carol cel Mare, împărat, 68.
Carolingi, popor, 75.
Carpați („Karpates oros”. „Montes Nivium”), 32, 34, 42, 70, 74, 78, 81, 111, 137, 142.
Carpi, popor, 53, 60, 103.
Carrodunum, oraş, 42, 61.
Carsidavo, oraş, 61.
Cărți românești, primele, 270.
Catolicismul în Moldova, 160—161, 207, 275.
Cavalerii Iozniți, 110.
Cavalerii Teutoni, 81, 110, 117, 188.
Cazaci, 115, 116, 200, 206, 208, 209, 278, 279, 292, 293, 294, 296, 299, 306
Cazacu Aurel, 263, 264.
Cazimir cel Mare, rege polonez, 180, 280.
Cazimir, rege polonez, 242, 274, 282.
Ceasnic, 245, 246.
Celed, 234.
Celibi, evreu, 208.
Celți, popor, 33, 36, 42, 46, 74, 76, 137, 144.
Cern, oraş, 162.
Cerna (Tsierna, Dierna), 46, 74.
Cernăuți, 139, 180.
Cerveni, oraş galițian, 130.
Cesaropapism, 277.
Cetatea-Nouă (Roman), 247.
Cetățile Basarabiei (în general), 278, 280.
Cetățile Basarabiei: Cetatea-Albă, 5, 43, 62, 96, 145, 146, 147, 180, 182, 186, 189, 194, 205, 245, 246, 247, 266, 281, 284—290, 292, 293, 300; Chilia veche (Licostomo) și Chilia, 5, 41, 64, 97, 145, 146, 147, 162, 181, 189, 192, 194, 205, 245, 247, 284, 285, 287, 288, 289, 300; Hotin (Hoten), 91, 92, 162;

- 164, 165, 180, 182, 195, 197, 199, 202—204, 245—247, 230—284, 291; Is nail (Smil), 61, 64, 290; Sorocă, 87, 295, 296, 289; Tighina (Bender), 90, 91, 94, 180, 181, 182, 199, 205, 246, 281, 289, 290, 291 (originea așezării), 292, 293, 296, 307.
- Cete*, 249
- Chazari (Hazari)*, popor, 79, 80.
- Chazaria*, 80.
- Chersones*, în Crimeia, 194
- Chestiunea Românilor*, așa zisă, 100-106.
- Chiev*, oraș, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 138, 139, 147 (mitroolia rusă), 163.
- Chilimbar*, comerțul cu țărnelul Mării Baltice, 71, 72, 74.
- Chișinău în Transilvania*, 94, 96.
- Choniatas Nichetas*, 107.
- Cicalenco L.*, 31.
- Ciceiu*, cetate, 192, 199.
- Cimeriani*, popor, 33.
- Cinghis-han*, 133.
- Ciobanu Șt.*, 3, 90, 94, 258, 278, 289, 291, 292, 293, 297, 298.
- Cistovici I.*, 268, 274.
- Claca*, 15, 225.
- Clain Samuil*, 3.
- Clasele sociale*, 210—234.
- Cluicevschi*, V. Kluibinschi.
- Clucer*, 244, 246.
- Cneji*, 149, 173, 176, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 250.
- Cnezate românești*, 110.
- Cociubinschi*, V. Kociubinschi.
- Codrescu T.*, 4, 157, 198, 307.
- Colomăia (Colomeia)*, oraș, 162, 177, 195.
- Colonii grecești*, 145, 146, 147.
- Colonii grecești*, 37, 43.
- Colonii și coloniști în Dacia romana*, 52.
- Columna lui Traian*, 48.
- Coman*, spatar, 188.
- Comerț moldovenesc*, 176, 179, 184.
- Comis*, 244, 245, 246.
- Comodus*, împărat roman, 53.
- Comosicus*, rege get, 43.
- Comunitatea familială*, 148.
- Condacov*, V. Kondacov.
- Condurachi E.*, 210.
- Condurachi I.*, 240, 254, 256, 258, 259, 265.
- Conea Ioan*, 86, 152.
- Consiliarii Merovingienilor*, 238.
- Constantin Paleolog*, 189.
- Constantin*, orîntipe de Rostov, 164.
- Constantin Porphirogenet*, 57, 80, 82, 141.
- Constantin Vodă Maurocordat*, 27.
- Constantin Vodă Racovița Cehan*, 27.
- Constantinescu Iași P.*, 12, 298, 299
- Constantinescu N. A.*, 197.
- Coresi*, diacon, 270.
- Coriolan*, 198.
- Cornelius Fuscus*, general roman, 44.
- Corotnoe*, sat, 62.
- Corvin Huniade Ioan*, 189, 190, 242
- Corvin Huniade Matias*, rege ungar, 104, 190, 192, 196.
- Coryllus*, rege get, 43.
- Costăchescu M.*, 22, 87, 93, 95, 127, 150, 159, 167, 169, 173, 177, 178, 181, 186, 190, 233, 234, 241, 247, 261, 262, 268, 280, 282, 285, 286, 295, 299, 300, 301, 302, 304.
- Costin Miron*, 1, 2, 155, 280, 291.
- Costin Nicolae*, 2, 154, 155, 200.
- Costoboci*, 53, 103.
- Cothen (Cuthen)*, principe cuman, 84, 91, 92.
- Cotiso (Cotizon)*, rege get, 43, 92.
- Cotnari*, școala protestantă, 202.
- Craînceanu Gr.*, general, 249.
- Crasna*, 286.
- Crassus*, general roman, 43.
- Creman (Cefatea-Albă)*, 289.
- Creștinismul în Dacia*, 51.
- Creștinismul românesc*, 79, 273, 274.
- Crime*, 265
- Crimeia*, 37, 193.
- Cristescu V.*, 52.
- Crobyzi*, popor, 32.
- Cromer*, cronicar polonez, 188.
- Cronica Academică*, 114, 115.
- Cronica anonimă a Moldovei*, 155.
- Cronica anonimă a secretarului regelui Bela*, 81.
- Cronica mândstirei Sfântului Ipatie*, 113, 120, 121, 134.
- Cronica Laurentievscaia*, 75, 76, 118, 141, 142, 163.

- Cronica moldo-slavă*, 155, 159, 161—162.
- Cronica lui Nestor*, 75, 76, 81, 83, 108, 129, 141, 162, 256.
- Cronica Nikonova*, 113, 119, 144, 173.
- Cronica Vosresmscaia*, 92, 115, 159, 162.
- Cronicari și analiști*, 1, 154, 155.
- Cronicele române*, 1, 2, 155.
- Cronicele ruse*, colecția completă, 115, 159.
- Cruceburg*, 111.
- Crușevan P.*, 295, 296, 305.
- Cucelrîna*, oraș, 135.
- Culiș*, 292.
- Cultura românească veche*, 263—277.
- Cumani (Chipciaci, Polovți)*, 80, 82, 83—86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 117, 118, 123, 134, 135, 138.
- Cumani în Basarabia*, 89, 90, 91, 92.
- Cumania*, 83, 84, 97, 110, 112, 113, 119.
- Curgane din Rusia*, 299.
- Curtea de Argeș*, 197.
- Curteni*, druginicil principelui, 26, 172, 173, 219.
- Curteni*, proprietari de curte, 222.
- Curtenii Basarabiei*, 305.
- Cuț*, parte din sat, 212.
- Cuza-Vodă*, 5, 30.
- D.**
- Daci*, popor, 31, 32, 33, 36, 38, 44, 45 (drapelul D.), 47, 48, 50, 51, 52, 65, 67, 71, 75, 76, 101, 103, 104, 105, 144.
- Dacia*, 3, 4, 12, 32, 36, 40, 42, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 64, 67, 70, 71, 72, 74, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 131, 255.
- Dacii liberi*, 53, 65.
- Daco-romani*, 75, 77, 79, 100, 101, 102, 103, 104, 109, 144.
- Dan (bir)*, 251.
- Danești*, 191.
- Daniil*, principe halicio-volănean, 84, 121, 122, 124, 136, 161.
- Daniile domnești*, 260.
- Danuvi (Slavi)*, 75.
- Dașyx*, rege get, 43.
- Daras*, rege dac, 44.
- Darea calului*, 169, 211.
- Darius*, rege pers, 31, 33, 34, 35, 36.
- Dașchevici N. P.*, 120, 122, 123.
- Datul*, 225.
- David*, evreu, 708.
- David*, principe rus, 136.
- Deczbal*, rege daco-get, 44, 47, 48.
- Deceneus*, marele preot dac, 45.
- Decius*, împărat roman, 53.
- Dedina*, dedini (moșie), 219, 262.
- De Guines*, 36.
- De la Berge C.*, 47, 101.
- Delnița*, 225.
- Demetrescu M. V.*, 257.
- Demetrius*, principe tătăresc, 146.
- Densușianu Ovid*, 270, 271.
- Derjava*, 247.
- Derester (Drestvin)*, oraș, 163.
- Descălăcarea*, 105, 106, 153.
- Desherența*, 260.
- Despăgubire (compositio)*, 265.
- Devălmășie*, 175, 218, 220, 221, 248, 263.
- Dicin*, oraș, 162.
- Dicomes*, rege get, 43.
- Diculescu C.*, 56, 66, 67, 68, 259.
- Dijma*, 15, 225.
- Dimitrie Vișneveșchi*, hatmîn cazacesc, 292.
- Dimitriu V.*, 177.
- Dio Cassius*, 44, 46, 53, 92.
- Diodorus Siculus*, 41.
- Dion Chrysostomos*, 37.
- Diploma bărladeană*, 132, 133.
- Dissescu C.*, 254, 259.
- Diuverna N. L.*, 257.
- Dlugosz*, cronicar polonez, 188, 192.
- Dobrescu N.*, 268, 274.
- Dobrogea*, 64.
- Dobrogeanu-Gherea*, 14.
- Dobrotici*, 146.
- Dobrovolschi*, nobil polonez, 283.
- Dociporata*, oraș, 61.
- Dogiel*, 247.
- Domaszewski A.*, 47.
- Dominium eminens*, 17, 22, 23, 169, 260.
- Dominium utile*, 17, 22.
- Domitian*, împărat roman, 44, 59.
- Domnitorul*, puterea lui, 235—238, 239 (alegerea), 240.

Donațiile domnesti, 169, 184.
Dorohoiu, 180
Draculești, 191.
Drăganu N., 56, 57, 86, 115.¹
Dragoș Vodă, 155, 157, 160, 161, 246, 255.
Draguș, ureadnic de Iași, 303.
Dregători, 243—246.
Dreptul românesc vechiu: izvoarele, 254—259; proprietatea, 260—265; crime și pedepse, 265—267.
Dreptul valah în Galiția, Polonia și Ungaria, 127.
Drestvin, oraș, 162
Drinov, 74.
Drobotis (Turnu-Severin), 47.
Dromihaetes, rege get, 41.
Drugina și druginici, 156, 157, 161, 170, 171, 172.
Drugina Belozerscaia, 113.
Drumurile comerciale: românești, 180, rus zis „grecesc”, 179, poloneze 180.
Djini, localitate din Rusia, 135.
Duca Gh. Vodă, 2.
Dulcert, geograf, 179.
Dulebi (Volăneni), popor slav, 78.
Duma boierască la Ruși, 171.
Dunarea (Danuvion, Istros, Dunavis etc.), 32, 35, 40, 56, 57, 73, 141, 278.
Dușegubstvo, 265, 266.
Dvornic și Dvorschi, 245, 246.

E.

Economia naturală, 184.
Efimenko A. I., 130
Egunov A., 297.
Eichvald, 36.
Ekblom R., 128.
Engel, 3, 4, 9.
Epifanie, monah, 285.
Epiroți, 70.
Eractum, oraș, 42.
Eremia, visternic, 303.
Ermonactos (Hermonax), sat, 60.
Etats généraux, 18, 19.
Eutropius, 54.
Evarnițchi, 292.
Evreii din Cetatea-Albă, 146.

F.

Făgăraș, 153.
Fanarioți, 9, 10.

Farinaccius Prosper, 256.
Ferdinand de Haabsburg, 198, 199.
Ferenț I., 82, 110, 115, 117.
Fessler, istoric ungar, 80.
Feudalism, 14—26, 167—170, 174.
Filevici, 120.
Filip II, regele Macedoniei, 40.
Filitti I., 22, 26, 28, 149, 152, 168, 169, 210, 214, 215, 216, 221, 223, 227, 228, 229, 230, 232, 241, 243, 245, 246, 247, 249, 260, 263, 265.
Finanțele, 250—253.
Fischer Ed., 190.
Flach J., 16.
Flavius Vopiscus, 53, 54.
Florescu Gh., 241.
Formele social-politice, 13, 14.
Formula: „A lua lege”, 237, 257.
Formula: „Credința” din urice, 150.
Formula: „Predalica să nu fie”, 169, 265.
Formula: „Unde a fost”, 212.
Foteinos Dionisie, 3.
Fotino G., 254.
Franci, popor, 75.
Francois de Pavie, baron de Furquevaux, 283, 289.
Fredro, 204.
Fridighern, rege vizigot, 64.
Froehner W., 48.
Fustel de Coulanges, 16.

G.

Gâdei A. V., 22.
Gaete, popor, 75.
Galați, oraș, 133.
Galați, popor, 46.
Galiția, 34, 42, 73, 113, 117, 119, 142, 147, 158, 161, 171, 180, 217, 247, 262, 274, 275.
Galițieni (Halicieni), popor, 75, 120, 121, 34, 136, 137, 138.
Gallienus, împărat roman, 53, 54.
Gallus, împărat roman, 53.
Garoflid C., 14.
Geloni, popor, 34.
Gemandri, popor, 103.
Genovezi, popor, 96, 145, 146, 147, 180, 185.
Gepizi, popor, 56, 66, 67, 68, 87, 103

- Germani*, popor, 33, 46, 103 (de neam nehotărât), 257 (influența lor).
Geros, râu, 34.
Gerrbus, râu, 35.
Gefi, popor, 31–36, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 59, 64, 65, 105, 144.
Ghedigold, voevod lituan al Podoliei, 285.
Gheorghe, sfânt, 307.
Gheorghe, mitropolitul Sucevei, 241.
Ghibănescu Gh., 84, 158, 182, 190, 241, 281, 265, 301.
Giurescu C., 2, 6, 169, 197, 210, 213, 215, 216, 218, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 233, 237, 251, 252.
Giurescu C. C., 6, 51, 54, 69, 102, 107, 110, 117, 153, 186, 220, 236, 237, 243, 244, 248, 265.
Globe, 244, 248, 265.
Globnici, 244.
Goian, părcălab de Hotin, 282.
Golia Ieremia, boier, 205.
Goloscov (Bolohov, Voloșcov), 131.
Golubinski E., 268.
Golubovschi P. V., 82.
Goos K., 47.
Gorecki, 204.
Gore Paul, 61, 221.
Gorodoc, oraș, 122, 162.
Goștina de oi în Basarabia, 306.
Goși, popor, 46, 53, 54, 56, 64, 65, 66, 67, 68, 74, 87, 103, 137.
Grămadă N., 242.
Grațiere, 266.
Graziani, 200.
Greci, 33, 34, 37, 38, 58, 59, 96, 97.
Grecianu, 216.
Grigorie egumen, 275.
Grigorie IX, papa, 112.
Grigorovici, 82.
Grimm Iacob, 36, 46.
Grunoi Dionysopolis (Balcic), 38.
Grușevschi, V. Hrusevsky.
Guizot, 15, 167.
Guțuli, 143.
- H.**
- Hadrian*, împărat roman, 53.
Haemus, munți, 101, 103, 107.
Hafius, geograf, 295.
Hammer, 189.
Haliciu, oraș, 123, 128, 130, 139, 159, 186.
Haliciu, principat rus, 121, 124, 129 (hotarele', 130, 134, 135, 136, V. și Galiția.
Halicio-Volănean principat rus, 124, 171.
Halippa Ioan, 92.
Hâncu Mihalcea, ?8.
Hansa, 179.
Haraciu, 251.
Hârlău, 82.
Harmenopulo Const., 255.
Harpioi (Karpi), popor, 34.
Harti: Sciția, 35; Imperiul lui Buerebista, 43, Dacia, 49; Basarabia veche; 58; Basarabia în epoca năvălirilor barbare, 98; Basarabia la începutul sec. XVI, 307.
Hașdeu B. P., 4, 5, 33, 45, 46, 56, 86, 97, 103, 104, 132, 133, 134, 140, 152, 153, 186, 204, 258.
Hatman, 244.
Helis, oraș, 41.
Henric de Aujou, rege polonez, 204.
Henric, fratele lui Balduin de Flandra, 108.
Hermonax, sat, 60.
Herodot, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 45, 46, 57, 58, 74.
Heruli, popor, 103.
Hildebrandt, 71.
Hilferding A., 73, 78, 80.
Histria, 38.
Hmielov, oraș, 280.
Hodoș N., 270.
Holban Th., 87, 120, 127.
Hold, holdunoc, 240.
Holm, oraș, 130.
Halopi, robii ruși, 229.
Holovatschi, 143.
Homanno, geograf, 295.
Homor, denumirea de râuri, 121, 127, 165.
Honoriu III, papa, 111.
Horda de Aur a Tatarilor, 139.
Horovitz F., 47.
Hotarele statelor vechi, 130.
Hotărârile domnești, 259.
Hotnog T., 86.
Hotnogi, 279.

Hozarii (Chozarii), 302.
Hrisov, 259.
Hrusevskij M. (Hruseuschi), 61, 116, 141, 170, 171, 173, 292.
Hubert H., 40.
Hun (Kun), 83.
Huni, popor, 64, 66, 67, 68, 73, 87, 102, 103.
Hunfalvy, istoric ungar, 101, 112.
Hunivar, cetatea hunică, 67.
Hurmuzaki E., 4, 89, 103, 111, 112, 164, 182, 200, 204, 206, 207, 230, 242, 258, 282, 301, 306.
Huși, episcopia, 276.
Huși, oraș, 289.
Hussiți, 238.
Hussismul, 269, 270.
Hypanis (Bugul), 35.

I.

Iachint, mitropolit, 274.
Jacob, fiul lui Oțel, 303.
Iacșa Litavor, 186.
Iagheloni, dinastia poloneză, 204.
Iagorlâc, afluent al Nistrului, 90.
Iancu Sasul, 207, 279.
Iaropolc, principe de Vladimir Vo-lănschi, 118.
Iaroslav, principe de Suzdal, 114.
Iaroslav, principe de Chiev, 82.
Iași, oraș, 84 (originea), 162 (Ascăi Turg), 164, 180, 276 (sediul mitropoliei), 288, 299.
Iașimîrschi A. I., 276.
Iazigi, popor, 32, 72.
Ieremia, episcop, 275
Ieremia Movilă, 209.
Iliaș I Vodă, 181, 189.
Iliaș II, Turcitul, 200.
Ilie și Ștefan Voevozi, 93, 189, 281, 285, 301—302, 303.
Iliri, 33.
Illyria, 74, 101.
Ilvoaischi D., 113, 115, 142, 159
Immunitas (imunitatea), 17, 23, 26, 167, 213.
Imperiul Latin, 108.
Imperiul pontic al Bosforului, 37.
Imperiul Valaho-bulgar, 12, 103, 104, 107—109, 114, 156, 165.

Inchinare Porții Otomane, 197.
Inchinare (și patronat), 23, 167, 168.
Infrățire, 258
Inocențiu IV, papa, 112.
Inscripțiile dela Cetatea-Albă, 283, 285, 287
Intemeierea Moldovei și Munteniei, 152, 153, 154, 155.
Ioachim de Brandenburg, 199.
Ioan Albert, rege polonez, 196.
Ioan cel Nou, sfânt, 276, 307.
Ioan Comnen, împărat bizantin, 83.
Ioan Heraclidă Dăspot Vodă, 200—203, 279, 283.
Ioan Joldea, 200.
Ioan Sigismund Zapolia, 198.
Ioan Vodă cel Cumplit, 4, 10, 212, 204, 205, 206, 283, 291, 292, 305.
Ioan Zapolia, rege ungar, 198.
Iobagi, 224.
Iobăgirea, 232.
Iona, hân cumîn, 84.
Ionașcu, zis Bogdan, domnișor, 208—279.
Ioanița, rege valah-bulgar, 84, 108.
Iordanes, 44, 46.
Iorga N., 1, 5, 10, 14, 28, 41, 51, 54, 60, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 96, 97, 102, 107, 110, 112, 116, 132, 133, 145, 146, 152, 159, 169, 171, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 189, 190, 191, 199, 200, 203, 204, 206, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 221, 223, 224, 226, 235, 245, 247, 248, 249, 254, 258, 262, 268, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 282, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 299, 301, 307.
Iornand, istoric get, 67, 74.
Iosif, episcop de Cetatea-Albă și mitropolit, 275, 276.
Iosif, patriarh, 97.
Isabela, soția lui Ioan Zapolia, 198.
Isac II Anghizlos, împărat bizantin, 107.
Isaccea, 33, 180.
Ispiriș (Asparuh), rege bulgar, 79.
Ispisoc, 259.
Istoriografia română, 1—8.
Istrati C. I., 280.
Itil, capitala Hozarilor, 302.

Iuga Coriatovici 147, 186, 274, 275.
Iurghevici I. V., 62.
Iurii Vladimirovici Dolgoruchii, principe de Suzdali, 113, 114, 134.
Ivan III, marele princip de Moscova, 196.
Ivan Cupcici, 177.
Ivan (Ivanco) Berladnic, 113, 116, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 137.
Iziaslav Davâdovici, principe al Chievului, 134, 135.
Iziaslav Mstislavici, principe al Chievului, 113, 114, 120.

J.

Jirecák C., 70, 73, 74, 76, 78, 107, 245.
Jonquiere de la, vic, 189.
Judéc, 211, 213, 214.
Judecie, 211, 212, 213, 214, 215.
Jupa, 215.
Juzi, 149, 173, 176, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 248, 250.
Jurământul „cu brazda în cap“, 258.
Juratori, 257.
Jus Kenezatus, 211, 212.
Jos Valahicum, 140, 141.

K

Kalipizi, popor, 37.
Karamzin N. M., ist. rus, 115, 186, 229.
Karpidae, Karpi, Karpo-Daki, 34.
Kedrenos, 82.
Kiajna, fiica lui Petru Rareș, 202, 203, 204, 207.
Kiverși, sat, 145.
Kliuceuschi V., 28, 77, 78, 179, 234, 238, 302.
Kociubinschi A., 61, 62, 80, 82, 92, 93, 284, 285.
Kogâlniceanu C., 116.
Kogâlniceanu Enaki, 27.
Kogâlniceanu M., 2, 4, 5, 116, 154, 173, 189, 192, 200, 201, 280, 291, 296, 305.
Kondacov N., 36, 39, 68.
Kostomarov N., istor. rus, 139, 204, 205.
Kovalevschi M., 148.
Köppen, 97.
Krumbacher K., 107.
Kotian, principe cuman, 121.
Kothini, neam celt, 92.

Kubrat, rege bulgar, 79.
Küküllo, cronicar ungar, 155, 156.
Kuun Geza, 82, 85, 89, 91, 95,

L.

Lacurile Basarabiei, 90.
Laiota Basarab, 193.
Lambin, 141.
Langobarzi, popor, 66, 67.
Lannoy de Guillebert, 97, 181, 266, 285.
Lapedatu A., 152, 284, 295.
Lappo-Danilevschii, 36.
Lăpușna, originea numelui, 87, 88.
Lasicki, 204.
Lasky Albert, nobil polonez, 200, 201, 204, 283, 293.
Latâsev V. (Latyschev B.), 37, 63.
Latchin V., istoric rus, 28.
Lațcovici Andrei, 93.
Lațcu, principe moldov., 186, 246, 275.
Latifundiarii moldoveni, 177, 219.
Lecca O. G., 216.
Legătura lui Mihai Viteazu, 225, 230.
Legea (zacon), 254, 256.
Legea moldovenască (voloschii zacon), 233.
Legrand E., 200.
Lelewel, 70.
Leo cardinal, 108.
Leon Vodă Tomșa, 27.
Leontovici, istoric rus, 139, 148.
Lev, fiul lui Daniil, princ. galițian, 122.
Levitschi V. T., 126, 302.
Limba oficială slavă, 158, 269, 270, 271.
Limba românească, 3, 69 (influența slavă), 271 (elementele rutene).
Liou (Lemberg), oraș, 130, 176, 177, 179, 180, 182, 269.
Lioveni, 181, 291, 299, 300.
Liubart, principe lituan, 162.
Loboda, hatman cazacesc, 293.
Logofăt, 243, 245, 246.
Longinescu S. G., 169, 223, 230, 254, 255, 258.
Longinus, general roman, 48.
Luca Arbore, boier, 197.
Ludovic I, regele Ungariei, 156.
Lungul Ioan, domnișor, 207, 279.
Lupaș I., 11, 12, 190.
Lupșa Șt., 161.
Lysimach, rege macedonean, 41.

M

- Macedoneni*, 32, 40, 41.
Maciejowski, 46, 256.
Magdeburg, dreptul așa zis, 180,
Mahomet II, sultan, 189, 194, 282.
Maior Gr., 14.
Maior Petru, 3, 50, 104
Maiorescu Ioan, 46.
Maiorescu Titu, 6.
Mair, 36.
Mălinescu Leonida, 33.
Malinowski, 238.
Mănăstirile: *Bistrița*, 276, 301; *Căprioana*, 307; *Chișno-Varzărești*, 93, 94, 307; *Moldavița*, 299, 303; *Neamț*, 194, 276, 303; *Pobrata*, 199, 241; *Putna*, 193; *Râșca*, 301.
*Mănăstiri închinat*e, 277.
Maramureș, 106, 154, 155, 157, 161, 171.
Marcmani, 53, 103.
Marcus Aurelius, împărat roman, 53.
Marczinski, 131, 132.
Marian S. F., 276.
Mariencescu A. M., 152.
Marinescu C., 238.
Marinescu I., 2, 197.
Masudi, scriitor arab, 77.
Mauriciu, împărat bizantin, 78.
Maurocastron, 96, 97.
Mauro-Vlahia, 83.
Medos, băutura, 74.
Melanhlani, popor, 34.
Melhisedek, episcop, 275.
Meotis, lac, 34, 37.
Metes Șt. 178.
Meyer E., 37.
Miclosich, 115, 124.
Miclosich și Kaluzniacki, 120.
Mignot, 189.
Migrațiunea Românilor, 137—140.
Mihai dela Dorohoiu, 177.
Mihail Gramaticul, 177.
Mihail Logofătul, 189.
Mihail Paleolog, împărat bizantin, 97, 145
Mihai Viteazul, 10, 209, 222, 252.
Mihalyi I., 159.
Mihu, logofăt, 286.
Minea Ioan, 2, 3, 160, 167, 183, 187, 200, 257, 258, 268, 269, 277, 303.
Minns, 37, 57, 62.
Mircea cel Bătrân, 181, 188, 191, 247, 248
Molceanovschi N., 120.
Moesia, 44, 54, 101, 104, 109.
Moesia Inferioară, 49, 53, 56, 59, 65, 66, 102, 103.
Moesia Superioară, 103.
Moesi, popor, 32, 101.
Moghila Gh., mitropolit, 207.
Moisil C., 178.
Moldo-Slavia, 164.
Moldova, 83 (Kara-Bogdan), 105, 106, 116, 117, 128, 138, 139, 146, 147, 154—156 (intemeierea), 158—166, 171 și 175 (intemeierea), 186, 187, 188 (proiect de împărțire), 189 (condominium), 194, 264, 246, 247, 275, 282, 285
Moldovzni, 188, 284, 290.
Moldo-Vlahia, 165.
Mommsen, 37, 71, 72.
Mongoli, 35, 117.
Monede în regiunea Niprului, 71.
Morșan N. M., 31.
Mutogna Victor, 57, 116, 117, 188.
Motolescu D, 120, 140, 141, 258.
Movile în Basarabia, 298, 299.
Mstiaslav Iziaslavici, principe de Vladimir-Volânschi, 120.
Mstislav Mstislavici Udaloj, principe de Novgorod, 114.
Mullenhoff, 38, 53.
Müller Fr., 46.
Müller Rob., 34, 36.
Muncaci, 57.
Muntâni, 105, 106, 107, 108, 117, 192, 247.
Muntenia, 83 (Kara-Ifiac), 152—154, (intemeierea), 180, 188, 247, 278, 284, 287.
Murzachevici N., 61, 145, 284, 304.

N

- Nacco A.*, 45, 46, 61, 63, 64, 220.
Nacul, vornic de Câmpulung, 28.
Nădejde I., 254, 259.
Nadejdin, 36, 141.
Nalivaico, hatman cazacesc, 293.
Nandriș Gr., 143, 164, 220.
Nastase Gh., 41.
Năvălirile barbare, 66—86, 138, 139.

Neașoe Basarab, 197.
Neamț (Nemeș), oraș și cetate, 162, 180, 247, 291.
Neculce Ion, 2.
Negulescu P., 169, 252, 258, 259, 263.
Nemeth I., 82.
Neoptolemus, turn, 60.
Nerone, împarat roman, 62, 71.
Neuman K. F., 36, 37, 82, 83.
Neuri, popor, 34, 74, 77.
Nicetas Sf., episcop, 51, 66.
Nichita D., 243.
Nicolau T., general, 138.
Niconion, oraș, 60.
Nicorescu F., 62, 63.
Niebuhr, 33, 36.
Niederle L., 68.
Nifon, patriarh, 274.
Niketas Choniates, 128
Nipru (Danapris), 57, 71, 117, 141, 179.
Nistor I., 64, 127, 152, 157, 178, 198, 280.
Nistru (Tyras, Danastris), 32, 35, 42, 43, 57 (denumirea), 74, 75, 79, 80, 87, 139, 141, 142, 143, 278, 291, 293, 300, 304.
Nouietunense, oraș, 74.
Noviodunum (Isaccea), 42.

O.

Obedeanu, 46.
Obiceul pământului, 238, 254, 256, 258, 259.
Odrizi, 32.
Ofiusa, oraș, 60.
Ohaba, ohabnic, 22.
Olahus Nicolae, 198.
Olbia, colonia grecească, 37, 38, 42, 43.
Oleg, principe rus, 143.
Olhoveș, târg, 282.
Oltenia, 47, 104, 153.
Olteni, 104, 285.
Onciul D., 5, 10, 11, 51, 80, 102, 104, 105, 108, 115, 120, 137, 152, 153, 155, 159, 161, 165, 186, 187, 188, 190, 245.
Oameni liberi, cultivatori ai pământului, 222.
Opolschi Vladislav, principe polonez, 274
Orașe bolohovene, 121, 124, 138.
Orașe dacice, 49, 50.

Orașe pustii pe Nistru, 141.
Orașe ruse (lista lor), 147, 162, 164.
Orașe și târguri în Basarabia (în afară de cetăți în ruine): Bălți, 305; Cahul, 305; Causeni, 91, 289, 290, 297, 304; Chișinău, 92, 93, 94, 95, 96, 301, 303; Chișinăul Mare și Roșu, 95, 304; Ciubărciu, 94, 279, 288, 289; Lăpușna, 87, 88, 181, 207, 279, 291, 298, 299, 300, 301; Leova, 297; Sarata, 298; Tomarova (Reni), 61; Tatar-Bunar (Tatar-bârlat?), 297; Tînt, 297; Tobac, 89, 297.
Orghidan, 192.
Oriow (Orihow etc.), 294, 295.
Oroles, rege bastarn, 42.
Ostrog, oraș, 269.
Ostrogoți (Greuthungi), 66, 67.
Ottocar Lorenz, 11.
Otwinowski E., călăt. polonez, 126, 300.
Ovinos Tertullus, leg. t. roman, 62.

P.

Pănaitescu P. P., 2, 3, 126, 132, 133, 186, 190, 198, 300.
Panaitescu Scarlat, general, 278.
Panu Gh., 233.
Papa Sixt V., 207.
Papiu Ilarian A., 4.
Părcălabi în gen. ral, 245, 246, 247, 248, 249, 279.
Părcălabi: de Cetatea-Albă, 245, 288; de Chilia, 193, 245, 287, 288; de Hotin, 245, 281, 282; de Lăpușna, 301, de Orheir, 245, 290, 295; de Soroca; 296.
Părgari, 248, 280
Parlâșki, 143.
Pârvan V., 6, 7, 33, 34, 36, 37, 40, 47; 48, 51, 57, 59, 72, 189, 190, 258.
Pascu G., 3, 268.
Pașcușcu cel Bun, 198.
Patronat (inchnar), 16, 167, 168.
Pavlov-Silvanschi, istoric rus, 25.
Pecenegi (Pașinaki, Kangar), 80, 81, 82, 83, 85, 87, 96, 97, 144.
Pereiaslaveș, oraș la Dunăre, 79, 163.
Pereiaslavli, oraș, 114, 296.
Peresecen, oraș vechiu la Nipru, 144.
Peretz I., 169, 254, 259.

- Petri Hans*, 200.
Petru II, principe moldovean, 189, 285.
Petru III Aron, 181, 189, 190, 192, 195, 251, 282, 286, 299, 304.
Petru Cazacul, 208.
Petru Ciobanul, 202.
Petru, fratele lui Asan, 107, 108.
Petru Mușat, 186, 187, 246, 281.
Petru, protopop, 275.
Petru Rareș, 182, 190, 197, 198, 199, 202, 282, 289, 296, 304.
Petru Șchiopul, 204, 205, 206, 207, 269, 279, 293, 303.
Petru, fiul lui Lăpușneanu, 207, 279.
Petrușevici A. S., 120.
Peuce, insulă, 40, 79.
Peuci (Peucini), popor, 103.
Philippide A., 59, 74, 75, 85, 102, 103, 137, 221, 302.
Pic Jos., 102, 104, 136, 254.
Picot E., 187.
Piti, popor, 75.
Plater, 131.
Platonov S. F., istoric rus, 234
Plinius cel Bătrân, 32.
Plinius cel Tânăr, 71.
Plosca, 126, 127, 165.
Ploscânea (Ploskinia), воевод al Brodnicilor, 114.
Pocrouski M., 299.
Pocuția, 188, 196, 199, 282.
Podan, 224.
Poaolia, 42, 73, 117, 119, 139, 180
Pododin A., 78, 107.
Polevoi P., 36.
Polonezi (Liahi), 118, 123, 181, 189, 193, 196, 199, 209, 216 (nobili), 247, 257 (influența poloneză), 278, 281, 282, 283, 284, 286, 289
Polonia, 80, 139, 140, 177, 187, 188, 189, 192, 194, 196, 204, 281, 282, 292.
Popa-Lisseanu G., 76, 81.
Popescul Orest, 299.
Popescu-Spineni I., 51.
Popoare diferite în Rusia veche, 143.
Popovici Gh., 147, 159, 186, 259, 260.
Populația Basarabiei, 305—307.
Posad, 249.
Posluh, 257, 258.
Poslušnic, 233.
Potcoavă frați, 206, 207, 279.
Pravila, 255, 256, 266 (lui Ion Țaragea
Pressian, rege bulgar, 79.
Procopius, 73, 78.
Protimtis, 149, 263, 264.
Prut (Porata, Pyretos, Brutos, Burat), 35, 57, 80.
Ptolemaeus, 34, 48, 56, 57, 60, 144.
Pușcariu Sextil, 268, 270.
Pyroboridava, oraș, 61.

R.

- Rada*, 171, 254.
Rădăuți, 177, 241, 276.
Radloff W., 91.
Radovici S., 220.
Radu dela Afumați, 209.
Radu cel Frumos, 193, 196.
Radu cel Mare, 197.
Rădulescu A., 263.
Radu Negru, 153.
Raici Ioan, 45, 46.
Răspunderea penală colectivă, 149, 267.
Râuri în Basarabia: Bâc, 93, 302; Botna, 291, 297, 304; Bucovăț (Băcovăț), 93, 94; Cahul, 97; Cogălnic, 33, 97; Ialpugeț, 88; Ialpuh, 33, 88; Ichel (ikel, Itchil), 80, 302; Kula, 97; Lopatineț, 87; Lopatna, 297; Ra, coveț, 87; Răut (Reut), 93, 127, 295, 302, 303; Sarata, 87; Volcianeț, 302, 303; Volcința, 93.
Râurile Daciei, 49.
Râurile Sciției, 35
Răutu Miletie, 295.
Răzeși, 150, 220, 221 (originea).
Răzeșia, natura juridică, 263.
Regim agrar, 175—177.
Regim gentilic, 148.
Regim gentilico-familial, 100, 148—151, 169, 170, 174 (la Brodnici și Bolcoveni), 215, 221 (răzeșia ca răzeșiță).
Regim vamal, 180, 183, 184, 300.
Regimul democrației primitive, 174
Reichardt, 36.
Robi, 231.
Roesler R., 80, 100, 101, 109, 153.
Roles, rege get, 43,
Roman Mstislavici, principe de Halciu, 123.

Roman I Vodă, 246.
Roman II Vodă, 281, 282.
Roman, episcopia, 276.
Roman, oraș, 160, 180, 187.
Romani, 59, 65, 71, 72, 75, 76, 101.
Români, 79, 87, 88, 96, 97, 100, 101, 104, 107, 109, 116, 117, 137, 139, 147, 174, 175, 278.
Romen, și *Romni*, localități din regiunea Niprului, 71.
Rosetti Radu, 4, 6, 14, 20, 23, 112, 116, 132, 137, 140, 168, 169, 186, 187, 210, 212, 214, 216, 217, 221, 223, 225, 226, 231, 232, 233, 260, 261.
Rosetti Radu general, 190, 249.
Rosfos, 128.
Rosny, 46.
Rosi, popor, 144.
 „*Roșii*“ din Muntenia, 26, 222.
Rostislav Mstislavici, princ. de Chiev, 135.
Rostislav, principe de Smolensc, 114.
Rostislav, principe rus, 121.
Rosoulahia, 164
Rosfotzeff., 37.
Roth P., 16.
Roxolani, popor, 44, 72, 103.
Rumâni și Rumânie, 218, 224, 252.
Ruscia (Galiția), 113, 161.
Ruși, 75, 78, 79, 84, 85, 114, 115, 117, 125, 181, 216, (nobilimea), 251 (birul la Ruși), 257 (influența lor).
Rusia, 80, 196
Ruteni, 112, 271, 272.

S.

Sacerdoșeanu A., 138.
Sadagari, popor, 103.
Sahratov, 141.
Samocvasov, istoric rus, 36, 45, 46, 70, 71, 73.
Saraci, 223, 307 (din Basarabia).
Șaranevici, istoric galițian, 123
Sârbi (Serbi), 79, 216, 217.
Sarmați, popor, 36, 43, 44, 53, 59, 66, 67, 72, 73, 75, 77, 103.
Sarmația, 70.
Sarmisegethuza, 43, 47, 48, 50.
Sarnicius, 86.
Șarpe, boier din Basarabia, 279.
Sasi, 81, 181.

Sate și localități în Basarabia: prisaca Acibcov, 93; Acui, 89; Albișoara fântâna, 303; Atachi, 89; Beseni, 90; Borceac, 89; Borodniceni, 127; Burcut izvor, 92, 94; Calmașui și Caracui, 89; Cezarouți (Cozarouți), 93, 302, 303; Chicera, 298; Chisilla și Chisioglo, 89; Chișla Nedjimova, 31; Copanca, 91; Copciac, 89; Corman, 31; Cotiuani, 258; Cotouși (Cotoveța), 302, 303; Crotolci, 302, 303; Cugurlui, 90; Cupcui, 90; Dobra, 304; Dobrușa, 258; Fântâna Albă, 93, 302, 303; Gârlele, 297; Gatișca, 298; Găurenii, 91; Ghidighiși, 94; Gorodca, 297; Gradiștea, 93; Grlanici pod, 93; Grozești, 298; Horgești moșie, 301; Ialpușeni, 88; Izbești, 303; Krinița, fântâna, 93; Lacuri („Ozera“), 300; Lipnic, 196, 302; Lozova, 93; Lungeni, 127; Macicăuți, 93, 295, 302, 303; Mălăești, 293, 294; Mașcauți, 302; Micăuți, 94; Miclauseni, 94; Molești, 293, 294; Oale, 304; Orheiu, 94, 245, 293, 294, 295; Palanca, 297; Peatră, 302, 303; Peciști, 151; Peresecina, 141, 144; Peștera, 293; Petreni, 31; Pravila (Pragila), 127; Procopinți, 93, 302; Puhăceni, 279; Purcari (Porcaer), 289; Răzeni, 290, 291; Roșcani, 206, 305; Șerpeni, 279; Stoiniceni, 247; Târnavă, 87; Taxabieni, 89; Teleșău, 94; Ternovsca poiană, 92; Tuzla, 89; Ustia, 298; Vascăuți, 94; Vistierniceni, 303; Vlădicii, 186; Zagorna deal, 304; V. și harta—pag. 307.

Șatar, 244.
Sava Aurel, 150.
Schafarik, 36, 45, 46, 68, 70, 72, 73, 74, 76, 97, 131, 132
Schimb intern, 182, 183—185.
Schröder, 176.
Schütte, 34.
Schwandtner, 156.
Sciți, 12, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 58, 72, 73, 77.
Sciția (Scythia), 34, 35 (mică), 36, 76, 141 și 143 (mare).
Sclavini, Sclavi (Slavi), popor, 68, 73, 74.

- Școala frăției ortodoxe (Liou)*, 263.
Scymnos din Chios, 60.
Scyri, popor, 103.
Secui, 81, 111, 181, 192
Șepenișul (Șepenic), 246, 280, 281.
Septimiu Sever, împărat roman, 52, 71.
Serdar, 244.
Seret (Sered), 80, 127, 165.
Sergheevici V., 237, 256, 257.
Serghidava (Sergus), 296.
Sever și Caracala, împărați români, 62.
Sfatul domnului (rada), 27, 173, 241, 242.
Sfatul mare de obște, 28.
Siabri, 148, 149.
Sigismund, împărat german, 187, 188.
Sigismund II, rege polonez, 200.
Sinan pașa, 207, 230.
Șincai Gheorghe, 3, 50, 104.
Singidunum (Belgrad), 42.
Simion Dascălul, 1.
Simeon, ieromonah, 275.
Simeon, rege bulgar, 79.
Siretiu (Seret), 117, 127, 162, 180, 246, 282.
Siruni H. Dj., 279, 233.
Slavi, 33, 36, 46, 68—78, 81, 87, 101, 103, 137, 138, 141, 142, 144, 148, 149, 163, 212, 233, 256, 257.
Smornes, oraș, 61.
Sobolevșchi A. I., 57, 132.
Soliman, sultan, 198, 199, 289, 292.
Soloviov S., istoric rus, 139.
Soltuz, 248, 280.
Sommer Ioh., 200.
Șotropa V., 138.
Spătar, 244, 245, 246.
Spori, popor, 73.
Spulber C. A., 254.
Sreznevșchi, 216.
Ștefan cel Mare, 176, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 241, 242, 282, 237, 288, 296, 297, 303, 304, 307.
Ștefan I, cel Sfânt, rege ungar, 81.
Ștefan din Bizanț, geograf, 60.
Ștefan II, domn, 181, 281, 285.
Ștefan Lăcustă, 199, 282, 289.
Ștefan Mușat, 187.
Ștefan VI Rareș, 200.
Ștefan Răzvan, 209.
Ștefan, rege polonez, 293.
Ștefan Tomșa, 202.
Ștefanescu Margareta, 271.
Ștefanișă, domn, 197, 279.
Stern von, 61.
Stamatii C., 61, 278, 293, 304.
Stăriile sociale, 27, 28, 29.
Staroste, 245, 246, 247, 249.
Stoenescu D., 257.
Stolnic, 244, 245, 246.
Strabon, 31, 32, 40, 42, 45, 46, 56, 57, 59, 60, 71.
Sturdza D., 4.
Suceava, oraș și cetate, 162, 164, 180, 182, 247, 291; sediul mitropoliei, 275.
Suchianu D., 265.
Sulzer, 3, 100.
Surowiecki, 73.
Suruceanu I., 61.
Suzeranitatea turcească, 10
Sviatoslav, principe rus, 79, 129 (expedițiile lui), 163.
Sviatoslav Olgovici, principe rus, 113, 114, 134.
Svirgouschi, hetman cazacesc, 204, 205.
Surdridge, duce de Litvania, 187.

T.

- Tabula Peutingeriana*, 46, 61, 75, 97.
Taifali, 103, 137.
Tamasidava (Tomarova, Reni), oraș, 61.
Țamblac: Grigorie, 275, 276; Ioan, 194.
Tanoviceanu I., 280.
Târici, popor, 142.
Târnov (Târnova), oraș, 162, 245.
Târnova, stat bulgar, 85.
Tarnowschi, general polonez, 282.
Tâșiașchi la Ruși, 170, 171, 174.
Tatari, 64, 65, 83, 84, 85, 87, 8', 91, 93, 97, 112, 114, 121, 122, 124, 125, 127, 138, 139, 146, 156, 160, 162, 176, 179, 180, 181, 185, 186, 191, 194, 196, 197, 199, 202, 205, 206, 233, (robi), 234 (robi), 242, 246, 278, 281, 288, 289 (Nohai), 290, 294, 296, 297, 299, 304, 305, 306, 307.
Tătarași, 234.
Tatișcev, istoric rus, 141, 237.
Tăutu Ioan, logofăt, 195.
Teoctist, mitropolit, 241.

Teodorescu Barbu, 5.
Teodoric, episcop, 84.
Teodosie, episcop, 275.
Tertius Iulianus, general roman, 44.
Tervingi (Goți), popor, 144.
Țețin, oraș, 246, 280, 281.
Teurisci, popor, 42, 143, 144.
Thunmann, 105.
Thurosz, 156.
Tiberius Plautius Silvanus Aetianus, guvernatorul Moesicii Inferioare, 43, 64.
Tizry Amedée, 67.
Țigani, robi, 176, 182, 233, 234.
Tigheciu, denumirea, 87.
Tihomirov N., 268, 274.
Ținuturile Basarabiei: Chigeciu (Tigheciu), 150, 279, 289, 290, 307; Hotin, 279, 307; Lăpușna, 80, 279, 307; Orhei, 80, 307; Soroca, 307; Tighina, 33.
Tirana, regiunea, 62.
Tirageți, 60, 62, 65 (T. liberi).
Tiras (Nistru), 35, 59, 80.
Tiriți, popor, 58.
Țiunrak, principe cuman, 113.
Tiverți, popor, 141 - 145.
Tocilescu Gr., 6, 40, 49, 258.
Tolstoi I., conte, 36, 39, 68.
Tomaschek W., 32, 34, 57, 72.
Toponimia Basarabiei, 89, 90.
Toponimia regiunii Niprului, 73.
Toponimia regiunii Galiției, Volâniei, Podoliei și Chievului, 125, 126.
Toponimia românească (cu caracter peceneg și cuman), 69, 85.
Torki, (Clobucii Negri, Polovți, Pecenegi), 118, 123, 170.
Traci, 32, 33, 34, 42, 45, 47, 70, 72.
Traian, împărat, 47, 48, 52, 53, 59, 64, 71, 74, 131.
Transilvania, 77, 181, 198
Tribali, 40.
Triburi germanice, 66.
Triburi slave din Rusia, 46, 119, 142.
Tribut, 195, 201, 204, 250, 251.
Turci, 36, 65, 91, 181, 182, 189, 190, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 205, 206, 208, 209, 240, 242, 247, 278, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294.
Turnu Severin, 110.

Țuțora, târg, 127.
Tyras, oraș, colonie grecească, 38, 43, 62, 65.

U.

Ulfila, episcop, 66.
Ulici, popor, 141, 142, 143, 144.
Ungaria, 76, 84, 104, 112, 117, 119, 140, 156, 157, 165, 187, 188, 190, 192, 194, 195, 198, 199, 249.
Ungureanu C., 265.
Unguri, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 110, 121, 142, 160, 170, 192, 193, 221, 242, 278, 285, 287, 289.
Ureche Grigore, I, 154, 155, 189, 191, 201, 296.
Urechia V. A., 294, 297.
Urice, 168, 260, 261, 262.
Ursu L., 187, 190, 198, 282.
Urugundi, 103.
Uspenschi F., 107.
Uvarov, conte, 37.

V.

Vagae, popor, 75.
Valamir rege hunic, 64.
Valahi (Volohi, Vlahi), 75, 76, 77, 79, 81, 83 (V. Alhi), 101, 103, 108, 110, (terra Blacorum), 111, 112, 144, 123, 125, 128, 143, 163, 164.
Valahul Mihail, 198.
Valerianus, împărat roman, 53.
Vălsan G., 3.
Valurile de pământ; lui Traian, 43, 63, 64; zis Trolanov în Podolia și zis Zmieiv. 131, 132; în Basarabia diferite v., 298.
Vămile Moldovei, 291, 299, 300.
Vandali, 103.
Vaşchide V., 47.
Vasilco, principe rus, 122.
Vasilicovschi V., 107.
Vasile II Bulgarocton, împărat biz., 79.
Vasilie, arhiepiscop de Târnova, 108.
Vasilie Lupu, 9, 255, 256.
Vasilie Macedoneanul, 255.
Vasmer, 57.
Vataman, 211, 214, 246, 248.
Vatași, 279, 307 (în Basarabia).
Vecinătatea (rumânie), 168.

- Vecini*, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233.
Veltman, 63, 64.
Venelin I., 3, 93, 307.
Venezi, (*Venedi*, *Vinidji*), 71, 74, 75, 77.
Veress Andrei, 270.
Veselago, 115.
Victoali, 137.
Vinogradov, 16.
Visarion Puiu, episcop, 258.
Vistiernic (Vistier), 243, 245, 246.
Vitold, fratele reg. pol *Vladislav*, 235.
Vizigoți, 66, 67.
Vladescu I., 183, 250, 251, 252.
Vladimir, oraș, 114, 130.
Vladimir cel Sfânt, 129.
Vladimirco, princip: de Haliciu, 120.
Vladimir Monomah, marele principe de Chiev, 117, 118, 119.
Vladimirschi-Budanov M. F., istoric rus, 139, 170, 171, 229, 234, 257, 266.
Vladimir Volânschii, oraș, 118.
Vladimir Volânschii, principat, 118, 124, 129.
Vladislav, rege polon, 187, 285, 288.
Vladislav, rege ungar, 160, 161.
Vlad Tepeș, 190, 191, 192.
Vlâhoveș (Voloveș), sat, 178.
Vlastari Matei, 255.
Voievodate, ducate și cnezate românești, 110, 215.
Volâneni (Dulebi), trib slav, 78, 137.
Volânia, principat rus, 73, 117, 119, 130, 139, 158.
Volga, fluviu, 57, 79, 80, 82, 113, 138, 139, 302.
Volhouți, sat în regiunea Niprului, 71.
Volodimir, principe de Haliciu, 134.
Volodimir Riuricovici, principe rus, 114.
Volohin (Român), 143.
Vornici, 243, 245, 246, 247.
Vrancea, 150, 175, 263.
Vsevolod, principe de Chiev, 134.
Vsevolod, principe rus, tatăl lui *Monomah*, 118.
Vuia Romul, 152, 156.
Waitz G., 16.
Witold, mare principe litvan, 188.

X.

- Xenopol A. D.*, 5, 9, 10, 32, 45, 46, 48, 54, 64, 68, 69, 70, 79, 87, 101, 103, 107, 109, 144, 153, 157, 159, 169, 178, 186, 197, 216, 227, 236, 238, 239, 245, 257, 258, 259, 260, 264, 283, 292.

Z.

- Zadruga*, 148, 149, 150, 170, 175, 214, 215.
Zagoritz, 197.
Zagoschin, istoric rus, 71, 238.
Zalmoxis, zeu al Dacilor, 45.
Zane G., 183, 184, 185.
Zasciuc A., 297.
Zaveasca, 262.
Zborovschi, nobil polonez, 203.
Zemschii Sobor (rus), 28, 29.
Zeletin Șt., 14.
Zeuss, 80.
Zimmerman-Werner-Müller, 111, 112.
Zinkeisen, 189.
Ziraxes, rege get, 43.
Zopyrion, general macedonean, 41.
Zubrițchi, istoric galițian, 123.

TABLA DE MATERII.

Introducere.

	PAG.
Cap. 1. <i>Istoriografia română</i>	1
Cronicarii, 1. D. Cantemir, 2. Adunarea materialului, 3. Sinteza trecutului, 4. Bibliografia posteroară, 6. Școala istorico-arheologică, 7.	
Cap. 2. <i>Epocele istoriei române și împărțirea ei în perioade</i>	9
Împărțirea la diferiți autori, 9. Ideea națională și ideea socială, 12—13.	
Cap. 3. <i>Sucesiunea istorică a formelor social-politice în statele europene</i>	14
Chestiunea feudalismului, 14. Noțiunea și definiția, 15. Instituțiile feudale, 16. Deosebirile naționale ale feudalismului în diferite țări, 17.	
Cap. 4. <i>Feudalismul și stările sociale în principatele române</i>	20
Caracteristica feudalismului românesc, 20. Deosebirile lui, 24. Regimul de stări sociale, 27. Sfatul mare de obște, 28. Chestiunea absolutismului, 29.	

PARTEA I.

Inceputurile neamului românesc.

Cap. 5. <i>Geții și Dacii sub dominațiunea scitică. Țărmlul Mării Negre</i>	31
Geții, Dacii și Sciții, 51. Grecii pe țărmlul Mării Negre, 37.	
Cap. 6. <i>Dacia</i>	40
Lupta Dacilor cu Macedoneni, Celții, 40. Dacia independentă, 42. Dacia Romană și Moesia Inferioară, 47. Părăsirea Daciei, 53.	
Cap. 7. <i>Basarabia în timpul Daciei și Moesiei Inferioare</i>	56
Denumirea fluviilor, Populația, 58. Orașele vechi, 60. Antichitățile Basarabiei, 61. Valurile de pământ, 63.	

PARTEA II.

Năvălirile barbare.

- Cap. 8. *Năvălirile barbare și influența lor asupra poporului românesc* 66
Goții, Sarmatii, Hunii, Gepizii, Longobarzii, Avarii, 66. Slavii, 68. Bulgarii, 78. Ungurii, 80. Pecenegii și Cumanii, 82.
- Cap. 9. *Basarabia în timpul năvălirilor barbare* . . . 87
Influența slavă, 87. Înrauirea Cumanilor și toponimia Basarabiei, 88. Originea cumană a denumirilor orașelor Hotin, Tighina și Chișinău, 90. Comerțul cu țărnul Mării Negre. Bizantinii, 96.

PARTEA III.

Încercări de organizare politică. Epoca primitivă.

- Cap. 10. *Chestiunea Românilor* 100
Teoria discontinuității, teoria continuității, 100. Aprecierea elementelor componente, 102. Teoria pluralistă, 105.
- Cap. 11. *Primele începuturi ale organizației politice* . 107
Imperiul valaho-bulgar, 107. Voevodate și cnezate românești, 110. Țara Brodnicilor, 111. Țara Bolohovenilor, 120. Toponimia regiunilor Volânia, Podolia, Chiev și Galiția, 125. Berladnicii, 132. Migrațiunea Românilor și năvălirea Tătarilor, 137. Tiverții și Ulicii, 141. Basarabia în timpul primelor încercări de organizare politică, 145.
- Cap. 12. *Regimul gentilico-familial* 148
Regimul gentilic și regimul familial, 148. Rămășițele regimului gentilico-familial, 149. Vrancea, 150.

PARTEA IV

Intemeierea principatelor române. Feudalismul românesc.

- Cap. 13. *Intemeierea Țării Românești și a Moldovei* . 152
Intemeierea Țării Românești, 153. Intemeierea Moldovei, 154. Caracterul de acălecării, 156. Limba oficială rusă, 158. Anul dela Martie. Dependența bisericească, 159. Cronica moldo-slavă, 160. Lista orașelor ruse, 162. Identitatea denumirilor, 165.
- Cap. 14. *Regimul feudal* 167
Instituțiile feudale: donații, imunitatea, boierescul, patronatul sau închinarea, 167. Ierarhia vasală, 168. Dominiul
- www.dacoromanica.ro

eminent, 169. „Predalica să nu fie“, 169. Realitatea economică, 175. Unele comparații, 170. Sfat al boierilor sau „rada“, 172. Druginicii principelui, 172. Regimul gentilico-familial și regimul democrației primitive, 174. Rânduiala agricolă, devălmăgia, 176. Lupta pentru pământ, 176. Latifundiarii vechi, 177.

Drumurile comerciale și comerțul exterior moldovenesc, 178. Migrațiunea Slavilor și părăsirea „drumului grecesc“, 179. Drumurile comerciale poloneze, 180. Tratatetele vamale, 180. Primii comercianți, 182.

Șchimbul intern, 182. Părerii despre evoluția economică românească : N. Iorga, I. Vlădescu, G. Zanc, 183.

Cap. 15. *Domnitorii și evenimentele principale* . . . 186

Până la Ștefan cel Mare, inclusiv, 186. Alexandru cel Bun, 187. Urmașii lui. Turcii, 189. Ștefan cel Mare, 190. După moartea lui Ștefan cel Mare, 197. Bogdan și Ștefan-ăniță, 197. Petru Rareș, 198. Alexandru Lăpușneanu, Ioan Heraclide Despot, 200. Ion Vodă cel Cumplit, 204. Petru Șchiopul, 206. Aron Vodă, Petre Cazacul, 208. Ștefan Răzvan, 209.

Cap. 16. *Clasele sociale* 210

Privire generală, 210.

Cneji și juzii, 210. Părerii lui Bogdan, 211. Radu Rosetti 212. N. Iorga, C. Giurescu, 213. I. N. Angelescu, I. Filitti, 214. Voevodatul, 215.

Boierii, 216. Părerile lui A. Xenopol și Radu Rosetti) 216. N. Iorga, I. Bogdan, 217. C. Giurescu, 218. Concluzii, 219. Moșnenii și răzeșii, 220. Originea cuvântului, caracteristica, 221. Curtenii, 222.

Oamenii liberi, cultivatori ai pământului, 222. Concepția lui C. Giurescu despre libertate în raporturile sociale la Români, 222.

Vecinii, 223. Însemnătatea cuvântului „rumân“, 224. Indatoriile vecinului, 225. Originea stării de dependență, diferite părerii, 226. Concepția mixtă a d-lui I. Filitti și critica ei, 227.

Originea social-economică a iobăgiei țărănești, 230.

Robii, 233. Poslușnicii, slugii, 233. Celed, 234.

Cap. 17. *Organizarea statului* 235

Puterea domnitorului, 235. Caracteristica, dată de către D. Cantemir, 235. Concepția istoricilor noștri, 236. Câteva comparații din istoria Rusiei și Europei, 237. Concluzii, 238. Sistemul alegerii domnului, 229. Situația externă a principelui, 240.

Sfatul domnesc (rada), 241. Compunerea și competența, 242. Marii dregători, 243. Ajutorii lor și slugi, 244. Caracteristica sistemului administrativ, 244. Originea lui, 245.

Teritoriul și diviziunile teritoriale, 246. Ținut, volost, orașe, târguri, 247. Sate, 248.

Armata, 248. Legătura ei cu proprietate, 249.

- Finanțele, 250. Birul sau tributul, 250. Felul cum se plătea birul, 251. Sensul expresiunii „bir cnezstvo“, 252.
- Cap. 18. Normalizarea juridică a vieții 254**
- Izvoarele dreptului, 254. Chestiunea legii scrise, 254. Juratorii, 257. Jurământul „cu brazda în cap“, 258. Infrățirea 258. Originea „obiceiului pământului“, 258. Hotărârile domnești și învoielile, 259.
- Proprietatea, 260. Urice, 260. Devălmășie, 263. Protimisis, 263. Moștenire, 264.
- Crime și pedepse, 254. Represalii, talionul și sistemul despăgubirii, 265. Dușegubina, 265. Impăcarea, 266. Răspunderea colectivă, 267.
- Cap. 19. Cultura românească veche 268**
- Caracteristica generală, 268. Însemnătatea religiei, 268. Primele școli, 269. Sfârșitul secolului al XVI-lea, 269. Hussitismul, 269. Primele cărți românești, 270. Cultura slavonă, 270.
- Creștinismul oriental, 272. Biserica românească, 273. Organizarea bisericii, 274. Biserica moldovenească și patriarhatul, 275.
- Cap. 20. Basarabia în perioada feudalismului românesc 278**
- Considerațiuni generale, 278. Cetățile : Hotin, 280; Chilia, Cetatea-Albă și Ismail, 284. În partea mijlocie a Basarabiei : Tighina 291; Orheiul, 293; Soroca, 296. Cetăți și orașe dispărute; movile și valuri de pământ, 297. Lăpușna, 299. Chișinău, 301. Alte localități, 304. Populația provinciei, 305.
-

DE ACELAȘI AUTOR :

1. La Bessarabie et relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international. Paris, ed. J. Gamber, 1927. Cu ocazia jubileului Unirii (1918—1928) e premiată de „Fundațiunea Regele Ferdinand“.
2. Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812—1828. Studiu, Chișinău, 1929.
3. Problema politicei creștinești și statul. Incercare de sinteză pe baza literaturii religioase moderne și a istoriei doctrinelor politice. Chișinău, 1933.

